

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
ŞEHİRCİLİK VE KENTSEL DÖNÜŞÜM BİLİM DALI

ŞEHİRLERİN MEKÂNSAL İLİŞKİLERİNİN
ARKASINDAKİ MEKÂNSAL KURGU İLE TEMEL
DEĞERLER MANZUMESİ ARASINDAKİ KURAMSAL
ÇERÇEVE: MS 8. YY. BAĞDAT VE MÖ 4. YY. PRIENE
ŞEHİRLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

DOKTORA TEZİ

Mustafa TUTAR

İstanbul

Ağustos – 2022

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
MİMARLIK ANABİLİM DALI
ŞEHİRCİLİK VE KENTSEL DÖNÜŞÜM BİLİM DALI

**ŞEHİRLERİN MEKÂNSAL İLİŞKİLERİNİN ARKASINDAKİ
MEKÂNSAL KURGU İLE TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ
ARASINDAKİ KURAMSAL ÇERÇEVE: MS 8. YY. BAĞDAT VE
MÖ 4. YY. PRİENE ŞEHİRLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ**

DOKTORA TEZİ

Mustafa TUTAR

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ömer Sadettin ÖKTEN

İstanbul
Ağustos – 2022

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Mimarlık Anabilim Dalı, Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Prof. Dr. Ömer Sadettin ÖKTEN

Üye Prof. Dr. Murat GÜL

Üye Dr. Öğr. Üyesi Hanife DÖNMEZ

Üye Dr. Öğr. Üyesi Serhat ANIKTAR

Üye Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Kerem ÖZTÜRK

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Prof. Dr. Metin TOPRAK

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım “**Şehirlerin Mekânsal İlişkilerinin Arkasındaki Mekânsal Kurgu ile Temel Değerler Manzumesi Arasındaki Kuramsal İlişkisi: MS 8. yy. Bağdat ve MÖ 4. yy. Priene Şehirlerinin Değerlendirmesi**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, araştırma içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, araştırma yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mustafa TUTAR

ÖN SÖZ

Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm alanında akademik çalışma yapma kararı verdiğim andan itibaren değerli hocam Prof. Dr. Ömer Sadettin Ökten'den dinlediğim değer biçim ilişkisinin kavramsal arka planından yola çıkarak çalışmaya başlandı. Kendisinin mekân ve şehir konuları üzerine çalışma yapılmasını talep etmesiyle tezin araştırma konusu belirlendi.

Yüksek Lisans tezimin görselleştirme ve disiplinler arası koordinasyon üzerine olması ve profesyonel hayatımda da benzer alanlarda çalışıyor olmam, kavramların somut ve soyut ilişkilerini açığa çıkarıp aralarında bir ilişki kurmamı kolaylaştırdı. Doktora sürecinde mimarlık altyapısı ile ele aldığım “Şehir” olgusunu, Temel Değerler Manzumesi üzerinden mekân bağlamında araştırarak şehirlerin anlaşılmasına katkı sağlayacağına inanıyorum.

Bu vesile ile araştırmamın her aşamasında yardımcı olan ve bakış açısıyla düşünce dünyamda da olumlu dönüşüme sebep olan çok değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ömer Sadettin Ökten Hocama teşekkürü bir borç bilirim. Tez jürisinde bulunarak değerli katkılar sağlayan, Prof. Dr. Öğr. Üyesi Murat Gül ve Dr. Öğr. Üyesi Serhat Anıktar Hocalarıma ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca hayatımın her döneminde bana mihmandarlık yapmış İbrahim Hakkı Yiğit Bey'e, yaptığımız sohbetler ile katkı veren Ahmet Yılmaz Bey'e ve Ali Yıldız Bey'e, bundan önceki lisans ve yüksek lisans öğrenim hayatım boyunca eğitim aldığım tüm hocalarım ve desteklerini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Mustafa TUTAR
İstanbul- 2022

ÖZET

ŞEHİRLERİN MEKÂNSAL İLİŞKİLERİNİN ARKASINDAKİ MEKÂNSAL KURGU İLE TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ ARASINDAKİ KURAMSAL ÇERÇEVE: MS 8. YY. BAĞDAT VE MÖ 4. YY. PRIENE ŞEHİRLERİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Mustafa TUTAR

Doktora, Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ömer Sadettin ÖKTEN

Ağustos, 2022 –238+ XV Sayfa

Bilimsel çalışmalar bir kurama ait kavramsal ilişkileri sınıflandırarak genellemeler çıkarmayı amaçlamaktadır. Kavramsal yapılanmaya bağlı genellemeler araştırma konusu üzerinde sistemli çalışan bilimsel modeller oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, araştırmanın ana konusu olan şehirlerin kuruluş amacını, Prof. Dr. Sadettin Ökten'in ortaya koyduğu, "Temel Değerler Manzumesi" ile şehir kavramı ilişkisini, kuramsal çerçeve üzerinden değerlendirmektir.

Birinci bölümde tezin konusu, araştırma yöntemi ve düzeni açıklandı. İkinci bölümde, kavramsal yapılanmaya ait şehir, mekân ve eylem kavramları incelendi. Ögelerin birbirleriyle olan nedenselliği üzerinden kavramlar genellenerek sınıflandırıldı. Üçüncü bölümde elde edilen sınıfsal düzene göre Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkilerine bağlı kuramsal çerçevesi oluşturuldu. Mekân kavramının eylem ve şehir ilişkisi bir sistem dahilinde ele alınarak Temel Değerler Manzumesi'ne ait model elde edildi. Dördüncü bölümde İslam ve Antik Yunan Medeniyetlerine ait şehir kavramı değerlendirilerek, şehirlerin Temel Değerler Manzumesi ile olan mekânsal ilişkisi ortaya konuldu. Beşinci bölümde MÖ 4. yy. Priene ve MS 8. yy. Bağdat şehirleri incelendi. Şehirlerin kuruluş gayesi ve mekânsal kurgusu Temel Değerler Manzumesi'ne göre değerlendirildi. Altıncı bölümde yapılan bu değerlendirmelerin sonuçları yazıldı.

Anahtar Kelimeler: Bağdat, Eylem, Mekân, Şehir, Priene, Temel Değerler Manzumesi

ABSTRACT

THE THEORETICAL FRAMEWORK BETWEEN THE SPATIAL ORDER BEHIND THE SPATIAL RELATIONSHIP OF CITIES AND THE FUNDAMENTAL VALUES SYSTEM: EVALUATION OF C.E. 8th CENTURY BAGHDAD AND B.C.E. 4th CENTURY PRIENE CITIES

Mustafa TUTAR

Ph. D., Urbanization and Urban Transformation

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Ömer Sadettin ÖKTEN

August, 2022 –238+ XV Pages

Scientific studies aim to make generalizations by classifying the conceptual relations of a theory. Generalizations based on concept construction provide scientific models that work systematically on the research topic. This study aims to evaluate the purpose of cities, which is the main subject of the research, and the relationship between the concept of city and the “Fundamental Values System” proposed by Prof. Dr. Sadettin Ökten through a theoretical framework.

In the first chapter, the subject of the thesis, the research method, and the layout were explained. In the second chapter, the concepts of city, space, and action belong to conceptual structuring. Classified concepts were by generalizing the causality of the items within each other. In the third chapter, according to the classification obtained, the theoretical framework of the Fundamental Values System based on spatial relations was created. The action and city relationship of the concept of space was handled within a system, and the Fundamental Values System model was obtained. In the fourth chapter, the concept of the city belonging to Islamic and Ancient Greek civilizations was evaluated, and its spatial relationship with the Fundamental Values System was revealed. In the fifth chapter, B.C. 4th century Priene and A.C. 8th century Baghdad cities were examined. The establishment purpose and spatial setup of the

cities were evaluated according to the Fundamental Values System. In the sixth chapter, the results of the evaluations were written.

Keywords: Action, Baghdad, City, Fundamental Values System, Priene, Space

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
RESİMLER LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ	1
1.1 Tezin Konusu	3
1.2 Tezin Araştırma Yöntemi	4
1.3 Tezin Düzeni	4

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL YAPILANMA.....	6
2.1 Şehir	6
2.1.1 Sümerlerden Günümüze Şehir Tarihi	8
2.1.2 Şehir Tanımı	10
2.1.3 Şehir Teorileri	13
2.2 Mekân	19
2.3 Eylem	24
2.3.1 Şehirlerin Mekân ve Eylem ile İlişkisi	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ.....35

3.1	Temel Değer.....	38
3.2	Değerler.....	43
3.2.1	Ahlak Nizamı ve Değerlendirme	47
3.2.2	Temel Değerler Manzumesi.....	50
3.3	Temel Değerlerin Mekânsal İlişkileri	51
3.3.1	Mekânsal Kurgu.....	51
3.3.2	Mekânsal Yapılanma	53
3.3.3	Mekânsal Biçimlenme	56
3.3.4	Mekânsal Değerlendirme	61
3.3.5	Mekânsal İlişkiler	63
3.4	Örnekler	65
3.4.1	Minare.....	65
3.4.2	Nymphaion.....	69
3.5	Temel Değer Manzumesi ve Şehir.....	73

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ VE ŞEHİR 76

4.1	İslam Temel Değerler Manzumesi: Genel Çerçeve	76
4.2	Temel Değer Manzumesi: İslam İnancı	77
4.3	İslam Medeniyeti ve Şehir	80
4.3.1	İslam Şehrinin Gelişimi	81
4.3.2	Oryantalizm ve İslam Şehri	88
4.4	İslam Şehrinde Temel Değerin Mekânı Kuşatması	90
4.5	İslam Şehrinde Mekânsal Kurgu	92
4.6	İslam Şehrinde Mekânsal Yapılanma	96
4.7	İslam Şehrinde Mekânsal Biçimlenme	97
4.7.1	İbadethane- Cami / Mescit.....	98
4.7.2	Yönetim – Saray ve Mahalle	100

4.7.3	Ticaret- Çarşı	104
4.7.4	Eğitim- Medrese	105
4.7.5	Barınma- Ev ve Mezarlık.....	106
4.7.6	İslam Şehrindeki Mekânsal İlişkiler ve Şehir Planı Yaklaşımı	108
4.8	İslam Temel Değerler Manzumesi ve MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehri.....	114
4.8.1	MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrinin Tarihi Arka planı	114
4.8.2	MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrinin Dairesel Biçimlenmesi	119
4.8.3	MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrinin Temel Değerler Manzumesi ile Mekânsal Kurgusu.....	125
4.8.4	MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrinin Temel Değerler Manzumesi'ne göre Mekânsal Yapılanması ve Biçimlenmesi.....	134
4.9	Bölüm Sonucu: Bağdat Şehrinin Temel Değerler Manzumesi Tasavvuru...139	

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ VE ŞEHİR.....		142
5.1	Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi: Genel Çerçeve	142
5.1.1	Temel Değer Manzumesi Olarak: Antik Yunan Mitolojisi ve Felsefesi	143
5.2	Antik Yunan Medeniyeti ve Şehir	152
5.2.1	Antik Yunan Medeniyetinde Şehir Tasavvuru	153
5.2.2	Antik Yunan Şehrinin Gelişimi	155
5.2.3	Modernite ve Antik Yunan Şehri.....	157
5.3	Antik Yunan Şehrinde Temel Değerin Mekânı Kuşatması	160
5.4	Antik Yunan Şehrinde Mekânsal Kurgu.....	162
5.5	Antik Yunan Şehrinde Mekânsal Yapılanma	163
5.6	Antik Yunan Şehrinde Mekânsal İlişkiler ve Izgara Plan Yaklaşımı	166
5.7	Antik Yunan Şehrinde Mekânsal Biçimlenme	171
5.7.1	İbadethane- Tapınaklar ve Kutsal Alanlar	171
5.7.2	Yönetim – Konseyler ve Akropol.....	174
5.7.3	Ticaret – Agora ve Liman.....	176
5.7.4	Eğitim – Gymnasium ve Tiyatro	178

5.7.5 Barınma – Konut ve Mezarlık	184
5.8 Bölüm Sonucu: Antik Yunan Şehirleri Temel Değerler Manzumesi-Mekân İlişkisi.....	186
5.9 Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi MÖ 4.Yüzyıl Priene Şehri	187
5.9.1 MÖ 4.Yüzyıl Priene Şehrinin Tarihi Arka planı.....	187
5.9.2 MÖ 4. Yüzyıl Priene Şehrinin Temel Değerler Manzumesi ile Mekânsal Kurgusu.....	189
5.9.3 MÖ 4. Yüzyıl Priene'nin Temel Değerler Manzumesine Göre Mekânsal İlişkileri.....	192
5.9.4 Priene Şehrinin Mekânsal Değerlendirilmesi ve Bölüm Sonucu:	210

ALTINCI BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	212
6.1 Şehirdeki Kuşatıcı Temel Değer	213
6.2 Şehirdeki Mekânsal İlişkilerin Değerlendirmesi	215
6.3 Sonuç.....	217
KAYNAKÇA	220
ÖZGEÇMİŞ.....	238

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Temel Değerler Manzumesine Göre Mekânsal İlişkiler.....	64
Tablo 3.2: Minare Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri.....	69
Tablo 3.3: Nymphaion Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri	72
Tablo 4.1: Cami Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri	99
Tablo 5.1: Agora Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri	177
Tablo 5.2: Gymnasium Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri	180
Tablo 5.3: Athena Polias Tapınağının Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri.	197
Tablo 5.4: Demeter Tapınağının Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri	199
Tablo 5.5: Bouleuterionun Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri.....	203
Tablo 5.6: Tiyatronun Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri.....	206

RESİMLER LİSTESİ

Resim 3.1: Ephesos Traianus Nymphaion'u Perspektifi.....	70
Resim 4.1: Yedili Plan Sisteminin	112
Resim 4.2: Yedili Plan Sisteminin Altıgenlerden Oluşumu	112
Resim 4.3: Darabgird Şehrinin Havadan Görünüşü.....	119
Resim 4.4: Bağdat Şehri İllustrasyonu.....	121
Resim 4.5: Usturlab.....	122
Resim 4.6: Bağdat Şehir Planı ve Usturlabın Süper Pozesi.....	123
Resim 4.7: MS 16. Yüzyıl Kible Diyagramı.....	124
Resim 4.8: Bağdat Şehri Planı	124
Resim 4.9: Bağdat Şehir Planı	126
Resim 4.10: Dairesel Şehir Bağdat İllüstrasyonu	130
Resim 4.11: Kâbe İllüstrasyonu	132
Resim 4.12: Dairesel Şehir Bağdat İllüstrasyonu	132
Resim 4.13: Bağdat Planı.....	133
Resim 4.14: Bağdat Şehrinin Kapıları	137
Resim 5.1: Atina Akropol Planı	156
Resim 5.2: Atina Akropolü Rekonstrüksiyonu	156
Resim 5.3: Atina Akropolünün Silueti.....	161
Resim 5.4: MÖ 5. yy. ile Ege Haritası	188
Resim 5.5: Priene Şehrinin İllüstrasyonu.....	191
Resim 5.6: Priene Şehrinin Siluet Analizi	195
Resim 5.7: Priene Athena Polias Tapınağı Sunağı.....	198
Resim 5.8: Priene Demeter Tapınağının Planı	200
Resim 5.9: Priene Demeter Tapınağının Restitüsyonu	200

Resim 5.10: Demeter Başlığı Ön ve Yan Görünüşü	201
Resim 5.11: Priene Bouleuterion'u Mekânsal Kurgusu ve Sunak İlişkisi	202
Resim 5.12: Priene Tiyatrosu Mekânsal Kurgusu ve Sunak İlişkisi	205
Resim 5.13: Priene Agorasının Planı	207
Resim 5.14: Priene Evine ait Perspektif	209
Resim 5.15: Priene Konut Plan Tipleri	209
Resim 6.1: Priene Şehir Planı	214
Resim 6.2: Bağdat Şehir Planı	214
Resim 6.1: Resim 6.2:	215
Resim 6.3: Priene Şehri Izgara Planı	215
Resim 6.4: Bağdat Şehri Altıgen Sistemli 7'li Planı	215

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3.1: Temel Değer Kabulü ve Kuşatıcı Sınır İlişkisi.....	40
Şekil 3.2: Biçimlerdeki Niteliğin Aktarımı ve Temel Değere Yönelimi	58
Şekil 3.3: Minarenin Biçimlenmesi ve Mekânsal Değerlendirmesi.....	67
Şekil 4.1: İslam Şehir Kurgusunun Şematik Anlatımı.....	91
Şekil 4.2: Beşlik Kare Sisteme Ait Plan Şemasının Oluşumu	110
Şekil 4.3: Onluk Kare Sisteme Ait Plan Şemasının Oluşumu	111
Şekil 4.4: Kûfe ve Bağdat Şehirlerinin Mekânsal Kurgu Analizi.....	129
Şekil 4.5: Dairesel Şehir Bağdat'ın Mekânsal Kurgu Analizi	131
Şekil 5.1: Priene Şehrinin Kesiti ve Biçimlenmelerinin Yerleşimi.....	190

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
Akt.	: Aktaran
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
s.	: Sayfa
vd.	: Ve Diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

İnsan yerleşimlerinin en karmaşık biçimi olan “şehir” üzerine tarih boyunca çok sayıda akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda çeşitli şehir teorileri ve modelleri üretilmiştir. Teorilere göre şehirler; akıllı, batılı, doğulu, modern, İslami, medeni vb. sıfatlarla tanımlanmaktadır. Şehirleri anlamaya yönelik bu çaba günümüzde de sürmekle birlikte bugüne kadar yapılan araştırmalar, “Kent, şüphesiz karmaşık bir yapıdır” diyen Harvey’i (2016: 27) haklı çıkarmaktadır.

Şehir olgusuna yönelik bu yoğun ilginin pratik nedeni ise günümüz dünyasında insanların %60’ından fazlasının şehirlerde yaşamasından kaynaklanmaktadır. Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında şehirleşme oranının artmasıyla birlikte şehir üzerine ortaya atılan ve geliştirilen teoriler daha çok bu yerleşim tipinin tasarım ve işlevini anlamaya çalışmaktadır. Her ne kadar şehir üzerine ortaya konulan bazı teoriler ve modeller, yeterince sorgulamadan kabul edilmiş ve uygulanmış olsa da şehirdeki mekânsal ilişkilerin anlamlandırılmasına yönelik bilimsel çalışmalar artarak devam etmektedir. Öyle ki Doğu ve İslam dünyasına ait şehirler söz konusu olduğunda; bu alanda çalışan oryantalistlerin, kendi gözlem ve ön kabulleri üzerinden genellemeler yapmaya çalıştıkları da görülmektedir. Hâlbuki “şehir” üzerine yapılacak bilimsel bir çalışma, salt mekânsal tanımlamaya indirgenmez ve bilakis bireyin ya da toplumun şehirle olan ilişkisini anlamaya yönelirse, şehri üreten toplumun değerlerini mekân üzerinden okumanın bir yolu haline gelebilmektedir.

Bu indirgemeci yaklaşımın temeli, 15. yüzyıldan itibaren Batı’da başlayan ve günümüzde dünyanın tümüne yayılmış olan sekülerleşme sürecinde aranmalıdır. Özellikle de düşünür Niccolò Machiavelli (1469-1527) ile başladığı varsayılan siyasi sekülerleşme, mekânsal ilişkilere de etki ederek, bugün çeşitli olguları anlamlandırmada yaşanan karışıklığın başlangıcını oluşturmaktadır.

19. yüzyılda pozitivism ile beslenen bu anlayış, modern şehre ilişkin tüm sorunları fiziksel mekânın biçimi ve işlevleri üzerinden büyük ölçüde anlamaya ve çözmeye çalışmaktadır. Bu anlayışı güçlü ve etkin kılan şey ise Newton Fiziğinin doğa

bilimlerinde sağladığı büyük başarıdır (Cengiz, 2010: 14). Çünkü bir elmanın düşüşü ile bir gezegenin güneş etrafındaki dönüşünü aynı matematiksel formül ile ifade edebilmenin etkileyiciliği, Batı düşün dünyasında doğanın sırrına vakıf olunduğu vehmini oluşturmaktadır. Nitekim Laplace (1749-1827) ile Napoléon Bonaparte (1769-1821) arasındaki meşhur tanrının yeri diyalogu düşüncelerdeki ayrışmaları net olarak açığa vurmaktadır.

Doğa bilimlerinde başarıyla uygulanan, deneye ve gözleme dayalı neden-sonuç ilişkileri, sosyal bilimlere de tatbik edilebilir sanılmakta ve insana ilişkin her şeyin bu yöntemle izah edilebileceği düşünülmektedir (A.g.e.: 14). Bu nedenle olsa gerek, mekânın fiziksel biçimini ortaya çıkaran iradenin ve toplumlara özgü değer yargılarının şehre etkisi günümüz araştırmalarında yeterince önemsenmemektedir (Kotkin, 2006: 158). Çünkü şehirler için yapılan tanımlar, teoriler ve sınıflandırmalar yukarıda bahsedilen düşünce anlayışının etkisi altındadır. Ayrıca şehirler ile ilişkili olan medeniyet, kültür, inanç ve değer kavramlarına yönelik tanımlamalarda ortak bir bilimsel mutabakatın olmaması da konunun ifade edilmesini zorlaştırmaktadır.

Sözü edilen anlayışın yanı sıra, şehir üzerine yapılan çalışmalarda kavramsal karmaşaya neden olan bir diğer yaklaşım tarzı ise bilginin ontolojik, epistemolojik ve teolojik türleri olabileceğinin yadsınmasıdır. Bu yaklaşıma göre; doğa, doğaüstü âlem ve hayata ait her şey bir bütün olarak ele alınmalıdır. Böylece insanın eylemleriyle gerçekleşen üretimleri de aynı bütünün anlamlı ve nedensel bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Özakpınar, 2018, 43-57). Bu bağlamda, şehirlerde ortaya çıkan sosyolojik sorunların nedeni insanın yaşadığı mekân ile kurduğu ilişkilere dayandırılmaktadır.

Ancak günümüzde şehirdeki karmaşık mekânsal ilişkilerin çözülebilmesi ve farklı bilgi katmanlarının açığa çıkartılması için yürütülen araştırmalar, salt biçim üzerine kurulu değildir. Ayrıca bu araştırmalarda mekâna etki eden toplumsal değerler de göz önünde tutularak daha eklettik modeller inşa edilmeye çalışılmaktadır. Böylece şehirdeki mekânı oluşturan biçimlerin, sadece estetik açıdan değil, insanı kuşatarak eğiten değerler üzerinden de anlaşılabilmesi mümkün olmaktadır.

Kotkin (2006) şehirdeki toplumsal değerlerinin mekân edinmesini, şehirleri kuran ve devamlılığını sağlayan, ana bir unsur olarak görmektedir. Bu hususa dikkat çeken

Cansever'in de (1997:7) belirttiği gibi; “*Yapılar hayat düzenimizin çerçevesini oluştururken, hayat tarzımızı da şekillendirir*”.

Tüm bu hususlar dikkate alındığında; aslında şehirlerde “medenileşme” olarak tanımlanan değişimlerin, mekânın kuşatıcılığı ile toplumun değerleri ve yaşantısı arasında var olması gereken uyumdan belirgin bir şekilde uzaklaşmakta olduğu görülmektedir. Öyle ki mevcut şehirlerdeki mekânların aldığı her türlü biçim ile toplumumuzun sahip olduğu değerler arasında zıtlığa dayalı bir ilişki oluşturmaktadır. Mekân ile toplumsal değerler arasındaki bu zıtlık ve kopuş, kaçınılmaz olarak şehirdeki insana yeni kimlikler ve değerler dayatmaktadır.

Şehri tanımlamak ve anlamak bağlamında yukarıda kısaca anlatılan hususlar dikkate alındığında; mekâna ve içinde cereyan eden eylemlere hangi irade nitelemekte ve onlara anlam yüklemektedir? Şehirde yaşayan insanın sergilediği eylemi ve ortaya koyduğu iradeyi şekillendiren değerlerin, mekânla anlamlı bir ilişkisi var mıdır? İnsana ait değerler, şehrin büyümesini ve gelişimini nasıl etkilemektedir? Tüm bu sorulara anlamlı ve tutarlı bir yanıt verebilmek için, tarihsel örneklem olarak seçilecek şehirlerin mekânsal kurgu ve biçimleri ile o şehirleri üretmiş olan birbirinden tümüyle farklı medeniyetlerin değerleri arasında bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Bu çerçevede, söz konusu ilişkilerin bilimsel olarak sınıflandırılmasına, mukayese edilmesine ve modellenmesine çalışılmıştır.

1.1 Tezin Konusu

Giriş bölümünde ana hatları ile izah edilen şehir üzerine yapılan çalışmaların konuya yaklaşım biçimleri çeşitlilik arz etmektedir. Bu yaklaşımların bir kısmı, sosyolog Lefebvre'in (2016: 61), “*Her toplum (üretim tarzı) bir mekân üretir, kendi mekânını üretir*” dediği gibi toplum ile mekân arasındaki ilişkiden bahsetmiştir. Mumford (2019: 228-232) ise Miletos’lu şehir plancısı Hippodamos’un asıl başarısının; şehrin mimari dokusuyla içinde yaşayan toplum arasında kuvvetli bir bağ olduğunu fark edip, şehri planlayanın yalnızca anlık ihtiyaçları karşılamakla yetinmeyip, geleceğe yönelik çözümler üretebilmesi olduğunu belirtmektedir.

Bu yaklaşımlar, şehir ile mekân arasındaki ilişkiye dikkat çekmesi bakımından ilgi çekicidir. Benzer bir yaklaşım içinde olan bu çalışmada Ökten (2019) tarafından ortaya

konulan ve hayatı bir bütün içinde anlamlandıran, “Temel Değerler Manzumesi” ile şehrin fiziki dokusunu oluşturan biçim ile mekân arasında nedensel bir ilişkinin varlığı ve yapısı incelenmiştir. Ayrıntılı şekilde ortaya konulduğu üzere şehirlerin üretimi nedensel ilişkilerin mekândaki bir tezahürüdür. Oluşturulan şehir modeli aynı zamanda günümüz şehirlerindeki kent plancılara “özgürlük” adı altında verilen sınırsız tasarlama yetkisinin, hangi irade ya da değerlere bağlı olarak kullanıldığını anlamaya da yardımcı olabilecektir.

1.2 Tezin Araştırma Yöntemi

Çalışma; felsefe, mimari, sosyoloji, şehircilik, tarih ve teoloji alanından gelen bilgileri anlamlı bir bütüne dönüştürmeyi hedefleyen disiplinler arası bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu bağlamda Antik Yunan medeniyetinden MÖ 4. yüzyıl Priene; İslam medeniyetinden ise MS 8. yüzyıl Bağdat şehri araştırmanın örneklemleri olarak seçilmiştir. Söz konusu şehirlerin mekânsal kurgusunun mensubu oldukları medeniyetin değerleri ile olan ilişkilerini gösterebilmek için, günümüz şehir tanımları ve modelleri de ele alınmıştır.

Yapılan araştırma sadece şehircilikle ilgili yeni bir bakış açısı ortaya koymakla kalmayıp, aynı zamanda sekülerleşmenin eşlik ettiği modern yaşam biçimi tarafından gölgelenmiş olan değerlerin, kadim şehirlerin üretiminde nasıl etkili olduğunu da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte araştırmada, modern bilimin geliştirdiği sınıflandırma ve modelleme yöntemlerinden de yararlanılmıştır. Bu yolla Ökten’in ortaya koyduğu Temel Değerler Manzumesi’ne bağlı kavramların sınıflandırılıp, anlamlı bir nedensellik içerisinde şehir, mekân ve eylem kavramlarını da kapsayan bir kuramsal çerçeve inşa edilmiştir.

1.3 Tezin Düzeni

Bu tez altı ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmını takip eden ikinci bölümde şehir, mekân ve eylem kavramlarının birbirleri ile ilişkisi araştırılarak, tanımları yapılmıştır. Üçüncü bölümde, Temel Değerler Manzumesi açısından mekân ve değer ilişkisi bir model olarak sunulup teorik çerçevesi çizilmiştir. Ayrıca bu çerçeve içinde mekânsal

kabul (temel değer), kurgu, yapılanma ve biçimlenme kavramları sınıflandırılarak örnekler ile anlatılmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, İslam medeniyetinin şehir kavramına yüklediği anlam ve kurduğu şehirler araştırılarak elde edilen bilgiler Temel Değerler Manzumesi'ne göre incelenmiştir. Ayrıca yine bu başlık altında araştırma için örneklem olarak seçilen Bağdat şehrindeki mekân anlayışı ve biçimi, Temel Değerler Manzumesi ile değerlendirilerek, modele göre ifade edilmiştir.

Beşinci bölümde, Antik Yunan medeniyetinin şehir anlayışı ve temel değerlerinin, mekânsal ilişkilere nasıl etki ettiği incelenmiştir. Bu bağlamda, araştırma için seçilen ikinci şehir Priene şehrinin üretimi sırasında benimsenen mekân anlayışı ve şehrin biçimi, Temel Değerler Manzumesi ile değerlendirilerek, modele göre incelenmiştir.

Altıncı bölümde ise iki farklı medeniyete ait değerler manzumesinin ürettiği şehirlerin, mekânsal ilişkileri değerlendirilmiş, ayrıca söz konusu ilişkiler dikkate alınarak, üretilen şehir biçimlerinin kavramsal değerlendirmeleri Temel Değerler Manzumesi'ne göre yapılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL YAPILANMA

Bilimin amacı, olgular arasındaki ilişkileri doğrulayarak, genellemeler çıkarabilmek ve elde edilen genellemelerden kuram ve yasalar ortaya koyabilmektir (Yener, 2018: 102). Bu tanım ışığında araştırmaya başlayabilmek için, ana konu olan şehre ilişkin yapılmış tanım, kavram ve teorileri incelenecektir. Akabinde şehirdeki mekân ve eylem ilişkisinin sınıflandırılmasına ait literatür araştırmalarına göre; kavramlar, aralarındaki nedensellik üzerinden sınıflandırılarak akla uygun, anlaşılabilir ve modellenebilir bir sonuca varmak amaçlanmaktadır.

Buradaki temel amaç, özellikle şehir kavramının bileşenleri olarak ele alınan mekân ve eylem arasındaki nedenselliği göstermektir. Şehre ait kavramsal bileşenler ancak bu şekilde tek tek veya bir bütün halinde incelenip bilimsel bir model olarak ortaya konulabilir ve bu model anlamlı bir nedensellik içinde hem öğelerine ayrıştırılabilir hem de kuramsal bir çerçevede bütünleştirilebilir.

Ayrıca Temel Değerler Manzumesi'ne ait varsayımların, şehirlerin üretimine etki edip etmediğinin, akla uygun şekilde gösterilmesi tezin özgün tarafını oluşturmaktadır. Aynı zamanda önerilen modelin bilimsel kontrolü için seçilen MÖ 4. yüzyıl ve MS 8. yüzyıl dönemine ait şehirler, Temel Değerler Manzumesi'nin öngörülleri ile değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

2.1 Şehir

Sosyal bir varlık olan insan, birey olarak üstesinden gelemeyeceği sorunları topluluk halinde hareket ederek çözmekte ve bu sosyal varlığın kimi ihtiyaçları da toplum tarafından karşılanmaktadır. İnsanın bu özelliği, onu hedeflerini gerçekleştirmek için diğer insanlarla bir araya gelip aynı yerde yaşamaya teşvik eder. Nitekim toplumsal eylemler neticesinde ortaya çıkan sonuçların, lineer değil, logaritmik bir etkisi olduğu tarih boyunca yaşanmış ve görülmüştür.

İnsanın toplumsal bir varlık oluşu veya bir başka ifade ile birlikte yaşama özelliği, aile kurumunu ortaya çıkarmıştır. Aile temelinde gelişen toplum, birlikte yaşamının beraberinde getirdiği anlaşmazlıkları çözmek için mahkemeler, yeni kuşakları eğitim

yoluyla toplumun bir ferdi kılmak için okullar, tanrıları ile daha düzenli ilişkiler kurabilmek için de tapınaklar kurmuştur (Görgün, 2020: 32-33).

Anlaşılabacağı üzere sosyolojik gelişimin temelinde yer alan aile önemli olup, ilk toplum örneği olan klana geçişi sağlamıştı. Bu süreç, dünyanın pek çok yerinde görülen doğal bir toplumsal iş bölümü örneğidir. Avrupa-merkezci sosyolojik gelişim tablosunda yer alan “Klan-Site-İmparatorluk” geçişi ise adeta Yunan şehir devletlerinden İskender ve Roma imparatorluklarına geçişi ifade etmektedir. Bu gelişim çizgisi, Roma İmparatorluğu’nun parçalanarak yıkılması üzerine Avrupa’da kurulan feodal krallıkların zamanla merkezî krallıklara dönüşmesi ve ardından da Fransız Devrimi ile “Ulusal Devletler” in ortaya çıkması ile nihai halini almıştır. Ancak farklı coğrafyalarda aynı sürecin birbirinden farklı aşamalarla biçimlenmiş olduğu gözlemlenmiştir. Bununla birlikte insanların toplumsal iş ve güç birliğine duyduğu ihtiyacın dünyanın her yerinde benzer olduğu unutulmamalıdır.

İnsan eylemlerinin arakasında yatan ihtiyaç kavramı önemli olup, bilim camiası bunları tanımlayıp sınıflandırmıştır. Bu bağlamda bilim dünyasında kabul görmüş ihtiyaçlar sıralamasının başında insanın beslenme gibi fiziksel ihtiyaçları gelmektedir. Bununla birlikte, barınma ve güvenlik gibi ihtiyaçlar da nihai amaç olan kendini gerçekleştirmenin yani var olmanın olmazsa olmazıdır. İnsan ihtiyaçlarının tanımı ve sınıflandırılması önemli olmakla birlikte araştırma açısından üzerinde durulması gereken husus, bu ihtiyaçların karşılandığı mekândır. Dolayısıyla insanın güvenli şekilde barınıp, hayatta kalması gibi temel sosyolojik ihtiyaçları karşılayan şehirler, eski çağlardan itibaren ortak ve örgütlü emek harcanarak anlamlı mekân haline getirilmiştir.

Şehirlerin inşa edilebilmesi için zorunlu olan toplumsal iş birliği, idari örgütlülüğü doğurmuş, bu da belediye ve devlet kurumlarının tarih sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Nitekim ilk şehirlerin ortaya çıktığı aşağı Mezopotamya bölgesindeki Sümerler; Ur, Uruk, Lagaş gibi kent devletleri halinde yaşıyorlardı. Bu kent devletleri arasında yaşanan egemenlik mücadeleleri sırasında, kimi zaman bir kent devletinin diğerlerini ele geçirerek geçici bir imparatorluk kurduğu bilinmektedir. Söz konusu toplumsal iş birliği ve örgütlülük sayesinde Sümer şehirlerinin, medeniyetlerini ortaya koydukları görülmektedir.

Sümerlerden başlayarak çağlar boyunca şehir, yer, mekân, insan, toplum, eylem, toplumsal eylem, emek ve değer kavramları arasında süregelen ilişkiler, günümüzün şehir hayatını ortaya çıkarmıştır. Bu ilişkinin odağında bulunan şehir, tarih boyunca toplumların ortak değerlerini yaşatmak ve ihtiyaçlarını karşılamak için bir araya geldikleri mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle şehirlerin ana kuruluş gayesi, gündelik ihtiyaçların ötesinde, toplumların değerlerini mücessem ve kalıcı hale getirme isteğidir.

2.1.1 Sümerlerden Günümüze Şehir Tarihi

Tarihsel olarak şehir hayatındaki mekân-eylem ilişkisinin öncül örnekleri, köylerde ve kırsalda dağınık yaşayan insan topluluklarında görülmüştür. İnsanlar, temel ihtiyaçlar olan korunma ve savunma amacıyla sığındıkları basit ve küçük kale benzeri yerleri de mekân olarak kullanmışlardır. Zamanla insanların birlikte yaşaması için gerekli olan gıda ihtiyacı arttıkça, barınmanın beraberinde getirdiği alet çeşitliliği ve karmaşıklığı arttıkça ticaret de gelişmiş ve yerleşimler büyümeye başlamıştır. Böylece insanlar, kendileriyle aynı değerlere sahip diğer insanlarla deneyimlerini paylaşıp aktarabilecekleri ortak bir mekâna daha çok ihtiyaç duyar hale gelmiştir.

Bu sürece ilişkin tarihçi Toynbee'nin görüşünden de söz etmek yararlı olacaktır. Çünkü Toynbee, farklı kültürlerden seçtiği şehirleri inceleyerek, medeniyet bağlamında sonuçlar elde etmiştir. Ona göre; insanlık tarihinde şehirlerin ortaya çıkışı ve önem kazanması, metal işçiliği, yapay sulama ve kurutma kanallarına dayalı yaygın tarım ve yazının icadı ile birlikte başlamıştır (Arslanoğlu, 2000).

Şehirlerin ortaya çıkışıyla ilgili tarihçilerin genel kanısı ise toplumların ulaştıkları belirli bir üretim ve bunun beraberinde getirdiği toplumsal iş bölümünün şehirleşmeyi ortaya çıkardığı yönündedir. Bu aşamadan sonra şehirler, insanlık tarihinde yer edinmiş ve toplumların ekonomik gücü, teknik kabiliyeti arttıkça şehirlerin gelişimi de özellik ve kimlik kazanmıştır (Tuna, 2017: 9-10).

Arkeolojik veriler ise bilinen en eski şehirlerin, Sümer ve Akad kültürleri tarafından Mezopotamya'da kurulduğunu göstermektedir. Nitekim tarihteki ilk medeniyetlerin, tarıma elverişli nehir havzalarında doğduğu bilinmektedir. Bu nedenle, Fırat ve Dicle ırmaklarının tarım açısından verimli kıldığı Mezopotamya'da ilk şehirlerin ortaya

çıkması bir tesadüf olmayıp, bilakis sosyolojik gelişimin doğasına uygundur. Mezopotamya'ya benzer şekilde oluşan Nil Irmağı'nın beslediği Mısır, İndus Irmağı'nın beslediği Pakistan ve Sarı Irmak'ın beslediği Çin'de de uygarlıklar şehirlerle birlikte tarih sahnesine çıkmıştır.

Antik Yunan ve Roma medeniyetlerindeki ilk şehirlerin de arkeolojik veriler ışığında, Mısır ve Mezopotamya'daki şehirlere benzediği görülmektedir. Bu benzerlik hiç şaşırtıcı değildir çünkü tarihi veriler, Antik Yunan bilginlerinin Mısır ve Mezopotamya'ya gidip ders aldıklarını, bu kadim medeniyetlerle sıkı kültürel ve ticari ilişki içinde olduklarını aktarmaktadır. Bununla birlikte ilerleyen süreçte Antik Yunan'ın kendine özgü bir şehircilik anlayışı geliştirdiği görülmektedir. Özellikle yurttaşlık kavramına oturan siyasi kimlikli Yunan şehirleri (polis), kolonizasyon faaliyetleri ile hem Akdeniz ve Karadeniz havzalarına yayılmış, hem de ekonomik ilerlemeye bağlı olarak biçimlenmeler çeşitlenmiş ve gelişmiştir. Antik Yunan medeniyetinden büyük ölçüde etkilenmiş olan Roma şehirleri ise askerî karargâhların etrafında büyüyen yerleşimler şeklinde Akdeniz havzasında gelişim göstermiştir.

Akdeniz havzasındaki şehirleşme tarihinden coğrafi şartlar nedeniyle büyük ölçüde izole olan Orta Asya bozkırlarında ise en eski şehirler ancak erken Orta Çağ'da kurulabilmiştir. Nitekim göçebe kültürün hâkim olduğu bu coğrafyada, özellikle İpek Yolu'na hâkim olmaya çalışan Göktürk'lerin ticari amaçlarla az sayıda şehir kurup, kısmen yerleşik yaşama geçtiklerini gösteren arkeolojik izler bulunmaktadır. Bu örneklerden ziyade, Türklerin şehirleşmesi Uygurlar döneminde başlamış olup, en bilindik şehir örneği Ak-besim'dir (Can, 1995: 16-17).

Göçebe kültürün hâkim olduğu bir diğer coğrafya olan Arabistan'da ise İslamiyet öncesinde Mekke, Medine, Hayber, Taif ve San'a gibi varlıkları ticari faaliyetlere dayalı şehirler bulunmaktaydı (Çağatay, 1957: 139). Fakat İslamiyet'in doğuşu ve akabinde gerçekleşen fetihlerle Akdeniz havzası ve Ön Asya'ya yayılan Müslüman Araplar, şehirleşmeye önem vermiştir. Şehir yaşamına dair İslam'ın getirdiği düzenin farklı kimlikleri içinde mezcederek oluşturduğu kozmopolit birliktelik, daha önceleri görülmemiş bir bakış açısı ile ticareti, sanatı ve şehirleri geliştirmiştir (Kotkin, 2006: 47-49). Özellikle de Abbasiler tarafından MS 8. yüzyılda Mezopotamya'da kurulan Bağdat, İslam medeniyetinin günümüze kadar gelen en önemli şehirlerinden birisi haline gelmiştir.

Sonuç olarak, insanlık tarihindeki belli başlı kültürlerden örnekler vererek özetlenmeye çalışılan şehirleşme olgusu hakkında bilimsel çalışmalar gün geçtikçe çoğalmakta olup, şehir üzerine ortaya atılmış teoriler, birden fazla bilimsel disiplini kapsayacak şekilde genişletilmektedir.

2.1.2 Şehir Tanımı

Şehirler, tarih boyunca farklı ihtiyaç ve önceliklerle mensubu oldukları medeniyetlere özgü mekân anlayışlarına ve ihtiyaçlarına göre kurulmuşlardır. Bu farklılıklar, medeniyetlerin şehir olgusuna verdikleri isimlerde de kendini göstermiş olup balık, belde, kent, medine, memleket, polis, site, şar gibi kelimeler adlandırma için kullanılmıştır.

Şehir kelimesinin kökeninin özgün hali ise “şehir” olup, eski Farsçanın Partça ya da Pehlevice koluna dayanmaktadır. Aslında kelimenin kökü, “şah/şeh” sözcüğüdür. Fars kültüründe hükümdar manasına gelen bu kelime, aynı zamanda ikincil bir anlam kazanarak, Şah’ın oturduğu veya yönettiği yeri de adlandırmaktadır. Bu bağlamda şehir kelimesi eski Farsçada erk ya da otoritenin olduğu yer anlamına gelmekteydi. Nitekim kelimenin kökeni ile örtüşecek şekilde ilk devletlerin şehirlerde ortaya çıktığı da bilinmektedir (Görgün, 2017-7: 19). Kelime, Farsçadan Türkçeye de geçmiş olup, 11. yüzyıldan itibaren halk dilinde şar biçiminde de telaffuz edilmiştir. Günümüzde ise şehir kelimesi, çalışma yaşındaki nüfusunun çoğunluğunun idari, sanayi ve ticari işlerle iştigal ettiği büyük yerleşim merkezlerini tanımlamak için kullanılmaktadır (Küçükaşçı, 2010: 441-446).

Türkçede şehir kelimesinin eş anlamlısı olarak kullanılan “kent” kelimesinin kökeni ise eski Farsî dillerden olan Soğdca “kant” sözcüğüne dayanmaktadır. Aslında kelime Soğdca’da içinde askerî birliklerin bulunduğu muhkem kaleleri tanımlamak için kullanılmaktadır (A.g.e.: 441-446). Türkçenin söz varlığında benzer anlamı ifade etmek içinse, 8. yüzyıldan itibaren yerleşik yaşama geçen Uygur Türklerinin kullandığı “balık” kelimesi bulunmaktadır.

Şehir kelimesinin Arapça karşılığı ise medine ve mahrûsedir. Medine; köken itibarıyla hukukun bulunduğu yer anlamına gelirken, mahrûse; korunmuş belde anlamına gelen

“belde-i mahrûse” ifadesinin kısaltılmış şekli olup, “büyük şehir” anlamında kullanılmıştır (Ayverdi, 2011: 759).

Batı dillerinde ise Yunanca polis (πόλις) kelimesi ile Latince civitas kelimesinden türemiş olan site (city) kelimesi, şehirleri tanımlamak için kullanılmıştır (Karakaş, 2011: 122). Her iki kelime de Antik Batı dünyasında bir ya da birkaç şehirden oluşan ve kendi yasalarıyla yönetilen kent devletini ifade etmektedir.

Yukarıda sıralanan kelimelerin hepsi de kavramsal olarak, insanların ortak amaç, değer ve ihtiyaçlar için bir arada yaşadığı ve çeşitli eylemleri üstlendiği yegâne yerleşimin şehir olduğu hususunda birleşmektedir. Nitekim şehir kelimesinin anlamından yola çıkıldığında bu yerleşim tipinin, insanlar arasındaki paylaşımı ve iş birliğini örgütleyen anlamlı ilişkiler ağının merkezinde bulunduğu görülmektedir. Kamusal ve özel alanların paylaşımına dayalı bu ilişkiler ağının, aynı zamanda toplumsal hukuk üzerinden kurulduğu görülür. İlâveten şehir kelimesinin farklı dillerdeki anlam derinliğine bakıldığında; kuran, kurgulayan, örgütleyen, askerî ve idari yönden bireye ve topluma görünür olan kuşatıcı bir otoritenin varlığı ya da tasarruf sahipliği anlamlarını taşıdığı da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla birey, şehirlerde yaşamak ve şehirli olmak için toplumla birlikte hareket etmeyi kabul ettiği gibi; kuşatıcı otorite ile kurduğu ilişki gereği ortaya çıkan eylemlerinin de toplumsal yaşamın ortak hedeflerine hizmet ettiği görülebilmektedir.

Şehir kavramını anlayabilmek için bu konuya ışık tutabilecek tarihsel gelişmelerden de söz etmek gerekmektedir. İlk şehirler ortaya çıkmadan evvelki insanlığın uzun tekâmül evresinde avcı-toplayıcılığa dayalı göçer bir hayat tipi vardı. Bu hayat tipi tarımın icadıyla birlikte yerini köy yaşamına bırakmıştır. Hayat tipindeki bu radikal değişim, esasında mülk kavramının gelişmesiyle gerçekleşmiştir. Çünkü, tarımın icadıyla birlikte değişen toplum, artık tarımsal üretimi gerçekleştirebilmek için aletlere ve bu aletleri saklamak, barındırmak ve koruyabilmek için de özel bir yere ihtiyaç duymuştur (Duralı, 2019).

Mülk kavramı ile birlikte toprağın kamusal ve özel paylaşımı da ortaya çıkmıştır. Böylece mekâna ait ilişkilerin yönetilmesi, sahiplenilmesi, korunması ve sürdürülebilirliği gibi birçok ihtiyaç da mülk kavramı ile kendiliğinden belirmiştir. Bu bağlamda şehirde yaşayan insanın, otorite ile ilk teması bir yerin mekân olarak sınırlandırılması ve paylaşımı üzerinden gerçekleşmiştir. Akabinde şehirde yer edinebilmiş

bireyin, içinde bulunduğu mekân ve bir parçası olduğu toplum ile anlamlı bir ilişki kurduğu görülmektedir.

Kısacası şehirlerdeki mekânsal ilişkilerin başlangıcı, toprağın kamusal ve özel olmak üzere bir hukuk dâhilinde paylaşılmasında aranmalıdır. Çünkü şehirlerdeki söz konusu paylaşım sayesinde, ilerleyen süreçlerde şehri kurgulayan ve paylaşımına sebep olan niteliğin topluma nüfuz etmesi mümkün olmuştur. Nitekim bu çalışmada incelenen Priene ve Bağdat şehirleri de kurulurken yapılan ilk şey; yerleşime hâkim olan bir noktanın, toplumun kabul ettiği ve inandığı değerleri temsil edecek bir kamusal alan olarak ayrılmasıdır. Şehir kurulurken seçilen bir yerin, sınırlanıp mülk olarak tahsisi yani kamusal alan teşkili aynı zamanda şehirdeki biçimlenmeyi sağlayan ilk eylemdir.

Araştırmanın terminolojik tutarlılığını temin etmek için, şehir teriminin muadili olan kelimeleri, spesifik bir durumu tanımlamanın dışında kullanılmayacaktır. Bunun yerine “şehir” kelimesi tercih edilecektir. Bu beyanda Atina, Bağdat, Roma, Chicago, Kûfe gibi yerleşim yerlerinin hepsi dönemdeki kullanım tanımına, ayrışımına, yönetimine ve büyüklüğüne bakılmaksızın şehir olarak kabul edilecektir. Ezcümle yapılan genel tanıma göre; toprağın kamusal-özel ayırımı ile bir hukuk sistemi dâhilinde paylaşıldığı ve toplumsal ihtiyaçların temini için mekânsal ilişkilerin tesis edildiği her yerleşim biçimi “şehir” sayılmaktadır.

Araştırmada kullanılan bir diğer terim de şehrin üretimidir. Çünkü şehirler de diğer kültür unsurları gibi insan yapısı olan mekânsal bir biçimlenmedir. Bu yönüyle şehir kültür ürünü olup, toplum tarafından üretilmektedir. Hâlbuki şehir üzerine yapılan çalışmalarda genel kabule göre; şehirler mekân ya da biçim üzerinden adlandırılmakta olup, şehrin üretimi, inşa, yapılanma, kurgulanma ve örgütlenme gibi terimlerle ifade edilmektedir. Bu araştırma kapsamında; şehirlerin, insan tarafından ortaya konulan kültürün bir ürünü olduğu ve toplumsal eylemler sonucunda üretildikleri vurgulanmıştır. Çünkü araştırmanın kavramsal yapılanmasındaki anlam birliğini oluşturabilmek ve özgünlüğü sağlayabilmek için “Şehirler inşa edilir, yapılır” demek yerine “üretilir” denmesi daha uygun olacaktır.

Yukarıda vurgulanan şehri biçimlendiren eylemlerin faili ise birey ve toplumdur. Bu nedenle şehir olgusu üzerine geliştirilecek hiçbir model, birey ve toplumu göz ardı edemez. Bazı kaynaklar, birey ve toplumun şehirlerin oluşumunu gerçekleştiren

ilişkileri örgütlenme olarak adlandırılmaktadır. Bu araştırmada ise kavramsal yapılanması içinde “örgütlenme” yerine, “ilişkiler” terimi tercih edilmiştir. Böylece şehrin paylaşımı; yani yerin sınırlandırılması ve biçimlendirmesi yoluyla mekânın ortaya çıkışı, ilişki bazlı açıklanmaktadır. Bu sayede karmaşık olan şehir tarihinin, tanımının ve ona yüklenen anlamların, mekânın içindeki anlamlı nedensel ilişkileri açığa çıkararak değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Özetle, yukarıda ele alınan tanımlar genellendiğinde; şehir kavramı, bir yerin kamusal ve özel olarak bir hukuka dayalı tahsis edilen, bireyin ve toplumun ihtiyaçlarını karşılayan, tarihi süreç içinde gelişerek, soyut mekân üzerinden somut bir biçime erişen, aynı zamanda toplum nezdinde bir nitelik ile anlam da kazanan yerleşimleri tarif etmektedir.

2.1.3 Şehir Teorileri

Şehirleri, bilimsel araştırmalar için modelleyen birçok kişi ve kuruluş bulunmaktadır. Şüphesiz hepsinin amacı, karmaşık olan şehirleri ortaya çıkaran ilk amacı, nedeni ya da kuvveyi bilimsel araştırma yöntemleri ile anlamaktır. Mekândaki ilişkileri ve biçimin arkasındaki anlamını açıklayabilmek için, şehirler birçok bilim dalı tarafından kapsamlı olarak incelenmektedir.

Şehrin, mekânına ait somut ve soyut ilişkilerinin anlaşılması ve açıklanabilmesi için, bilim insanları tarafından söz konusu ilişkilerin basitleştirilmiş analitik çerçevelerine göre şehir modelleri oluşturulmaktadır. Nitekim sosyal bilimlerde karmaşık olguların basitçe izah edilmesi sırasında kaçınılmaz olarak tanımlanmaya çalışılan şey tahrif de edilmektedir. Bu doğal zorunluluğa rağmen karmaşığı basite indirgeyerek açıklamaya çalışmak dünyayı anlama gayretine yarar sağlamaktadır (Ekodialog, 2021).

Sanayi devrimi ile şehirlerde ortaya çıkan sosyolojik sorunlarla baş edebilmek, bunlara çözüm üretebilmek ve sanayi toplumlarını geleneksel toplumlarla karşılaştırabilmek için, genel şehir üretimi konusuna ayrı bir önem verilmektedir. Bunun sebebi, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle birlikte şehir hayatının çok daha karmaşık sorunları beraberinde getirmiş olmasıdır. Bu sorunlarla baş edebilmek adına sosyoloji araştırmalarında şehirler için basit ya da çoklu nedenlere dayalı birçok şehir modeli ortaya çıkmaktadır.

Konuyu sebep-sonuç ilişkisinde basitleştirmeye çalışırken, bazen de gerçeklerden uzaklaşan sıra dışı modeller geliştirilebilmektedir. Basit nedenlere dayalı, aşırıya kaçan bir şehir modeli olarak Amon örnek olarak verilebilir. Amon'un şehir modeline (Tuna, 2017:32) göre; “*Küçük boylu insanlar küçük şehirler tarafından çekildiklerini, güçlü ve iri insanların ise büyük şehirleri biçimlendirmeye gittiklerini ileri sürer*”. Bugünün bilimsel yaklaşımıyla bakıldığında garip bir izah olsa da bilim tarihinde bu tip yaklaşımlar görülmektedir.

Şehir konusunda en çok dikkate alınan teorilerden birisi ise tarihçi Henri Pirenne'ye aittir. Pirenne (1893: 52-83; Akt. Tuna, 2017: 88), Avrupa'daki Orta Çağ şehirlerinin tüccarların ve zanaatkarların etkisiyle gerçekleşen nüfus hareketleri sonucunda oluştuğunu şöyle anlatmaktadır:

Kökeni Romalı olsun ya da olmasın, bir piskoposluk yeri, bir manastır ve şato, -malikane hukukuna bağlı veya özgür olsun- şehirler bir 'beledi kuruluş' gücünü ancak, başlangıç nüfuslarının yanına, özellikle ticaret ve sanayi ile yaşayan başka bir nüfusun yerleştiği gün kazanmaya başlar.

Pirenne'in (1893) tarihsel verilere dayalı değerlendirmesine göre; tüccarlar bir yandan şehirlerin gelişmesini ve biçimlenmesini sağlarken, diğer taraftan da batı merkezli teorilerde burjuvazi (kentsoylu) olarak adlandırılan yeni bir sınıf kimliği de kazanmıştır (Akt. Tuna, 2017: 90).

Pirenne (1893:118-119; Akt. Tuna:2017: 97) bu meyanda, Avrupa'ya özgü Orta Çağ şehrini şöyle tanımlamıştır: “*Orta Çağ şehri; kendisini ayrıcalıklı bir birlik haline getiren bir hukuk, bir idare ve istisnai bir yargı sahibi, ticaret ve sanayi ile uğraşan, bir kale bedeni tarafından korunan canlı bir topluluktur*”.

Tarihsel verilere dayalı şehir teorilerinden bir diğeri de Arnold Toynbee'ye aittir. Toynbee'ye göre (Tuna, 2017:131); geleneksel, mekanize ve geleceğin dünya şehri olmak üzere üç şehir tipi söz konusu olup, bunlar tarihsel süreç içinde birbirinin yerine geçecek şekilde tekâmül ederler. Toynbee'nin geleneksel şehirden kastı sanayileşme öncesindeki tarım toplumu yerleşimleri iken, mekanize şehirler ise bilim ve teknoloji ile inkişaf etmiş sanayi toplumu yerleşimleridir. Geleceğin dünya şehirleri ise tarihsel olarak çizgisel bir gelişme içinde bir sonraki şehir tipi olarak tanımlanmıştır (A.g.e.: 136-139).

Pirenne ve Toynbee'nin tarihsel verilere dayalı modellerinden farklı olarak, sosyolojik çözümlenmelerle oluşturulmuş şehir teorileri de vardır. Bunlardan kuşkusuz en önemlisi sosyolog Max Weber'in şehir teorisidir. Weber teorisinde, iktisadi ve siyasi özelliklere dayanarak, Orta Çağ Avrupa şehirlerini incelemiş ve bu verilerden hareketle bir şehir modeli oluşturmuştur (A.g.e.: 110). Weber'in şehir modeline göre; herhangi bir yerleşim yerinin şehir olarak tanımlanabilmesi için bazı özelliklere sahip olması şarttır. Bu özelliklerden ilki, yerleşimi çevreleyen sur vb. tahkimatların varlığıdır. Bir diğeri ise yerleşim yerinin içinde veya yakınında tarımdan elde edilen ürünlerin ticari bir meta olarak pazarlanıp satılabileceği pazar yerinin varlığıdır. Ayrıca yerleşimdeki adalet işlerinin görülebileceği özerk veya yerleşime özgü bir mahkemenin varlığı da gereklidir. Son özellikte, yerleşimin ve içinde yaşayan topluluğun idari bakımdan birliğini temin eden bir yönetim sisteminin varlığıdır (A.g.e.: 110).

Şehir üzerine araştırmalar yapan Kotkin (2006; xx-xxii, 158); şehirlerin gelişimini sürdürebilmesini, kutsal bir mekânı olmasına, kendi güvenliğini sağlayabilmesine ve ticari bir merkezi olmasına bağlamıştır. Ayrıca günümüzdeki modern şehir tasarımlarında tarihi koruma, yeşil alanlar ve çevresel yönetim ön planda tutulurken şehirleri ayakta tutan değerlerden ve kutsal alandan bahsedilmemesini de eleştirmektedir.

Bir kısım sosyolog ise; şehir ve toplum arasındaki bütüncül ilişkiden yola çıkarak, yerleşimin fiziki özellikleri yerine toplumsal farklılıkları dikkate alan bir model ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda İbn-i Haldun, toplumları şehirle olan ilişkileri yönünden iki kategoriye ayırarak, tarım ve hayvancılığa dayanan ve kültürünü muhafaza edenleri "bedevî", şehirleşmiş ve kültürü yozlaşmış toplumları da "haderî" olarak nitelendirmiştir. Haldun'a (1986: 98-99) göre; köylü toplumlar bedevî, şehirliler ise haderîdir. Haderî veya hazerî kavramı aynı zamanda statik olmayı, yerleşik hayatla birlikte sefer, savaş ve kargaşadan uzak olarak "barış içinde yaşamayı" ifade ettiği için, siyasetteki "state" yani "devlet" kavramından mühendislikteki "statik" terimine kadar bize şehri ve şehirleşmeyi hatırlatan pek çok terimle de etimolojik köken birliğine sahiptir.

Osmanlı kayıtlarında bir yerleşim biriminin hazerî statüsü tarif edilirken, "*Cuma kılınır ve pazar durur yer*" ifadesi sıkça kullanılır ve bu anlatım o yerin şehre ait niteliğini ortaya koymaktadır (Şahin, 2010: 441-446). Buradan anlaşılması gereken

şudur ki; bir yerleşim pazar yerine sahipse şehre özgü yaşam düzen içinde sürdüğü gibi, ilaveten aynı yerde Cuma namazı da kılınabiliyorsa oradaki asayiş devletin korumasındadır (Düzbakar, 2003: 99). Bilindiği gibi, İslam medeniyetinde Cuma hutbesi siyasidir ve minber siyasi otoriteyle birlikte bağlı olduğu yerdir. İslam halifesinin sözünün ulaştığı ve toplumda anlam bulduğu yer; mekândır. Ticaret ise serbesttir, fakat kuralları ve ahlakı İslam dininin bütünlüğüne bağlıdır. Ticaret, ahilik teşkilatının ahlak nizamına ve kontrolüne tabidir. Aslında, “*Cuma kılınır ve pazar durur yer*” yaklaşımı, bir niteleyicinin ve ahlak nizamının varlığının en yalın halidir. Osmanlı toplumu akla uygun ve pratik bir yaklaşımla varlığını iki kavramın işleyişinin sürdürülebilirliği ile kurgulayarak şehirdeki mekânsal ilişkileri en yalın haliyle tanımlamıştır.

Bir diğer sosyolojik şehir teorisi de Tönnies’e aittir. Endüstri Devrimi sonrasında sosyal yapının hızlı şehirleşmesine ve değişimine tanıklık eden Tönnies, bunun toplumsal bağları nasıl etkilediğini araştırmış ve sonucunda toplumlara; “cemaat” (gemeinschaft) ve “cemiyet” (gesellschaft) olarak ikiye ayırmıştır (Güner, 2019: 6). Tönnies’e göre; cemaatlerin arzuları doğal olup, toplumsal ilişkileri hissî temelde kurulmaktadır. Ayrıca toplumsal temayülleri, doğal irade ya da organik (wesenwille) olarak isimlendirilir (A.g.e.: 23). Mekân bakımından ise cemaatlere ev sahipliği yapan yerleşim tipi köy olup, bu toplum tipi düşük nüfuslu küçük yerleşimlerde zamanla özgünlüğünün bir kısmını kaybetse dahi varlığını sürdürür. Tönnies, cemiyet tipi toplumu ise akılcı düşünce sayesinde kurulmuş kabul ederek, düşünülmüş irade ile seçim yapabilen toplumu kürwille kavramı ile tanımlar (A.g.e.: 36). Nitekim onun kavrayışında cemiyet, hesaplanıp tasarlanarak ortaya çıktığı gibi, temelde yararı gözetilen ilişkilere sahiptir. Bu nedenle toplumsal ilişkiler; akılcı, bencil, gevşek, soğuk ve yapaydır. Mekân bakımından ise cemiyete ev sahipliği yapan yerleşim tipi şehirdir.

Yukarıda sıraladığımız sosyolojik şehir teorilerinden farklı olarak, bazı sosyologlar da özellikle sanayileşme sonrası yoğunlaşan nüfus hareketlerini ve ulaşımın kolaylaşması ile başlayan köyden şehre göç olgusunu esas alarak, şehirleri demografik gelişmeler üzerinden inceleyen modeller ortaya koymuştur.

Tüm bu teoriler kadar literatürde geniş yer bulan ve sosyo-ekonomik bakış açısıyla teşkil edilmiş şehir teorileri de mevcuttur. Bunlar arasında Marksizm gibi dogmatik temelli ideolojik yaklaşım biçimleri de vardır. Nitekim Marksist ideolojinin kurucusu

Karl Marx'a göre (Tuna, 2017: 54); şehir, sanayi toplumu ve sorunları üzerinden ele alınmalıdır.

Henri Lefebvre'ye (Açıkgöz, 2007: 64-65) göre ise şehirler; siyasi, ticari ve sanayi şehri olarak üç kategori dâhilinde modellenmelidir. Onun modellenmesinde; bir mekân olan şehir, toplumsal ilişkilerin politik organizasyonu üzerinden vücut bulmaktadır.

Sosyal bilimci Harvey (A.g.e.: 66) ise şehri; "*Sanayi kapitalizminin yaygınlaşması ile ortaya çıkan, yaratılan çevrenin bir yönü*" kabul etmektedir ve Harvey (2016: 35-36) yapılandırılmış bir biçim olarak ele aldığı şehre; şekil bakımından, "*Mekânda belli bir eğilime göre dizilmiş bir nesnelere kümesi*" olarak bakmaktadır. Ayrıca kültürel bakımdan ise şehre, "*Bir bütün olarak toplumda yerleşmiş ilişkileri yansıtan bir toplumsal ilişkiler kümesi olarak bakmak gerektiğini*" belirtmektedir.

Şehirler üzerine yapılan çalışmalarda, yukarıda ele alınan tekil teorilerin yanı sıra bir ekol ya da okul şeklinde kolektif bir çabanın ürünü olan modeller de bulunmaktadır. Bu kolektif modellerin ilki de "Chicago Okulu" adıyla bilinmektedir. Modele adını veren süreç, I. Dünya Savaşı sırasında Chicago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ne mensup bilim adamları ve öğrencilerin çalışmaları ile başlamış ve 1930'lu yılların ortasına değin sürmüştür. Şehre ilişkin ortaya konulan fikirler, bu bağlamda modeli zamanla inşa etmiştir. Chicago Okulu'nun ortaya koyduğu modelde şehre, bir hayat sürme şekli olarak ve ekolojik temelli yaklaşan iki akım bulunmaktadır (Kaya, 2011: 374-378).

Bu okula mensup Robert Park'a (Açıkgöz, 2007: 67) göre; şehir, seçilen bir bölgede birlikte yaşamayı başaran toplum üyelerinin en iyilerini seçen bir mekanizmadır. Nitekim şehre yüklenen seçme ve ayıklama gibi görevler, bu okuldaki görüşlerin Amerikan eğitim ve düşünce dünyasını yönlendiren liberal kapitalist değerleri, açık sözlülükle yansıması bakımından önemlidir. Yine aynı okula mensup Louis Wirth'e (2002: 80) göre; şehirler insanları için politik, ekonomik ve kültürel birlikteliğin merkezidir ve şehirlerin anlamı sadece nüfusunun büyüklüğü ya da diğer demografik unsurlar ile değerlendirmek sorunlu bir yaklaşım olacaktır.

Wirth'in görüşlerinden anlaşılan odur ki; şehrin modern niteliği ve seküler değerlerle olan ilişkisi, şehirde demografik niceliği belirleyen güvenlik, eğitim, işsizlik ve geçim sorunları gibi gelişmekte olan ülkelere özgü zorunlu şehirleşme sebeplerinden önde tutulmaktadır.

Batıda ortaya konulan şehir teori ve modelleri incelendiğinde; ortaya atılan fikirlerin Avrupa tarihindeki sosyo-ekonomik gelişmeleri merkeze aldığı görülmektedir. Bu bağlamda üretilen teoriler şehir kavramını izah ederken, burjuva temelli sanayi toplumunun Avrupa'ya özgü rolünü ve ortaya çıkan sorunlarını ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda bu toplum, Orta Çağ sonrasında artan ticaret ve sanayileşmeyi kullanarak geleneksel tarım toplumunun yerini almaktadır (Tuna, 2017: 66). Bu bağlamda, batılı sosyologlar kendi şehirlerini çeşitli ayırt edici ölçütler kullanarak “batı şehri” olarak tanımlamaktadır.

Günümüzde Batılı şehir tarihi yaklaşımı, genelde şehirciliği Antik Yunan ve Roma medeniyetleri üzerinden başlatmaktadır. Eski Yakın Doğu medeniyet ve şehirlerini önemli ölçüde dışlayan bu yaklaşım biçimi, Batı merkezli bir tarih okuması yaparak şehirleri sanayi sonrası ve öncesi olmak üzere ikiye ayırarak incelemektedir. Nitekim Emrys Jones'a (Jones ve Picard, 1973; Akt. A.g.e.: 17) göre; şehir üzerine çalışanların %90'ı sanayi çağı kentlerini ele almışlardır ve diğer şehirlere ihtiyaca göre çalışmalar yapılmıştır.

Tuna (2017:10-11) ise; şehre ilişkin çalışmalarda bu yığılmanın nedenini sanayi devrimine atfedilen belirleyicilikte aramaktadır. Çünkü toplumdan topluma değişen özgün şartlar, beşerî ilişkiler ve tarihi geçmiş söz konusu olduğu halde şehirleşme bağlamında tümel bir yaklaşımla sanayileşme esas alınmaktadır.

Hâlbuki sanayi devrimiyle sadece Avrupa'da “Civilization” adı altında şehir modeli kurgulanarak şehirler üretilmiştir. Nitekim Avrupa-merkezci medeniyet tasavvurunu Görgün (2020:17-18), bu bağlamda üstü kapalı biçimde şöyle eleştirir:

“C” ile başlayan ve sadece tekil olarak kullanılan ‘Civilization...’ bu sadece Batı’da, orda da her yerde değil, belirli bir kesimde ve onlara has olarak mevcut olan; varlığına ve devamına, formuna ve muhtevasına onların karar verdiği biricik hayat tarzının adı olarak “Civilization” dır.

Batı şehir model ve teorilerini anlayabilmek için Batı tarihini kısaca ele almak yerinde olacaktır. “Orta Çağ karanlığı” denilen skolastik-feodal yaşam biçiminden çıkış süreci bir hayli uzun süren batı toplumu, feodalitenin bileşenleri olan soylu, şövalye, rahip, serf ve köylü sınıflarının dışında kalan ve mülkiyet hakkı için mücadele ederek, Fransız ihtilali yapılmıştır. İhtilalin bir sonucu olarak, siviller (civiles) sınıfının yani örgütlü esnaf ve zanaatkârların ortaya koyduğu Sanayi Devrimi ve onun getirdiği

şehirli yaşam tarzı geleneksel değerlerin yerine ikame edilmiş ve bunun adına Kapitalizm denilmiştir. Bu süreç esasında coğrafi keşiflerle başlamış, ardından altın ve gümüş temelli merkantilist sermayenin, toprak soylular yerine kent soyluların elinde toplanarak, elde edilen örgütlü güç sayesinde, siyasi ve iktisadi mülkiyet hakkının önce Burjuva sınıfına, sonra da yasal düzenlemeler yoluyla tüm tabana yayılmasıyla birlikte modern toplumun temelini atmıştır.

Bu bilgiler ve yukarıda ele alınan modeller ışığında denilebilir ki; Batı medeniyet tasavvuru, sahip olduğu ya da işgal ettiği topraklarda kendi değerleri ve ihtiyaçları kapsamında şehirler kurmuştur. Aynı zamanda bu şehir üretim sürecinde karşılaştığı toplumlara kendi değerlerini “Civilization” adı altında gerektiğinde zorla kabul ettirerek onları yeniden biçimlendirmiştir.

Batı akademik camiasının çalışma yöntemlerine eleştiri getiren Harvey’e (2016: 27) göre; günümüzde profesyonel ihtisas alanlarının artması ve uzmanlaşmayla birlikte şehre ait kavramsal sorunlar da çoğalmıştır. Harvey’in (A.g.e.: 27) bu husustaki görüşlerine doğrudan müracaat etmek gerekirse:

Kendimi sadece kavramsal sorunlarla sınırlandırmak istiyorum. Kentin kendi karmaşıklığını göz ardı edeceğim ve kente tipik bakış tarzımızla kendi türettiğimiz bazı sorunları ortaya koymaya çalışacağım. Kavramsal sorunların bir demeti, kent sürecinin bazı yönleri üzerine profesyonel ve uzmanlaşmadan kaynaklanır. Kent kuşkusuz, disiplinlerin bugünkü yapısıyla kavramsallaştırılmaz.

Yapılan araştırma, şehirleri Harvey ile benzer şekilde ele alarak kavramsallaştırmalar üzerinden mekânsal ilişkiler ile değerlendirmektedir. Kavramsal açıdan şehir; doğada kendiliğinden var olmayan sadece toplumun eylemleri sonucu üretilen somut bir biçimlenme ve aynı zamanda toplumun eylemlerinin anlam bulduğu soyut bir mekân olarak tanımlanmaktadır.

2.2 Mekân

Türkçede kullanılan “mekân” kelimesi Arapça “kevn” kökünden türetilmiştir. “Kevn” (kiyân, keynûne) ise var olma, varlık ve vücut bulma (Uludağ, 2002: 343) anlamlarına gelen bir ism-i mekândır. Aynı zamanda mekân kelimesi, oluşun meydana geldiği yer

anlamına da gelmektedir (Kutluer, 2003: 550-552). Mekân, kevn köküne bağlı olarak imkân ihtiva eden, yer alan ve insana imkân sunan manalarına da gelir (Görgün, 2017-7: 19). Bu bağlamda mekân kavramı; insan ve toplumun dünya ve varlık anlayışlarını ortaya koymak için temel araştırmalara konu olan felsefi bir kavramdır (Kılıç, 2011:1). Çünkü oluş aynı zamanda ontoloji konusudur (Kahveci, 2017: 102).

Araştırma kapsamında şehirleri değerlendirmek için ele alınacak mekân kavramının en önde gelen hususiyetinin, somut ya da soyut şeylere imkân veren bir zemin ya da ev sahipliği yapmak olduğunu belirtmek gerekir (Koç, 1994: 14). Çünkü mekân bu özelliği ile insan eylemlerinin gerçekleştiği ve var oluşun meydana geldiği ilişkiler bütünü taşımaktadır. Nitekim mekân kelimesi yer, yeryüzü, toprak, ev, şehir, dünya ve uzay anlamlarını da kapsamakla birlikte genel manada somut yer, zemin, mahal anlamında kullanılmaktadır (Kılıç, 2011: 1). Aynı zamanda her türlü eylemin yapılabilmesine, anlam bulmasına, değerlendirilmesine ve görünür olmasına imkân sunan zemin veya düzlemdir (A.g.e.: 1-2). Burada tercih edilen zemin kelimesi, temel ve dayanak manasındadır ve nesnelere meydana gelmesine imkân tanıyan bir kab yada çanak olarak ifade edilebilmektedir (Koç, 1994: 14).

Günümüz dünyasında bilim dili olma işlevi de gören İngilizce’de mekân kelimesinin kapsadığı anlamları karşılayan space ve place sözcükleri kullanılmaktadır. Türkçede bu İngilizce kelimelere karşılık olarak uzay, uzam, yayılım, yer, mahal, mekân, soyut mekân, mutlak mekân gibi sözcükler farklı bilim dallarının ihtiyaçlarına göre tercih edilmektedir. Mekân için Yunancada khora, topos ve pou kelimeleri kullanılmıştır (Kutluer, 2003: 550-552).

Mekân kavramı ise insan düşüncesinde Antik Yunan’dan itibaren tartışılmıştır. Artükas (MÖ 428-347), Herodotos (MÖ 484-425), Simplikios (MS 490-560), Zenon (MÖ 495-430) ve Platon (MÖ 428-347) başta olmak üzere birçok Antik Yunan filozofu tarafından tanımları da yapılmıştır (Kılıç, 2011: 8-22). Bunlar arasından özellikle Aristoteles (MÖ 384-322) mekân konusunda kendisine ulaşan bütün görüşleri değerlendirerek daha sistematik bir çalışma yürütmüştür (Aristoteles, 2005).

Mekân üzerine Antik Yunan’da yapılan tanım ve çalışmalardan kısaca söz etmek gerekirse ilk olarak Arkütas’ın görüşünden söz edilebilir. Ona göre (Kılıç, 2011:10);

Mekân, her şeyin kendisinde bulunduğu fakat kendisinin başka bir şeyde asla bulunmadığı ve sonsuz boşlukla sınırlanan şeydir. Ayrıca mekânın önemli bir özelliği de taşıdığı önceliktir.

Artükas'ın yalın tanımının aksine Platon daha kapsamlı bir tanım yapmıştır. Platon'un düşün dünyasında kâinat; idealar ve oluş âlemi olarak ikiye ayrılmıştır. Bu nedenle hareket ve değişimin olmadığı ezeli ve ebedi idealar âleminde mekân bulunamaz. Ancak oluş âlemindeki şeylerde yer değiştirmek, hareket etmek ve kendileride değişebilmek için mekâna ihtiyaç duyarlar. Platon, mekânı, her şeyi içine alan bir kap gibi tanımlamakta ve annenin çocuğunu süt ile beslediği gibi mekânın da cisimleri beslediğini belirtmektedir (A.g.e.: 20-22). Platon (2015: 62) Tmaios'ta mekânı şöyle açıklar:

Bütün nesnelere kapsayan öz için de aynısı söylenebilir. Bu da her zaman aynı ismi taşımalıdır, ne de olsa asla kendi özünden bir şey kaybetmez. Kapsadığı şekillerden hiçbirine benzer bir şekil almaksızın her şeyi içerir. Özünde her nesneyi kapsamak vardır, onun içine giren şeyler harekete geçer ve şekil alır. Bu nedenle her seferinde farklı şekillerde görünmektedir. Onun içine giren ve çıkan nesnelere ise başlangıçsız varlığın kopyalarıdır. Evet, bu başlangıçsız varlıklar hakkında üzerine konuşulması çok zor olan kopyalardan söz ediyorum. Daha sonra bu konulara değineceğiz. Şimdilik sadece bu üç türü bilmekle yetinelim. Birincisi olan şey, ikincisi olduğu yer ve üçüncüsü de neye göre oluşturulduğudur.

Platon'un öğrencisi Aristoteles'e göre (2005); kâinattaki şeyler her şeyden önce mekâna gereksinim duyar. Ancak mekân cisim olmadığı gibi form ve madde de değildir. Bu nedenle mekân ile şeyleri birbirinden ayıran bir aralık da yoktur. O zaman aslında mekân denilen şey, kapsayan cisim ile kapsanan cismin hudududur (Akt. Kahveci, 2017: 59).

Simplikios ise mekân kavramına daha farklı bir yaklaşım getirmiştir. Ona göre (Kılıç, 2011: 11); mekân kâinattaki her şeyin ilki olabilir. Zira her şey mekânın içinde bulunur ve mekânsız da var olamaz. Şayet mekân böyle tanımlanırsa; varlığı kendi dışındaki diğer şeylerden bağımsız kabul edilmesi gerektiği için, şeylerin hacmi de onun tarafından belirlenir.

İslam dünyasında ise mekân kavramına olan ilgi, Aristoteles'in ilgili çalışmalarının Arapçaya tercüme edilmesi ile başlamış ve Kindî (801-873), Farabî (872-951) ve Gazalî (1058-1111) tarafından üzerinde fikir yürütülmüştür.

Bunlardan Kindî'ye (Çubukçu, 1973: 19) göre mekân; "*Cismin nihayeti veya ihtiva edildiği yerle birleştiği yüzeydir ya da cismin sonudur veyahut kuşatanla kuşatılanın ufki olarak birleştikleri yüzeydir*". Kindî'nin tanımının Aristoteles'ten açıkça etkilendiği görülmektedir (Haklı, 2007: 50).

Fârâbî'nin mekân anlayışı ise tıpkı Kindî gibi Aristoteles'in tanımına benzemekle birlikte, onun kullandığı tercih ettiği "sınır" yerine Fârâbî "şey" kelimesini tercih etmiştir. Farabi'nin tanıma göre (1986:11); "*Mekân, şeyi kuşatmakta, şey ise mekân tarafından kuşatılmaktadır*".

Bir diğer İslam âlimi Gazalî'de mekân tanımında Aristoteles'ten etkilenmiştir. Ona göre (Sarıkavak, 1997: 62; Akt. Kahveci, 2017: 103) mekân denilen şey; "*Kapsayan (içine alan) cismin iç yüzeyinin, içteki cisme temas etmesi*" durumudur. Gazalî'nin tanımında boşluk bulunmadığı için evrende var olan her şey mekân tarafından kapsanmış olup, hareketleri de doğal olarak mekânın içinde cereyan etmektedir.

Yukarıda söz edilen önemli İslam âlimlerinin yanı sıra Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin (1340-1413) meşhur İslam terimleri sözlüğü olan "et-Ta'rifât" adlı eserinde mekân, "*Hakimlere göre; mahvi olan cismin dış yüzeyine temas eden havi cismin iç yüzeyidir*" şeklinde tanımlanmaktadır (Cürcani, 1997: 221). Cürcânî ayrıca mütekellimlerin kendinden önceki gelenek içinde yaptığı mekân tanımını da aktarmıştır. Bu geleneksel tanıma göreyse; "*Cismin işgal ettiği ve içine boyutlarının girdiği, mütevehhem (varsayılan) boşluk*" mekândır (A.g.e.: 221).

Mekân kavramına yönelik yapılan tanımlarda, Antik Yunan ve ondan etkilenen İslam düşünürlerinin peşi sıra, Batı bilim dünyasındaki tanımlara da değinmek gerekir. Kuşkusuz bu bağlamda ilk söz edilmesi gereken tanımlama, 15. yüzyıl sonrası düşünce sistemine etki eden Isaac Newton'a (1643-1727) aittir. Ona göre (Koç, 1985: 10; Akt. Kahveci, 2017: 104); mekân, "*Kendinin ve başka şeylerin yerleri*" kabul edilmelidir. Nitekim onun kavrayışında mekânın yer sayılması doğası gereğidir. Newton ayrıca mekân kavramını kategorik olarak ikiye ayırmıştır. Bu ayırım, mutlak mekân ve izafi mekân şeklindedir. Mutlak mekân, uzay anlamına gelerek kapsayıcı iken izafi mekân ise yer anlamına gelecek şekilde daha kısıtlı bir alanı temsil etmektedir (A.g.e.: 104).

Newton'un mekân anlayışı çerçevesinde üç boyutlu algıya vurgu yapan Fransız bilim felsefecisi ve matematikçisi Henri Poincaré'ye (1854-1912) (Kahveci, 2017: 106) göre; “*Bu insan zekâsına özgü bir kavrayış olup, şayet başka bir anlayışımız olsaydı mekân da farklı boyutlara sahip olabilirdi*” şeklindedir.

Yukarıdaki tanımlardan farklı olarak daha felsefi bir mekân yaklaşımına sahip olan mimar Turgut Cansever'in görüşünden de söz etmek gerekir. Ona (2009: 80) göre;

Mekân olgusu hiç şüphe yok ki varlık felsefesinin de temel ilgi alanı.... Bir Müslüman, İslamiyet'in temel kategorilerine inanç sebebiyle Allah'ın sonsuzluğuna, dolayısıyla mekânın sonsuzluğuna inanır. Temel İslam kategorilerine inanç sebebiyle İslam sanat eserleri bu inançların yani bu varlık tezahürlerinin İslami idraklerini yansıtır. Allah sonsuzdur. Allah'ın nasıl bir şey olduğuna hiçbir şekilde akıl ermeyeceği gibi mekân da sonsuzdur. Mekânın da sonunun ne olabileceğine dair hiçbir şey üretilemez. O zaman insan o mekânın sonsuzluğu içerisinde mekân parçalarını keserek, sınırlayarak o parçalar üzerinde kararlar alabilir. O parçalar da sonsuzluğun içerisinde her zaman yüzmeye mahkumdurlar. Süleymaniye nasıl sonsuzluğun içerisinde yüzüyorsa, Süleymaniye'nin bir küçük stalaktiti de stalaktitler manzumesinin sonsuzluğu içerisinde yüzer. Yine o stalaktit parçasının yükü kâinatın sonsuzluğu içerisinde yüzer.

Cansever'in (2009) felsefi mekân tasavvuru uzay ve yer arasındaki ilişkiyi açıklamakla birlikte sanat ve mimarlık tarihi deneyimlerinin ışığı altında değerlendirildiğinde; soyut değerlerle fiziki mekânın sınırları arasında nedensel bir ilişki olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin Descartes (Görgün, 2020: 75); “*İnsan zihni sadece sınırlı olan şeyleri sınırları içinde düşünebilir ancak mükemmel olan bir Varlık, yani bizzat Tanrı tarafından insana “verilmiş” olabilir*” diyerek zihnin algı ve tasavvur sınırlarına dikkat çekmekte ve sınırları belirleyeni ise dışarıdan bir güce bağlamaktadır.

Mekânın felsefi niteliği konusunda birçok görüş ve kabuller bulunmakla birlikte, araştırma bağlamında mekânı, tıpkı şehir gibi bir otorite tarafından sınırlanan ve içinde yaşayan toplumun eylemleri ile birlikte var olduğu için de insan zihni tarafından algılanabilen, bir kuşatan tarafından kuşatılarak sınırlandırılan ve oluşuma imkân veren bir zemin olarak kabul edilmektedir.

2.3 Eylem

Kuramsal düşünce tarihinin başlangıcından itibaren insanın eylem, davranış ve üretimi hakkında ciddi tartışmaların yaşandığı görülmektedir. Bu bağlamda sağlıklı bir tanım yapabilmek için, insanın eylemini kavramsal düzlemde anlamak şehirlerin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü insan her türlü somut ve soyut biçimi, bizzat ortaya koyduğu eylemi sayesinde muhakkak bir mekânda gerçekleştirmektedir. Bu açıdan bakıldığında mekân ve biçim arasındaki oluşu gerçekleştiren eylemin kavramsal olarak ele alınması araştırma açısından önem arz etmektedir.

Eylem konusunda araştırma yapan Cengiz'e (2010:26) göre; eylem genel manada insanın somut ve soyut bütün yapıp etmelerini, hareketleri, üretimleri ve değişimlerini tanımlamaktadır, ayrıca eylem kavramı için; yapmak (doing), edim (act, fiil), etkilenmek (happen, infial), davranış (behaviour) ve eylem (action, amel, kasıtlı fiil) eş anlamlıları kullanılmaktadır.

Eylem teorisyenleri, eylemi ortaya çıkartan etkenlere göre kavramı ayrıştırmakla birlikte bu kavramların ortak özelliği bir değişim, bir hareket veya devinim oluşturmasını kabul etmektedir ve eylem teorisine göre kavramların ortak noktası olan "değişme" oluşumu gerçekleştirmek kalmayıp aynı zamanda oluşturmaktadır (A.g.e.: 26).

Bu tanım dikkate alındığında; eylem kavramının kapsamına bağlı olarak ilk göze çarpan özelliğin, harekete bağlı değişim olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle; eylem ve onu icra eden insan arasındaki ana ilişkinin, değişim (devinim, change, hareket) ekseninde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu ilişkide kuşkusuz insan özne konumundadır, her şeyin failidir ve neden olduğu değişim ile biçimlenmeleri var edendir. Bu yönüyle insan, sergilediği eylem ile gerçekleşen değişime anlam yükleyen ve değişimin eğilimine karar veren yegâne söz sahibidir (Cengiz, 2010: 7; Kılıç, 2011:30; Uygur, 1975: 41).

Eylem, ancak güç sayesinde yeryüzünde değişiklik yapabilmektedir ancak bu güç, doğadaki fiziksel güç değildir (A.g.e.:63). İnsanın eylemleri bu güç sayesinde, diğer canlıların sergileyemediği bir özgünlüğe de sahiptir. Çünkü insan eylemleri ile kendi öz farkındalığını sağlayan yegâne canlıdır. Bu sayede gerektiğinde diğer bütün canlılara karşı üstünlük oluşturabilmektedir. Bunun nedeni ise insan eylemlerinin, hayvan eylemleri gibi birbirini tekrar eden biçimler üretmek yerine, her seferinde

farklı, özgün biçimlerde olabilmesidir. Bu özgünlük, insanın gerçekleştirdiği eylemleri amaçsal olarak, diğer insanlardan ve canlılardan farklı olacak şekilde yapabilmesinden kaynaklanmaktadır. Yani insan eylemini özgün kılan şey, onun bedensel bir hareket olmasından ziyade amaçlı ve bir nedene hizmet eden bir etkinlik olmasıdır (Barnes, 1973: 244; Akt. Cengiz, 2010: 31-32).

İnsan ve eylem arasındaki ilişkinin nasıl olduğunu anlamlandırmak adına Eylem Felsefesi, Eylem Teorisi vb. adlandırmalara sahip farklı düşünce ve modeller bulunmaktadır. Eylem Teorileri insan tarafından sergilenen eylemlerin ne amaçla ve hangi iradeyle icra edildiğini araştırmaktır (A.g.e.: 31-49). Bu modellerden bazıları eylemin içeriğini; bir niyete, kasta ve yönelime bağlı olarak ele alınmaktadır (A.g.e.: 29). Böylece eylemi ortaya çıkaran gücün de doğadaki diğer güçlerden farklı bir anlamsallığa sahip olduğu önem kazanmaktadır (A.g.e.: 26-32). Ayrıca insan eylemlerinin amacını psikolojik, sosyolojik ve ekonomik saiklerle izah eden başka eylem teorileri de bulunmaktadır.

Sözü geçen bu teorilerden birisi İslâm âlimi Kâdî Abdülcebâr'a (932/937-1025) aittir. Kâdî Abdülcebâr yaşadığı dönemden itibaren ilim dünyasında geniş yankı uyandıran bir âlimdir (Yurdağur, 2001: 103). Onun yaklaşımına göre (A.g.e. 62); insanın eylem yapabilmesi için öncelikli olarak "güç sahibi", "akıl ve bilgi sahibi", "hayat sahibi" sahibi olması gerektiğini vurgular ve bu eylemler insiyaki yani içgüdüsel eylemler değil bir genelleme olarak iradi eylemlerdir.

İnsan eylemleri hususunda iradi ve içgüdüsel eylemler arasındaki farktan söz etmek gerekmektedir. İnsanı diğer canlılardan farklı ve özgün kılan şey, iradi eylemleridir. Bu sayede insan, eylemlerini bir amaç ile anlamlandırır ve simgeleştirir. İradi eylem sergileyen insan, sahip olduğu amaç ile bir farkındalık oluşturarak, varlığını başkalarına da görünür kılmaktadır. Kısacası iradi eylemleri ile kendine has bir tarz, üslup ve kimlik oluşturmaktadır. İnsanın içgüdüsel eylemleri ise hayatta kalabilmesi için gerçekleştirdiği refleks gibi ani hareketlerdir. İçgüdüsel eylemde amaç, tasarruf ve niteliğin aktarımı söz konusu değildir (Özarpınar,2018 :16-17). Bu nedenle içgüdüsel eylemler bu araştırma kapsamında değerlendirilmeyecektir.

Kâdî Abdülcebâr'ın tanımından devam edildiğinde; insan eylemden gelen güç, akıl, bilgi ve hayat kavramlarının birlikteliği, eylemin iradesini ve amacını ortaya koyabilmektedir. Sergilenen eylemin, insanın iradesi dâhilinde gerçekleşmesi bu işin

öznesi olan insanın özgün bir faaliyet yürütebilmesini sağlamaktadır. İnsanın eylemindeki özgünlüğü sağlayan irade aynı zamanda amacını da ortaya koyan teleolojik (ereksel) bir karakter taşımaktadır. İnsan gerçek amacını eylemine aktarabildiği ölçüde, eylemine konu olan şey üzerinde başkaları tarafından algılanabilen bir nitelik bırakabilmektedir.

Eylem Teorisi açısından insanın yapıp etmesi sonucu olan eylemler, değişme ve değiştirme kavramlarını bünyesinde barındırır. Değişme, eylemi oluşturacak olan insanın zihninde veya bedeninde yaşanırken, değiştirme ise eylemin icrası sırasında dış dünyada gerçekleşmektedir (A.g.e.:26). Yani insan eyleminin iç ve dış hareketlilikten ibaret olduğu görülmektedir.

Eylemle birlikte ortaya çıkan iç ve dış değişimi; adalet, ahlak ve iyi-kötü gibi insani değer yargılarıyla değerlendirilmediğinde ise geriye yalnızca dünyada yaşanan bazı değişim ve hareketler kalmaktadır. Eylemi icra eden insan gücü ise dünyada amaçsal bir değişim yapabilmesinden kaynaklanmaktadır. Eylemin sonucu da insanın iradesine dayalı bir değişim olduğu için, iyi ve kötü şeklinde tasniflenebilir ve mesuliyeti sorgulanabilir bir olgudur. Bu yönüyle doğada cereyan eden diğer hareketlerden ayrılmaktadır.

Eylem kavramını benzer bir bakış açısı ile ögelerine ayıran Ökten'e (2018: 123; 2019: 166) göre; eylem iki boyutludur. Bunların biri işlevsel, diğer ise simgeseldir. Eylemin işlevsel boyutu akılla elde edilebilir ve rasyoneldir fakat simgesel boyutu ise insanın duygu ve düşünce dünyası ile kavranabilir ve irrasyoneldir (Ökten, 2019:123; Platon, 2015: 52). Örnek olarak, gündelik hayatın içindeki adalet ihtiyacına binaen adalet yapıları inşa edilir. Adalet dağıtma eylemini iki boyutlu tanıma göre düşünüldüğünde, adaletin gücünü aldığı bir simgesel boyut ve adaletin dağıtılmasına ait bir işlevsel boyutun varlığı bulunmaktadır. Böylece eylem bireyin iç dünyasında yer kazanarak algılanabilir ve sınırlanabilir iki boyutlu bir zemine dönüşebilmektedir.

Eylemin niteliğine ilişkin psikolojik temelli bir bakış açısına sahip olan Cansever (1997:7) ise "İslâm'da Şehir ve Mimari" isimli kitabında konuya şöyle yaklaşır:

İnsanın tabi-ruhi âlemi ile terbiye edilip biçimlendirilmiş psişik âlemine biçim özellikleri ayrılmaz şekilde birbirine bağlıdır. Ruhi âlemi ise insanın inanç âleminin, varlık tasavvurunun, değerler hiyerarşisinin yapısına göre şekillendirilir.

Yukarıda bahsedilen psikişik âlemin, insanın eylem için gerekli olan içsel hazırlık olduğu düşünülebilir. Cansever (1997); önemli bir noktaya da değinerek, içsel hazırlığı değerler üzerinden irtibatlandırmıştır. Nitekim, insan eylemini özgün kılan şey aslında içsel hazırlık evresidir. Çünkü Platon'un açıkladığı gibi; insanın bir ideayı kendi iç dünyasındaki duygu ve düşünceler ile ilişkilendirerek anlaması ve içselleştirmesi, yapılan araştırma kapsamındaki eylem tanımını için içsel bir hazırlıktır.

Elde edilen veriler kavramsal yapılanma kapsamında bütünlendiğinde, eyleme gözlemlenebilir değışimi fiili olarak veren dış hareketlilik yani eylemin ihtiyacını gören işlevsel boyutudur. Eyleme anlam kazandıran, amacını bildiren ve iradeyi ortaya koyan iç hareketlilik ise simgesel boyutudur.

Araştırma konusu Temel Değerler Manzumesi ve şehir olduğu için, eylemin iki boyutlu olduğunu ve Ökten'in (2019: 166) tanımladığı gibi, eylem için gerekli içsel hazırlığın simgesel birinci boyutu ve eylemi gözlemlenebilir yapan dışsal hazırlığı ise işlevsel ikinci boyutu olarak kabul edilecektir.

Burada önemli bir nokta ortaya çıkmaktadır; 15. yüzyıl sonrası düşünce sistemleri, eylemleri işlevsel, simgesel, içgüdüsel ve dinî gibi başlıklara ayırarak parçalamaktadır. Hâlbuki, Kadî Abdülcabbar'ın yaklaşımında insan iradi eylemi, ortaya çıkardığı somut ve soyut değışimde tasarruf sahibi olduğu için bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu bakış açısına göre; insanın gerek gündelik gerek dinî ve gerekse iş hayatındaki eylemlerinde irade sahibi olduğudur ve eylemlerinin tamamında simgesel ve işlevsel olarak iki boyut birlikte bulunmaktadır.

15. yüzyıl sonrası düşünce sistemleri ise insanın gündelik hayatta sergilediği eylemlerin simgesel yönünü anlam, dil ve ruh gibi ifadeler ile araştırmaya çalışmaktadır. Örneğin; insanın su içerken, yemek yerken yaptığı eylemleri işlevsel eylem kabul ederek, buradaki simgesel boyutu göz önüne almayabilmektedir ve eylemleri simgesel ve işlevsel olarak ayrı ayrı ele almaktadır. Bunun aksine, Kadî Abdülcebbâr ise insan eylemlerini işlevsel ya da simgesel olarak ayırtırmamaktadır. Bunun yerine eylemleri içgüdüsel ve iradi olarak iki başlık altında değerlendirmektedir. Böylece eylemlerde üst çatı olan değışim kavramı, insan iradesi ile ortaya çıkmakta ve irade sahibi de bütün eylemlerine bir amaç ya da nitelik kazandırmaktadır.

Araştırmayı kavramsal olarak yapılandırabilmek için, insan eylemi sonucunda ortaya

çıkan değişimin amacını ve ilişkilerini sınıflandırabilmek önem arz etmektedir. Aristoteles, evrendeki her şeyin ortaya çıkabilmek için önce mekâna sahip olması gerektiğini, değişimi var eden ilk hareketin asla mekândan ayrı olarak tahayyül edilemeyeceğini, hareketin mekânla birbirine bağlı bir ilişki içinde olduğunu söylemektedir (Kılıç, 2011: 30). Aristoteles ayrıca her eylemin kendine mahsus amacını yanında taşıdığını ve bu nedenle de hareket değişimi ortaya çıkarırken amacını da mekâna bağlı olarak tanımlamıştır (A.g.e.: 30). Bu bağlamda, mekân kavramını ele alırken çıkarsanan, kuşatan ve kuşatılan ilişkisinin, aslında eylemsel değişimi sağlayan ilk neden olduğu ifade edilebilmektedir.

Şayet insan eyleminin mekândan bağımsız olması düşünülemezse, eylem ile mekân arasında amaçsal bir ilişki ya da aktarım olduğu varsayılabilir. Çünkü insan bir eylemde bulunarak, mekânın kuşatıcılığı için sınırlarını tayin eder. Yani mekânın sınırlarını belirleyen ilk şey aslında bir eylemdir. Kuşatıcı, kuşatma eylemi sayesinde kendine ait nedensel alanı sınırlar ve amacını tanımlar. Kuşatılan ile kuşatıcı arasındaki ilişki bağlamında, hareketin yapıldığı, değişimin olduğu, eylemin gerçekleştiği, eylemin sınırlarının çizildiği ve eyleme ilk amaçsal gücün verildiği somut ve soyut oluşum mekân olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim mekân kavramı üzerine yapılan tanımlamalar gereği, oluş veya varoluş mekân olmadan gerçekleşemeyecektir. Bu bağlamda bir oluş veya varoluşa sebep olan insan eylemi de mekân olmadan gerçekleşemeyecektir. Çünkü hareket ancak bir zaman diliminde belirli bir yerdeki değişim ile gerçekleşebilir. Buradan hareketle, yukarıda Aristoteles'ten aktarılan tanım dikkate alındığında; eylemin kendi amaç ve nedenini mekândan bağımsız düşünülemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, mekânı niteleyen kuşatıcıya ait simgesel boyut, ideal bir tasavvur olarak eyleme niteliğini kazandırmaktadır.

Bu nedenle mekânsal ilişkiler bağlamında bir kuşatıcı olarak eylemde bulunan insan, eylemin içsel hazırlığını ya da simgesel boyutunu tamamlayabilmek için mekâna ihtiyaç duymaktadır. Mekân sahip olduğu niteliği içinde yapılan eyleme simgesel boyut olarak aktarmak suretiyle eyleme ilk kuvveyi verenin amacını ideal bir tasavvur olarak devam ettirmektedir.

Söz konusu iki tanımdaki kavramların sahip olduğu ilişki sayesinde; insanın sahip olduğu niteliğin eyleme aktarımı mekânın mahiyetinden ya da özünden

gerçekleşmektedir. Böylece eylemin sonucunda üretilen biçimler, aslında mekânın kuşatıcısından aktarılan nitelik ile simgesel boyut olarak ilişkilendirilebilmektedir. Kısaca vurgulanmaya çalışılan bu husus, yani mekân ve eylem arasındaki nedensellik, eylem sonucu üretilen şehir biçimi üzerinden kapsamlı olarak ele alınacaktır.

2.3.1 Şehirlerin Mekân ve Eylem ile İlişkisi

Şehir, en yalın tanımıyla toplumun kamusal ve özel alanı bir hukuka bağlı paylaşarak birlikte yaşadığı ve gündelik ihtiyaçların sağlandığı yerdir. Aynı zamanda da ihtiyaçların arkasında yatan eylemlerin ve amaçların biçimler üzerinden anlam bulduğu ya da nitelendiği mekândır. Tanıma dikkat edildiğinde; şehir kavramını açıklayan en önemli iki hususun yer (place) ve mekân (space) olduğu görülmektedir.

Yukarıdaki tanımdan hareketle şehirler bir yer olarak ele alındığında göze ilk çarpan unsur ölçülebilir alanlar bütünlüğüdür. Bunlar; özel alanlar, kamusal alanlar, ticari alanlar, parklar, bahçeler gibi yarı özel sosyal alanlar ve bunları birbirine bağlayan yollar olarak tanımlanabilir. Günümüz şehirlerindeki mekânsal kavrayışta ölçülebilir, planlanabilir maddi yapı bir yer olmaktan geçebilmektedir (LeFebvre, 2016: 21). Yeri ölçebilmek için, şehirleri öncelikle maddi biçimler üzerinden ögelere ayırmak icap edebiliyor. Bu nedenle de şehirlere; alanlar, donatılar, yapılar, elemanlar, madde ve biçim üzerinden sayısal ölçütler ile yaklaşılmaktadır. Böylece şehre ilişkin konularda elde edilen ölçümlerle ortaya konulan sayısal veriler, sorunların varlığını ispat etmekte, çözümler buna göre üretilip değerlendirilmektedir.

Bu yaklaşımda şehirlerin yer ile ilişkisi biçimler üzerinden, somut ve dar bir alanda gerçekleşebilmektedir. Şehirlerin biçimlerini ve maddi yönlerini sürekli ölçmek üzerine kurulu olan bu yaklaşımla birlikte, istatistiksel veriler ile desteklenmiş ve daha da fazla planlama ve yönetmeye dayanan bir bilgi havuzuna ihtiyaç duyulmaktadır. Bu nedenle şehirler mekân olarak algılanmaktan çok, verinin saklandığı yer olarak düşünülmektedir. Bu bağlamda şehirler tanımlanırken sürdürülebilir ve akıllı yerleşim kavramları üretilmekte ve ölçümler için toplanan veriler yetersiz görülerek, büyük veri (big data) vb. kavramlar geliştirilmektedir. Neticede bu yaklaşımın bizleri getirdiği noktada, ancak veri yönetilirse daha iyi bir şehirde yaşanabileceği iddia edilmektedir. Söz konusu yaklaşım dâhilinde düşünüldüğünde; mevcut teknoloji ile bir yerdeki insanların ne kadar sürede ve hangi yollardan A noktasından B noktasına ulaşabileceği,

hangi ışıkta kaç kişinin geçebileceği, şehirdeki anlık su tüketim miktarını nasıl hesaplanabileceği vb. ölçme ve planlama yöntemleri sorunların yegâne çözümü olarak, ölçülebilen sınırlar üzerinden kabul edilmektedir. Hatta daha iyisinin ancak daha çok ölçümle yapılabileceği varsayılmaktadır. Hâlbuki ölçmeye dayalı şehir anlayışı, Herodot gibi yerin sınırlanması ya da ölçülmesi üzerine yoğunlaşarak, mekânın özünü, mahiyetini ve anlamını dikkate almamaktadır.

Şehirdeki ölçülebilir alanlardan yola çıkılarak yapılan şehir tanımları da bulunmaktadır. Şöyle ki; şehirdeki tanımlı alanların önem derecesine göre yerleşim aksı oluşturan öğelerin, şehrin ana kurucu unsuru olarak değerlendirildiği modeller mevcuttur. Bunlar arasında en öne çıkanı ise; şehirlerin ticaret ögesi üzerinde kurulduğunu savunmaktadır. Bunun haricinde kurucu ögenin ibadet, işlev, doğal çevre ile uyumluluk (yeşil şehir) veya savunma olduğunu varsayan modeller de bulunmaktadır. Örneğin savunma ögesini kabul eden modele göre; ilk şehir biçimleri, askeri yerleşimlere yer bulmak amacıyla kurulan kale kentlerdir. Kısacası bu modeller, şehirlerin yer ile kurduğu ilişkinin biçime ve işleve bağlı olduğunu ileri sürmektedir.

Biçim ve işlev üzerinden bina edilen bu yaklaşımlar, şehirdeki alanları kendi içlerinde konut, ticaret, kamu alanları olarak ayırmakta ve sonrasında kent olgusunu alanların içindeki biçimlere indirgemektedir. Şehirdeki yapılara yönelik değerlendirmede ise teknik yeterlilik vb. maddi unsurlara vurgu yapılmaktadır. Bu yaklaşım biçimi gereğince bir yer sadece inşa edildiği malzemeye bakılarak; modern, çağdaş, eski veya antik sıfatlarıyla tanımlanmaktadır. Bir örnek vermek gerekirse; insani ölçüğün dışında kalarak sınırları zorlayan çelik ve yüksek cam kuleler modern olarak tanımlanabilmektedir.

Şehirlerin somut biçimine çevresel, ekonomik ve teknik şartların etki ettiği elbette ki yadsınamaz bir gerçektir (Bozkurt, 2002:1). Hatta farklı disiplinlerden çoğu araştırmacı, bu şartların (ibadet, savunma, ticaret) şehir modellerinin ortaya çıkmasında ana belirleyici unsur olduğunu da düşünmektedir. Öyle ki, şehirleri biçimlendiren değişken şartlarla ilgili çözümler, dönemin tekniğine ve iktisadi durumuna göre farklı sonuçlar da ortaya koyabilmektedir. Fakat bu yaklaşımlar, şehirlerin yer ile ilişkisini izah ederken, doğa ile kurulan bağdan ya da konturlardan daha öteye geçememekte ve yerleşime nitelik kazandıran özgünlükten hiç söz edilmemektedir.

Hâlbuki şehir biçimlenmiş bir yer olarak, doğada yer tutan ağaç, bitki ve taş benzeri diğer unsurlar gibi kendiliğinden oluşmadığı için, onun doğal gelişim sonucunda bir biçim almayacağı aşikârdır. Çünkü insan haricinde hiçbir canlı iradi bir eylem yapamadığından şehir veya ona benzer herhangi bir biçimi de üretemeyecektir. Bununla birlikte bazı doğa bilimcilere göre; karınca vb. hayvanların kurduğu koloniler şehre benzemektedir. Ancak unutulmamalıdır ki, hayvanlarca yapılan bu tip biçimler, iradesiz ve içgüdüsel eylemlerle ortaya çıkmaktadır. Nitekim dikkat edilirse, aynı türdeki hayvanların kendilerine özgü, birbirlerinden farklı bir yaşam biçimi ortaya koyamadıkları görülür. Çünkü türdeş hayvanların yer ile kurduğu ilişkisi her birinde aynıdır. Bu nedenle eylemleri, özgün ve anlam yüklenmiş değil, içgüdüye dayalı, sağlanan belirli çevresel şartlar altında aynen tekrarlanan türden olup, özgün bir biçim ya da nitelikli bir mekân üretimine uygun değildir.

Bu bakış açısı üzerinden ele alındığında, insanın yer ile ilişkisinin doğadaki diğer canlılardan daha üstün olduğu görülmektedir. İnsan içgüdüsel eylemleri sayesinde varlığını hayvanların yaptığı gibi tehlike anında koruyabilmekle birlikte hayvanlardan farklı olarak iradi eylemler ile özgün değişimler de yapabilmektedir. İnsan bu sebeple bulunduğu yer ile şartlara, ihtiyacına, duygu ve düşünce dünyasındaki niteliğe göre ilişki kurabilmektedir. Yere kendine özgü anlam yükleyebilmekte, anlam katabilmekte ve yeri de bir nitelik ile kuşatarak mekâna çevirebilmektedir. Böylece insan diğer canlılardan farklı olarak eylemi ile mekânın mekîni olabilir. Mekân ile mekîn ilişkisi kurabilen başka bir canlı bulunmamaktadır. Sadece insan, eylemleri sayesinde bir yere amaç ile anlam katarak ve niteleyerek mekâna çevirebilir.

Şehir hayatı süren insanlar, farklı yerlerde aynı ihtiyacı karşılarken, bu farklı yerleri birbirinden ayıran şeyinse; tarz, kimlik, anlam ve yaşam biçimi olduğuna dair yaygın bir kanaat bulunmaktadır. Bir bardak kahveyi “x” şehrinde içmenin taşıdığı anlamı ile “y” şehrinde içmenin taşıdığı anlam ve duygunun, insan üzerinde bıraktığı etkinin bire bir aynı olamayacağı söylenmektedir. Hatta bir kahvenin bile kimi zaman bir şehri temsil eden kültür ürünü olabileceği kabul edilmektedir. Kahve örneğinde olduğu gibi; aynı ihtiyacın ya da işlevin, eylemin gerçekleştiği mekân değiştiğinde insanın duygu ve düşünce dünyasında bıraktığı anlamın farklı olabileceği belirtilmektedir. Bu kabullerden hareketle şehirlerin mekân üzerinden insana aktarmaya çalıştığı bir nitelik olduğu söylenebilir.

Kısacası farklı bilim dallarının yürüttüğü araştırmalarda, doku, kimlik, temsil, ruh, dil, imge, olgu, özgünlük, hayat tarzı, mekânsal algı, anlam, nitelik vb. kavramlarla şehrin açılanmaya çalışıldığı görölmektedir.

Bu bağlamda semiyotik (anlam bilimsel) yaklaşımla kültür ürünlerini anlamlandıran araştırmalara göre; bir ihtiyaç doğrultusunda inşa edilmiş mimari biçimlerin dilleri vardır ve mekânlar da biçim üzerinden bilgi aktarımı yapmaktadır (Can, 2003: 70). Nitekim Harvey (1985: 85; Akt. Can, 2003:70); “Eğer mimariyi bir dil olarak algılıyorsak, bu söylem de gerçek bir dil ise o zaman söylenmekte olana dikkat etmeliyiz” demektedir.

Hillier ve Hanson’ın (1984); mekân görünümleri ile şehrin biçimlenme yapısını belirleyen mekânların bir araya gelmesindeki ilişkilerin açılanmasında, “Ortak bir dilin varlığından” bahsedilmektedir. Bu bağlamda, “Bu dilin bir gramer yapısının ve sözcükleri bir arada tutan belli kurallarının olduğu teorisi, yapılanmada her kültürün biçimlendirdiği mekân dizileri içinde belli kurallara bağlı kalındığı gerçeği ile birebir örtüşmektedir” denilmektedir.

Aynur Can (2003: 72) ise şehirleri gerçek ve gerçeküstünün kesiştiği yer olarak tanımlar ve bu genellemesiyle şehir bağlamında somut ve soyut kavramların sentezine vurgu yapmaktadır. Gerçeğin kelime anlamı; inkâr edilemeyecek şekilde varlığı asla yadsınamayan, bir durum, bir olgu, bir nesne ya da bir nitelik olarak var olandır (Ayverdi: 2011, 413). Bu bağlamda gerçek kavramının, “Bir nitelik ile var olan” tanımı ile eylem teorisinde vurgulanan, “Nitelik ile tasarruf sahibi ilişkisi” aynı olgunun farklı kavram ve ifadelerle anlatımıdır. Aynı yaklaşıma göre şehir; bir zaman diliminde yaşayan insanların, bir yere anlam yükleyerek ve bu anlam/anamlar doğrultusunda somutu biçimlendirerek mekânı ifade etmektedir (Can, 2003: 45). Üç farklı yaklaşım üzerinden değerlendirildiğinde, şehrin bir nesne ya da yer tutandan daha da öte olan mekân kavramının; bir oluşa imkân veren anlamına ulaşabilmektedir. Biçimlerin ve eylemlerin arkasına geçilmesini sağlayan mekânsal ilişkiler; şehirleri nitelik üzerinden değerlendirmeyi, şehirlerin neden var olduğunu, niteliğini nereden aldığını ve mahiyetinin ne olduğunun sorgulanmasını sağlamaktadır.

şehirde; gerçek ile gerçeküstünün, somut ile soyutun, gramer ile dilin kurduğu ilişkiyi anlayabilmek için, bir biçimlenme olan şehirlerin mekân ile olan ilişkisini izah etmek gerekmektedir. İnsanların biçim ile ilişkisi sonucunda, bilerek ya da bilmeyerek

kendilerine aktarılan hissiyatı tanımlama, dil ve gramer ilişkisini anlamlandırma gayreti içinde oldukları görülür. Aslında biçimlerdeki anlam, mekândaki niteliğe dayalı olarak, bir sebep-sonuç ilişkisinin varlığına işaret etmektedir. Şehirlerdeki algılanan dil ve anlam da aslında toplumun duygu ve düşünce dünyasında manalandırılan bir niteliğin görünür ve boyutlanmış halidir.

Mekân kavramı, tanımlandığı en küçük birimden en büyük birime kadar boyutlanmasına bakmadan, niteliği aynı kalan ve zamandan da etkilenmeyendir. Mekânın bir biçimi nitelmesi nicelik ile ilgili olmamalıdır. Çünkü felsefi manada mekân tanımı geneldir. Bu nedenle de ölçütlere ya da zaman bu tanıma etki etmemektedir.

Şehirdeki anlam ve nedenselliği, Aristoteles'in mekân yaklaşımına bağlı oluşturulan kavramsal yapılanma üzerinden açıklanabilmektedir. Şehir de bir mekân ise kuşatılan ve kuşatan arasındaki sınırdadır, zamandan ve biçimden bağımsız olarak, açıklanabilir olmalıdır. Bu yaklaşıma bağlı olarak, insanın herhangi bir coğrafyayı (yeri) eylemi ile mekâna çevirmesi olgusu, mekânsal ilişkilerde kuşatan ve kuşatılan ilişkisinde değerlendirilmektedir.

Bu yönüyle biçimlenmelerde görünür olan ve anlam veren nitelik, kuşatanın kuşattığı şeye eylem ve mekân sayesinde simgesel boyutun aktarımından ibarettir. Nitelik, mekân ve eylem üzerinden insan ve toplumun ürettiği biçimlere aktarılacak simgesel bir boyut olarak görünmektedir. Nitelik artık tasarruf sahibinin simgesi olarak açığa çıkarak biçimler üzerinden insan ve topluma bilinir olmaktadır. Bir başka ifade ile biçimin üzerindeki niteliği gerçeküstü olarak tarif edildiğinde, gerçek olan madde ile gerçeküstü nitelik birleşerek bir kesişim oluşturur. Tasarruf sahibine ait gerçeküstü niteliğin biçimlerdeki etkileşimi ile olan aktarımı, anlatımı ve anlamlandırılması farklı bilimsel araştırmalara göre; dil, gramer, doku, simge, tarz, ifade, kimlik, hafıza vb. kavramlar ile de tanımlanabilir. Aslında farklı kavramlar ile tanımlanmaya çalışılan, araştırma kapsamındaki bir genelleme olarak mekânın simgesel boyutunu sağlayan niteliği olarak kabul edilmektedir.

Biçim ve toplum arasındaki anlamlı iletişimi kuran nitelik, aslında mekâna ait simgesel boyutun, kurguya ait kavramlar ile yine biçim üzerinden insanın duygu ve düşünce dünyasına aktarılmasıdır. İnsan, ilk olarak niteliğe önce kendi duygu ve düşünce dünyasına niteliği aktarıp içselleştirerek bir anlam vermektedir. İkinci aşamada ise

anlamlandırıldığı niteliği eylemlerine aktararak biçim kazandırmaktadır. Böylece şehirdeki diğer insanlar ve başka toplumlar biçime ait nitelik ile iletişim kurarak onu okur, anlar, anlamlandırır, hafızasına alır, ifade eder, tarza dönüştürür ve mekân ile ilişkilendirmektedir.

Şehirler, bir nesne ya da biçim üzerinden mekânsal ilişkilerine göre bir düzen içinde ele alındığında; şehir adlı biçimlenmenin niteliği ise eylemden gelen bir simgesel boyut sayesinde kavranabilir ve mekânın kuşatıcısının görünür olabileceği ortaya koyulabilmektedir. Şehirdeki biçimler aynı kuşatıcı tarafından organize edildiğinde; hepsi bir bütünde anlamlı ve çelişkisiz olarak aynı dili, koro misali aktaran nitelikli biçimlenmeler olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece Harvey'in (2016: 35-36) ifade ettiği gibi nesnelere mekânda belli bir eğilime göre dizilerek kümelenmesi şehirlerde gerçekleşebilmektedir.

Mekândaki ilişkiler, şehirdeki kuşatıcıya ait niteliğin topluma anlamlı ve çelişkisiz aktarımını gerçekleştirebilirse şehirler, sadece ölçülebilir alanlar ya da bir işleve ait biçimlenmeler değil, aynı zamanda bireyin ve toplumun düşünce dünyasındaki niteliği (simgeyi) anlamlandıran mekânlara dönüşebilmektedir. Soyut niteleyici simgenin somut dışı vurumu sayesinde kuşatıcıya ait nitelik (simge) bir değer olarak insan ve toplumda karşılık bulmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE:

TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ

İnsan ve toplumun eylemleri sonucu elde edilen biçimlerin özgünlüğünü, anlamını, niteliğini ve üretildikleri toplumları değerlendirmek için; tüm bunları kültür, medeniyet ve toplum üzerinden sınıflandıran farklı bilimsel modeller ve teoriler bulunmaktadır. Bu modeller arasından değer esaslı yaklaşımları; toplumsal değerler, değerler sistemi, değerler hiyerarşisi, ahlak sistemleri gibi ifadelerle tanımlamak mümkündür. Ökten (2019: 61) tarafından adlandırılan Temel Değerler Manzumesi; insan ve toplumun nitelikli ve özgün üretimlerini değerlendiren, anlaşılır kılan, yeniden aynı düşünce ile üretebilmek için ortaya atılan ve değerlere bağlı oluşan hayatı bir bütün olarak anlamlandıran bir yaklaşımdır.

Kavramsal yapılanmada ele alınan mekân, eylem ve şehir kavramlarının tanımlamalarının Temel Değerler Manzumesi ile anlamlı bir bütünde açıklanması hedeflenmiştir. Bu araştırmanın kuramsal çerçevesi olan Temel Değerler Manzumesi'nin mekân, eylem ve şehir ilişkilerini sistemli bir model ile ifade edebilmek çalışmanın özgün tarafıdır.

Kavramsal ilişkiler akla uygun şekilde sınıflandırılarak, anlamlı bir bütün oluşturması amaçlanmıştır. Böylece biçime etki eden nitelikten ya da eylemden gelen simgesel boyutun aktarımına ait organizasyon şeması elde edilmiştir. Organizasyon şeması sayesinde, şehirlerin somut biçimleri ile soyut mekân birlikteliğinin ifade edilmesi kolaylaşmıştır.

Bilimsel çalışmalarda ortaya konulan kuramsal çerçevenin çıktısı olarak; kuram, model, sistem gibi farklı kavramlar kullanılmaktadır. Temel Değerler Manzumesi'ne ait kuramsal çerçevede; sistem ya da model kavramları yerine Ökten'in kullandığı "manzume" kelimesi anlam bütünlüğünü elde edebilmek için tercih edilmiştir. Manzume kelimesi Arapçada sıralı, tertipli ve düzenli anlamlarına geldiği için model, sistem kelimeleri ile eş anlamlı kabul edilerek kuramsal çerçeveye başlanmıştır.

Temel Değerler Manzumesi'nin öğeleri ele alındığında; temel değer, değer, değerler, manzume (sistem) kavramlarına ayrılabilir. Söz konusu kavramların ayrı ayrı incelenmesi ile mekân, eylem, şehir kavramları arasındaki ilişki daha iyi kavranabilmektedir. Kavramları incelemeden önce; Ökten (2019:44), Temel Değerler Manzumesi'ni kısaca şöyle tanımlamaktadır:

Her medeniyet tasavvurunun kendine göre bir değerler sistemi vardır. Burada "sistem" kavramını biraz açarsak bir sistemin içerdiği öğeler arasında bir nedensellik bağı olduğunu ve bu öğelerin çelişkisizlik içinde bulunduğunu söylemeliyiz.

Bu tanıma göre; değerler manzumesinin öğeleri arasındaki nedensellik ilişkisinin bir sistem ve düzen dâhilinde gerçekleştiği ya da gerçekleşmediği araştırılabilir. Çünkü tanım, insan ve toplumun nitelikli üretimlerinin; "Ben yaptım oldu", "İstedim oldu", "İlham geldi" veya "Tasarladım oldu" şeklinde gerçekleşmediğini bir başka çerçeveden ifade etmektedir. Bu bağlamda nitelikli üretimlerin arkasında bir sistemin veya nedensel ilişkilerin bir düzeni olup olmadığı araştırılmaya muhtaçtır.

Öncelikle bir yapıya manzume (sistem) denilebilmesi için sistemin tanımına uygun olması gerekir. Erkilet'e (2015:34) göre; "*Sistem, tanım gereği kendi kendini yöneten, yönlendiren ve değiştiren bir varlıktır*". Sistemin kendi kendini yönetebilmesi için gücünü dışarıdan gelen bir güç ile sağlaması gerekmekte ya da yönetiminin tanımı içerden değil dışarıdan olmalıdır.

Temel Değerler Manzumesi'nin değer-biçim esaslı yaklaşımında; "*İnsan için en üst düzey ve belirleyici değerler manzumesi varlık, hayat ve insan ile ilgili değerlerdir*" (Ökten, 2019: 61). İnsan için en üst düzey olan bir belirleyicinin hiyerarşide en üst düzeyde olması, ana kabulü ve esası ortaya koyması ve temel değer niteliğini açığa çıkarması beklenmektedir. Aynı zamanda, en üst düzeydeki kilit taşı sistemin ayakta durmasını sağlamaktadır ve yönetimin esaslarını dışarıdan bir sistem ile ortaya koyabilmektedir. Ökten'in (2019:62) tanımından devam edildiğinde:

Temel Değerler Manzumesi, bireyin zihinsel ve duygusal yapısını biçimlendirip bu yapıya bir kimlik kazandırır. Böyle bir kimlik kazanmış olan zihinsel ve duygusal yapı bazı önceliklere, tercihlere, kabullere, retlere, ilgilere yahut ilgisizliklere sahip olur. Temel Değerler Manzumesi çelişkisiz

olduğu için yukarıda sayılan tercih, ret gibi davranış biçimleri de çelişkisiz bir bütünlük içinde ortaya çıkar, kısacası bunlarda bir sistem oluşturur.

Tanıma uygun olarak; Temel Değerler Manzumesi de ilişki kurduğu insanı ve toplumu biçimlendiren, yönlendiren, değiştiren, ölçütler ile hedefi sistematik gösterendir. Buradan hareketle, yapılan araştırmanın amacı; Ökten'in ortaya koyduğu Temel Değerler Manzumesi'ni doğrulamak ya da yanlışlamak değildir. Çünkü kendisinin ortaya koyduğu model bir genelleme olup, her sosyolojik model gibi kültür ve medeniyet kavramları içinde kabul edilebilecek tanımlar dâhilinde doğru ya da yanlış sağlaması gerçekleştirilebilir. Bu nedenle araştırmanın kapsamı, Temel Değerler Manzumesi'ne ait modeli; kavramsal yapılanmada elde edilen tanımlarına bağlı kalan, akla uygun, çalıştırılabilir ve okunabilir hale getirmektir.

Bu çalışmada, Temel Değerler Manzumesi'nin getirdiği yaklaşımın yapılanmadaki şehir, mekân ve eylem kavramlarına ait organizasyon şeması ile açıklanabilir olup olmadığı araştırılmıştır. Bu kapsamda, Ökten'in (2019: 62) ifade ettiği sistemi oluşturmak ve organizasyon şemasını görünür kılabilmek için ögeler arasındaki anlamlı nedensellik bağı ve çelişkisizlik ilkesi önem kazanmaktadır.

Öncelikle Temel Değerler Manzumesi, Ökten'in (2019: 43) de belirttiği gibi;

Her insanın bildiği, benimsediği ve inandığı veya bilmeksizin itaat ettiği bir değerler sistemi vardır. İnsan hayatını ve hayatındaki eylemleri bu değerler sistemine göre düzenlemek ister. Bu düzenleme ideal bir tasavvurdur.

Bu tanımına bağlı olarak, her insan ve toplumun bilerek ya da bilmeyerek bir değerler manzumesine sahip olduğu ana kabuldür. İşte bu nedenle, “*Bireyin Temel Değerler Manzumesi belirlenince, yaşamak yani eylem yapmak için gereken diğer bütün değerleri de tanımlanır ve belirlenir*” (A.g.e: 61).

Kısaca; insan bir değerler sistemine bilerek inanıyor, güven duyuyor, tercih ediyor ya da bilmeyerek itaat ediyor olabilir. Böylece toplumun kabulü olan değerler manzumesi; bireyin eylemlerine yön vermekte, onun seçim ve beğenilerini belirlemekte, ortaya koyduğu ölçütler vasıtasıyla da bir şeyleri değerli ya da değersiz kılabilmektedir.

3.1 Temel Değer

Mekânın, kuşatan ve kuşatılan arasındaki ilişkiye bağlı olarak tanımlandığı dikkate alınrsa; mekânın sınırlarının kuşatma eylemi ile kuşatan tarafından çizilmesi sayesinde başlayan ilk değişim aslında, “Kuşatanın niteliği veya mahiyeti nedir?” sorusunu da gündeme getirmektedir. Buna verilecek cevap ise şöyle olabilir:

Bir nesnenin mahiyetini, yani aslını ve iç yüzünü sadece bu nesnenin ‘kendisi’ itibariyle anlayamayız. Her nesne, ait olduğu mekânın şartları ve imkânlarına tâbi olarak ‘meydana gelmiştir’. Bu bakımdan, bir nesnenin mahiyetinin ne olduğu sorusu, bu nesnenin mekânının mahiyetinin ne olduğu sorusu ile iç içedir (Koç, 1994: 13).

Mekânı kuşatan, sınırları belirlerken içindekinin mahiyetini ve niteliğini de eylemi ile belirler. Çünkü mekânın kuşatılması da bir eylemdir ve tanım gereği birbirini nedensellik üzerinden kuramsal çerçeve dâhilinde tanımlamalıdır. Bu bağlamda eylem teorisine göre; iradi olarak yapılan eylemler sahip olduğu amaca ait niteliği eylemin sonucundaki değişime aktarmaktadır. Böylece mekânı kuşatma eylemi üzerinden gerçekleşen değişime ait niteliği, mekânı kuşatanın vermesi doğal bir çıktıdır. Mekân, gündelik hayatın içindeki birçok biçim üzerinden ele alındığında akla şu soru gelecektir; o halde mekânı kuşatanın niteliği aktarmaktaki amacı nedir?

Bu soruya verilecek cevap, mekân tanımında fikirleri zikredilen Aristoteles’te mevcuttur. Çünkü Ona göre; evrendeki her şey ateş, hava, su ve toprak elementlerinden oluşmakta olup, hareket ile değişmektedir. Fakat evrenin kendisi ezeli ve ebedî olduğu gibi, ilk hareketi başlatan kuvvet de Tanrı’dır ve bu nedenle de evrendeki canlı veya cansız tüm nesnelerin hareketi teleolojiktir (amaçsaldır) (Kenny, 2004: 87-88; Mumford, 2019: 221).

Aristo’nun tanımladığı Tanrı kavramı, bir ana kabul yani temel değerdir, bu araştırmada nedensel ilk hareketi başlatması önem arz etmektedir. Çünkü temel değer, ortaya koyduğu potansiyel güç (kuvve) ile ilk hareketin gerçekleşmesine ve kendine ait niteliğin açığa çıkmasına imkân verirken, aynı zamanda mekân tanımında ele alınan “kevn” (imkân veren, mümkün kılan) gerçekleşmektedir. Ana kabul olarak; ilk kuvvenin insana verilmesiyle ortaya çıkan imkânın, insanın kararlarına, eylemlerine, değişimlerine nitelik üzerinden etki etmesidir. Böylece, eylem yapmak üzere insana

verilen kuvvenin ya da ilk amaçsal gücün hangi amaç için verildiği bir temel değer tarafından tanımlanmaktadır. İnsan tarafından da kuvvenin kabulü anlamlı nedenselliğin başlangıcını yani araştırma konusu olan mekânsal ilişkileri açığa çıkarmaktadır.

Kuşatan ve kuşatılan arasındaki ilişki, kuşatıcı temel değere ait niteliğin kuşatılana aktarılması ile başlar. Bu ilişkide kuşatılanın kuşatan tarafından aktarılan niteliklerini, şartlarını ve isteklerini bilerek ya da bilmeyerek kabul etmektedir. Böylece temel değer insana, mekân ve eylem arasında anlamlı ilişki kurarak, kuşatma eyleminden gelen niteliği aktarmaktadır.

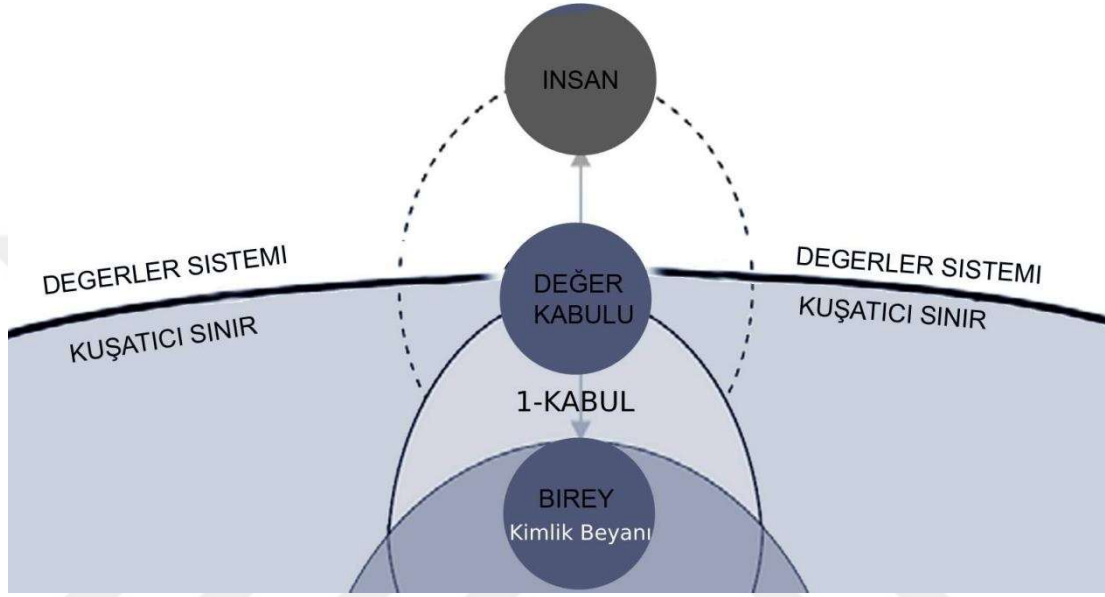
Genellemeler üzerinden devam edildiğinde; bilimsel araştırma için kabul edilmesi zorunlu görülen bir temel varsayımın olması gerekmektedir. Nitekim Özakpınar'a (2018) göre; her bilimsel araştırmaya başlarken kabul edilmesi gereken bir temel varsayım şarttır. Benzer şekilde Ökten'in (2019) açıklamalarından yola çıkıldığında, değerlerin de kendi içinde sistematik bir düzeni olması için bir belirleyicisi, ana kurucusu veya temel değeri olması, sistemli olan her şeyin başını da tanımlar. Bu sebeple toplumsal değerlerin kuşatıcı bir temel değeri, ana kabulü olması amaçsal ilk başlangıç için zorunludur.

Araştırma için önem arz eden konu, Temel Değerler Manzumesi açısından; insan ve toplumun inandığı, güvendiği ya da itaat ettiği bir temel değer varlığı mekânın kuşatılması ve eylemlerin başlaması için ilk gereksinimdir. Çünkü Ökten'in (2019: 61) değere ait yaklaşımında da işaret ettiği gibi, *"İnsan için en üst düzey ve belirleyici değerler manzumesi varlık, hayat ve insan ile ilgili değerlerdir"*.

Böylece değerlerin değişmezliğine dayanak olan bir temel değer varlığı kabul edilmektedir. Bununla birlikte temel değer mekânsal ilişkileri bir amaç için başlatan, ideal bir tasavvur olarak tanımlanmaktadır. Çünkü her insanın bilerek ya da bilmeyerek itaat ettiği bir temel değeri vardır (Ökten, 2019: 43).

Ökten'e göre (2018; 2019); bir temel değer kabulü ile başlayan değerler, insanın doğa, doğaüstü âlem, insan ve toplum hayatını düzenleyen anlamlı ve çelişkisiz kurgulanan kavramlar birlikteliğinden oluşur. Böylece değerler, kavramlar sayesinde topluma anlaşılır olur. Değerler, insana güzel ve çirkini tanımlayarak etik-estetik seçimlerinde yol göstermektedir. Bütün bu kurguyu ise bir filozof ya da bir peygamber topluma aktarmaktadır.

Manzumeye göre; insanın kuşatıcı bir temel değeri kabul etmesiyle başlayan bu süreç, kuşatılan sınırların içine girmesi ile devam eder. İnsan ve toplum için bir temel değerın kuşatıcı sınırları içine (mekâna) girmeyi bilerek ya da bilmeyerek kabul etmesi ile mekânsal ilişkiler başlamaktadır.

Şekil 3.1: Temel Değer Kabulü ve Kuşatıcı Sınır İlişkisi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Temel değer kavramı çok geniş bir kapsama sahiptir. Araştırma açısından temel değerın tanrısal ilişkisi, var oluş konusundaki yaklaşımları, hak ya da batıl tanımlaması, varlığı, yokluğu, kanıtı ve neden meydana geldiği gibi hususlar araştırmanın sınırları içinde değildir. Temel Değer, (ana kabul) aşkın bir kaynaktan va'z edilebilir, bir felsefeci tarafından sistemli düşünce olarak ortaya konabilir ya da genel bir toplumsal kabul olabilir (Ökten, 2019). Bu kapsamda değerleri niteleyen ve ortaya çıkartan, ona tanımlanmış özelliklerini sağlayan; temel bir varsayım, değişmez temel düşünce, ana kabul, sabite, töz, felsefe ya da din olabilir. Örneğin, Çin medeniyetinin temel değeri Taoizm ve Konfüçyanizm gibi din işlevi de gören felsefeler tarafından belirlenmiştir (Eberhard, 2019: 44-50). İnsan ya da toplumun

ortaya koyulan felsefeyi veya düşünceyi temel değeri olarak kabul etmesiyle eylemleri için kuvveyi bulur ve mekânın kuşatımını gerçekleştirebilir.

Yapılan araştırmalarda, aynı kapsam ve içerikte olan ifadeler için din, töz, felsefe, inanç vb. birçok anlatım geçmektedir. Araştırmanın özgünlüğü açısından bütün ifadeler genellenerek, “temel değer” ya da “ana kabul” şeklinde yerine göre ifade edilecektir. Bütün bu oluşumların ortak paydası; temel değer in doğa, doğaüstü âlem ve hayatı kurgulayarak insana ve topluma anlamlı ve çelişkisiz bir bütün içerisinde açıklayabilmesidir.

İnsan ve toplum bir temel değere bilerek ya da bilmeyerek inandıktan ya da itaat ettikten sonra, temel değer de inanç tanımına bağlı özelliklerden istifade etmektedir. Dykstra (1986:49; Akt. Öz, 2005:119) inanç kavramına ait özellikleri şöyle ifade etmiştir:

(1) İnanç bir insan aktivitesidir. O insanların sahip olduğu bir şey değil, var olma ve bilme biçimidir. (2) Bu aktivite başkaları ile etkileşim yoluyla yürütülür. (3) İnancın en önemli iki özelliği güven ve bağlılıktır. (4) Bu yüzden, inancın [önceden formüle edilmiş olmayan ve aktif olan] nesne/leri bulunmaktadır. Çünkü bireyler, belirli şeylere güvenir ve bağlanırlar. (5) Bu güven ve kendini adamanın nesnesi sadece insanlar veya gruplar değil, bu insanların ve grupların da bağlantılı olduğu bir Tanrı gibi en önemli “en üstün değer ve güç merkezleridir”. (6) Kendini adama ve bağlılık vasıtasıyla gerçekleştirilen bu ilişkiler yoluyla insanlar, anlam oluşturur/yapar, onların maddi ve manevi dünyaları şekillenir ve benlikleri inşa edilir. (7) İşte inanç (temel değer) terimini tanımlayan bu temel aktivitelerdir (dünyayı şekillendirme, anlam verme ve benlik oluşturmalarıdır.

Dykstra'nın yukarıdaki 6. ve 7. maddede bahsettiği dünyayı şekillendirme, anlam ve benlik özelliği, aslında Can'ın (2003: 58) bahsettiği her inancın (temel değer) kendine özgü bir duruşu olması ve mekâna biçim verme yetisiyle örtüşmektedir. Aynı konuya değinen Cansever (1997: 15), “İnsanın kararlarının, onun inançlarının gerçek yansımaları olduğunu açığa kavuşturmak, büyük önem taşımaktadır” demiştir. Böylece temel değer in ilk nedensel hareketi ile aktarılan nitelik, insanın kararları ile olan ilişkisini ortaya koymaktadır.

Araştırma kapsamındaki her temel değerin kendine özgü bir niteliği vardır. Bu tanım için kullanılabilen; düşünce, anlam, mana, doku, anlam yükü gibi ifadeler araştırma kapsamında “nitelik” olarak genellenmektedir. Dil yoluyla insanın duygu ve düşünce dünyasına aktarılmakta olan nitelik aynı zamanda semboller de oluşturmaktadır (Can, 2003: 58).

Temel değerin dil yoluyla niteliğine dair aktarımı yapan araç ise kavramlardır. Özakpınar’a (2018: 28) göre; kavramlar olayların gerçeğinin kavranmasını sağlayarak nasıl doğduğunu tanımlar ve kavramları aynı kategori içinde bir araya getirir. Görgün (2020: 11) ise aynı hususu şöyle dile getirmektedir:

Kavram, aslında herhangi bir şeyin dil öncesi varlığını ifade etmektedir. “Kedi” kelimesi kullansak da kullanmasak da “kedi” diye bir şey vardır. İşte o dil öncesi varlığın kendisine kavram; o varlığın ismine, o varlığa verilen ada da terim diyoruz.

Temel değer, mekânı ve eylemleri oluşturan bir ana kabul ise kavramlarının da dil öncesi olması ya da dil öncesinde var olduklarının kabulü gerekmektedir. Görgün’ün (2020) yukarıda bahsedilen yaklaşımı, mekânın kuşatılması ve sistemin oluşmasına ait kuramı da desteklemektedir.

Her temel değerin, amacını insana anlatabilmesi ve niteliğini aktarabilmesi için kendine özgü kavramları olmalıdır. Bu bağlamda, manzume açısından temel değere ait kavramlar da dil öncesi kabul edilir. Böylece aynı kavramsal kurguda birbiri ile anlamlı bütünleşen kavramlar, olayların başlangıç nedenini özgün olarak ortaya koyabilmektedir. Mekânı sistemli olarak kuşatabilmesi ve dışarıdan etki ile kurabilmesi için bu yaklaşım manzume açısından önem kazanmaktadır.

İnsana; hayatı, doğa ve doğaüstü âlemi anlatabilmek için temel değere özgü kavramların anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesi içinde bulunması manzumenin ideal yaklaşımıdır. Bu ideal ilişki, temel değerin niteliğini kavramlar üzerinden bir bütünde açıklamak için kurgulamaktadır. Nitekim kurgu kelimesinin anlamını, felsefi olarak uygulamaya geçmeyen, sadece bilmek ve açıklamak amacı güden düşünce şeklinde ifade etmek mümkündür (Ayverdi, 2011: 714). Bir temel değere ait kavramlar dünyasının, anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik içinde bir bütünü oluşturması uygulama öncesi kurgu ile açıklanmaktadır. Kurgu; değişmez bir sabite olan temel değerin, kavramlar ile birleşerek mahiyetinin ve niteliğinin bildirilmesine ait aşamadır.

Yani henüz eyleme geçmeyen sadece bilinmek amacıyla sınırlı kalan aşamadır. Kurgu, kavramlarla tanımlanan temel değer, eylem öncesinde insan tarafından bilinmesini ve anlamlandırmasını sağlamaktadır. Temel değer, kurgusunu aktardığı insanın duygu ve düşünce dünyasında yer edinmekte ve dış dünyadaki eylemlerinde de aynı bütünün anlamlı bir parçası olarak yer almaktadır.

3.2 Değerler

İnsan ve toplumun birlikte yaşaması bir amaç ve istikamet birlikteliği gerekir. Toplumun ortak bir amaçta birleştiren ve eylemlerine anlam veren kavram genelleme olarak toplumun değerleri olarak tanımlanır. Değerler kavramını açıklayabilmek için bir çok disiplin çalışmış fakat üzerinde disiplinler arası bir mutabakat sağlanamamış bir kavramdır (Fichter, 2006: 165).

Kavramın anlamını sadeleştirmek adına “değer” kelimesinin sözlük anlamına bakıldığında; insanın hayatında önem verilmesi gerekli olan hedefleri ve amaçları bildiren, buna göre de insan davranışlarının biçimlenmesini sağlayan bilgidir (Cambridge).

Değerler; insan ve topluma hedefleri ve amaçları öğretirken, aynı zamanda karşılaştıkları olaylar karşısında doğru-yanlış, iyi-kötü, güzel-çirkin ve erdemli olanın ne olduğuna ilişkin yargıya varma imkânını da sağlamaktadır (Ökten, 2019: 27). Toplumsal hayata ait şeyler, değerler üzerinden ancak bu şekilde anlaşılır. Bu sayede birey hayatın manasını öğrenir (Güven, 1999: 163).

Nitekim unutmamak gerekir ki, toplumsal bir canlı olan insanın hayatını sürdürebilmesi için başka insanlara ihtiyacı vardır. Bu ihtiyaçtan doğan toplum halinde yaşama durumu ise sınırları ve içeriği tanımlanmış bir düzene ihtiyaç duyar. Söz konusu düzen, toplumun mevcudiyetini sağlama amacı üstüne kurulmuştur. Hâlbuki insan dışındaki canlılarda ise aynı davranışlar içgüdüselidir. Sahip olduğu karmaşık dil ile diğer canlılardan farklı olarak kavram üretebilen insan, toplumu bir arada tutacak düzeni temin etmek için değer kavramını ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle insan, doğadaki diğer canlılardan değer üretme becerisi ile ayrılmıştır.

Fichter (2009:167); değerlerin toplumsal olup, toplum tarafından paylaşıldıklarını, ciddiye alındıklarını, coşkularla birlikte bulduklarını, soyutlanır ve toplumlar ile

uzlaşma gerektirdiğini belirterek, aslında toplumdan topluma değişime açık olduklarını ifade eder. Böylece değerlerin topluma anlam veren standartlar, inançlar ya da ahlaki ilkeler olabilmektedir (Collinsdictionary.com). Değerlerin toplum için standart oluşturması; davranışların, insanların ve olayların seçilmesini veya değişimini yönlendirmelerinden kaynaklanmaktadır (Yazıcı, 2014: 219).

Tanımlar bağlamında elde edilen bilgilere göre; insana ve eylemlerine anlam veren, düzenleyen unsur olan değer, birlikte yaşayan ve aynı değere sahip olan insanlar içinde toplumsal hayatın oluşumunu sağlar (Ökten,2019: 27). Bu değer kavramı, eylem sonucu üretilen ürünlerin değerlendirilip, ölçütlere göre ayrışmasını sağlayan ana öge olarak da genellenebilmektedir. Ayrıca mekânı kuşatarak insanın eylemlerine niteliği aktaran kuşatıcı temel değer, toplumsal değerler ile kuramsal ya da sınıfsal ilişkisi de önem arz etmektedir.

Değerlere ait sınıfsal ilişkiyi tanımlayabilmek için farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlarda, değer kavramını kültür kapsamı içinde inceleyen sosyologlar da bulunmaktadır. Bu sosyologlar, değerlerin de kültür ile geliştiğini kabul etmektedirler. Bu nedenle de değeri kültürden bağımsız bir şekilde ele almanın mümkün olmadığını kabul ederler. Çünkü bu yaklaşıma göre; *“Değerlerin kaynağı kültürdür; bilimsel anlamdaki kültür, toplumsal değerleri içermektedir”* (Güvenç, 1994: 95; Akt. Yazıcı, 2014: 209-223).

Kültür kavramının; medeniyet, eğitim sürecinin birikimi, güzel sanatlar ve tarım (ekin; çoğaltmak ve yetiştirmek) gibi dört ayrı anlamda kullanılır olmasından hareketle, kültürü tanımlamaya çalışanlar, onu oluşturan sürece, bir ögesine veya niteliğine ağırlık vermek zorunda kalmaktadır (Güvenç, 1994: 95-113; Akt. Yazıcı, 2014: 217). Buradaki değerlerin bazı sosyologlara göre kültür içinde ve değişken olmasının sebebi değerlerin sınıflandırılmasından da kaynaklanabilmektedir.

Bu sosyologlardan biri olan M. Rokeach, değeri “gaye/amaç değerler” (terminal values) ve “vasıta/araç değerler” (instrumental values) şeklinde iki ayrı başlık altında incelemiştir (Güngör, 2010: 85; Akt. Yazıcı, 2014: 211). Ayrıca bir diğer sosyolog olan Lenski ise değeri yarar sağlayan ve ideal olan değerler şeklinde tasnif etmiştir (Yazıcı,2014: 211; Erdoğan,1989: 55). Bu sınıflandırmalara bakarak değerlerin değişkenliğinden bahsedilebilir, çünkü sınıflandırmada kavramsal çeşitlilik yönünden farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıca değerlerin neyi içine alıp almadığı da önem arz

etmektedir.

Genel olarak değerlerin değişkenliği ya da mutlaklığı konusunda da farklı görüşler vardır. Mutlaklığı savunan görüşlere karşılık, değerlerin değişkenliğini müdafaa edenlere göre (Kuçuradi, 1971:19);

Mademki farklı toplumlar ve çağlar aynı “değer”den başka başka şeyler anlıyor veya aynı “şey”e bazen “iyi” deyip herkesçe yapılmasını bekliyor, bazen de “kötü” deyip yasaklıyor, değişmez bir değer yoktur.

Kağıtçıbaşı ve Kuşdil'in (2000: 60; Akt. Yazıcı, 2014: 217) naklettiği bilgilere bakılırsa; Rokeach (1973) ve benzer şekilde Williams (1979)'da değerlerin değişebilir özelliğe sahip olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda zamanla vuku bulan ihtiyaçları gidermek amacıyla değerlerin de değişebilir olduğunu vurgulamışlardır.

Fakat değerlerin değişebilir bir kavram olduğuna ilişkin ortaya atılan görüşlerin aksine; kimi değerlerin hangi tarihi devirde hangi kültürde olursa olsun değişmez ve evrensel olduğunu öne sürenler de olmuştur. Bu tartışmaya Fichter (2009:178) farklı bir açıdan yaklaşarak; sosyal bilimlerin mutlak ve değişmez değerleri inceleme konusu yapmadıklarını ayrıca bu tip bir değer kavramının daha ziyade felsefe ve teoloji tarafından incelendiğini belirtmiştir.

Evrensel bir ahlak sisteminin bulunması için çalışan bazı filozoflar, kültür farklılaşmalarının yanlış anlaşılması gerektiğini özellikle belirtmeye çalışmıştır. Mesela, ahlak sistemlerinin ne kadar farklı olduğunu göstermek için, ilk defa antropolojik malumattan faydalanan İngiliz düşünür John Locke (1632-1704) yine de ahlak ilminin kurulabileceğine inanmaktadır (Yazıcı, 2014: 212). Çünkü kültürlerin çeşitliliği veya farklılığı ile kültür değerlerinin göreliliği ayrı şeylerdir. Locke (A.g.e.: 212); ahlak sistemleri ne kadar farklı olsa da ahlakın göreliliğini, her kültürde müşterek evrensel değerlerin bulunabileceğini söylemektedir. Kısacası değerler, geçmişten bugüne düşünürlerin siyasal düşünce sistemlerini veya felsefelerini temellendirmeleri için hayati önemdedir (Senemoğlu, 2016: 42-63).

Temel değer kabulüne bağlı olarak değerlerin mutlaklığı ve değişkenliği konusundaki yaklaşımlar bu görüşlerden ayrılmaktadır. Şöyle ki; değerler için evrensel bir mutlaklık tartışmaya açık bir konudur. Manzume açısından, mekânın kuşatıcısı olan temel değer (ana kabul) diğer değerlerin de en üst düzey niteleyici kaynağıdır ve ilk amaçsal

hareketi başlatması için niteliği de sağlayandır. Kuşatıcının değişmesiyle birlikte de kuşatıcıyı tanımlayan bütün kavramsal kurgu ve değerlendirme ölçütleri olan kurallar, normlar da değişecektir. En üst düzey belirleyici olan temel değer niteliği ve kuşatıcılığı değişeceğinden, değerlerin ve üretimlerin niteliği de değişecektir. Ayrıca her değerler manzumesi içinde iyi/kötü, güzel/çirkin gibi evrensel kavramların değerlendirilmesi de temel değere bağlı olarak farklı olacaktır. Bu ilişkilere binaen üretilere aktarılan nitelik ile üretimi değerlendiren toplumun niteliklerinin farklı olması değerlendirmeyi de çelişkili hale getirecektir, çünkü temel değeri tanımlayan kavramların kurgusu ve anlamları da değişecektir. Örneğin “iyi” kavramının tanımı ele alındığında; Antik Yunan medeniyetindeki iyi tanımı ve ideali ile İslam medeniyetindeki iyi tanımının anlamlandırılmasında mutlak ya da ortak bir evrensel değerlerden bahsedilememektedir. Çünkü bir genelleme yapıldığında, toplumun diğer değerlerini de temel değerinden gelen kavramların kurgusu var etmektedir. Nitekim iki medeniyetin de değerleri de farklı olmaktadır. Bir örnek olarak; Dünya’nın uydusu olan Ay’ın biçimi, İslam medeniyeti için hilal kavramıyla İslam temel değerinin kurgusuna ait bir değer iken, Antik Yunan temel değerini kabul eden insanlar için Selene tanrıçasına ait bir değerdir. Ay biçimi ve fiziki durumu iki toplum için aynı olsa da temel değer niteliği ve hayat kurgusu farklı olduğundan toplumda gördüğü değer de farklılaşmaktadır. Anlaşılacağı üzere temel değerden gelen kavramların kurgusu, somut ya da soyut bir biçimi anlamlı ilişkiler dâhilinde niteleyerek farklı değerler üretebilmektedir.

Kültür kavramının, inançları ve dini ihtiva ettiğini iddia eden medeniyetin ise bir aydınlanma düşüncesi olduğunu savunan ve bu nedenle de yalnızca, “*Din dışı ilerlemeyi*” ifade ettiğini benimseyen görüşler de bulunmaktadır. Ancak bir olguyu içsel ve dışsal olarak ayırabilmek için, toplumun eylemlerini niteleyen ve mekânı kuşatanın nasıl belirlendiği bu tanımlarda net değildir.

Özakpınar (2018: 48) ise, “*İnsan ürünü olan maddi yapıya ya da zihnen kavranabilir soyut hiçbir oluşum ‘kültür’ kavramının dışında değildir*” diyerek kültür kavramını tanımlamıştır. Ayrıca Özakpınar (2018: 45), üzerinde bir uzlaşma sağlanamayan din ve inanç bir kültürdür tartışmasına son vererek, inançları bir üretim ve oluşum kabul etmediği için kültürün dışında tutmaktadır. İnançları insan üretimi dışında tutarak bir ana kabul olarak tanımlamıştır. Böylece araştırmanın başındaki esas değişmez olan

temel değer (ana kabul) önce insanı biçimlendirmekte ve sonra da dış dünyada kültürü meydana getiren ana sebep olarak ifade etmektedir.

Manzumeye göre; insanın, en üst düzey belirleyicisi olan temel değerini (ana kabulü) duyuları ile duygu ve düşünce dünyasına aktararak içselleştirmekte, yorumlamakta ve anlamlandırmaktadır. Bu durumda, insanın bir temel değeri kabul edildikten sonra diğer değerleri de tanımlanmaktadır (2019: 61). Değerleri tanımlanan insanın da bütün somut/soyut eylemleri ve üretimleri bulunduğu toplumun kültürü kapsamında gerçekleşmektedir.

Bu bağlam, Platon'un idealar ve duyu dünyası olarak ayrıştırılabilir. Temel değer bir idea olarak, ancak onu bilerek ya da bilmeyerek kabul eden insanda içselleşerek anlam kazanır ve insanın hayatındaki değerlerini de temel değere bağlı olarak tanımlar. Örneğin; Hz. Muhammed, İslam medeniyeti için kabule ait bir esastır ve İslam temel değerinin hayat kurgusu içindedir. Askeri hayatı işlevsel olarak çoğunlukta olan Türk toplumu Hz. Muhammed'i duygu ve düşünce dünyasında içselleştirerek, "*Mehmetçik*" olarak toplumsal bir biçime dönüştürmüştür. Müslüman Türk toplumunun kültürüne Hz. Muhammed kavramını yerleştirerek temel değeri kendi biçimi olarak üretmiş ve kültürü haline getirmiştir. Aynı temel değeri kabul eden diğer toplumlarda yorumlamalarına veya içselleştirmelerine göre Hz. Muhammed kavramının soyut biçimlenmesi değişkenlik gösterebilir. Yine bu bağlamda bir başka örnek verecek olursak; İslam dünyasında 'gül' kavramsallaştırılarak Hz. Muhammed'i temsil eden kültür ürününe dönüştürülmüştür. Benzer şekilde Mevlid-i Şerif de, İslamiyet'in bir başka kültürü olmakla birlikte toplumdan topluma değişkendir. Bu örneklerden anlaşılacağı üzere; temel değere ait ana kabul ve kurgusuna ait kavramlar değişmemektedir. Ancak kavramların toplumun iç dünyasında anlam bulmasıyla toplumun ortak kültürü üretilmektedir. Örnekteki kültürel çeşitlilik, aynı temel değer kabulüne bağlı olarak biçimlendiği için İslam kültürünün zenginliği İslam temel değerini kabul eden toplumların kültür ürünleridir.

3.2.1 Ahlak Nizamı ve Değerlendirme

Kuramsal çerçeve kapsamında, insanın iradi eylemleri ve üretimleri toplumsal değerlendirme ve yargı konusudur (Cengiz, 2010: 34). Buna bağlı olarak değer kavramı, insanın yapıp etmelerini, eylemlerini değerlendirmek için ölçütler gerekir ve

ölçütler ile eylemler iyi-kötü ya da güzel-çirkin gibi sıfatlarla ayrıştırılabilir. Bu bağlamda bireyin muhtelif insanları ve o insanlara özgü nitelikleri, davranışları, arzu ve niyetleri değerlendirirken kullandığı ahlaki kıstasa kısaca değer denir (Güngör, 2010: 28; Akt. Yazıcı, 2014: 210).

Araştırma açısından, kuşatan ve kuşatılan odaklı mekânsal ilişkiye bağlı olarak; hangi eylemlerin, ürünlerin ya da biçimlenmelerin kuşatılan mekânın sınırları içinde olacağı ya da olmayacağı değerlendirme konusudur. Sonucun belirlenmesi için bir karar vericinin, yargılayıcının ve değerlendirme ölçütlerinin olması aslında kabul edilen mekân ve eylem tanımından çıkan doğal bir ihtiyaçtır. Çünkü ancak bir kuşatıcı ve sınır kabulüyle bazı şeyleri içeride, bazı şeyleri de dışarıda tutmak mümkündür. Bu konuda, toplumsal sınırı açıklayan bir örnek vermek gerekirse; Antik Yunan toplumu; kendi bireyine yurttaş, dışarıdakine ise barbar demiştir (Mumford, 2019: 220). Buna bağlı olarak, yurttaş kabul etmediklerinin kent sınırları içinde yaşamasına müsaade etmemiştir. Benzer tanım, Roma devletinde olduğu gibi birçok başka temel değerın hayat kurgusu için de geçerlidir.

Eylemlerinin niteliğine karar veren, yönlendiren ve arzulatan temel değer aynı zamanda eylemlerin sonucunu da kontrol etmektedir. Çünkü niteliğin aktarımının sonucu aynı zamanda toplumsal değerlendirme ve ölçü konusudur. İdeal tasavvur olarak, kuvveyi sağlayarak mekânı kuşatan temel değer hangi niteliği ya da amacı ortaya koyuyorsa, mekândaki eylemlerin de ideale ulaşım ulaşımadığını değerlendiren ve yargılayan aynı kuşatıcı temel değer olmalıdır. Böylece biçimlerin değerlere uygun, anlamlı ve çelişkisiz üretiminin kontrolü ya da değerlendirmesi gerçekleşebilir. Eğer bunlar ideal bir manzume (sistem) dâhilinde ise tesadüflere ya da boşluklara yer olmamalıdır.

Kadî Abdülcebbâr (Cengiz, 2010: 38), araştırmanın değerler bahsinde ele alınan, iyi ve kötüye konu olan eyleme üç temel özelliği üzerinden şöyle yaklaşmaktadır: *“Kudret/güç ile ortaya çıkmış olması, bilgiye binaen gerçekleşmesi ve ortaya çıkışında iradenin belirleyici olması”*. Bu yaklaşım, eylem sonucu ortaya çıkan üretimin amacına uygun olup olmadığına ilişkin değerlendirilmesi kuşatan ve kuşatılanı işin ahlaki yargı boyutuyla karşı karşıya getirmektedir. Özellikle bireyin eylemlerinin toplumun gündelik hayatının içinde olması, ahlaki yargıyı önemli bir noktaya taşımaktadır. Nitekim Temel Değerler Manzumesi açısından aynı konuya Ökten

(2019: 41) şöyle yaklaşmaktadır:

Bu değerler sistemine göre insan işlevsel eylemlerini seçerek yerine getirir, yani birtakım şeyler yapar ve birtakım eylemlerden uzak durur.... Dolayısıyla insan duygusal alemine ait olgu ve objelerde de sahip olduğu değerler sistemine göre bir seçim yapar. Bazı olgu ve objeleri duygusal alemine dahil eder ve onlarla kendine ait estetik bir dünya kurarken bazı olgu ve objeleri de bu alemin dışında bırakıp onlarla ilgilenmez yahut onları estetik bir niteliğe sahip olarak görmez.

Ortaya çıkan tanımlara bağlı olarak, değerler manzumesi sayesinde gündelik hayatın içindeki değişimin iyi-kötü, güzel-çirkin şeklinde değerlendirilmesi bir seçim gerektirir (Özakpınar, 2018: 17). Seçim ile mekânın içine dâhil olan eylemler ve üretimler ya kabul görmekte ya da elenerek çelişki, günah ve yasak olarak nitelenip mekânın kuşatıcı sınırları dışında tutulmaktadır. Gündelik hayatın içinde eylemleri yapanın da değerlendirilmesi, eylem sahibine toplumda bir kimlik ve statü kazandırmaktadır.

Bu nedenle, gündelik hayatın içinde yaşama etki eden kuralların esası temel değerden gelmesi manzumenin anlamlı ve çelişkisiz bütünlüğünü sağlamaktadır. Çünkü temel değer toplum için en üst düzey belirleyici bir sabitedir ve normatif açıdan ilk gücü veren anayasa kuvvetindedir. Bununla birlikte bu anayasanın, insanın bütün eylemlerine etki edecek yasa, kural, tüzük ve normlar çerçevesinde açıklanması ve temel değer sahiplerinin hayatına tatbiki gerekir. Eylemleri değerlendiren kurallar, ilkeler ve yasalar olması, Temel Değerler Manzumesi'nin anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesinin devamı niteliğindedir. Temel değere bağlı olan bu yaşama dair kurallar bütünü, Özakpınar'a (2018: 44-49) göre; "*Ahlak Nizamı*" olarak adlandırılmaktadır.

Nitekim Ahlak Nizamı, toplumun değerleri ile duygu, ruh ve düşünce dünyasının birlikteliğinden oluşmaktadır. Araştırma kapsamında, Özakpınar'ın (2018: 45) ahlak nizamı tanımı esas alınarak manzumenin değerlendirme ve kontrol mekanizması ile sistemin çalışması sağlanmaktadır. Özakpınar (A.g.e.: 45) ahlak nizamını şöyle tanımlamaktadır:

Ahlak nizamları, kavramsal olarak ortak ve zorunlu işlevi olan toplumsal yaşayış kurallarını getirmektedir. Etkisini bir inançtan alarak yaşama düzen

veren kurallar ahlaki oluşturur. İnsan ilişkileriyle ve insanların eylemleriyle ilgili olarak iyi-kötü, güzel-çirkin, anlamlı-anlamsız, değerli-değersiz gibi hükümler verdiren, toplumdaki faaliyetler için hedefler koyan ve böylece insan davranışlarını yönlendiren ve yöneten görünmez kuvvet, insanların ruhundaki ve toplum yapısının temelindeki inanç ve Ahlak Nizamı'dır. İnanç ve Ahlak Nizamı, ruhları derinden etkilediği ve içten benimsendiği için, bireysel eylemlerin ve toplum faaliyetlerinin azim ve irade kaynağıdır. O eylemlerin coşkusu ve enerjisini inanç ve ahlak nizamı verir.

Bir temel değere bağlı olarak ortaya çıkan Ahlak Nizamı, insana eylemin sadece yapılmasını ya da yapılmamasını değil, aynı zamanda erdemli yapılmasını da tarif ederek, eylemin ideal düzeye ya da medeniyet seviyesine ulaşmasına da imkân tanır. Böylece toplumun bütün üretimleri olumlu ya da olumsuz bir değer bularak toplumun kültür ürünü olur (Özakpınar, 2016: 18).

Özet olarak; temel değerın gündelik hayattaki eylemlerle ilişkisini ilke, yasa, norm seviyesine indirgeyen ve temel değeri topluma ahlaki yargı olarak benimseten ve onu kontrol eden; Ahlak Nizamı adı verilen kurallar bütünüdür.

3.2.2 Temel Değerler Manzumesi

Kuramsal çerçeveye göre; kuşatılan mekânda gerçekleşen eylemler ve biçimlenmeler kuşatıcı bir temel değere ait nitelik ile anlam bulmaktadır. Temel değerın nitelediği biçimlenmeler ölçütler üzerinden ahlaki yargının da konusu olarak, toplum tarafından bir sistem dahilinde anlamlı bir bütünü oluşturmaktadır. Kavramları birbiri ile anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik çerçevesinde bütüncül olarak açıklayan sistem; Ökten tarafından (2019: 61) “*Temel Değerler Manzumesi*” olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla bireyin ve toplumun yaşamak için gerekli olan bütün değerleri de temel değere bağlı olarak tanımlanmaktadır (A.g.e: 61).

Manzumenin ortaya çıkabilmesi için veya bir başka bir ifade ile temel değerın niteliğinin düzenli aktarımının başlaması ve kuvvenin güce dönüşümü için öncelikle mekâna ihtiyaç vardır. Mekân sayesinde temel değer, niteliğini kuşatılana aktararak mekânsal ilişkileri başlatmaktadır.

3.3 Temel Değerlerin Mekânsal İlişkileri

Temel Değerler Manzumesi, biçim ile değer arasındaki ilişkilerin bir düzen içinde ve anlamlı bir bütünde gerçekleştiğini açıklamaya çalışmaktadır. Araştırmanın kuramsal çerçevesi, manzumeye ait düzeni ve bütünü mekân bağlamında ele alarak; temel değer, eylem ve biçim kavramlarını ile bir bütünde ilişkilendirmektir. Böylece biçimin sahip olduğu değerlerin anlamlı ve akla uygun bir açıklaması mekânsal ilişkiler üzerinden açıklanabilir. Nitekim Harvey'e (2016:19) göre de insan, bir kez mekânı anlar ve onu görünür kılmayı keşfedebilirse, o vakit eylemlerini mekân kavramı içine alabilir ve şehre ait olguları çözümlene imkânına kavuşulabilir.

Öncelikle sınıflandırılan ve açıklanan kavramların, yapılanmadaki nedenselliğe göre sıralı ve düzenli bir manzume haline getirilerek, mekân bağlamında ilişkilendirilmesi gereklidir. Böylece temel değer biçim ile olan ilişkileri bir organizasyon şeması ile mekân üzerinden gösterilebilir. Manzume, ileride değerlendirilecek biçimleri düzenli ve anlamlı bir şekilde parçalara ayırarak mekânsal ilişkilerinin açığa çıkarılmasını ve niteliklerinin tanımlanması sağlamaktadır. Böylece araştırmanın ana konusu olan şehirler, Temel Değerler Manzumesi ile akla uygun olarak incelenebilir ve anlamı değerlendirilebilir.

3.3.1 Mekânsal Kurgu

Mekânı, “İçinde hareketin gerçekleştiği ve son bulduğu kuşatıcı sınır” olarak da tanımlamak mümkündür (Risâletü's-Semâ'î't-Tabî'î: 59-60; Akt. Kutluer, 2003:550-552). Bu tanımdan da anlaşılabilir üzere; hareketin gerçekleşebilmesi için, onun sınırlarını çizen ve belirleyen, yani hareket alanını ortaya koyan bir sınırlayıcı ya da kuşatıcıya ihtiyaç olduğu tekrar ifade edilebilir. Mekân, hareketi sınırladığı gibi harekete ait ilişkileri de ortaya çıkarmaktadır (Kılıç, 2011: 31). Aristoteles (2005: 137)'e göre; her bir nesne engellenmedikçe kendi yerine gitmekte ve tesadüfi olmayan yönü kendiliğindedir ayrıca bu yönler de doğadaki diğer işleyişler gibi bir düzen içindedir.

Tesadüfi olmayan yer değiştirme, hareket ve yönelim aynı zamanda mekânsal ilişkilerin konusudur. Her unsurun kendi mekânına yönelmesini sağlayan mekânsal ilişkiler aslında bir düzeni sağlamaktadır. Her değişimin kuşatıcı kabule ait mekânsal

ilişkisi, hareketin yönelimi ve kuvvenin istikametini tanımlaması, bu araştırma açısından temel değere bağlı kavramlar sayesinde ortaya çıkmaktadır. Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal kurgu yaklaşımına göre; mekânda kuşatıcıya ait nitelik ve bilinirlik, kavramlar ve simgeler üzerinden gerçekleşmektedir. Böylece manzume, kuşatıcıya ait kurgu ile oluşturulmuş düzen dâhilinde hareketi ve değişimi nitelemektedir.

Nitekim bir temel değere bağlı olarak ortaya koyulan bütün kavramların, anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilişkisi içinde "kurgu" olarak tanımlandığı açıklanmıştır. Kavramsal yapılanma üzerinden tanıma devam edildiğinde; mekânı ve içindekini niteleyen, anlam veren simgesel boyut mekânsal kurgu ile ortaya çıkmaktadır.

Bu konuda, iki farklı temel değere ait adalet kavramının mekânsal kurgusuna ilişkin örnek verilebilir. Birbirinden ayrı temel değerlere sahip olan Antik Yunan ve İslam medeniyetlerinde adalet anlayışı farklı olduğu gibi, bu ihtiyacı karşılayan biçimlerde mekânlarda farklı mimari yapılarda oluşur. Adalet evrensel bir kavramdır fakat bireyin adalete ihtiyaç duyduğu toplumda adaletin nasıl kurgulandığı önem arz etmektedir.

Antik Yunan'da, adalet kavramına ait yaklaşım ve bu kavramın temsil edildiği mekân, Tanrıça Themis ile anlamlandırılan değerlere dayanır ve teraziyile simgeleşmiştir (Can, 2015: 936). Adalet Tanrıçası olan Themis kelime manası bakımından, adalet, âdet, ahlak, kanun, doğruluk, örf ve tanrıların isteği anlamlarına gelir. Bu bağlamda, adil anlamına gelen themistes kelimesi de buradan türemiştir. Yunan mitolojisine göre; Tanrıça Themis, Gök Tanrısı Uranos ile Yer Tanrıçası Gaia'nın birlikteliğinden doğmuştur (Can, 2015:936; Sina, 2016: 420).

Kavramların anlamlı kurgusundan da anlaşılacağı üzere, Antik Yunan'da mekânı kuşatan temel değer mitolojidir. Tanrıça Themis'te kişiselleştirilen ve kurgulanan adalet kavramı, mitolojik kabule dayanmaktadır. Böylece Antik Yunan toplumunun düşünce dünyasında adalet, Themis Tanrıçası üzerinden dağıtılmaktadır. Temel değere bağlı tanrıça görünür olarak bir eyleme yön vermekte ve niteleyicisini belirtmektedir. Adalet, eyleminin imkân bulduğu mahkemeden (dikasterion) başlayarak mekânın kuşatıcısına yani kendini niteleyene doğru olarak kavramsal kurgudan kaynaklı bir yönelim içindedir. Antik Yunan kabulü, kavramlar ve simgeler ile mekânı kuşatarak insan ve topluma bilinmek için mekânda görünür olmuştur. Antik Yunan mitolojisindeki kavramların kurgusu mekânda heykeller, tasvirler, semboller olarak

biçimlenerek niteliğini de adalet mekânının içinde görünür kılmaktadır. Bir manzume dahilinde biçimlenmeleri gören ve algılayan birey, adalet ihtiyacına ait eylemi mitoloji ile birlikte temel değer kurgusu içinde gerçekleştirilmektedir.

İslam Temel Değerler Manzumesi açısından; adalet kavramı öncelikle temel değere ait kanunlar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Kanunların kaynağı Allah tarafından va'z edilen ve değişmez olarak kabul edilen kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Ayrıca kanunlar, Hz. Peygamber'in uygulamalarına bağlı olarak oluşan sünnetler üzerinden karara bağlanmaktadır. Adalet mekânı olan mahkemeyi kuşatan İslam temel değeri, mekânın mahiyetini de şeriat kavramı üzerinden kurgulamaktadır. Mahkeme biçimlenmesi, adalet ihtiyacı olan bireyi Temel Değerler Manzumesi'nin Allah inancına doğru yönlendirmektedir.

İki örnek incelendiğinde; adalet biçimlenmesi aynı işlevi gerçekleştirmekte, fakat eylem için kuvve bulduğu temel değer birbirinden ayrılmaktadır. Antik Yunan'da mitoloji, İslam dininde ise Allah inancı eylemin simgesel boyutunu ve amaçsal ilk gücünü sağlamaktadır. Mekânsal kurgu insana, mekânın kuşatıcısını kavramlar ve simgeler üzerinden anlatmaktadır. Bu süreçte insan, bir düzen içindeki mekânda, adalet kavramının mahiyetini bilerek ya da bilemeyerek tanımakta ve onun varlığından haberdar olmaktadır. İnsan, adalet kavramı üzerinden verilen kararlara isteyerek ya da istemeyerek itaat ettiği değerler manzumesinin varlığı ile tanışmaktadır. Kuşatılan insan, kuşatıcı kabul ile ideal bir tasavvur olarak karşılaşmaktadır. Dönemin toplum anlayışında teoloji, ontoloji ve epistemoloji iç içe olduğu için, o dönemin mekânlarında kuşatanı ve kuşatılanı görünür kılabilmek günümüz mekânlarına göre daha kolaydır.

Temel Değerler Manzumesi açısından temel değer; mekânı kuşatmakta, niteliğini kavramlar ile kuşatılan sınır içinde ifade etmekte ve mekânı da kendi kavramları ile kurgulamaktadır. Manzume dahilinde mekânsal ilişkinin bu aşaması, "mekânsal kurgu" olarak tanımlanmıştır.

3.3.2 Mekânsal Yapılanma

Mekânsal ilişkilerin ikinci aşaması, biçimlerin sahip olduğu formu açığa çıkartan eylemin tanımlandığı aşamadır. Kavramsal yapılanmaya göre; eylem, simgesel ve

işlevsel olmak üzere iki boyutlu olarak tanımlanmıştır. Simgesel ve işlevsel boyutun birleşmesi ile iki boyutlu bir düzlem oluşmaktadır. Kindî (Çubukçu, 1973: 15), mekânın kuşatıldıktan sonra ortaya çıkan düzlemi şöyle açıklamaktadır: “*Mekânda uzunluk ve genişlik vardır. Derinlik yoktur*”. Bu tanımdan da yola çıkarak kurgudan gelen simgesel boyut ile ihtiyaçtan gelen işlevsel boyut birleşerek, iki boyutlu bir düzleme dönüşüp eylemin hazırlığını tamamlamakta ve mekânında zeminini oluşturmaktadır. Manzumeye göre; mekânın simgesel (en) ve işlevsel (boy) olarak ele alınan iki boyutlu zemini, biçimlenme öncesi eylemin mekândaki ilişkisini tanımlanmaktadır. Ortaya çıkan bu zeminin ana dayanağı bir temel değerdir.

Tanımlanmaya çalışılan mekânsal aşamayı Özakpınar (2018: 13), bir başka bilimsel açıdan ifade etmektedir. Ona göre; insan zihninde cisimlerin üç boyutlu algısı kaybolduktan sonra da simgelerle temsil edilir ve eylemlere sembolik tasarımlar üzerinden karar verilir.

Manzume açısından ise; eylemin simgesel boyutu ile işlevsel boyutunun birlikteliği, mekânsal kurgunun kuvveden fiile geçişini sağlamaktadır. Böylece temel değerden gelen kuvve (potansiyel güç), eyleme ilk amaçsal güç ile imkân vererek, üretimi bir nitelik ile mümkün hale getirmektedir. Mekân; kuşattığı sınırların içine aldığı işlevi kavramlar ile nitelendirmekte ve eylemi yapılandırmaktadır. Mekân, eylemin işlevsel boyutuna temel değerden gelen nitelik ile bir yön çizmekte ve eyleme istikametini vermektedir.

Yapılanma sayesinde kavramlar, üç boyutlu biçimlerden önce bireyin duygu ve düşünce dünyasında tasavvur edilebilir hale gelebilmektedir. Kavramların ve işlevlerin birlikteliği bireyin duygu ve düşünce dünyasında sınıflandırıldığında; nitelik eylemin amacı, işlev ise eylemin aracıdır. Mekânsal yapılanma sayesinde farklı toplumlarda yapılan aynı işlevler değerler manzumesine bağlı olarak farklı bir toplumsal çıktı ile gerçekleştirmektedir. Çünkü işlev aynı olsa bile temel değerlerin niteliği ve niteliği tanımlayan kavramların mekândaki kurgusu farklıdır. Eylem, mekânsal kurgudan gelen temel değerlerin niteliğine ait kavramlara işlev boyutunun eklenmesi ile hazırlığını tamamlamaktadır.

Ökten’e göre (2019); işlev ile simgenin ideal birlikteliği aynı zamanda etik kavramını da açıklamaktadır. Toplumdaki eylemlerin yönelimi ile bireyin iç dünyasındaki değerlerin yöneliminin aynı hedefte birleşmesi, bireye hayatı kolaylaştırmakta ve

eylem ile birey arasındaki etik ilişkiyi açığa çıkarmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde; 16. yüzyılda bir Osmanlı şehri olan İstanbul, İslam Temel Değerler Manzumesi'ne ait birey ve toplum için gündelik hayatı kolaylaştırmaktaydı. Çünkü Müslüman bireyin ihtiyacı olan eylemlere ait biçimlenmelere şehirde kolaylıkla ulaşılabilirdi. Kuşatıcı otorite; toplumsal hayatı, İslam hayat kurgusuna göre düzenlenmişti ve 16. yy. İstanbul'u İslam temel değerine göre etik bir şehirdi.

20. yy.'da New York Şehri, Modernite'yi yaşamak isteyen toplum için şehir hayatını bireyine kolaylaştırır çünkü New York Şehrini kuşatan temel değer mekânı kurgulamış ve biçimlendirmiştir. Şehirdeki bulunan biçimlenmeler temel değer kurguladığı hayatı yaşamak isteyen bireyinde ihtiyacını sağlamakta ve eylemlerini şehirdeki biçimlenmeler ile kolaylıkla yapabilmektedir. Şehirdeki bireyin hayatını değerleriyle birlikte bir düzen içinde yaşamasını kolaylaştırdığı için New York Şehri manzumeye göre etik bir şehirdir.

Kavramsal yapılanmadaki ana konu olan şehirleri incelerken kullanılan bütün ifadelerin aynı dilde kullanabilmesi ve genellemelerin anlam bütünlüğü oluşturması önem arz etmektedir. Bu nedenle eylemin yapılanmasını açıklayan içsel-dışsal hazırlık, kavram-eylem ilişkisi, simgesel-işlevsel boyutu gibi tanımlar kuramsal çerçevede bir bütünde manzume haline getirilmektedir.

Kavramsal yapılanmada, ilişkilerin mekân bağlamında ifade edilmesi için; kuşatılan mekân içinde gerçekleşen eylemin temel değere ait simgesel boyut (nitelik) ile gündelik ihtiyacın işlevsel boyutun birlikteliği, "mekânsal yapılanma" olarak modellenmiştir. Kuramsal çerçevede, eylemin simgesel ve işlevsel birlikteliği "yapılanma" olarak tanımlanıp, araştırmaya devam edilecektir.

Manzumenin ikinci aşaması olan yapılanma aslında 3 boyutlu biçimlerin maddenin henüz dahil olmadığı 2 boyutlu zeminidir. Biçimlerin, işlevsel-simgesel olarak aynı mekânının zemininde bulunmasıdır. Gerçek hayatta karşılaşılmayacak olan bu zemin, insanın gerçek dünyada harekete geçmeden önce zihin dünyasında oluşturduğu ve eylemi tasavvur ettiği aşamadır. Mimari tasarımda bulunan plan ya da kesit olarak da ifade edilebilir.

Özetle mekânsal yapılanma, temel değerden gelen kuvvenin fiile dönüşüne ait hazırlığı gerçekleştirmektedir. Mümkün olan potansiyelin toplumun ihtiyaçları ve imkânları dâhilinde harekete ve değişime geçişinin hazırlığıdır. Mekânsal yapılanma, temel

değerden gelen kurguya bağlı olan kavramın bir işlev ile olan eylemdeki birlikteliğidir ve biçimlenme öncesi oluşan hazırlık aşamasıdır.

3.3.3 Mekânsal Biçimlenme

Biçim, karşılaşılan bir şeyin dış görünüşünü ifade eden 3 boyutlu oluş olarak tanımlanabilir ve literatürde form, şekil, nesne, obje, cisim vb. terimler ile ifade edilmektedir. Hayatımızın içindeki biçimler, insan üretimi olmasının yanı sıra doğada, insan iradesinin dışındaki eylemler ile de oluşabilmektedir. Araştırmada elde edilen biçim; mekân ve eylem tanımı üzerinden iradi bir eyleme bağlanmakta ve diğer benzer kelimelerden ayrılmaktadır. İnsanın, iradi eylemi sonucunda gerçekleşen değişim ile ortaya çıkan somut ve soyut nitelikli biçimi, doğada insan haricindeki eylemlerden oluşan biçimlerden ayrılmaktadır. Araştırma kapsamı ve tanımları gereğince de biçimler sadece insanın iradi eylemlerine bağlı olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte kelime felsefede cisimleşme olarak geçmekte ancak yapılan araştırma mimarlık ve şehirler bağlamında olduğu için cisimleşme yerine insanın iradesi ile oluşan nitelikli değişimlere “biçimlenme” denilmektedir.

Yapılan tanımlamalar dikkate alındığında, biçimlenme kavramı sadece fiziki, yani elle tutulur objelerin uğradığı değişimlerden ibaret değildir. Bilakis biçimlenme, insanın iradi eylemleri sonucu ortaya çıkan kendisi, kıyafetleri, dış görünüşü, tasarımları, üretimleri, çevresindeki fiziki eşyaları, binaları, yolları ve şehirleri de olabilir. Diğer yandan insanın duygu ve düşünce dünyasına ait soyut şeyler, yani konuşma, şiir, roman, hikâye, sanat eseri de birer biçimlenme olmaktadır. Bu sebeple insanın eylemleri sonucu elde edilen, zihnen kavranabilir somut ve soyut bütün üretimleri de birer biçimlenmedir. Nitelikli biçimlenmeler ancak iradi bir eyleme bağlı değişim sonucunda elde edilebilmektedir. Çünkü söz konusu değişimin ya da oluşumun kendisi de ancak kuşatılan bir mekânda gerçekleşebilmektedir. Böylece biçimlenmelerde bulunan niteliğin ilişkisi, yapılanmadaki mekân ve eylem tanımı üzerinden kuramsal çerçeve içinde değerlendirilebilmektedir.

Kuramsal çerçeveye göre; insan ve toplumun üretimi olan biçimlenmeler üretildiği mekândan ve kuşatıcı temel değer niteliğinden bağımsız değildir. Biçimlenmeler, temel değere ait bir niteliği eylemin simgesel boyutu sayesinde mekândan almaktadır. Ökten (2015: 79), biçimlenmenin bu ilişkisini şu şekilde açıklamıştır:

Her objenin (biçimin) arkasında bir değerler sistemi, bir tercih vardır. Siz objeyi kullanırken ister istemez o değer sistemini de hissedersiniz. Size kendini hissettir.

Bu izahtan da anlaşılabilceği gibi, biçimlerin dış görünüşü ile birlikte iç görünüşünden, özünden ya da niteliğinden bahsedebilir. Nesne ve mekân arasındaki ilişki ayrı düşünülemez, nesnenin mahiyeti sadece maddi tarafı ile anlaşılabilir ve nesnenin mahiyetine ancak nesnenin fiziki biçimi aşılarak ulaşılabilir. (Koç,1994: 13-20). Biçimlenmeyi mekân bağlamında açıklayabilmek için, Kindî'nin mekân tanımının devamında açıklanan cisimleşme üzerinde durmak gerekir. Kindî (Çubukçu, 1973: 15) bu hususta şunları belirtir:

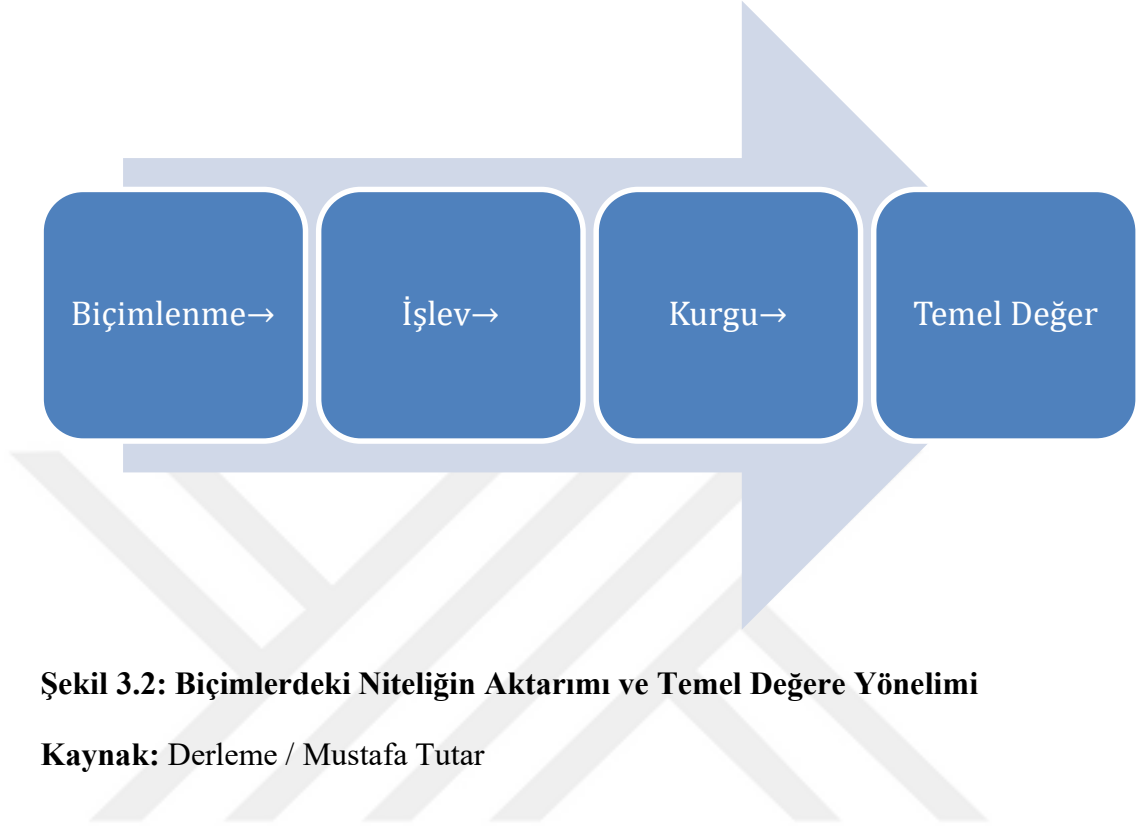
Mekân cismin nihayeti veya ihtiva edildiği yerle birleştiği yüzeydir. Mekânda uzunluk ve genişlik vardır. Derinlik yoktur. Cismin ise bunlara ek olarak derinliği de bulunur. Mekân, derinliğe sahip olmayan ve fakat uzunluğu ve genişliği bulunan bir yüzeydir.

Biçimlenme aynı zamanda Kadî Abdülcabbar'ın eylem teorisinde bahsettiği gibi insanın dış dünyada meydana getirdiği hareketliliğin sonucudur. Birey, kuşatılan mekândaki niteliği biçimlenmeye iradi eylemi ile aktarmaktadır. Böylece temel değer ve kavramlarının kurgusu, mekânda gerçekleşen eylem sayesinde 3 boyutlu somut ya da soyut görünür biçimlenmeyi nitelemektedir. Kuramsal çerçevede elde edilen bilgilere göre biçimlenme aslında mekânın bir mütemmim cüzüdür. Bir diğer ifadeyle biçimlenme, mekânda gerçekleşen eylem ile olan nedensel ilişkisinden bağımsız düşünülmemeyecektir. İşte bu nedenle mekân, içindeki bütün üretimleri kapsamakta ve ideal bir tasavvur olarak biçimlenmeleri kuşatıcı temel değer ile nitelemektedir.

Temel değere ait nitelik öncelikle kurgu ile kavramlara aktarılmaktadır. Kavramlar da toplumun gündelik ihtiyacını sağlayan işlevlerin simgesel boyutunu tanımlayarak niteliği eyleme taşımaktadır. Eylemler de, işlevler üzerinden biçimlere temel değerden gelen niteliği aktarmaktadır. Sonuç olarak; insanın eylemleri ile üretilen biçimlerde bulunan niteliği sayesinde temel değer toplumun gündelik hayatında hissedilmekte, yer edinebilmekte ve görünür olabilmektedir.

Niteliğin, temel değerden biçimlenmeye uzanan yolculuğu mekânsal ilişkiler ile bir manzume dahilinde gerçekleşmektedir. İradi eylemler, mekândaki niteliği temel değer-kurgu-eylem-biçimlenme sıralamasıyla Şekil 3.2'de gösterildiği gibi

biçimlenmeye aktarmaktadır. Değer-biçim ilişkisi olarak genellenebilen bu ilişki, araştırma kapsamında Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkileri olarak ifade edilmektedir.

Şekil 3.2: Biçimlerdeki Niteliğin Aktarımı ve Temel Değere Yönelimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Böylece temel değer kendi bilinirliğini ve yeryüzündeki amacını biçimlenme üzerinden açığa çıkarmaktadır. Aristo (2005:137) yaklaşımına bağlı kalındığı gibi, nesnenin mekânsal ilişkiler ile ortaya çıkan mahiyeti tesadüfi değildir. Aksine mekânsal ilişkilere ait düzenin iradi bir çıktısıdır. İnsan sadece kendisinin tasarladığını, yarattığını zannettiği biçimlenmelerin aslında bilerek ya da bilmeyerek dâhil olduğu mekânsal ilişkilerin bir parçasıdır. Bütün bu karmaşık ilişkileri bir manzume halinde genelleyerek mekânsal ilişkiler ile göz önüne koyulabilmektedir. Böylece bu aşamaya kadar biçimin, kurgu-yapılanma-biçimleme düzenindeki ideal şartları, eylem üzerinden nitelik elde etmesi olarak açıklanabilmektedir.

Fiziki biçimlenmeler, aynı zamanda dış dünyada form almaktadır ve sadece mekânsal ilişkilerin ideal anlatımı ile açıklanabilmesi yeterli olmayacaktır. Çünkü araştırmanın konusu olan şehir biçimlenmesinde malzeme, coğrafya, çevre, teknik, toplumsal ve iktisadi şartlar da etkindir. Aynı işlev ve niteliğe sahip biçimlenmelerin formu çevresel, teknik ve iktisadi şartlara göre de farklılık göstermektedir.

Bu bağlamda İslam medeniyetinin ilk dönemlerinde saz ve topraktan yapılan camiler, ilerleyen dönemlerde altın kaplamalı kubbeler ile ihtişamlı formlarda inşa edilmiştir. Bu nedenle iki biçim arasındaki farkın sadece işlevsel ve simgesel boyut ile açıklanması, manzumenin mekânsal ilişkisini bütünsel olarak ele alabilmek için yeterli değildir. Benzer şekilde Antik Yunan mimari unsurları ilk önce ahşaptan yapılırken, daha sonra mermerden yapılmaya başlanmıştır. Şüphe yok ki, malzemede biçime etki etmektedir. Nitekim MS 8. yüzyıldaki Bağdat Şehri yöredeki yegâne inşa malzemesinin balçık olmasından dolayı kerpiçten yapılırken, MÖ 4. yüzyıldaki Priene Şehri bölgedeki mermer yataklarından dolayı mermerden yapılmıştır. Kuşatılan mekândaki biçimlenmeler çevresel, iktisadi ve teknik şartlardan bağımsız değildir. Fiziki şartlar ve toplumsal etkenler de biçimlenmenin nasıl olacağına etki etmektedir.

Burada vurgulamak istenilen husus; temel değer tarafından kuşatılan mekândaki biçimlenmeye, dönemin çevresel, iktisadi ve teknik şartlarının etki etmesinin Temel Değerler Manzumesi'nde sınıflandırılarak yer edinmesi gerektiğidir. Çünkü değerler manzumesinde, aynı simgeye ve işleve ait bir biçimlenmenin, insan ve topluma özgü çıktısı olduğu yalın bir gerçektir. Biçimin dış dünyaya ait özelliğinin, Temel Değerler Manzumesi içinde sınıflandırılarak değerlendirilmesi de mekânsal ilişkilerin bir parçasıdır. Biçimlenmeye etki eden dış dünyaya ait şeyler, biçimin işlevsel ve simgesel iki boyutuna, dış etkenlerden gelen üçüncü bir boyut eklemektedir.

Bunların yanında, dış dünyada biçimlenmeyi etkileyen fiziki kurallar, iktisadi şartlar, teknik imkânlar ve iklim gibi insan tarafından değiştirilemeyecek çevresel şartlar da bulunabilir. Değişken olan bu şartlar, insanın eylemini bazen kısıtlayabilir, bazen engelleyebilir ya da çağı aşan bir biçimin elde edilmesini de sağlayabilir. Aristoteles (Wycherley, 1991: 26); "*Böyle konularda güçlük kuramdan çok, uygulamadır*" diyerek, teorik ya da soyut olan bir kavramın dış dünyada fiziksel üretiminden, yani soyutun somuta dönüşümünün zorluğundan bahsetmektedir. Çünkü dış dünyadaki biçimlenme doğal olarak çevresel, iktisadi ve teknik şartlara bağlı gerçekleşmektedir. Dış dünyadaki fiziki özellikler bireyi kısıtlamakta, hatta birey ve topluma adeta meydan okumaktadır. Biçime etki edecek dış etkenler, araştırmanın ilerleyen aşamasında şehirler değerlendirilirken önemli bir sınıflandırma ve genelleme konusu olmuştur.

Cami, İslam Temel Değerler Manzumesi'ne bağlı bir simge ve biçimlenmedir. Müslüman toplumlar tarafından üretilen bütün camiler, aynı simgesel ve işlevsel özelliğe sahip olup, fiziki üretim neticesinde biçimlenmesi çevresel, iktisadi ve teknik şartlara bağlı olarak, farklı toplumlarda ayrı ayrı formlarda üretilmiştir. Dikkat edilecek olursa; biçimin simgesel ve işlevsel özelliği sabit kalmakta, fakat biçime etki eden dış dünyaya ait özellikler değişmektedir.

Bir caminin sadece biçimlenmesine bakarak caminin hangi coğrafyada veya toplumda, hangi çevresel, teknik ve iktisadi şartlarda, hatta tarihi dönemde yapıldığı ayırt edilebilir. Bu sonuca göre; bilimsel araştırmadaki sınıflandırmada biçime etki eden bu özelliğin, simgesel ve işlevsel özellikten farklı olarak ele alınması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü biçime etki eden; çevresel, iktisadi ve teknik şartlar, toplumdan topluma ve coğrafi konuma göre değişiklik göstermektedir. Biçimlenme üzerindeki sürece bağlı olarak değişen bu özellikleri, “*temsili*” özellik olarak araştırma kapsamında tanımlanmaktadır. Böylece biçimlenmeye etki eden işlevsel, simgesel ve temsilî 3 özellik formu meydana getirmektedir.

Konu bir başka açıdan ele alındığında; birey ve toplumun yüzyıllardır iradi eylemleri ile doğal engelleri, fiziksel şartları somut ve soyut ihtiyaçları için avantaja çevirmeyi, aşmayı ve etkisizleştirmeyi başardığı açıkça görülmektedir. Bu yönüyle insan, biçimlenmeye ait işlevsel ve simgesel 2 boyutu ortaya koyabilmiş ve 3. boyuta etki eden temsili özelliği ise imkânları nispetinde temin edebilmiştir. Bu nedenle mekândaki biçimler, toplumun yaşadığı döneme ait çevresel, iktisadi ve teknik şartlara bağlı imkanlar ile üretilmektedir. Bir diğer deyişle toplum, sahip olduğu imkânlar nispetinde biçimleri oluşturabilmek için gayret sarf eder ve eylemlerini; engelleri aşabilmek, sorunları çözebilmek için sergiler. Hatta gerektiğinde şartları değiştirebilmek için, yeni yapım teknikleri ve üretim araçları geliştirir. Örneğin; Amsterdam'da bataklıkları kurutarak ya da Chicago'da nehri ters yönde akıtarak fiziki şartların avantaja çevrilmesi, mekânın biçimlenmesine yönelik toplumsal çabalaradır.

Araştırma kapsamında çevresel, iktisadi ve teknik şartların mekânsal biçimlenmeyi etkilediğini kabul edilmekle birlikte; bunlar, şehrin mekânsal kurgusunda esas unsur olarak kabul edilmemektedir. Bu unsurlar arasında en önemli ilişki, biçimlenmenin bir anlamı, ruhu, dili ve simgesi olmasını sağlayan kavramların ya da mekânsal kurgunun temel değer ile arasındaki ilişkidir. Temel Değerler Manzumesi'ne göre;

mekânın kuşatılmasında doğal ve fiziki özellikler sadece son aşama olan biçimlenmeye etki eden değişkenlerdir. Nitekim temsili şartlar değişken olmasına karşın, temel değere ait nitelik değişmez bir kabuldür. Bu nedenle de sınıflandırma bakımından temel değerden gelen nitelik en üst düzeydedir.

Biçimlenmenin üretimi, üç özelliğin (simgesel, işlevsel, temsili) birlikteliğinin insan ve toplum tarafından tasavvur edilmesiyle mümkündür. Nitekim biçimlenmeye toplum tarafından gösterilen özen, temel değer arzu ettirdiği ideal biçimlenmeye yaklaşabilmeyi arttırmaktadır. Ayrıca, ibadet ve yönetim binalarının en değerli malzemelerle, en iyi tekniklerle ve şehirdeki en yüksek konumlarda yapılması kuşatıcı temel değer toplumdaki görünmesine de katkı sağlar. Bu bağlamda bir örneği Amerika Birleşik Devleti'nden (ABD) verilebilir. Açıldığı 1931 yılından itibaren dünyanın en yüksek binası olma özelliğini, 1973 yılında Dünya Ticaret Merkezi'ne (İkiz kuleler) kaptıran Empire-State Building'in de ticari bir holdingin yönetim merkezi olması, ABD'nin finansal sisteme ve ticarete verdiği önemi, tüm dünyaya biçim üzerinden kavramsallaştırarak aktarmaktadır.

Yukarıda sunulan örneklerden de anlaşıldığı gibi, her biçimin kuşatıcısına ait simgesel özelliği, gündelik hayat içinde bulunmasını sağlayan işlevsel özelliği ve bulunduğu toplumu temsil eden imkânlarının mükemmel birlikteliği, ideal biçimin manzumede tekabül ettiği noktadır. Manzumeye göre; kuşatılan mekânda insanın eylemleri ile elde edilen somut ve soyut bütün üretimler mekânsal biçimlenme aşamasında gerçekleşmektedir.

3.3.4 Mekânsal Değerlendirme

Toplumun temel değeri üretimleri biçimlendirdiği gibi aynı zamanda seçtirir, sınırlandırır ve yönlendirir böylece kültür temel değer sınırları içinde gelişir (Özarpınar, 2018: 45). Bu bağlamda manzumeye göre; insan ve toplumun ortaya koyduğu biçimlenmeler iradi eylemlerin sonucunda olduğu için aynı zamanda değerlendirmeye tabidir. Mekânda, maddi yapıya ya da zihnen kavranabilir soyut bütün oluşumların gerçekleştiği ve görünür olduğu zemindir. Dolayısıyla insan ve toplumun bu zeminde ortaya koyduğu maddi yapıya somut ya da soyut fark etmeksizin bütün biçimlenmeler mekânın kuşatıcısının yani temel değer değerlendirilmesine tabidir. Nitekim bu aşama, aktarılan niteliğin doğruluğunun kontrolü için ortaya çıkan bir

ihtiyaçtır. Çünkü bir temel değere ait mekânın sınırlarının koruyucusu ya da kuşatan-kuşatılan ilişkisinin sigortası değerlendirme aşamasıdır. Manzume açısından, biçimlenmeler mekânı kuşatan temel değere bağlı oluşan Ahlak Nizamı'na göre değerlendirilir. Böylece insan ortaya koyduğu biçimlenme ile toplum tarafından olumlu ya da olumsuz bir değerlendirmeye muhatap olmaktadır. Ayrıca biçimlenmeyi ortaya koyan birey de değerlendirmenin bir parçasıdır ve bireyin de olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesi, toplumda statü kazanması, sevilmesi, dışlanması, toplum tarafından değer bulması ya da beğenilmemesi söz konusudur.

İdeal bir değerlendirmede, üretilen biçimlenmenin öncelikle temel değerden aktardığı niteliğin temel değerın mekânsal kurgusuna uygun olup olmadığı değerlendirmeye tabidir. Ayrıca biçimlenmenin diğer iki özelliği olan işlevsel ve temsili özellikleri de değerlendirilmektedir. Birey tarafından üretilerek toplum içinde görünür olan biçimlenmeler üç özelliğin birlikte ya da ayrı ayrı değerlendirilmesi üzerinden beğeni ya da tepki ile karşılanabilir. Öncelikle temel değer ile anlamlı ve çelişkısiz olan biçimlenmeler toplum hayatında yer edinir, anlamlı olmayan biçimlenmeler ise temel değerden gelen kurgu ile çelişkili kabul edilerek anlamsızlaşır. Dolayısıyla temel değerın kurgusu ile anlamsız biçimlenmeler kuşatılan mekân sınırları içinde tutulmazlar.

Toplum tarafından değerlendirilen biçimlenme, toplumun değerler manzumesiyle anlamlı ve çelişkısiz bulunursa veya değerlendirme aşamasından başarı ile geçerse, aynı mekânsal ilişkiler ile tekrarlanarak zaman içinde deneyimlenir. Biçimlenmeyi ortaya koyan simgesel, işlevsel ve temsili özelliklerin tekrarlanan deneyimi ideale yaklaştıkça biçimlenmede mükemmelleşmektedir. Biçimlenmelerden ideale en yaklaşanlar, toplumun değerlendirmesi sonucunda “eser” niteliği kazanır. Temel değerden gelen ideale ulaşabilmek için kuşatılan mekânda temel değer ile biçim arasında nitelik üzerinden gerçekleşen anlamlı ve çelişkısiz bir ilişkinin varlığı gereklidir. Toplumlarda ideali arama ve ulaşma sürecinin devamlılık arz etmektedir. Deneyim ve değerlendirmelerin devam etmesi ile oluşan eylemler süreci, toplumlarda nitelikli kültür oluşumunu gerçekleştirmektedir. Biçimlenmelerin toplum tarafından yargılanmasına tekabül eden mekânsal değerlendirme manzumenin son aşamasıdır.

3.3.5 Mekânsal İlişkiler

İnsan ve toplumun elde ettiği soyut ve somut biçimlenmelerin mükemmelleşmesi veya ideale ulaşması, ancak sistematik bir düşünce, çalışma ve ilişkiler ağı ile mümkün olabilmektedir. Bu çalışmada, biçimlenmeyi elde eden sistematik düşünce, temel değer, mekân ve eylem tanımları ile Ökten'in (2019), Temel Değerler Manzumesi'ne ait açıklamalarından yola çıkarak mekânsal ilişkiler üzerinden modellenmiştir. Böylece araştırmanın ana başlığı olan şehirlerin değerlendirilebilmesi amaçlanmıştır.

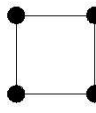
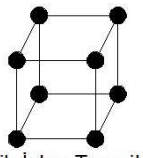
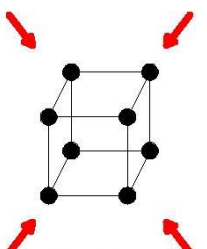
Öncelikle insan ve toplum, kuşatılan mekân içinde eylemleri ile değişimi gerçekleştirerek biçimlenmelerin kuşatıcı temel değerden gelen nitelik ile üretimini sağlamaktadır. Biçim üzerindeki nitelikli değişim ile görünür olan temel değer, niteliğini sırasıyla kurguya, eylemlere ve biçimlenmelere kavramlar ile aktarmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan nitelik (simge), insan ve toplum için görülebilir, hissedilebilir, algılanabilir ve zihnen kavranabilir hale gelebilmektedir. Temel değer; sınırsız, boyutsuz ve soyut halden insanın zihin dünyası için sınırlı, boyutlu ve somut bir biçimlenmeye indirgenerek bilinir olmaktadır. Bir başka anlatımla; temel değer ile biçim arasındaki ilişki aslında niteliğin ideal bir aktarımı olarak gerçekleşmektedir.

Temel değerden gelen niteliğin aktarımına ait ideali; değer, kurgu, yapılanma, biçimlenme ve değerlendirme şeklinde isimlendirilen beş ayrı aşamadan oluşmaktadır. Aşamaların akla uygun ve manzume halinde bir bütünde modellenenebilmesi mekân tanımını ve ilişkilerinin açığa çıkması sayesinde mümkün olmuştur.

Araştırma, Temel Değerler Manzumesi'nin kuramsal çerçevesini anlamlı nedensellik üzerinden bütünleyerek mekânsal ilişkilere bağlı olarak sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma gereğince; biçimlenme, simgesel olarak noktasal bir sabite olan temel değer kabulü ile başlar, kavramsal kurgu ile tek boyutlu olan çizgisel hale gelir, işlev ile yapılanarak eni ve boyu olan iki boyutlu düzleme ve ardından da temsil özelliğini alarak bireyin eylemi ile üç boyutlu biçimlenmeler haline gelir. Böylece boyutlanarak topluma görünür olan biçimlenmeler değerlendirmeye tabi olur.

Aşağıdaki Tablo 3.1'de, mekânsal ilişkilerin organizasyonu şematik olarak görülebilmektedir.

Tablo 3.1: Temel Değerler Manzumesine Göre Mekânsal İlişkiler

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	Temel Değere ait Değişmez Nitelik
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Temel Değere ait bir kavramın birey ve toplum için tanımlanması
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: Eylemin işlevsel yönünün tanımlanması
3. BOYUT	BIÇIMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenmesi
ZAMAN BOYUTU	DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Böylece kuramsal çerçevede elde edilen mekânsal ilişkilere göre; biçimlerdeki tasarruf sahibinin niteliği biçimlenmelerdeki simgeler üzerinden okunabilir, mekân anlayışı görünür olabilir ve mekânı kuşatan temel değer de kolaylıkla ortaya çıkartılabilir. Eğer bu mekânlar cami, kilise gibi işlevsel ve simgesel özellikleri bir bütünde algılanabilir biçimlenmeler ise kuşatan temel değeri kurgusu üzerinden daha kolay tespit edilebilir. Ancak toplumun gündelik hayatında işlevsel özelliği ön planda olan ve simgesel boyutu arka planda olan bir biçimlenme ise; mekânsal ilişkilere bağlı olarak biçimlenme, yapılanma, kurgu ve kabul sıralamasıyla tersine mühendislik üzerinden niteliği aktartan kuşatıcı temel değer tanımlanabilir. Toplumun gündelik ihtiyacını

gören ve işlevsel hizmet aldığı; ofis, hastane, okul, mahkeme gibi biçimlenmeler de manzumeye göre irdelenebilir. Bu biçimlenmelerde gerçekleştirilen eylemlerin işlevsel boyutu ile simgesel boyutu ayrıştırılarak kuşatıcı temel değer de kavramlar üzerinden belirginleşebilir. Ayrıca temsilî özelliği ağır basan biçimlenmelerden de söz etmek gerekir. Sanat eseri gibi işlevin çok az görünür olduğu ve daha çok formu ile öne çıkan biçimlenmelerde insan ve toplum hayatına girmektedir. Özellikle soyut resim olarak karşılaşılan bu biçimlenmeler, işlevi ve simgeleri net olmasa da eseri niteleyen ya da değerli kılan kavramlar üzerinden kuşatıcı ilişkisi açıklanabilir.

Sonuç olarak elde edilen organizasyon şemasına göre; Temel Değerler Manzumesi, insan ve toplum hayatının anlamlı bir bütünde var olduğunu, aynı anlamın nitelik üzerinde biçimlenmelere aktardığını ve aktarım sürecinin değerlendirilmesiyle kültürün oluştuğunu savunan bir yaklaşımdır. Temel değer, mekân ve eylem ile birlikteliğinden oluşan nitelikli biçimlenmeler, aslında insanın doğa, doğaüstü âlem ve hayat anlayışının anlamlı bir bütünün parçasıdır.

3.4 Örnekler

Kuramsal çerçeve ile elde edilen manzumeyi, örnekler üzerinden ortaya koyabilmek mekânsal ilişkilerin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkileri, İslam medeniyetine ait minare ve Antik Yunan medeniyetine ait Nymphaion örnekleriyle değerlendirilmiştir.

3.4.1 Minare

Bilindiği üzere İslam şehirlerinin öne çıkan simgesel unsurları; cami ve onunla gelişen minare biçimidir. Bu unsurlardan minare, İslam temel değerinin kurgusuna ait kavramlardan biridir. İslam şehirleri gözlemlendiğinde; şehrin ufuk noktasını niteleyen ve adeta şehri kuşatarak temel değeri görünür kılan bir simgedir. Aynı zamanda İslam medeniyetine ait toplumların da çevresel, iktisadi ve teknik şartlara göre farklılaşarak biçimlenmiş önemli bir kültür ürünüdür.

Minare biçiminin mekânsal ilişkileri Temel Değerler Manzumesi'nin şemasına göre incelendiğinde, öncelikli olarak İslam temel değerinin ibadete çağrısı olan ezan kavramı akla gelir. İslam temel değerinin beş ibadet esası; kelime-i şهادet getirmek,

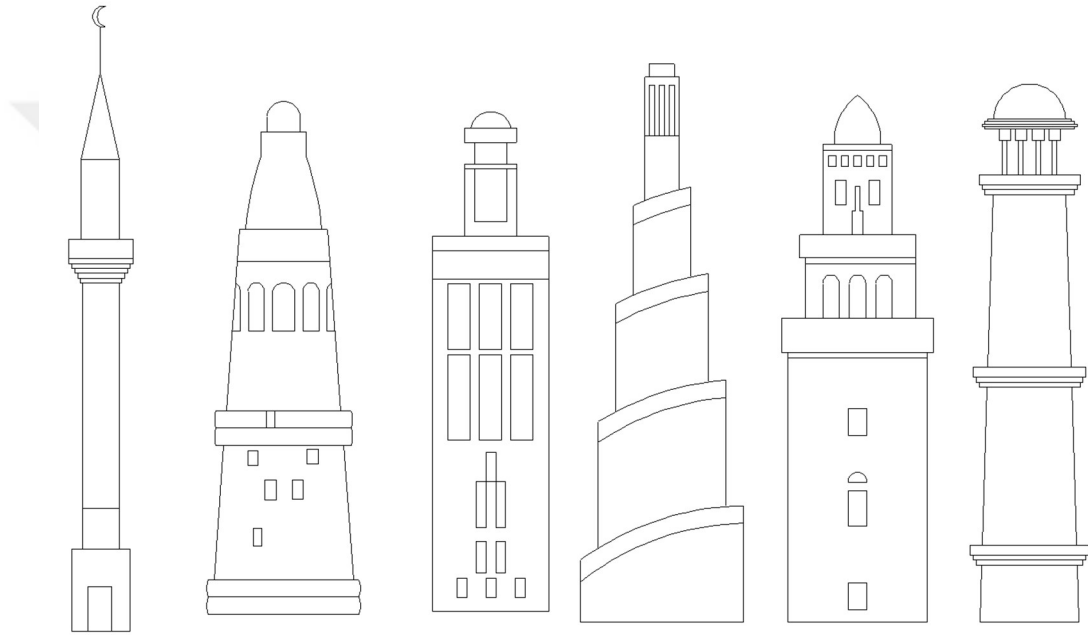
namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek ve hacca gitmek olarak tevhid kavramına bağlı kurgulanmıştır. Beş şarttan biri olan namazın kurgusunda cami, cemaat ve ezan gibi kavramlar bulunmaktadır. Ezan, bir eylem olarak; Müslüman bireylere günde 5 kere kılınması gereken namazı hatırlatan ve bu ibadetin tatbiki için onları camiye davet eden sözlü bir çağrıdır. Gündelik hayatın içinde bulunan ezan, mekânsal ilişkilerle minare biçimlenmesi üzerinden bilinir ve görünür hale gelmektedir. Nitekim cami ile birlikte inşa edilen minare, namaz kavramına bağlı üretilen bir biçimlenmedir. Minare, İslam tarihi ile başlayan bir biçimlenme olarak 15 asırlık süreç içinde sürekli üretilmiş, deneyimlenmiş ve kullanılmıştır. İlk ezanın okunmasından itibaren oluşumu başlayan minarenin mekânsal biçimlenmesi incelendiğinde:

Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebvî'nin kible tarafında Bilâl-i Habeşî'nin ezan okumak için üzerine iple tırmanarak çıktığı "üstüvâne" (silindir) denilen özel bir yer bulunmaktaydı. Minarenin ilk şekli olarak düşünülebilecek bu yerin dışında mescidin çevresindeki bazı yüksek yerler kullanılıyordu. Camiye ilk minareyi ekleyen kişi Emevî Halifesi I. Muâviye'nin Mısır valisi Mesleme b. Muhalled'dir. Mesleme, Mısır fâtihi Amr b. Âs'ın Fustat'ta yaptırmaya başladığı, fakat bitiremediği Amr b. Âs Camii'ni tamamlaturken binanın köşelerine birer minare koydurmuştur (53/673) (Gündüz, 2020:98-101).

Ezan, İslam temel değerine ait bir kavramdır. Bu nedenle de İslam'ı kabul eden insanların duygu ve düşünce dünyalarında ezan kavramı olumlu anlam taşımakta ve değer bularak mekânsal ilişkileri başlatmaktadır. Ezan kavramı ile başlayan mekân kurgusu, mekânsal yapılanma aşamasında ezanın eyleme dönüşmesini çağrı işlevi ile sağlamaktadır. Ezan, İslam değerler manzumesinin simgesi olduğu gibi işlevsel amacını yüksek sesle icra edilen bir çağrı olmasıyla yerine getirir. Tevhid anlayışının hayat kurgusundaki simgesel özelliği ve çağrı işlevi birleşerek ezan eyleminin mekânsal yapılanması gerçekleşmiştir. Böylece ezan eylemi hazırlığını tamamlamıştır. Bu aşamada ezan eylemi henüz soyuttur ve bireyin iç dünyasındaki eyleme hazırlık aşaması olan içsel biçimlenmeyi oluşturmuştur. Dördüncü aşamada ezan eylemi dış dünyadaki şartlara bağlı olarak biçimlenmiştir.

Ezan eyleminin simgesel ve işlevsel özelliklerine duyulan mekânsal ihtiyaç; farklı toplumlarda farklı çevresel, iktisadi ve teknik şartlara göre özgün biçimlenmeler

halinde gerçekleşmektedir. Ezanın icra edilmesini sağlayan minare, 1500 yıllık İslam dünyasında her Müslüman toplumda farklı bir biçimlenme sağlayarak kültürel bir özellik kazanmıştır. Nitekim minare biçiminin yüzyıllar boyunca tekrarlanarak üretilmesi kültürel bir gelişimdir. Farklı dönem ve yerlerdeki minare örneklerine bakıldığında, minarenin simgesel özelliği İslam değerlerine aittir ve işlevsel özelliği olan çağrı ayınıdır. Fakat minarenin üretildiği dönemin ve yerin şartlarına göre biçimlenmesi temsili özelliğidir. Minare İslam medeniyetini simgeleştirmekte, biçimi itibari ile de bulunduğu dönem ve yerin çevresel, iktisadi ve teknik şartlarını ve toplumunu temsil etmektedir.

Şekil 3.3: Minarenin Biçimlenmesi ve Mekânsal Değerlendirmesi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

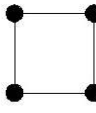
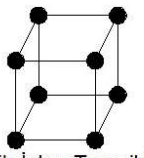
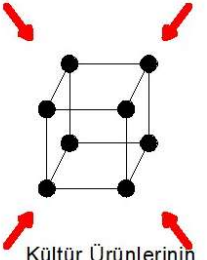
Temel Değerler Manzumesi'ne göre; bir biçimlenme kabul, kurgu, yapılanma ve biçimlenme aşamalarından sonra topluma görünmektedir. Biçimlenme, temsili şartlara bağlı fiziki var oluşu sonrasında biçimin kültürel olarak gelişimi, manzumenin son aşaması olan değerlendirme sürecine bağlıdır. Eylem sonucu üretilen minareler, bilinçli olan toplumlar tarafından ahlak nizamıyla birlikte değerlendirilerek üretimleri geliştirilir ve zaman içinde üretimler eser niteliğine kavuşturulur.

Şekil 3.3'teki örneklere bakıldığında; minarenin ezan kavramına bağlı mekânsal kurgusuyla (simgesel) ve çağrı işleviyle (eylemsel) gerçekleştirdiği mekânsal yapılanması, yani kavramsal ve işlevsel ilişkisi değişmemektedir. Buna mukabil malzemesi, şekli ve yapım tekniği temsil ettiği döneme ait çevresel, iktisadi ve teknik şartlara göre değiştiğinden mekânsal biçimlenmesi de farklılaşmaktadır. Yani minarenin simgesi ve işlevi sabit fakat biçimlenmesi değişkendir. Çünkü minare biçiminin temsili şartların etkisi altında geliştiği bir gerçektir. Toplum, bu şartları her zaman aşabilmeyi ya da avantaja çevirmeyi imkanları dahilinde başarabilmiştir. Diğer bir ifadeyle duygu ve düşünce dünyasında anlamlandırılan minarenin kurgusuna hanel getirilmeden eldeki temsili şartlara göre farklı formlarda inşa edilebilmiştir. Mekânsal kurguya zarar veren örnekler ise anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesi gereği süreç içinde kaybolmuştur; bu kaybolma durumu manzumeye göre anlamlı bir sonuçtur.

Bu araştırma kapsamında; çevresel, iktisadi ve teknik özelliklerin formu değiştirdiği ve etkilediği kabul edilmekle birlikte, bu farklılıkların mekânsal yapılanma ve kurguda esas unsur olmadığı gerçeği minare örneğiyle de vurgulanmaktadır.

Minare örneği, Temel Değerler Manzumesi grafik anlatımına aktarıldığında; bir noktasal sabite olan İslam temel değeri, tevhid anlayışıyla tamamlanarak mekânı kurgulamaktadır. Yapılanma aşamasında ezan kavramının çağrı işlevi ile birleşmesiyle eylem tanımları gerçekleşmektedir. Böylece Müslüman toplumun duygu ve düşünce dünyasında eylem zemini oluşmaktadır. Mekân, eylem-kavram ilişkisi sonucunda toplumun sahip olduğu 3 boyutlu üretimi çevresel, iktisadi ve teknik şartlara göre gerçekleştirmektedir. Minare örneğinin, mekânsal ilişkilerinden elde edilen sonuçlara göre; değerler manzumesine ait kavramlar, mekânsal biçimlenme ile üç boyutlu biçimlere; yapılanmayla zihindeki iki boyutlu imgelere ve kurgu ile tek boyutlu temel değere dönüşerek bir bütünde anlamlı hale gelmektedir.

Tablo 3.2: Minare Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	İslam İnancı Değişmez Nitelik: Tevhid Kavramına bağlı Allah İnancı
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Minare / Ezan İçeriği : Namaza / Birliğe Çağrı
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: İbadete Çağırma Eylemi, İslamın Şehirdeki Simgesi, Birlik olmaya davet
3. BOYUT	BİÇİMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Minare
ZAMAN BOYUTU	DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

3.4.2 Nymphaion

Antik Yunan şehirlerinde insanların günlük su ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için çok sayıda çeşme bulunmakla birlikte anıtsal boyutlara sahip çeşmeler de vardı. Nymphaion adı verilen bu anıtsal yapılar, şehirlerde estetik bir yapı türü olup, ön yüzleri heykel, kabartma ve sütunlarla bezeli gösterişli mimari platformlardı.

Resim 3.1: Ephesos Traianus Nymphaion'u Perspektifi

Kaynak: Nemeth Adam

Kutsal pınar veya çeşme anlamına gelen Nymphaion, Yunan mitolojisindeki Nympe adı verilen su perilerini takdis etmek amacıyla inşa edilmiştir. Bu mekânları inşa etmekteki esas gaye; buldukları şehirdeki yerel su perilerini onurlandırmak ve su gibi temel bir ihtiyacın sağlanmasından ötürü onlara duyulan şükranı ifade etmektir. Erken dönemlerde doğal su kaynaklarında inşa edilen bu yapılar, dinî anlayışa göre Nymphelerin barınması için mekân sağlıyordu. Zamanla doğal su kaynaklarından bağımsız olarak şehirlerde de inşa edilmişlerdir. Böylece dinî işlevinin yanı sıra çeşme görevi de görmeye başlamışlardır (Chisholm,1911:930).

Mekânsal kurgu açısından bakıldığında, Nympheler birer tanrısal varlık olarak tasvirlerde zarif güzel kızlar biçiminde kurgulanmıştır. Fakat Antik Yunan mitolojisinin hayat kurgusunda, Nympe tanrı değil de peri olduğu için Nympe'nin tapınağı bulunmamaktadır. Antik Yunan temel değerinin mekânsal kurgusuna göre Nympheler, çeşmeleri kendilerine mekân olarak kabul etmiş ve şehirdeki çeşmeleri yer edinmişlerdir. Aynı zamanda şehre su getirme, suyu takdis etme gibi önemli bir

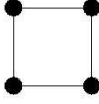
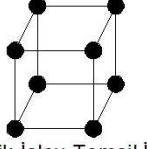
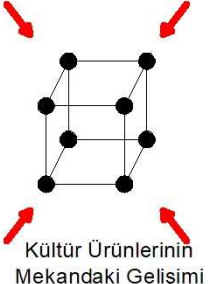
ihtiyacı gidermiştir. Böylece su perisi olan Nympheler şehre suyu takdis ederek günlük hayatın içinde bulunmuştur.

Temel Değerler Manzumesi'ne göre çeşme biçimlenmesi ile Nymphelerin ilişkisi değerlendirildiğinde; Nympheleri Antik Yunan temel değerinden niteliğini alarak simgeleştiren mekânsal kurgu, ikinci boyutta toplumun su ihtiyacını karşılamak için işlevsel özelliği ile bir mekânsal yapılanma sağlamaktaydı. İki boyutlu ilişki sayesinde toplumun zihin dünyasında en-boy kazanarak yer edinen ve eylem zeminine kavuşan Nympheler, artık toplumun duygu ve düşünce dünyasından dış dünyada da eyleme hazır hale gelmekteydi. Toplumun çevresel, iktisadi ve teknik şartlarına bağlı olup şehirde üçüncü boyutta somut olarak çeşme biçimini alan Nymphe böylece günlük hayatın içinde görünür olmaktadır. Bu görünürlük sayesinde toplum su ihtiyacını gidermek üzere eylem yaparken temel değerine yönlendirilmekteydi. Böylece temel değerın görünürlüğü; manzumenin değer, kurgu, yapılanma, biçim ve değerlendirme döngüsüne ait mekânsal ilişkileri sayesinde, çeşme ve su ihtiyacı üzerinden gündelik hayatın içinde gerçekleşmekteydi.

Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkileri ile manzume halinde çeşme biçimlenmesi ve peri ilişkisi açıklanabilmektedir. Antik Yunan medeniyetinin temel değeri, mitolojiye bağlı temel değeri ve hayat kurgusundaki kavram Nymphe ile su getirme işlevi yapılanmış ve toplumda, tasavvur ettiği Nymphe kavramı ve su getirme işlevini bağdaştırarak elindeki temsili şartlara göre Nymphaion'ları üretmiştir. Toplumun temsili şartlarına bağlı olarak zaman içinde çeşme unsurları; ön yüzleri heykel, kabartma ve sütunlarla bezeli olan gösterişli ve anıtsal hale bürünmüştür. Nymphe sayesinde suya kavuşan toplum, değerleri tarafından kurgulanmış hayatı da şehirde bilerek ya da bilmeyerek yaşamaktadır.

Nymphaion örneği Temel Değerler Manzumesi'nin grafik anlatımına aktarıldığında (Tablo 3.3); bir noktasal sabite olan Antik Yunan temel değeri, mitoloji anlayışıyla tamamlayarak mekânı kurgulamaktadır. Yapılanma aşamasında Nymphe kavramının, suyu takdis etme ya da temin etme işlevi ile birleşmesiyle eylem tanımları gerçekleşmektedir. Böylece Antik Yunan toplumunun duygu ve düşünce dünyasında eylem zemini oluşmaktadır. Mekânın, eylem-kavram ilişkisi sonucunda toplumun sahip olduğu çevresel, iktisadi ve teknik şartlara göre üç boyutlu üretimi gerçekleştirmektedir.

Tablo 3.3: Nymphaion Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	Antik Yunan Değerler Man. Değişmez Nitelik: Tanrı Zeus
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Nymph İçeriği : Peri
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: Şehre Suyu Tanrı Zeus Adına Takdis Eden Peri
3. BOYUT	BIÇİMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Nymphion Nymph Heykeli
ZAMAN BOYUTU	- DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Yunanların duygu ve düşünce dünyasında tasavvur ettikleri Nymphe simgesi, farklı Yunan toplumlarında değişik mimari formlarda belirmiştir. Nitekim çeşme, toplumda kültürel bir öge olarak sürekli üretilmiş, değerler manzumesinin Ahlak Nizamı'na göre değerlendirilmiş ve çevresel, iktisadi ve teknik şartlara bağlı gelişmiştir. Efes antik kentindeki örnekte görüldüğü gibi biçimini de anıtsal esere dönüştürmüştür. Antik Yunan şehrinin önemli bir kültür ögesi olan çeşme, birçok medeniyette benzer işlevde olmasına rağmen değerler manzumesi bağlamında su perisi Nymphe ile kurulan söz konusu simgesel ilişki Antik Yunan hayat kurgusuna özgüdür. Nymphaion, başka

değerler manzumesini kabul eden toplumların çeşmeleriyle kıyaslandığında, çeşmenin işlevsel ve temsili şartları aynı olsa bile simgesel bakımdan mekânın kuşatıcısı çeşmeye özgün bir nitelik sağlamıştır.

3.5 Temel Değer Manzumesi ve Şehir

İnsan ve toplumun hayatlarını yaşadıkları, eylemlerinin büyük kısmını icra ettikleri ve üretimlerini değerlendirmeye en çok tabi tutuldukları yer ve mekân; şehirdir. Bugünkü şehir anlayışındaki değerlendirmelerin ayrışmalar üzerine kurulduğuna değinen Kotkin'e (2017:22) göre;

Günümüzdeki şehir plancıları, özellikle şehirleri ayakta tutan ahlaki düzeni oluşturabilmek için tarihsel olarak kritik olan din veya kutsalın rolü ile ilgili düşünceler üzerinde neredeyse hiç düşünmezler ve gerçekten de bazıları, daha ileri ve ilerici bir toplumun oluşması için daha yüksek derecelerde seküleritenin (ayrışmanın) gerekli olduğunu savunmaktadır.

Temel Değerler Manzumesi de benzer bir görüşü destekleyerek şehirleri tanımlamıştır. Bu yaklaşıma göre şehir; insan ve toplumun eylemlerinin ve üretimlerinin değerleriyle anlamlı bir bütüne ulaştığı en büyük mekânsal ilişkiler bütünü ya da organizasyonudur.

Şehirler, sahip olduğu somut ve soyut biçimlenmeler ile insanları meşgul eder ve onların günlük yaşantısını eylemler ile doldurur. İnsan, bu meşguliyet içinde şehirdeki nitelik üzerinden değerleri öğrenir.

İlkçağ filozoflarından Sokrates (Mumford, 2019: 206); ağaçların, taşların ve yıldızların kimseye bir şey öğretemeyeceğini “*Ne öğrenecekse ancak ‘kentteki insanın davranışlarından’ öğrenebilecektir*” deyişiyle anlatmıştır.

Şehir tarihi araştırmacısı Mumford, Antik Çağ Atina'sında yetişkin bir insanın şehir hayatına katılabilmesi için; belli değerler çerçevesinde yetişmiş olması gerektiğini aktarmaktadır. Bu nedenle de yetişme çağındaki bir gencin şehir yaşamına katılabilmesi için; her anının doldurulması, biçimlendirilmesi ve yaşı geldiğinde askerlik yapabilmesi, gerektiği zaman tiyatrodan yer alması, lirik ya da teatral bir şiirin sözlerini ezberlemiş olması, müzik ve dans bilmesi gerekiyordu. Zaten iyi bir Atinalının bütün gününü maksatlı olarak gayet yoğun geçirmesi gerekirdi. Atinalı genç, yetişme çağındaki bütün bunları, ideal bir yetişkin yurttaş olduğunda mecliste,

mahkemede ve denetimlerde her türlü göreve hazır olmanın sorumluluğuyla yapıyordu (Mumford, 2019: 201-205).

Antik Yunanlı yurttaşların eğitiminde öne çıkan standartlara bakıldığında; insan, şehir mekânında üretilen biçimlerde görülen simgeselleşmiş değerlerle iç içedir, insanın toplumun devamlılığı için eğitildiği açıkça görülmektedir. Şehir, bütün bu eğitim ve öğretim sürecini pratik olarak biçimlendirmek için insan eylemlerini öğrenim, gelişim ve deneyim süreçlerine ilham veren biçimler üzerinden sağlamaktadır.

Şehirdeki yaşamının önemine değinen Thomas Aquinas'a (1225-1274) (Kostof, 2012: 110) göre;

Şehir yaşamı, diğer tüm yaşam biçimlerine tercih edilir. Komünal varoluş, bir kişinin tıpta ve diğerlerinin başka şeylerde keşifler yapması ile birbirlerine yardım etmeyi ve zihinsel görevleri paylaşmayı mümkün kılar. Ama her şeyden önce şehir yaşamı bizi erdemli yaşama götürür; şehirler erdemli yaşam için gereklidir, bu da Tanrı'nın bilgisi demektir. Hristiyan kralların rolü insanları Tanrı'ya götürmek olduğu için şehirler inşa etmeleri gerekir. Bir şehir kurmak dünyayı yaratmak ile eşdeğerdir ve kral bütün kararları alarak şehri kurmalıdır; mekânı seçmeli, kilise, mahkeme, sanayi ve şehrin iskân yerlerini tespit etmelidir.

Aynı ilişki içinde değerlerin somut veriler üzerinden etkisini araştıran sosyologlar; şehirde, değerler sayesinde ortaya çıkan niteliğin, nüfusun büyüklüğünden daha önemli olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir. Wirth'e (2002:78) göre şehir; insanlara ve toplumlara sadece iş ve barınma olanakları sağlamıyor, aynı zamanda insanların kültürel, siyasi ve ekonomik yaşamlarını biçimlendirmekte, denetlemekte ve bir düzen getirmektedir.

Şehirdeki değerler, şehirde yaşayan insana hayat tarzı üzerinden kolaylıkla niteliğini yükleyerek, onu bir düzen altına almak ve topluma kazandırmak ister. Mekânsal ilişkileri başlatan; kuşatan ile kuşatılan arasındaki temel değer ilişkisi, en çok şehir denilen mekânda cereyan eder. Böylece şehirdeki insan, toplumun temel değeri tarafından toplumsal hayatın içinde eğitilerek biçimlendirilir ve üretimleri aynı amaca yönlendirilebilmektedir. Bu düzen sayesinde; insanlık tarihinin en önemli üretimleri de şehirlerde gerçekleşmektedir (Kotkin, 2006: xx).

Şehirler bu manada, temel değerin insanı toplumsal hayatın içinde kolaylıkla biçimlendirdiği veya eğittiği okullar olarak da kabul edilebilir. İnsanı şehirlilik olgusu üzerinden bir düzen içinde; değerlere bağlı kılarak, toplumu kırsal ve tekil yaşantıya göre daha kolay eğitir ve biçimlendirir. Fakat Kotkin'e (2017:22) göre;

Günümüzdeki şehir plancıları, özellikle şehirleri ayakta tutan ahlaki düzeni oluşturabilmek için tarihsel olarak kritik olan din (temel değer) veya kutsalın rolü ile ilgili düşünceler üzerinde neredeyse hiç düşünmezler ve gerçekten de bazıları, daha ileri ve ilerici bir toplumun oluşması için daha yüksek derecelerde seküleritenin (ayrışmanın) gerekli olduğunu savunmaktadır.

Temel Değerler Manzumesi bu yaklaşımdan farklı olarak; manzume dahilinde şehir mekânını kuşatır ve ahlak nizamını da sağlayarak şehirleri biçimlendirmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ VE ŞEHİR

8. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir tasavvurla kurduğu Bağdat'ı değerlerinin merkezine alan İslam medeniyeti, Müslümanların ortak yaşayabilmesi için şehir hayatını her zaman teşvik etmiştir. Hz. Muhammed'in şehircilik görüşü insanın hayat gayesine yönelik güçlü bir vizyona dayanıyordu, inancın toplumu bir araya getirmesi İslam'ın kritik bir yönüydü ve adeta şehirleri, birlikte ibadet edilen yerler olarak tasavvur etti (Kotkin, 2006: 44). Bu yönüyle İslam dini, şehirde haftada bir yapılması gerekli olan Cuma namazı ibadeti ile bireylerinin şehirle olan irtibatını adeta mecbur kılmıştır. İslam peygamberi de bizzat şehirde yaşayarak hayata ait bütün faaliyetlerini yürütmüş ve şehri mekân tutmuştu. Ayrıca Hz. Muhammed'den itibaren şehir kurmak halifenin ya da yöneticinin medeniyet tasavvurunu gösteren bir eylem olarak değerlendirilmişti. Bu manada Hz. Muhammed, Mekke'den Yesrib'e hicret ederek Yesrib'i Medine olarak dönüştürmüş, ardından gelen halifeler de Kûfe, Basra, Fustat, Bağdat şehirlerini kurmuşlardı. İlerleyen zamanlarda Müslümanlar daha birçok şehri fethederek, mekânın kuşatıcısını değiştirerek, şehirleri İslam temel değer ile anlamlı ve çelişkisiz hale dönüştürmüştü. İslam şehri diğer toplumların şehir kurma ve mekânı organize etme bilgilerini de tevhid kurgusu ile değerlendirerek İslam şehrine adapte etmişlerdi. Müslümanlar fetihlerle birlikte kendi değerleriyle uyumlu ve anlamlı yeni şehirler kurmuşlardı.

Özellikle fetihlerin azalıp yerleşik hayata geçilen 8. yüzyıl itibari ile, şehir kurmak ve toplumsal hayatı yönetmek İslam medeniyetinin şehirle olan ilişkisini çok daha net ortaya koymaktadır. Bu bölümde, Abbasi halifesi Mansûr'un bir medeniyet tasavvuru olarak ortaya koyduğu Bağdat şehrini değerlendirebilmek için İslam şehrinin genel çerçevesi Temel Değerler Manzumesi'ne göre incelenmiştir.

4.1 İslam Temel Değerler Manzumesi: Genel Çerçeve

İslam Temel Değerler Manzumesi, MS 572 yılında Mekke'de dünyaya gelen ve İslam temel değerinin bildiricisi olan Hz. Muhammed'e 610 yılında gelen ilk vahiyle birlikte başlamıştır. Genel bir çerçeve olarak, İslam temel değerinin doğa, doğaüstü âlem

anlayışı aşkın kaynaktan va'z edilen Kuran'-ı Kerim ve buna bağılı olarak İslam peygamberinin yaşantısı örnek hayat anlayışı olmuştur. İslam, Müslüman toplumların hayat anlayışının anlamlı bir bütünde ve çelişkisiz kurgulanmasını sağlamıştır. Böylece İslam temel değeri, Müslüman kabul edilen bireyin ve toplumun mekânını kuşatmış, yaşamını biçimlendirmiş, eylemlerini nitelemiş ve biçimlenmelerinde tasarruf sahibi olarak simgeleşmiştir. Temel değerini içselleştiren Müslüman toplumlar, eylemleriyle dış dünyada temel değerlerini de bilinir kılmıştır. Müslümanların nitelikli eylemleri, İslam'ın bilinirliğini ve görünürlüğünü çok kısa sürede Arap yarım adasının dışına çıkartarak geniş bir coğrafyaya yaymıştır. Bu gelişmeler neticesinde Müslümanlar, yerleşik hayata geçmek için yeni şehirler kurmuşlardır.

4.2 Temel Değer Manzumesi: İslam İnancı

İslam Temel Değerler Manzumesi'ni tesis eden temel değer, sınıflandırma olarak bir dindir. Kuramsal çerçevede açıklandığı üzere temel değer bir düşünce, felsefe, inanç ya da din olabilir. Temel değer, tanımı açısından aşkın kaynak olarak kabul edilen İslam dini temel kavramlarını ve kurgusunu Kur'an-ı Kerim adlı kutsal kitap ile bildirir. İslam dini, yeryüzünde Kuran-ı Kerim'i insan ve topluma aktaran elçiyi de peygamber olarak tanımlamıştır. Kindi'ye göre (Çubukçu, 1973: 16); "*Gerek filozoflar gerekse Peygamberler gerçeği bulmak için çalışırlar. Ancak filozoflar akıl ve inceleme ile gerçeğe ulaşmak isterler. Peygamberler ise başta ilahi vahiyle gerçeği bulurlar*". Böylece peygamberlerin görevi; doğa, doğaüstü âlem, insan ve toplum hayatı ile ilgili kavramları anlamlı ve çelişkisiz bir bütün dâhilinde aşkın kaynaktan topluma aktarmaktır. Temel Değerler Manzumesi açısından ele alındığında bütün bu ilişkileri benzer tanımlayan Çubukçu'ya göre (A.g.e: 17); "*Kur'an ilahi bir felsefe olarak açıklar ve Kindi'ye göre Peygamber de en üstün derecede bir filozof olarak tanımlamaktadır*".

İslam temel değerinin kuşatıcısı olan, eyleme ilk amaçsal gücü veren, tek ve bir olan Allah kabulüdür. Kelime anlamı olarak tek ve bir olmak anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhid kavramı, bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek demektir (Özler, 2012: 20). İslam dini, bireyine doğa, doğaüstü âlem ve hayat

anlayışını anlamlı bir bütünde tevhid kavramı üzerinden kurgulamaktadır. İslam temel değerini kelime-i tevhid anlayışı ile kabul eden insanlara “Müslüman” denilmiştir.

İslam dinini kabul etme halini, “iman” terimiyle açıklayarak Müslüman bireye varlık sebebini bildirir. Müslüman bireye, bu dünya hayatında hangi eylemleri yapması ve yapmaması gerektiğini; Kur’an ayetleri, İslam peygamberinin hadisleri ve icma yoluyla da açıklamıştır. Ölüm ötesini de izah eden İslam dini, “ahiret” kavramı çerçevesinde ölüm sonrası yaşamı, “Cennet ve Cehennem” kavramlarıyla iki karşıt bölüme ayırmıştır. Müslüman olan bireyin, doğru davranışlarını helal ve mubah gibi kavramlarla sınıflandırmış ve yanlış davranışları haram ve mekruh gibi kavramlarla tanımlamıştır. Eylemlerin sonuçlarını da sevap ya da günah kavramlarıyla değerlendirmiştir. İslam’a inanmayan insanları ise hukuken sınıflandırarak “gayrimüslim” kimliğiyle vasıflandırmıştır ayrıca bu insanların da İslam temel değerinin kuşattığı mekânda yaşamasına izin vermiştir. Böylece İslam medeniyeti, mensuplarına kurguladığı hayatı kendi kavramları ile aktarmış ve onu içselleştiren toplumun değerleri olmasını sağlamıştır.

Hz. Muhammed, temel değerden gelen kuvveyi harekete geçirmiş ve mekânsal ilişkileri başlatmıştır. İslam dini, Hz. Muhammed’in eylemlerini sünnet kavramı üzerinden temel değer ile birlikte yapılandırmıştır. Bu ilişki çerçevesinde manzumenin varlığını devam etmesi ve kendini yönetebilmesi için Allah inancı, elçisi peygamberi ve kitabı Kur’an-ı Kerim değişmez ve değiştirilemez bir ana kabuldür. İslam dini, Müslüman bireyin eylemlerine ilk kuvveyi sağlayandır. Böylece İslam dini bir temel değer (ana kabul) olarak araştırma kapsamında incelenmiştir.

Temel değer bir manzume olabilmesi için bulunduğu toplumların eylemleri sonucu olan değişimleri iyi, kötü, güzel çirkin gibi değerlendirmelere tabi tutması gerekmektedir. Bunun için manzumenin, temel değer ile anlamlı bütünü çelişkisiz oluşturan bir ahlak nizamına ihtiyacı vardır. İslam dini de toplumun sosyal, siyasi ve iktisadi işleyişini temin eden genel hukuku oluşturmuştur. Kur’an-ı Kerîm, hayatın işleyişi ile ilgili kurallara doğrudan değinmesede ahlak dışı olanı peşinen çelişki kabul ederek ve anlamsız bularak reddeder. Kur’an’da yer alan genel davranış ilkeleri bu nedenle yaşam için kılavuz olmuş, dolayısıyla da çevreyi biçimlendirmek için kullanılmıştır (Hameed, 1991: 2). Kur’an’ın bir amel ve ibadet ilmihali olmaktan ziyade akide yani kural koyucu olması, İslam’ın kulluk ve ibadete dair ameli

taraflarının Hz. Peygamber'in hadisleri ve sünnetiyle ikame edilmesini zorunlu kılmıştır.

Sünnet ve hadisler, İslam Peygamber'inin genel davranışlarını ve olaylar karşısındaki yaklaşımını ifade eder. Sözlerinden (kavli), fiziksel eylemlerinden (filî) veya başkalarının eylemlerini gözlem yoluyla onaylamasından (takrirî) oluşur. Esasında sünnet Müslümanlar için erdemli bir davranış modeli ve ahlak nizamını oluşturur. Hz. Peygamber'in bizzat kendisi, temel değerlerin hayat kurgusunu eylemleri ile biçimlendirerek topluma göstermiştir. Toplumun eylemleri sonucu oluşan biçimlenmelerini de ahlak nizamına bağlı değerlendirmiş ve uygun olmayan unsurları kuşatılan mekânın dışında tutmuştur. Peygamber, ideal insanı topluma 'mümin' olarak tanımlamıştır. Bu yönüyle Hz. Muhammed, nübüvvet istisnalarıyla birlikte Kur'an'ın kurallarına göre yaşayan örnek bir biçimlenmedir.

İslam 'da Temel Değerler Manzumesi'nin ahlak nizamı ve toplumsal değerlendirme aşamasını tamamlamak için Kur'an ve Sünnet sonrasında gelen üçüncü temel bilgi kaynağı Fıkıh ilmidir.

Ana kaynaklardan zihni çaba ile elde edilen dini bilgilerin hemen tamamına (kişinin hak ve yükümlülüklerinin bilgisine) fıkıh isminin verilmesi ve bu mânâda fikhun terim haline gelmesinin tarihini Ebû Hanîfe zamanına kadar götüren kayıtlar vardır (Ebû Hanîfe, 1368: 40; Akt. Karaman, 1996: 1-14).

İslam toplumunun gelişmesiyle birlikte, bireyin ve toplumun gündelik ihtiyaçlarına ait hak ve yükümlülükleri bilebilmek ve bildirmek için gelişen ilim dalıdır. 8. yüzyılda gelişmeye başlamıştır fakat İslam şehirlerinin biçimlenmesinde rol alan mekânsal ilişkilere etki eden kararları olduğu için şehir ve toplum hayatının da bir parçasıdır. Fıkıh; şehirdeki ahlak nizamı, sosyal ilişkiler ve etik konularıyla bireysel ve toplumsal hayatın içindedir. Fıkıh kuraları, İslam şehrine ait mekânsal ilişkiler içinde şehrin biçimlenmesine etki etmektedir. Kuzey Afrika'daki İslam şehirlerini gözlemleyen Brunscvig (Abu-Lughod, 1987: 157); fıkıh alimleri tarafından uygulanan örf ve âdet hukukunun zamanla İslamiyet şehirlerinde bulunan fiziksel örüntü türünü ortaya çıkardığını savunur.

Birbiriyle aynı dönemde yaşayan ve aynı temel kaynaklardan beslenmekle birlikte fitrat ve kabiliyetlerine göre farklı ihtisas alanlarında temayüz etmiş bulunan âlimlerin, üzerinde tereddüt ve tartışma bulunan herhangi bir şer'i, hukuki, amelî uygulamada

ortak bir görüş oluşturarak fikir birliğine varmalarına “icma-i ümmet” denilmiştir. İcma ve içtihatların, toplumsal hayatın güncel sorunlarına çözüm üretilmesinde ve gündelik hayatın biçimlenmesinde önemli bir yeri vardır.

Özet olarak, İslam Temel Değerler Manzumesi'nin ana kaynağı, Kuran-ı Kerim'dir. Hz. Muhammed'in hayatı, uygulamaları ve sözleri de Müslümanlar tarafından sünnet adı altında kabul görerek İslam değerler manzumesine kaynak teşkil etmiştir. Bu esaslara bağlı kalarak ulema tarafından konulan içtihadı, kurallar ve yaşam tarzı birlikteliği, İslam literatüründe edille-i şer'iyye olarak bilinir ve manzumenin ahlak nizamını oluşturur. Müslümanlar, kabul ettikleri İslam Temel Değerler Manzumesi'ni içselleştirerek eylemleriyle kendi külliteratürü üretirler. Böylece Müslümanlar aşkın kaynaktan, ilk elden, yaratıcının kelimelerinden edindikleri tevhid kurgusu sayesinde nitelikli eylemlerini coşku ve şevk ile yaparlar ve eylemlerine temel değerini niteleyecek istikameti verirler. Müslümanların, temel değerlerinin hayat anlayışını yaşamalarını sağlayan ve mekânsal ilişkilerin en yoğun olduğu mekân ise şehirdir.

4.3 İslam Medeniyeti ve Şehir

İslam medeniyeti, kuruluşundan itibaren toplumun gündelik hayatını şehirde kurgulamıştır. Mekke'den başlayan şehirli ümmet kültürü, çok kısa sürede Arap yarımadasının dışında da yeni şehirler kurarak gelişmiştir. İslam şehri üzerine düşüncelerini aktaran Kotkin (2006:46);

Yedinci ve dokuzuncu yüzyıllar arasında dikkate değer bir enerjiyle Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'ya yayılan İslam, Sokrates'in düşündüğü gibi kentli insanı bilginin kaynağı olarak görmedi ve klasik şehircilik geleneklerinden bariz bir şekilde ayrıldı. İslam sofistike bir şehir kültürü teşvik ederdi fakat klasik şehirlerde olduğu gibi şehre kendi iyiliği için tapmazdı; klasik şehirlerde bulunan dini endişeler, insanların günlük yaşamlarının üstün bir tanrı ile entegrasyonu belediye ilişkilerinin gölgesindeydi. İslam şehirlerinin düzeninde inancın önceliği belirgindi. Kamu binalarının ve alanlarının klasik düzendeki vurgusu yerine, İslam şehrinde cami şehirdaki yaşamın merkezindeydi.

İnancı şehrin merkezine alan toplum, hayatta kalmakta zorlandığı en zor dönemlerde dahi şehri terk etmek yerine bir başka şehre göç etmeyi tercih etmiş ve bunu “Hicret”

kavramı ile hayatın içinde kurgulamıştır. Müslümanlar, İslam Temel Değerler Manzumesi'nin tevhid anlayışını artan bilgi birikimi ve şehir kurma tecrübeleri ile birleştirerek yeni mekânlar kuşatmışlar ve Bağdat gibi dillere destan şehirler üretebilmişlerdir.

4.3.1 İslam Şehrinin Gelişimi

İslam Temel Değerler Manzumesi'nin ilk şehir örneği Mekke'dir. İslam öncesi Arap toplumu için de önemli bir şehir olan Mekke, yarımada'nın kuzeyinde Batn-ı Mekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde kurulmuştur (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2003: 555). Şehrin tarihi geçmişi İslamiyet'in doğuşundan çok eskiye dayanır.

Kur'an-ı Kerim İbrahim Suresi 37. ayette şehrin kuruluşuyla ilgili olarak, Mekke'nin mekânsal ilişkilerinin Kâbe yapısı ile başladığını açıklamış ve bu beldeyi İslam şehirciliğinin merkezine alan özel bir mekân konumuna yükseltmiştir.

Rabbimiz! Ben çocuklarımdan bazısını, senin kutsal evinin (Kâbe'nin) yanında ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz! Namazı dosdoğru kılmaları için (böyle yaptım). Sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir, onları ürünlerden rızıklandır, umulur ki şükrederler (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021).

Tarıma elverişli olmayan bir çöl arazisinde kurulan Mekke şehrinin halkı da doğal olarak ticarete yönelmiştir (Bozkurt ve Küçükaşçı, 2003: 555-563). Şehir zamanla büyük deve kervanlarının uğrak yeri olan bir ticaret merkezine dönüşmüştür. Kâbe'nin her dönemde kutsal bir mekân olarak kabul edilmesi de ticaretin gelişimini olumlu yönde etkilemiştir.

Ticaretin ve ekonomik hayatın şehirleri geliştirmesi itici güç olsa da Mekke'nin, önemli bir yerleşim birimi ve anlamlı bir mekân olmasını sağlayan Kâbe biçimlenmesidir. Şehrin merkezinde bulunan ve Müslümanların ilk mabedi olan Kâbe, Allah'ın evi olarak kabul edilmiştir (Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân: 3/96). Böylece bir temel değere bağlı mekânsal ilişkiler, Allah'ın evi kabul edilen Kâbe ile başlamış ve toplumun hayatını kurgulamıştır.

İslam temel değerine göre; Mekke yeryüzündeki yerleşim birimlerinin merkezi ve Müslümanların kıblesi olduğu için "Ümmü'l-kurâ" olarak nitelendirilmiştir

(Küçükaşçı, 2010: 441-446). Şehir ayrıca Mekke-i Mükerreme olarak da ifade edilmektedir. İngilizce mecca kelimesi de aynı zamanda bolluk ve merkez anlamında kullanılmaktadır (Nişancı, 2017: 36).

Müslüman topluma Mekke'nin örnek şehir olduğunu belirtmek içinde En'am Suresi 92. Ayette, Mekke "şehirlerin anası" ifadesiyle övülmektedir;

"İşte bu (Kur'an) da bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilahi kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke'yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarсын diye indirdiğimiz bir kitaptır. Ahirete iman edenler, ona da inanırlar" (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021).

Hız. Peygamber öncesi dönemde, Mekke'de putperestlik olarak nitelendirilen başka bir Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal kuşatması hâkimdi. Hız. Peygamber döneminde yeni bir mekânsal kurgu ile gelen İslam temel değeri, Kâbe'nin içinde bulunan ve put olarak tabir edilen heykelleri kaldırmıştır çünkü putlar manzumenin anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesine bağlı olarak İslam temel değeri için anlamsız ve çelişkilidir. Mekke şehri, Hız. Peygamber'in eylemi ile mekânın tasarruf sahibini ve niteliğini politeist bir temel değerden monoteist İslam temel değerine değiştirmiştir. Kâbe'nin çevresini, "Kan dökmenin yasak olduğu saygın ve korunaklı yer" anlamında "harem" olarak adlandırmış ve toplum hayatını biçimlendirmiştir. Şehir böylece İslam Temel Değerler Manzumesi tarafından kuşatılarak yeni bir mekân anlayışına sahip olmuştur.

Mekke şehri, Temel Değerler Manzumesi ile değerlendirildiğinde; şehrin mekânsal kurgusunda ana kuşatıcıya ait Kâbe adlı simgesel yapı şehrin merkezinde dört köşeli, küp şeklinde bir nesnedir (Ünal, 2001: 14-21). Hız. İbrahim'in kabul ettiği temel değerden aldığı kuvve ile inşa ettiği Kâbe yapısı eylem sonucu olan nitelikli biçimlenmedir. Hız. İbrahim, ilk mabedi temel değeri adına yeniden inşa ederek mekânı nitelemiştir¹. Böylece Hız. İbrahim coğrafi somut bir yeri anlamlı soyut bir yere

¹ Kâbe Hız. İbrâhim'den önce de var olduğu Kur'an-ı Kerim'de bulunmaktadır fakat kimin tarafından inşa edildiği net değildir. Önceden yapılsa da yıkılıp uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve İbrâhim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı için anlatımlarda inşa edeni Hız. İbrahim peygamber olarak ifade ediyoruz. Daha detaylı bilgi için bkz. TDV / Kâbe bahsi.

çevirerek kendi temel değeri adına mekânı kuşatmıştır. Soyut olan temel değerin somut coğrafi bir yerde anlam bularak bilinir ve görünür olmasını sağlamıştır. Günümüz Mekke şehrinde, merkezde noktasal bir sabite olan Kâbe yapısı şehirdeki İslam temel değerinin kuşatıcı ve niteleyici simgesidir. Tezyinat ve abartıdan uzak, soyut bir yapı olan Kâbe, İslam inancına ait yeryüzündeki bütün ibadethanelerin mekânsal kurgudaki simgesel istikameti yani kıblesidir.

Mekke şehrinin mekânsal biçimlenmesi incelendiğinde; şehir Kâbe etrafında gelişmekte ve Kâbe'yi merkeze alarak biçimlenmektedir. Buna bağlı olarak Kâbe, aynı zamanda şehrin yönetim merkezi ve çevresi, ticaretin gerçekleştiği çarşısı olarak kurgulanmıştır. Şehirdeki Kâbe biçimlenmesi, sadece İslam döneminde değil bulunduğu her dönemde toplumun eylemlerine ve hayatına yön vererek hayatı geliştirmiştir. Şehir, mekânın kuşatan ve kuşatılan ilişkisinde İslam temel değeri tarafından kuşatılmış ve İslam şehrinin gelişimine örnek olmuştur.

İslam şehirlerinin ve toplumsal hayatın gelişimi Mekke ve Medine dönemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Hz. Peygamberin hayatının Mekke dönemi, Temel Değerler Manzumesi'nin inanç esaslarının Allah tarafından vahiy ile bildirilmeye devam ettiği dönemdir. İslam toplumunun Mekke dönemi, önce şehirlerin sonra da medeniyetin oluşumunu sağlayacak ahlak nizamının henüz tamamlanmadığı bir dönemdir. Çünkü Temel Değer Manzumesi'ne ve ahlak nizamına ait ayetler ve peygamberin eylemleri Medine döneminde de devam ederek tamamlanmıştır.

Mekke, Kur'an'da "şehirlerin anası" olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda Müslümanların kıblesi ve haccın merkezidir. Bu bağlamda Mekke şehri, Müslümanlar tarafından ideal şehir kurgusu olduğu için bu şehrin, İslam mekân anlayışını incelemeye başlama noktası olarak ele alınması yanlış olmayacaktır.

Mekânı kuşatan temel değerin mekânsal ilişkileri kurgu üzerinden ele alındığında Kuran-ı Kerim'in Neml Suresi, 91. Ayeti (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020):

(De ki:) Ben ancak, bu şehrin (Mekke'nin) Rabbine -ki O burayı dokunulmaz kılmıştır- kulluk etmekle emrolundum. Her şey de zaten O'na aittir. Bana Müslümanlardan olmam ve Kur'an okumam emredildi.

Ayetteki, "Şehrin rabbine kulluk etmek" vurgusu, şehirlerin ana kuşatıcısı olan temel değer ile doğrudan bağlantılı olarak zikredilmesi bakımından önemlidir. Aynı ayetin

devamında şehri dokunulmaz kılanın temel değere bağlı bir irade ve tasarruf sahipliği olarak vurgulanması da mekânın kuşatılmasına ait bakış açısı ile örtüşmektedir. İslam şehirlerinin bir temel değer kuşatması altında olduğu gerçeği kuramsal çerçeveye göre de açığa çıkmaktadır.

Eğer mekân mimaride, hatta geleneksel İslam anlayışında temel bir unsur ise ve eğer mekân metafizikte etkili oluyorsa, aynı şekilde en maddi manada, İslam medeniyetinde de birinci sırayı işgal eden bir veridir (Bammat, 2020: 110). İslam, bir toprak parçası değildir. Kiblegâh olarak Kâbe'ye teveccüh etmekle, İslam bütün toprakları aşan başka bir yeri hedef almış oluyor. Öyleyse İslam her yerde kudretlidir. Çünkü O'nun gerçek mekânının toprakla ilgisi yoktur (A.g.e.: 111).

İslam temel değeri bu yaklaşımla, şehirleri kendine anlamlı kılarak mekân tutmaktadır. Ayrıca İslam medeniyetinin ancak yeni bir mekân anlayışı ile bu kadar hızlı ilerlediğine ve kökleşmiş medeniyetlerle başa çıkabildiğine vurgu yapmıştır (A.g.e.: 110-111).

Allah'ın yeryüzündeki evi olarak kabul edilen Kâbe'yi örnek alarak İslam şehirlerinin merkezine inşa edilen cuma camileri, İslam Temel Değerler Manzumesi'ne dair şehir teorilerinin de merkezinde yer alır. Bir şehir kurmak için harekete geçen Müslümanların iki önceliği vardı: Cami ve çarşı. Bu ikisine, yönetim merkezi olacak bir şehirden bahsedildiğinde elbette Vali'nin sarayı da ilave olunurdu (Kayaoğlu, 1985: 117).

Şehirlerin, cami ve çarşayı merkeze yerleştirdikten sonra merkezden etrafa doğru dairesel bir tarzda açılan (radio-konsentrik) bir düzenleme anlayışı sergiledikleri görülmektedir (Can, 2005: 215-235). Cami kavramı, bir toprak parçasını mekânsal ilişkiler içinde Allah adına mekânı kuşatmak istemenin ilk eylemidir.

İslam şehrinin plan anlayışını benzer bir açıdan ele alan Allawi'nin (1988), "Erken İslam Şehir Planlamasının Evrimsel ve Kozmolojik Yönleri" adlı makalesinde; Kûfe ve Bağdat şehirlerinin plan tiplerini inceleyerek ortaya koyduğu Açık Şehir Modeline göre, dört ana unsur öne çıkmaktadır: Birinci unsur olan Harem kavramı, dini bir koranak ve dolayısıyla tehlikede olanlar için güvenli bir sığınak anlamına gelmektedir. Mekke'nin manevi konumu, şehir surlarına ihtiyaç duymayacak kadar yüksekti. Muhtemelen bu yüzden Mekke, diğer İslam öncesi şehir devletleri gibi açık bir şehirdi.

Petra ve diğler Nebati Őehirlerini anlatan Strabon (Allawi,1988:58), “*Aralarında hűkűm sűren barıŐ nedeniyle duvarların olmadıđını*” sűyler.

Yılmaz Can (2005: 235), ilk İslam Őehirlerinin mimari yetersizlikten dolayı ilk yıllarda koruyucu surlardan yoksun olduđuna ifade etmedir. Bu gűrűŐten farklı olan Allawi'nin (1988:58) aŐık Őehir modeline gűre; ilk İslam Őehirleri de Mekke rneđinde olduđu gibi harem etrafında surlar olmadan kurgulanmıŐtır. Bu gűrűŐ dikkate alındıđında, Őehrin surlarının olmaması mekânsal iliŐkilerin simgesel boyutu olan kurgu ve kavramlar ile iliŐkilendirilmiŐtir. Manzume aŐısından; eđer surların yapılmaması, Allawi'nin bahsettiđi gibi tevhid kurgusunun bir unsuru ise mekânsal kurguya yada Can'ın bahsettiđi gibi mimari yetersizlik ile ilgili ise çevresel, iktisadi ve teknik Őartlara bađlı bir deđiŐken olarak mekânsal biçimlenmedir.

Allawi'nin (1988:58) aŐık Őehir yaklaŐımındaki ikinci unsur ise geometrik plandır. Bu yaklaŐıma gűre; tűm Őehir simgesel bir uyum içinde bir merkezin etrafında geometrik dűzene içinde biçimlenmektedir.

Allawi (A.g.e.: 58), modeldeki űűncű unsuru oryantasyon olarak belirtilmektedir;

Ana formun çevresindeki biçimlenmeler, merkezle uyumlu dairesel bir alana dođru toplanır (agglomeration). Merkeze toplanma ile gerçekleŐen biçimlenmeden ilham alan birçok İslam sanat fiđűrű, motifi ve mimari formu ortaya çıkmıŐtır.

Bu yaklaŐıma gűre; İslam Őehrinde tűm Őehir planı kozmosa yani kâinata gűre biçimlenmiŐtir. İslam ncesi Mekke rneđinde, Hacerű'l- Esved'in konumu ile simgelenen bahar ekinoksunun (21 Mart), Őehrin kâinat ile olan iliŐkisinde etkili olduđunu ifade etmektedir (A.g.e.: 58). Allawi'nin, ortaya koyduđu Kâbe'nin oryantasyonu ve Hacerű'l- Esved'in ekinoks űzerinden kozmos (kâinat) ile birleŐim iliŐkisini Bammat (2020) farklı bir açıdan deđerlendirmektedir. İslam cođrafyası űzerindeki bűtűn camilerin eksenlerinin Ka'be'nin Siyah TaŐ'ına dođru ıŐımasını, iman birliđinin çarpıcı bir sembolű olarak açıklar ve bűtűn camilerin eksenlerinin tek bir istikamete yűneltilmiŐ olarak ıŐıması (rayonnement) ise tevhid'in yegâne ve bűyűk bir sembolűnű teŐkil etmektedirler. (Bammat, 2020: 107).

Bammat'ın mekân anlayıŐı ve Le Corbusier'in sezgileriyle vardığı bu yűneliŐ; uzaysallığa, boŐluđa ve aŐkınlıđa ulaŐmak istemesi olarak simgeleŐmektedir. Buradan

çıkarılacak sonuç, aslında İslam kültürü; Roma ve Yunan'ın yoğun tasvirleri ve ikonlarının aksine bir aşkınlık kültürüdür ve buna bağlı olarak İslam medeniyeti mekânı boşluk üzerine tasavvur etmektedir (A.g.e: 106-107). Çünkü İslam temel değerinin kavramları ile açıklanan Allah, her türlü tahayyülden ötedir ve insan zihnini algılaması için boşluk ile tahayyül edilebilir.

Bammat'ın (2020: 106-107) makalesinde ise; cami ve Kâbe ilişkisine ait oryantasyonu, Le Corbusier farklı bir dil ile hissederek şöyle anlatmaktadır:

İstikameti Mekke'ye doğru çevrilmiş bir yer lâzım. Böyle bir yerin, kalbin kendini iyice rahat hissedebilmesi için, geniş ve yüksekçe olması lâzım. Hiçbir loşluğun olmaması için, her tarafa yayılmış geniş bir ışık, yapının bütünlüğünde mükemmel bir sadelik ve formlarda bir ihtişam bulunmalıdır. Zeminse, herhangi bir yerden daha geniş olmalıdır; bu, kalabalık sığsın diye değil, ama buraya ibadet etmeye gelenlerin bu büyük evde bulunmaktan ötürü haz ve onur duymaları içindir. Hiçbir şey gözlerden gizlenmez: Girilince, altın sarısı renginde, daima yeni olan çeltik saplarından yapılmış büyük hasır kare görülür. Hiçbir mobilya, sandalye yoktur; sadece, önünde diz çökülen, üzerinde Kur'anlar bulunan toprak seviyesinde küçük rahleler. Ve bir çırpıda dört köşe görülür, onların aydınlık mevcudiyetleri hiss olunur ve pandantifleri birleştiren dev dört tavan girişinin kendilerinden yükselmiş olduğu küçük pencerelerle delinmiş olan, büyük küp kurulur. O zaman da kubbedeki binlerce küçük pencerenin oluşturduğu ışıklı tacın parıldadığı görülür. Yukarıda hâkim olansa, biçimi kavranılamayan geniş bir boşluktur; zira yarım küre geometrik biçimi, ölçüye vurulamama gibi bir cazibeye sahiptir. Girişin karşısında bulunan mihrap sadece Kabe'ye açılan bir kapıdır. Hiçbir çıkıntısı ve kütleli yoktur.

Bu anlayışa göre biçimlenmeler; Kâbe'nin etrafında yer tutarak, oryante olarak, konumlanarak ve toplanarak âdeta merkeze doğru tek bir noktaya (sabite) ya da niteleyiciye ait simgeye yönelmektedir. Kâbe kavramı üzerinden gerçekleşen mekânsal ilişkiler; tek ve bir olmak üzere tanımlanan tevhid kavramını hatırlatmaktadır. İslam temel değerine ait tevhid anlayışı ile kurgulanan mekânın merkezinde Kâbe kavramı tevhid kavramını mekânda biçimlendirmektedir. Biçimlenmeler, birliğin ve tekliğin etrafında kendine özgü bir yer tutmakta ve merkez

olan Kâbe biçimine eklenmektedir. Böylece tevhid anlayışı, yeryüzündeki bütün şehirleri Kâbe'ye yönelterek birleştirmekte ve Kâbe'nin kendisini de siyah taş üzerinden kâinata yönelterek eklenmektedir. Kâbe'nin bizatihi kendisi de uzaysallığın, boşluğun ve aşkınlığın bir parçası olarak tevhid anlayışını devam ettirmektedir.

Allawi'nin (1988: 58) Açık Şehir modelinin mekânsal ilişkilerinde öne çıkan dördüncü ve son birim, dini merasimler de dâhil olmak üzere toplumsal canlılığın merkezi olan "Çarşı"dır. Mekke'de pazarlar Kâbe çevresinde ve Harem yakınındaydı. Pazarın büyüklüğü, İslam şehrinin biçimlenmesinin en belirgin özelliğiydi.

Özetle Allawi, İslam şehrini açıklarken, Mekke şehri ve Arapların denizcilik bilgisi üzerinden değerlendirmiştir. Şehre bakışını Harem, Geometrik Plan, Oryantasyon ve Çarşı üzerine 4 unsurda modellemiştir.

İslam şehrine ait başka bir yaklaşım gösteren Hameed (1991:65) ise İslam şehrini belirleyen üç temel kavramsal yaklaşımdan bahsetmektedir:

1-Ahlaki Birlik: Caminin mekânsal organizasyonu tarafından gerçekleştirilir; şehrin dokusunda belirli sosyal disiplin ve dini bütünleşme noktaları yaratır. 2-Sosyal İlişkiler: Kamusal ve özel yaşam alanlarını formatlar ve yoğun kullanım alanları etrafında belirli amaçlarla toplumun kümelenmesine yol açar. 3-Etik Sorumluluk: Mekânın sorumlu kullanımı ve korunması ile toplumdaki ötekilerin haklarına saygı gösterilmesine rehberlik eder.

Hukuk ile güçlendirilen ve askeri güçle muhafaza edilen bu üç prensibin Temel Değerler Manzumesi'nin farklı bir açılımı olduğu tartışma götürmez bir gerçektir. "Ahlaki Birlik", "Sosyal İlişkiler" ve "Etik Sorumluluk" prensipleri de Temel Değerler Manzumesi'ne bağlı olarak açıklanan ahlak nizamının başka bir vechesidir. Benzer modeller ile ortaya çıkan yaklaşımlar Temel Değerler Manzumesi'nin açıklanmasına katkı sağlamaktadır. Bütün bu yaklaşımlar, İslam şehrinin bir mekânsal bir kurgusu ve ilişkileri olduğunu göstermektedir. İslam şehrinin bir düzen içinde geliştiğini ve oryantalist düşünceden farkını bilimsel olarak ortaya koymaktadır.

4.3.2 Oryantalizm ve İslam Şehri

15. yüzyıl sonrasında Batı dünyasında ortaya çıkan kendini bulma arayışı, yeryüzünde bilimsel gözlem yapabilmek ve fayda elde etmek amacıyla çeşitli çalışmalara sebep olmuştur. Bu amaçla; Doğu ile belli bir maksatla ilgilenerek, onunla ilgili açıklamalar yaparak, kendi görüşlerini dayatarak, Doğu'yu ve İslam dünyasını tanımlayarak, öğreterek, yerleştirerek ve yöneterek sonuç elde etmeye çalışan batılı kurumsal yaklaşım "Oryantalizm" olarak tanımlanır (Said, 1978: 3; Akt. Hameed, 1991: 11).

Oryantalistler İslam şehri üzerine de belirli çalışmalar yapmışlardır. 19. yüzyılda birçok bilim adamı sorgulamadan bu düşünceleri kabul ederek İslam şehrini değerlendirmiştir. Bu bakış açısının umumi arızaları bilindiği için Abu-Lughod (1987: 155-176; Akt. Hameed, 1991: 10), "*Akademisyenlerin İslam şehri konusunda Oryantalistlerin sınırlarının farkında olduğuna işaret eder*".

Aynı minvalde Hameed'de (1987: 26-29), Oryantalistlerin İslam şehirciliği hakkında takındığı merkezietçi tutumu ve kullandığı dili eleştirmektedir. Bu eleştiri, İslam'a dair kaynakların teorik olarak "şehir kurmaktan bahsetmediği" halde batılı ilk kaynakların İslamî kelimesini tüm bölgeler için kullanmış olmasından kaynaklanır. İlk araştırmaların ortaya çıkardığı sorunlardan biri, sıkça yapılan genellemelerdir. İslamî kelimesinin, bölgesel farklılıkların dikkate alınmadan kullanılması buna bir örnektir. Bazı durumlarda; "Arap", "Mısırlı" veya "Faslı" gibi adlandırmalar tercih edilebilirdi, çünkü İslam şehirlerinin kavramsal temelini formüle etme arayışı teolojik temellere dayanmıyordu.

Yukarıda zikredilen oryantalist yaklaşım, İslam temel değerinin ortaya koyduğu mekânsal ilişkilerden ve tevhidi kurgudan uzak olan görüşleri yansıtmaktadır. Oysa tam aksine eğer Fas'taki, Mısır'daki ve Irak'taki üç ayrı şehir, merkezinde bir Ulu cami, hamam, hükümet konağı ve semt pazarı buldurmak gibi karakteristik özelliklere ve mekânsal kurguya sahipse; tarihçinin, o şehirlere "İslam şehri" demesinde bir beis bulunmamaktadır. Bir başka örnekte Oryantalist William Marcas (Khalidi, 1984; Akt. Hameed, 1991: 14), şehrin herhangi bir teorik anlayışının İslam'daki varlığını açıkça reddetmektedir.

Oryantalistlerin İslam şehirlerine yaklaşımı Abu-Lughod'a (1987) göre iki farklı istikamette olmuştur. Şehirlerin morfolojik yapısına yönelik çalışmalar, gözlem ve

ölçüme dayanan deneysel yöntemle yapıldığı için bunlar genellikle yararlı ve tartışmasız bilgi kaynakları olarak değerlendirilmiştir. İkinci olarak, sosyal çalışma alanı ise daha çok yanlı ve edebi kaynaklardan elde edildiği için sosyolojik ve antropolojik veriler, bazen daha sonraki yazarlar tarafından benimsenmiş çoğu zaman da eleştirilerek reddedilmiştir (Abu-Lughod, 1987: 155-176).

Şehirlerin sosyolojik ve kültürel gelişimleri uzun zaman içinde gerçekleşmekte ve sürecin gözlemlenmesi bilimsel verilere dayanmamaktadır. Allawi'ye göre (1988:57); İslam'ı farklı kılan şey, sürecin tek bir neslin süresi içinde gerçekleşmesinin ani ve patlayıcı sonuçlarıdır. Bu hızlı değişim sürecinde, sanatta ve mimari formlarda kademeli devrim yer almamıştır.

İslam kültür tarihi ve özelde ise İslam mimarisi üzerine özelde batılı araştırmacılar tarafından çeşitli çalışmalar yapılmakta ve teoriler geliştirilmektedir. Fakat oryantalistlerin, İslam şehirlerini anlamak için ille de kavramsal bir çerçeve oluşturma çabası olmamış, onlar sadece şehirlerin fiziksel biçimiyle ilgilenmişlerdir (Hameed, 1987: 16). Oryantalistler, İbn-i Haldun'u birçok çalışmanın saygın kaynağı olarak kabul ederler (A.g.e.: 18). Buna rağmen Grunebaum'un (1976), "*İslam'ın kentli olduğu*" fikrini popülerleştirdiği yakın zamana kadar batıda İslam şehirlerinin değerleriyle olan bağı kurabilmek neredeyse imkânsızdı. Oysa, "*Kuran'ın emrettiği ve Hadis'e göre yaşanacak tek doğru yerin şehir olduğu*" gerçeği, onun hâlâ en çok referans alınan tespittir (A.g.e.: 25).

Cansever'e (1997:42) göre de; insanın doğa ve doğaüstü âlem bilinci, sorumluluğu ve bu sorumluluğa uygun olarak davranması onun varlık sebebidir fakat insanın ve toplumun bu bilinçten yoksun olması aynı zamanda İslam mimarisini kavramasınada engeldir. Ayrıca, günümüz dünyasının Batı kaynaklı araştırmaları ve teorileri, İslam kültüründeki mekânsal ilişkilerin ana kaynağı olan tevhid kavramının önemini de göz ardı etmektedir (A.g.e: 12).

Özetle, gözlemlediklerini incelemek ve kendi amaçları için kullanmak üzere kurulu olan batı düşünce sistemi; aslında İslam şehrini bir mekân olarak kabul etmeyerek mekânsal ilişkiler bağlamında anlamlandırmamıştır. Bunun yerine şehri ölçülebilir bir yer olarak kabul etmiş ve botanik ya da zooloji gibi bir alan olarak ele almıştır. Dolayısıyla Oryantalistler, İslam şehrini ölçütlerine göre fayda elde etme, kendi

ihtiyacına göre görüşünü ortaya koyma, yönetebilme ve yönlendirebilme amacıyla incelemiştir.

4.4 İslam Şehrinde Temel Değerin Mekânı Kuşatması

İslam şehrindeki fiziki biçimlenmelerin arkasındaki mekânsal ilişkileri, manzumeye göre inceleyebilmek için öncelikle şehir kurulurken yapılan eylemleri gözlemlemek gerekir. Şehirlerin kuruluşundaki ilk eylemin mekânsal ilişkisi aslında eylemin temel değerini ve niteliğini açığa çıkarmaktadır. Böylece somut ve coğrafi bir yeri, soyut ve anlamlı bir mekâna dönüştürebilen kuşatıcı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

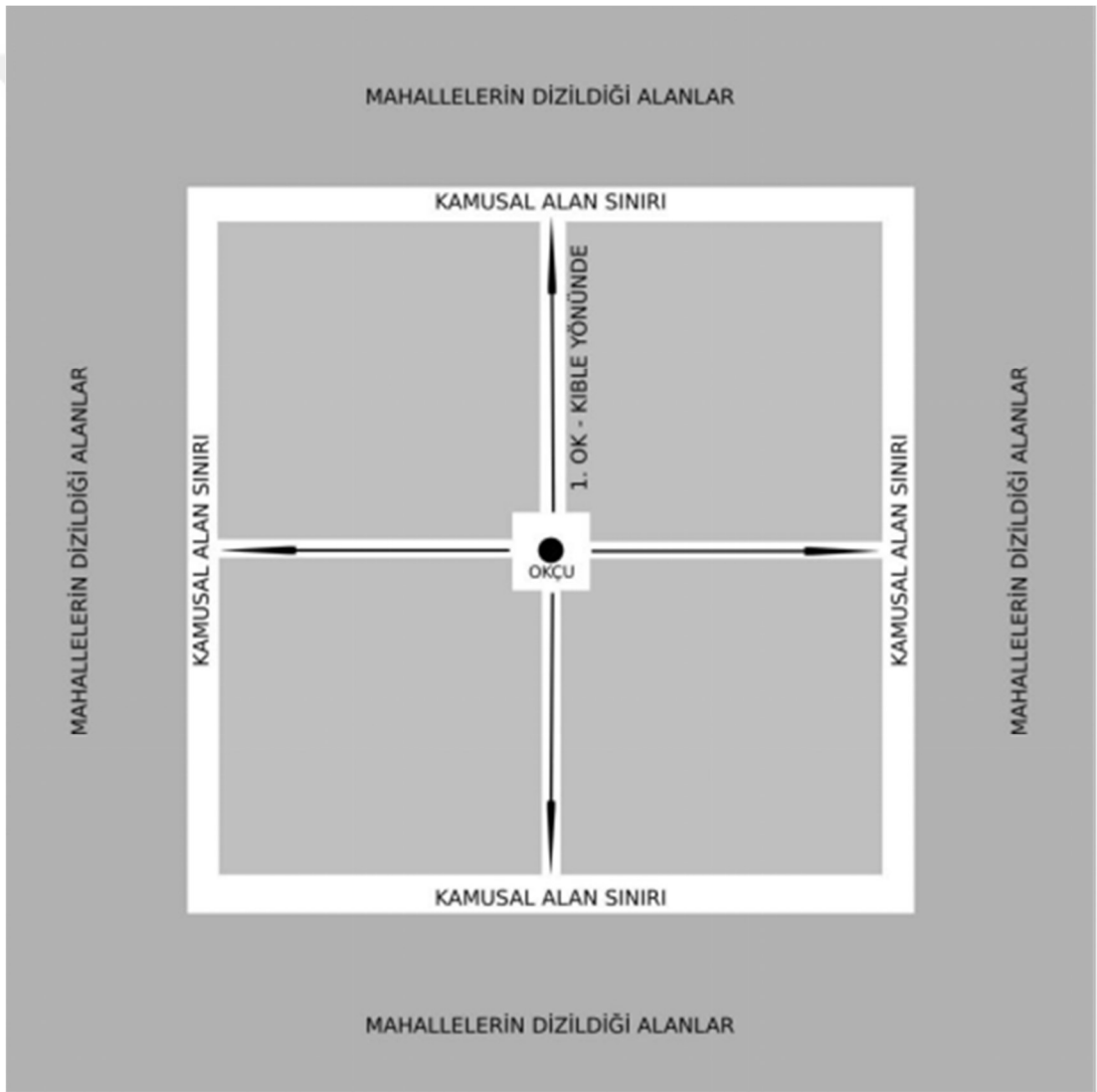
Müslüman toplumların kurduğu Kûfe, Basra gibi şehirlerin kurulmasını sağlayan ilk eylem, tarihi kaynaklarda yazmaktadır. Öncelikle toplumun çevresel, iktisadi ve teknik ihtiyaçlarına göre şehrin kurulacağı coğrafi yerin tespiti yapılmaktadır. İkinci aşamada; şehir kurulmasını isteyen halife ya da halifenin atadığı vali şehrin merkez noktasını belirler. Vali tarafından görevlendirilen bir okçu; şehrin merkez noktasından, ilki kible yönü olan Mekke şehrindeki Kâbe istikametine doğru olmak üzere dört ana yöne dört adet ok atmaktadır. Otorite, okçunun ilk eylemi ile değişimi başlatmıştır.

Okçunun elde ettiği değişim eylem tanımına göre değerlendirilebilir. Okçunun ok atma eylemi otoriteye bağlı bir vali tarafından iradi olarak yapılmaktadır. Vali, okçuyu şehir merkezi olarak tespit ettiği bir noktaya yerleştirip merkezden 4 farklı köşeye ok atmasını talep ederek bir eylem yapmaktadır. Böylece vali, yerin somut olarak sınırlanmasını ve kuşatılmasını sağlamaktadır. İlk okun, bir irade sahibi tarafından Müslümanların kiblesi olan Kâbe'ye yöneltilmesi, eylemin niteliğini, amacını ve anlamını görünür kılmaktadır. Kibleye yönelim üzerinden tasarruf sahipliğini, temel değer ilişkisini ve eylemin niyetini apaçık ortaya koymaktadır.

Şehir kurulurken başlatılan ok atma eyleminin kavramsal kurgusu sayesinde, eyleme simgesel boyut veren ve niteleyen temel değer gözlemlenebilmektedir. Temel değer, yeri mekâna çeviren niteliğini ve anlamını okçunun eyleminde yapılandığı kible kavramı ile beyan etmiştir. Manzumeye göre eylemin simgesel boyutu şehri niteleyen İslam temel değeri olduğunu açığa çıkarmaktadır.

Valinin iradi eylemi mekânsal ilişkileri de başlatmaktadır. Konuya Bammat'ın (2020: 109) İslam'da mekân anlayışı açısından bakılırsa;

Bu olayda, bir kurulmadan (implantation) ziyade bir teveccüh (orientation), toprağı çizen ve onu altüst eden sabanın maddesine karşıt olan gayr-i maddi bir güzergâh görülür. Bu, toprağın karşıtı olan uzaydır. Teveccühün gayr-i maddi tezahürü böyle hiss olunmaktadır. Peki, Mekke istikametine, Kâbe'ye teveccüh neyi ifade etmektedir? En yüksek seviyede uzaysal olan ve tüm İslam kültürüne kendini benimsetmiş bulunan çok önemli bir olgu, işte özellikle burada söz konusudur. Grabar'da böyle yazmaktadır: "Namaz, mahal ile değil fakat yön ile (kıble) birleştirilmişti". Nerede bulunursa bulunsun, her Müslüman, herkes için bir olan kaynak kutba döner.

Şekil 4.1: İslam Şehir Kurgusunun Şematik Anlatımı

Kaynak: Derleyen Mustafa Tutar

Mekânın kuşatılması dışarıdan gözlemlendiğinde okçunun eylemi ile gerçekleşmiştir; fakat coğrafi bir yerin ya da toprağın Kâbe'ye yönelerek, İslam medeniyeti uzayında yeryüzünün bir kara parçasını niteleyerek mekân tutmasını ve anlam bulmasını sağlamıştır. Önce eylem zemini olan mekân kurgulanmış sonra da şehirdeki biçimlenme gerçekleşmiştir. İlk izlenimde ilkel gözükken bu yöntem aslında İslam temel değerine ait mekânın anlam bulması ve nitelenmesi için dönemin tekniğini kullanan akılcı bir kuşatma eylemidir.

Son derece pratik ve işlevsel gözükken bu eylem aslında Temel Değerler Manzumesi'nin mekân ve eylem tanımlarından çıkan mekânsal ilişkiyi gerçekleştirmektedir. Çünkü okçunun attığı oklar, sınırları belirlenen mekânın en/boy tanımını yapmakta ve şehrin iki boyutlu eylem zeminini oluşturmaktadır. Böylece temel değer şehirdeki nitelikli eylemlere zemin hazırlamaktadır. Mekân tanımına göre; kuşatan ve kuşatılan arasındaki sınırdaki toplumun eylemleri gerçekleşmeye, oluşa ve varoluşa imkân bulabilmektedir.

Kuramsal çerçeve açısından mekân tanımındaki kevn yani imkân verme aslında okçunun pratik eylemi ile gerçekleşmektedir. Şehirdeki ilk eylem, amaçsal gücünü İslam inancından almış, coğrafi bir yeri nitelemiş ve mekâna çevirmiştir. Böylece Müslüman toplumun temel değerine uygun eylem yapabilmesine imkân doğmuş ve hayat kurgusu mekânda başlayabilmiştir.

4.5 İslam Şhrinde Mekânsal Kurgu

İslam şehri gözlemlendiğinde, şehrin merkezinde tanımlanan ilk simge ve kavram camidir. Caminin biçimlendiği yer aynı zamanda ilk ok atılan yerdir, şehrin başlangıç noktası ve merkezidir. Mekânsal kurgu açısından mekânın kuşatıcısının, simgeleştiği ve nitelediği ilk biçimlenmedir. İslam kabulünün mekânsal ilişkilerinde kuşatıcı temel değer ile ontolojik bağı kuran, şehrin kurulacağı yeri belirleyen, şehre kıble istikametinde yön veren, bütün şehri kendisine göre oryante eden, toplayan ve merkez yeri belirleyen ana kavramdır. İslam Temel Değerler Manzumesi; cami kavramını bilinçli olarak şehrin merkezine yerleştirmekte ve şehir hayatını Mekke şehri gibi kurgulamaktadır.

Müslümanlar arasında Allah'ın evi olarak adlandırılan cami, aynı zamanda mekânsal kurguda Allah'a ibadet için Müslümanların toplandığı, birlikte olduğu, cemaat olduğu mekândır. Cemaat;

Toplamak, bir araya getirmek” anlamındaki cem masdarından türeyen Arapça bir isim olup sözlükte “insan topluluğu” mânasına gelir. Fıkıh terimi olarak namazı imamla birlikte kılan topluluğu ifade etmek için kullanılır (Uzunpostalcı, 1993:288-289).

Cemaat kavramı şehirdeki oluşumu tevhid kurgusuna bağlı gerçekleştirmektedir. İslam'ın mekân anlayışındaki; tekliğin, birliğin kavramı tevhid; “Tek ve bir olmak” anlamındaki vahd (vahdet, vühûd) kökünden türeyen tevhîd, “Bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek” demektir (Özler, 2012: 18-20). Böylece İslam inancı, tevhid kavramı üzerinden birliği ve tekliği mekânda tanımlamaktadır. Tevhid kavramına bağlı mekânsal kurguya göre tek noktaya toplanan şehir, aynı zamanda bir sonraki aşamada şehrin diğer unsuları için de bir merkez, toplanma, aks, yönelim veya istikamet oluşturmaktadır.

Caminin kendisini niteleyene yön gösteren, oryantasyonunu belirleyen diğer bir kavram da kıbledir. Sözlükte, “yön, yönelinen cihet veya şey” anlamına gelen Kible namaz ibadetini yerine getiren Müslümanların yönelmeleri gereken istikamet olan Kâbe'yi niteler (Güç, 2022: 364-365). Mekânsal kurgudaki cami, şehri merkezde bir noktaya toplamaktadır. Kible kavramı da yine tevhid kavramına bağlı olarak camiyi ve toplumu başka bir birliğe yani Mekke'deki Kâbe biçimlenmesine birleştirmektedir. Caminin Mekke şehrindeki Kâbe'ye yönelmesi bütün şehir tasarımına ideal bir istikamet, yönelim, amaç ve nitelik vermektedir. Aynı zamanda caminin kendisini kibleye yönelterek, kuşatıcıya ait simgeyi de Kâbe kavramı ile anlamlı bütünde nitelemektedir. Böylece yeryüzündeki bütün camiler ve ona bağlı şehirler de bir istikamete yönelerek nitelenmektedir, simgeleşmektedir ve bir bütünün parçası olarak tevhid kurgusu gerçekleşmektedir.

Temel değer in biçim ile ilişkisinde; şehirdeki biçimlerin merkezdeki tek bir noktaya göre oryante olması, mekânda var olması, imkân bulması, yönelmesi ve cami mekânıyla birlikte bütün yeryüzünde başka bir referans merkeze yönelmesi; İslam temel değerinin mekân kurgusuna ait iradeyi somutlaştırmaktadır. Temel değer in mekânsal kurgusunda; Kâbe yeryüzünde birliğin yani tevhidin merkezi olması bir

oluşu ve varoluşu nitelemektedir. Tevhid anlayışı; bütün İslam şehirlerini aynı temel değerden gelen niteliğe bağlı olarak Mekke'ye eklemekte ve kuşattığı bütün şehirlerdeki tasarruf sahipliğini de beyan etmektedir.

Şehirde tevhid kavramının ve mekân anlayışının niteliğini görünür kılan kurgunun devamında minare ve ezan kavramları gözlemlenir. Minare kavramı; şehrin ufuk çizgisine de hâkim olarak, mekânsal kurgunun şehrin tek boyutlu olduğu çizgisel silüetini de kuşatmaktadır. Böylece kuşatan ile kuşatılanın ufuk noktasındaki birleşiminde minare ve cami ile temel değer görünür olmakta ve simgeleşmektedir. Minare ve cami, temel değerın kuşatıcılığını topluma işitsel ve görsel olarak ulaştırıp, temel değerın bilinirliğini de şehirde gerçekleştirmektedir. İki kavramın şehirdeki biçimlenmesi, İslam temel değerını şehirde mekânın kuşatıcısı, niteleyicisi ve tasarruf sahibi yapmaktadır.

Mekânsal kurgunun ilerleyen aşamalarında, cami merkezli kamusal alanda ticaret ve yönetim işlevleri de bulunmaktadır. Böylece İslam şehrinin mekânsal kurgusuna; cami ile beraber idare ve çarşı da dahil olmaktadır. Kamusal alan kurgusu aynı Mekke şehrindeki Kâbe yerleşiminde olduğu gibi *harem* olarak adlandırılmış, ayrıca otorite tarafında korunması gereken mekân olarak tanımlanmıştır (Allawi, 1988). İslam temel değeri, şehirdeki mekân anlayışının tek ve bir olmak üzere tevhid anlayışı ile kurgulandığını topluma simgeler ve kavramlar üzerinden bildirmiştir. Böylece İslam şehri Mekke ile aynı mekânsal kurguya sahiptir.

Kamusal merkezin dışında mahalle kavramı konumlanmaktadır. İslam Temel Değerler Manzumesi'ne göre; kurulan yeni şehirler etnik köken ve mesleklere göre mahallelere ayrılmıştır. İskânın bu şekilde gerçekleşmesi belirli bir kimliği olan şehir birimlerinin, semt ve mahalle kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır (Küçükaşçı, 2010: 441-446; Cezar, 1977: 376-378).

Mahalleler, şehirdeki Müslümanların yerleşimine imkân verdiği gibi başka bir değerler manzumesine ait bireyin de şehirde yaşamasına imkân sağlamaktadır. İslam, şehirde yaşayan öteki bireyin de var olmasını; Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresi'nin 2. ayetinde, "Doğu da Batı da Allah'ındır" (Burkert, 2017: 9) yaklaşımı ile kurgulayarak yaşamasını mümkün kılmaktadır. Şehirde; birlik ve teklik üzere kurulu olan tevhid anlayışına kendisinden olmayanı da eklemeyerek devam ettirmektedir. Yine Grünebaum'a (Kuban, 1968: 55) göre İslam şehri;

Az veya çok yerleşmiş, gruplardan meydana gelmiş, idari ve fonksiyonel olarak birleşmiş bir 'entité' (müstakil birim) idi. Şehirli olmanın da özel bir niteliği yoktu. Şehir yerine Mahalle, şehirde bir yere mensup olma hissini veriyordu.

Bu özellikler, yakın zamana gelene kadar, Avrupa uygarlığının şehir geleneğinde bulunanlara aykırıdır.

Mahallelerde caminin küçüğü olan mescit yapısı bulunmaktadır ve mescit kavramın mahallenin merkezinde olmasına gayret edilmiştir. Böylece şehrin merkezinde olan tevhid kurgusu mahallede de devam etmektedir. İslam şehrinin mahalle kavramı mekânsal kurguya ve toplumsal hayatın biçimlenmesine doğrudan etki etmektedir. Aynı zamanda mahalle kavramı, İslam şehrini diğer medeniyetlere ait şehirlerden de özgün kılmaktadır.

İslam şehirlerinin mekânsal kurgusunu sadece tevhid, cami, kible, minare ve ezan kavramlarıyla açıklamak elbette yeterli olmayacaktır. Bu konuda Ökten (2017: 17-18);

İslam şehrinde nisbet, iktifa, üslup kavramlarının mekânın kurgulanmasındaki kuvve aşamasındaki önemine değinmiştir. Nisbet; yaratılmış çevrenin mükemmel kabul edilerek insanın çevresini mükemmel kabul ederek eylemlerini başlamasını ve San-i Hakiki'nin kemal nitelikleriyle yarattığı çevredeki nisbetlere riayet etmesine ait sorumluluğundan bahsetmektedir. İkinci kavram olan iktifa prensibiyle Müslüman olan bireyin İslam peygamberinin ahlakı ile ahlaklandığında bireyin şehirle ilişkisini minimal düzeyde ele alma zaruriyetini ortaya çıkarmaktadır. Üçüncü kavram ise üslup prensibidir. Şehrin insana bir emanet olduğunu ve şehirlerin insan merkezlidir. Şehirlerin amacı insana merhamet eden ölçeklerde inşa edilmesi ve insana hizmet etmesi için bir üslup içinde inşa eder.

İslam şehrinin mekânsal kurgusundaki kavramların şehrin biçimlenmesine etki ettiğinden bahsetmektedir. Dolayısıyla İslam temel değerine ait mekânsal kurgu; namaz, sadaka, zekât, kul hakkı, iktifa, tevazu, temizlik, helalleşme vb. kavramlar ile tevhidi mekânsal kurguyu ele almadan İslam şehrinin mekân anlayışını ve ilişkilerini açıklamak eksik kalacaktır. Soyut kavramlara bağlı olarak gelişen şehirdeki hayatı; sosyal mesafenin en aza inmesi için komşuluk hakkı, ana-baba hakkı, işveren-çalışan ilişkisi, akrabalık haricindeki kardeşlik kavramlarının kurgusuyla değerlendirmek

gerekmektedir. İslam şehri, tevhid kavramının mekânsal ilişkileri içinde kurgulanarak temel değerine bağlı nitelikli bir biçimlenme almaktadır. Açıkça söylenebilir ki; İslam Temel Değerler Manzumesi, bütün şehri adeta bir merkezde birleştirerek başka bir uzaysallığa ve aşkınlığa yönelten soyut bir mekân anlayışına sahip olduğu açığa çıkmaktadır.

4.6 İslam Şehrinde Mekânsal Yapılanma

İslam Temel Değerler Manzumesi, onu kabul eden bireye gündelik, haftalık, senelik ibadet ve görevlerle, şehirli eylem ve üretim sorumlulukları yüklemektedir. Sadece eyleme ilk kuvveyi sağlamakla kalmayıp aslında hareketi ve değişimi sağlayacak işlevleri de gündelik hayatın içinde kavramlar ile niteleyerek eylemleri ilgili bireye tanımlamaktadır.

İslam şehrinde yaşayan birey, eylemlerine merkezinde olan cami kavramı ile başlamaktadır. Cami kavramı, niteliğini temel değerden alarak ibadet işlevi ile yapılır ve toplumun gündelik hayatının içinde yer bulur. Müslüman bireyin, günde beş vakit okunan ezanla bulunduğu mahalledeki mescide davet edilmesi ve haftada bir dahi olsa şehir merkezindeki Cuma namazına çağırılması temel değere ait nitelikli eylemlerin yapılanmasına örnek teşkil etmektedir.

Cami; kavram olarak, kurguda birleştirmek ve toplanmak olduğu için gündelik hayatın içinde sohbet, cenaze, vaaz, eğitim, evlenme, mahkeme, devlet yönetimi ya da otoritenin bildirisi gibi birden çok işlevsel ihtiyaç ile yapılanmaktaydı. İlerleyen dönemde bu ihtiyaçlar çevresel, iktisadi ve teknik şartlara bağlı olarak medrese, vali konağı, saray, mahkeme gibi biçimlenmelere ayrılmıştır.

Manzumeye göre; İslam temel değeri üzerinden kuşatılan bir şehirde Müslüman topluma ait bütün eylemlerin anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesi gereği İslam temel değeri ile anlamlı olması ideal olandır. Bunun için İslam şehrindeki eylemler, İslam temel değerine bağlı kurgudan gelen bir simgesel boyutu ve toplumun ihtiyacına ait bir işlevsel boyutu ile yapılanarak gündelik hayatın içinde var olmaktadır. Örnek olarak; toplumun, cenazesini hangi ölçütler ile defnedeceğini, hangi eylemler ile yapılacağını temel değere bağlı kavramlar kurgular. Mekânsal ilişkilerde, cesedi gömmek işlevi ile cenaze kavramları mekânda yapılır ve topluma defin eyleminin

nasıl olacağı bildirilir. Böylece İslam şehrindeki eylemler İslam temel değerine bağlı Ahlak Nizamı tarafından topluma tanımlanır.

İslam şehrinin kurgusunda tanımlanan eylemlerin şehirdeki temel ihtiyaçlar üzerinden mekânsal yapılanmaları manzumeye göre değerlendirildiğinde; Cami mekânı, namaz kavramı ve ibadet işlevi ile yapılanarak gündelik hayatın içine girmektedir. Yönetim eyleminin simgesel boyutu halife kavramından, işlevsel boyutu ise yönetim ihtiyacından alarak şehir hayatında temel değere bağlı anlamlı bir yer edinmektedir. Hukuk; simgesel boyutunu şeriat kavramından ve işlevsel boyutunu yargı işlevinden alarak İslam topluma düzenini sağlamaktadır. Ticaret ihtiyacını belirleyen ve düzenleyen bütün kurallar İslam ticaret fıkına ve kurallarına bağlı olarak gerçekleşmekte ve işlevi de niteleyerek İslam temel değeri adına yapılandırmaktadır. Mekânsal yapılanmaya ait bu ilişkiler biçimlenme bölümünde detaylı olarak ele alınmıştır.

4.7 İslam Şehrinde Mekânsal Biçimlenme

İslam şehrinin biçimlenmesini oluşturan temel yapı stoku olarak; cami, çarşı ve evlerden oluşmaktadır. İlerleyen süreçte teknik şartların gelişimi ve iktisadi şartların iyileşmesi ile saray, idari bina, vali konağı, hamam, bedesten, medrese, mescit ve evler gibi birçok biçimlenme bu 3 ana başlıktan neşet etmiştir. Belirli dönemlerde biçimlenmeler gelişerek kültürel çeşitlilik gerçekleşmiştir.

Manzumeye göre; biçimlenmenin birinci simgesel boyutu İslam temel değerine özgü kavramların kurgusundan, ikinci işlevsel boyutu gündelik ihtiyaçtan ve üçüncü boyutu temsili şartlara bağlı olarak çevresel, iktisadi ve teknik imkanlardan gelmektedir. Kültürel süreç içinde farklı toplumlardaki biçimlerde; kabuk, örtü, malzeme, tezyinata dair özgün üretimler gerçekleşmiş olsa da mekânsal biçimlenmelerin de arkasında bulunan simgesel boyut kurgudan gelen kavramlar ile ilişkilidir. Böylece üretilen her biçimlenme sahip olduğu niteleyici kavramlar üzerinden toplumu temel değere yönlendirebilmektedir.

4.7.1 İbadethane- Cami / Mescit

İslam temel değerinin bilinirliği ve yayılması denilince, şehirde akla gelen ilk biçimlenme cami ve çarşıdır (Kayaoğlu, 1985: 117). Cami; sadece bir ibadet mekânı değil aynı zamanda koruyucu ve birleştirici özelliği ile insanları idari, sosyal ve siyasi olarak da toplayan bir mekândır (Kömürcüoğlu, 2019: 42, 62). Oryantalist William Marçais (Abu-Loghud, 1987: 156), “İslam’ın göçebeler tarafından sahiplenilen bir din olmasına rağmen, esasen şehirli bir din olduğundan ve cami yapısının İslam şehrinin kurucu ögesi olduğundan” bahsetmektedir.

Manzumeye göre cami, İslam Temel Değerler Manzumesi’nin mekân kurgusunun ana kuşatıcı simgesi ve ögesidir. Şehir, cami etrafındaki merkez ile başlar ve kible yönü ile istikamet alarak merkezden gelişir. Böylece cami, aynen Mekke’deki Kâbe biçimlenmesi gibi şehri tanımlamaktadır. Mekânsal kurgudan gelen tevhid anlayışı cami ile görünür olmaktadır.

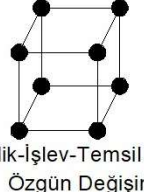
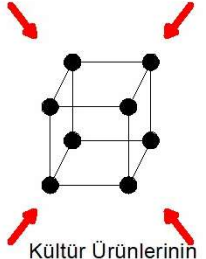
Tevhid, mimari forma mekân anlayışını veren ve mekânsal ilişkileri başlatan ana kavramdır (Cansever, 1997: 54). Çünkü cami, tevhid kavramının birlik ve teklik anlayışına uygun eylem olarak ismiyle müsemma toplayandır. Tevhid kavramını toplama, birleştirme eylemi ile mekânda; gündelik hayatın içinde işlevler ile yapılandırılarak mekânsal ilişkileri İslam şehrinde harekete geçirmiştir. Arapçada toplanmak anlamına gelen “cema” fiilinden toplu ibadet yapılan yer anlamına gelen cami ve Cuma kelimeleri eylemi bir kavram ile kurgulayarak mekânsal ilişkileri gerçekleştirmiştir. Şehirde, cuma namazı ve bayram namazları cemaat halinde kılınarak, mekânsal kurgu toplanma eylemi ile gerçekleşmiş olur. Toplumun bu özel günlerde camiye gelmesi İslam toplumu için farz yani zaruriyet hükmündedir.

İşlevsel olarak sadece ibadet boyutu olmayan camiler, aynı zamanda şehirdeki sosyal ilişkilerin en yakın olduğu, akrabalık harici sosyal ilişkilerin geliştiği ve kamusal alanın paylaşıldığı yerdir. Aynı zamanda cami; çevresindeki çarşı, medrese, hamam gibi sosyal yapıların kurulduğu; eğitim, temizlik ve ticaret gibi ihtiyaçların karşılandığı kültürel bir merkezdir. On ikinci yüzyılda yaşamış bir seyyah, Şam camisini şöyle tarif etmektedir;

Halk her taraftan camiye akın ediyor; çünkü cami halkın dertlerinden kurtulduğu istirahat yeridir. Her akşam insanların doğudan batıya, bir kapıdan diğer kapıya doğru gezindikleri görülür. Camide kimileri dostlarıyla

konuşurken bazılarıysa Kur'an okumakla meşguldürler. Geliş-gidişleri akşam namazının sonuna kadar devam eder, sonra durur (Bammat, 2020: 103).

Tablo 4.1: Cami Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	İslam Temel Değeri Değişmez Nitelik: Tevhid Kavramına bağlı Allah İnancı
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Cami İçeriği : Cemaat Olmak
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: İbadet Etmek, Namaz Kılmak, Toplanmak, Birlik olmak
3. BOYUT	BİÇİMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Cami
ZAMAN BOYUTU	DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Cami, şehrin ana simgesi ve kuşatıcısı olmakla birlikte daha küçük yerleşim birimlerinde ya da mahallelerde camiden daha küçük olarak yapılmış mescitler bulunmaktadır. Mescit kelimesi, namazın farzlarından olan “sücut, secde” fiilinden gelir. İslam şehrinde toplu namaz kılma mekânı olan mescit, camilerden fonksiyonel

olarak farklı olmayan fakat şehrin mahallelerine ait küçük camilerdir. Mahallenin günlük 5 vakit namaz, eğitim, sohbet, sosyal ve kültürel faaliyetler için toplandığı sosyal merkezidir. İlk dönem İslam şehirlerinde, camiden farklı olarak mescitlerde cuma namazı kılınmamaktadır.

Mekânsal biçimlenme, mekânın konturlarını oluşturan biçimini ve üzerindeki tezyinatını, süslemelerini, tasvirlerini kapsamaktadır. Hz. Muhammed'in ilk dönemlerinde; genel olarak sade ve iptidai olan cami, tezyinattan uzak bir biçimlenmedir. Cami; sade bir biçimlenme içinde Mekke istikametini gösteren bir kütle, imamın namaza durduğu mihrabı, hutbe kürsüsü olan minberi ve ezanın okunduğu minareden oluşmaktadır (Bammat, 2020: 105). Mısır'daki bir camiyi gezen Cresswell'de, aynı hissiyatı elde etmiş ve camiyi adeta tam bir boşluk olarak tanımlamıştır (A.g.e: 106).

Fetihlerle birlikte Suriye ve Filistin'de öteki ile karşılaşan Müslüman toplumuna bu karşılaşma bazı etkiler yapmış olmalı ki bunun sonucu olarak 7. yüzyıl sonlarından itibaren İslam mimari biçimlenmesinde temsil özelliği ön plana çıkarak şaheserler inşa edilmeye başlandı. Bunların başında da 687-691 yılları arasında inşa edilen Kudüs'teki Kubbetü's-Sahra gelmektedir (Gül, 2004: 81).

4.7.2 Yönetim – Saray ve Mahalle

İslam şehirlerinde, yönetim faaliyetleri caminin yanında bulunan dârü'l-imâra'de yapılmaktadır. Erken dönem İslam şehirlerinde; caminin kible duvarında biçimlenen bu yapı İslam tarihinde görülen yönetim anlayışıyla ilgilidir. İslam Peygamberi Hz. Muhammed hem devlet başkanı hem de yönettiği toplumun dinî lideri, imamıdır. Onun evi Medine Camii'nin yanı başında kurulmuştur. Hz. Peygamber, caminin doğu cephesindeki evinden, bir taraftan devlet işlerini yürütürken, diğer taraftan toplumuna camide imamlık yapmaktadır. Buna bağlı olarak uzunca bir süre çoğu İslam şehrinde, idarecinin oturduğu yapı, caminin yanı başında ya da içinde konumlanmıştır.

Hz. Peygamber döneminden itibaren İslamiyet'in hızla yayılması ve devletin sınırlarının hızla genişlemesi ile ortaya çıkan yeni ihtiyaçlar, toplumun ilmî, fikri ve siyasi yapılanmasını da yeniden şekillendirmiştir. Hz. Peygamber döneminde bütün

dini, ilmi, fikri ve siyasi faaliyetlerin mekânı cami iken; süreç içinde yeni ihtiyaçların ortaya çıkması, mekânsal biçimlenmenin çeşitliliğini de birlikte geliştirmiştir.

Bu gelişmeye bağlı olarak İslam şehrinde devletin büyümesi ile ortaya çıkan saray, işlevi itibarıyla camiden neşet etmiş bir yapıdır. İlk zamanlarda Hz. Peygamberin evi, hem ibadet mekânı yani cami olarak kullanılmakta hem de devlet yönetimi için tahsis edilen bölümleri ihtiva etmekteydi. İlerleyen dönemde devlet işlerinin yoğunlaşması ile cami ve yönetim binası birbirinden ayrılmıştır. İslam şehrinin merkezinde harem adı verilen, kamusal alanda cami ile bir yönetim binası olarak saray inşa etmek böylece siyasi bir gelenek halini almıştır.

Emeviler döneminde başlayan saray yapımı, Abbasiler döneminde gelişerek devam etmiştir. Birbiriyle rekabet halindeki Bizans ve Sasani ülkeleri ile sınırdas olan İslam medeniyeti özellikle Sasaniler ile karşılaştıktan sonra İran'da görülen yönetici konaklarından ve saraylarından etkilenecek Hz. Peygamber döneminin mütevazı yapılarından uzaklaşmış, devletin gücünü yansıtan görkemli ve gösterişli yapılara sahip olma mücadelesine halifeler de katılmıştır. Devletin siyasi saygınlığını yansıtan saray, İslam temel değerinin yeryüzündeki temsilcisi olan hilafet makamının da simgesidir. Bağdat'ta olduğu gibi önceki başkentlerde de saray, şehrin en yüksek ya da ihtişamlı binasıdır. Bu süreçte saray çeşitli sebeplerden dolayı şehir merkezinin dışında da konumlandırılmıştır. Zaman içinde komşu medeniyetlere karşı aynı sebeplerle girilen diplomatik ve kültürel rekabet gereği siyasi mimarinin biçimlenmenin temsili özelliklerine bağlı, ben ve öteki üzerinden ihtişam kazanması ise ayrı bir mekânsal değerlendirme konusudur.

Şehrin ortasında ve toplumun görebileceği en yüksek noktada simgeleşen halifelik sarayı ile birlikte cami, muhafızlar, yönetici yapıları, vergi binası ve bu yapıları koruyan surlar konumlanmaktadır. İslam şehrinde, surlar ile korunarak özel mülke müsaade edilmeyen ve devlete tahsis edilen şehrin merkezi kamusal alan olarak tanımlanmıştır.

İslam şehrinin mekânsal kurgusunda, kamusal alan ile özel alan ayrımı bilinçli ve belirgindir. İslam şehrindeki kamusal alan, mekânsal ilişkiler içinde temel değere çelişki oluşturabilecek ya da kurguya anlamlı gelmeyecek başka bir temel değere ait biçimlenmeye izin vermemiştir. Çünkü Temel Değerler Manzumesi'nin ideal mekân tasavvurunda İslam temel değeri mekânı kuşatırken temel değer adına anlamlı ve

çelişkisiz bir mekân anlayışı olmaması için otorite tarafından kamusal alanın korunması ihtiyaçtır.

Şehirde kamusal alan dışında olan özel yerleşime ait mekân tanımları, kurguya bağlı olarak mahallelerde gelişmiştir. Mahallelere, şehirde yaşamak isteyen farklı etnik ya da dini gruplar konutlarını inşa ederek yerleşmişlerdir. Şehirdeki barınma mekânı, mahallelerin içindeki kişiye ait evlerdir (Kömürcüoğlu, 2019: 50).

İnsanların ikamet etmek için kurdukları yerleşim birimi olan mahalle kavramı, “Bir yere inmek, konmak, yerleşmek” anlamına gelen, “hall” kökünden doğan bir şehir terimidir. Başlangıçta kabile esasına göre kurulan mahalleler; dini, etnik ya da mesleki farklılıklara göre teşkil edilmiştir (Küçükaşçı ve Yel, 2003: 323-326).

Kuban’a (1968: 54) göre de İslam şehrinin fiziksel ve sosyal yönden en belirgin özelliği, mahalleler halinde şekillenmiş olmasıdır. “Müslüman Mahallesi” ifadesinde görüldüğü gibi sakinleri itibarıyla belli bir homojenlik arz eden mahalle, İslam şehrinin camiden sonraki en önemli sosyolojik birimidir.

İslam şehirlerinde mahalleler, medeni ilişkilerin başladığı yerlerdir. Mahalleler; toplumun kabilelerine, etnik ve dinî farklılıklarına göre merkezinde cami ve idarenin bulunduğu kamusal alanın etrafında toplanmasını sağlamaktadır. Sakinlerinin nüfus büyüklüğüne göre kurulan ve gelişen mahallelerin kendine ait bir meydanı ve mescidi vardır. İlerleyen bölümde, mahallerin oluşumunun şehrin cami merkezli mekân anlayışı ile kare, altıgen ve sekizgen plan şemaları ile planlamasına da değinilmiştir.

Evler, aynı şehir merkezindeki mekân kurgusunun küçük bir kopyası gibi mahalle mescidinin etrafındadır. Mekânsal kurgu, şehrin ulu caminin etrafında toplanması gibi mahallelerde de ölçeklenerek devam etmektedir. “*Şehirlerin fiziksel yapılanması düzensiz ve karmaşık gibi görünse de aslında kendi içinde tutarlı ve toplumun gereksinimlerine uyan bir biçimlenişi vardır*” (Üstündağ, 2005: 157-158).

Mahallenin meydanı ile bütünlük arz eden mahalle mescidi vakit namazlarıyla birlikte eğitim verilen, sohbet edilen, düğün ve benzeri sosyal faaliyetlerin yapıldığı yarı kamusal bir alandır. Geleneksel İslam şehri; hukuksal statü bakımından özel, yarı özel ve kamusal olmak üzere üçe ayrıldığı bilinmektedir. Bu biçimlenmeler, Müslüman toplumunun üç merkezî kurumu olan ev, mahalle ve camidir. Batı şehrinden farklı

olarak İslam şehrinde mahalle, kamuya ait ortak mahrem alan ile özele ait bireyin mahrem alanı arasındaki geçişken yarı özel alanlardır.

İslam şehrinin mekânsal karakteristiği konusunda araştırma yapan Shabana Hameed (1991: 74); “*Şehirdeki mahrem alan olan evden başlayarak yarı özel olan mahalleye ve aşamalı olarak daha kamusal alan camiye doğru sosyo-mekânsal bir ilerlemenin varlığından*” bahsetmektedir. Dolayısıyla İslam şehrinde mahalleyi sadece bir biçimlenme, sokakların birleşimi veya evlerin biriktiği bir alan olarak algılamak yanlış olacaktır. Mahallenin, İslam şehrinin Temel Değerler Manzumesi’yle olan ilişkisini apaçık ortaya koyan bir yönetim birimi olarak değerlendirilmesi mantığa daha uygundur. Çünkü mahalleleri, devlet gibi yöneten bir otorite bulunmamakla birlikte, tamamen serbest ve kuralsız bırakan bir düzensizlik de yoktur.

Mahallenin kendi içinde barışık ve korunaklı bir yaşam, geçiş ve varlık idame alanı olmasının sebebi mahallelerin farklı etnik gruplarla, kabilelerle, milletler ya da başka değerler manzumesine mensup insanlarla özel meskûn mekânlar olmasıdır. Bu durum da şehrin ana kuşatıcısı olan İslam medeniyeti Temel Değerler Manzumesi’yle ilişkilidir. Çünkü İslam inancı, belli hukuk ve ahlak nizamı çerçevesinde diğer inançlara mensup bireyleri için de mekân kurgulayarak anlamlı ve çelişkisiz olarak bir arada yaşatmış, onları değiştirmeye ya da yok etmeye yönelik bir baskıcı tavrı benimsememiştir. Temel değer, ana mekânının kuşatması içinde; diğer unsurların da kendi mekânlarını belirli ölçülerde oluşumuna müsaade etmiştir.

Şehirdeki yönetimi ve mahallenin görevini tanımlayan Akbar’a (1989:30) göre;

İslam şehrinin mekânsal ilişkileri içinde belediye gibi kurumsal bir idare yoktur. Ortak alanlar şehrin sakinleri tarafından korunmakta ve kontrol edilmektedir. Şehri temiz tutmak otoritenin değil mahalle sakinlerinin sorumluluğundadır. Mahallenin sakinleri, dışarıdan herhangi bir yabancının mahalleden sorgusuz sualsiz gelip geçmesine müsaade etmemektedir.

Şehirler kurulurken, cami ve kamusal alan belirlendikten sonra mahallelerin oluşumu için arazinin paylaşılması ve belirlenmesi çeşitli kurallara göre yapılmaktadır.

İslam şehrinde mahallelerin oluşumu ve arazinin paylaşımı, mimari bir planlamadan çok “hitta, ikta ve ihya” kavramları ile yapılmıştı. Tarihçilere göre Basra, Kûfe, Fustat, Kayravan “hitta” uygulaması ile kurulmuş

şehirlerdi. İkisi arasındaki temel fark, tahsis edilen toprağın sınırlarının kimin tarafından belirleneceğiydi. Toprağın kullanımına kişi kendisi karar verirse “Hıttı”, kararı bir otorite verirse arazinin adı “İkta” oluyordu. Terk edilmiş veya sahihsiz bir arazinin yeniden kullanımına ise “İhya” deniliyordu. Bir arazinin ihya edilip edilmeyeceğine ihtiyar heyeti karar veriyordu. Gösterilen bu hassasiyet, İslam şehirlerinde mülkiyet hakkına verilen önemin bir göstergesiydi (A.g.e.: 28-29).

İslam şehri, Temel Değerler Manzumesi’ne bağlı ahlak nizamının ilkeleri ve kurallarına göre bir düzen içindedir. Mekânsal ilişkiler de, batı belediyeciliğinden farklı olarak yarı özel yarı kamu mekânı olan mahalle kavramı üzerinden devam etmektedir. Mahalleler, sosyal ilişkilerin en yakın olduğu toplumsal birimler olarak tanımlanabilir. Toplumun sosyal ilişkileri temel değere bağlı ahlak nizamı ile manzume halinde uygulanmaktadır ve sosyal ilişkiler İslam Temel Değerler Manzumesi’nin mekânsal ilişkileriyle yürütülmektedir.

4.7.3 Ticaret- Çarşı

İslam şehirlerinde iktisadi faaliyetler yine şehir merkezlerinde, cami yakınlarındaki çarşıda yapılmaktaydı. Şehrin kaynaklarına ve iktisadi durumuna göre halk ürettiklerini çarşıya getirmekte ve şehir merkezinde satılmasını sağlamaktaydı. Dışarıdan gelen mallarda, ticaret için ayrılan özel pazarlarda satılırdı.

İslam şehir merkezinde, camiden sonraki temel unsur çarşıdır (Abu-Lughod, 1987: 156). Şehrin merkezine toplanan Müslüman halk idari, hukuki, dinî ve ticari ihtiyaçlarını tek bir noktadan karşılamaktadır. Bu faaliyetler özellikle Cuma caminin bulunduğu yerlerde cuma gününe denk getirilirdi (Özcan, 2007: 206-208).

İslam şehirlerinin önemli vasıflarından biri de ticari alanlar ile konut alanlarının birbirinden ayrılmış olmasıdır. Ticari faaliyetlerin büyük bir kısmı, Hz. Ömer zamanından itibaren merkez caminin etrafında toplanmıştır. Araplar, çoğunlukla kapalı olan ve hemen her İslam şehirde görülen, alışveriş ya da Pazar yerleri için, “mal sevk edilen yer” anlamına gelen sūk (İngilizce souq) kelimesini kullanmaktaydı. Ayrıca günümüzdeki çarşı kelimesinin kökeni, Farsça çâr sū [dört taraf]’dan gelmektedir. Kelimenin, Arapçada karşılığı ise “murabba”dır. Mekke, Kur’an-ı

Kerim’de de tabir edilen kıraç bir vadi olduğu için ticaretin önem arz ettiği bir şehirdi (Kallek, 2007: 194).

Yılmaz Can (1992: 114), İslam şehirlerindeki çarşı ve pazarların gelişi güzel kurulmadığından, kendi içinde bir düzen ve disiplininin olduğuna işaret etmektedir. Böylece cami ile çarşı arasında var olan sıkı birlikteliğin dini boyutuna da dikkat çekmektedir ve Cuma namazının ancak ticari faaliyetlerin cereyan ettiği yerleşim birimlerinde kılınabileceğini belirten alimlerden bahsetmektedir.

Hiz. Peygamber, Medine’ye hicret ettiğinde mevcut çarşı yerlerinin İslam Temel Değerler Manzumesi’nin ahlak nizamına uygun olmadığını görerek, Benî Sâide bölgesindeki bir alanı çarşı yeri olarak tahsis etmiştir. Aynı zamanda çarşının yeni kurallarını da koymuştu. Çarşı yerlerini kamu mekânı olarak tahsis ederek kimsenin sabit ya da özel bir yeri olmamasını sağlamıştır (Kallek, 2007: 194-203).

İslam şehirlerinde ilk dönemlerden itibaren ticaretle uğraşan insanların kendi ticaret alanlarına göre gruplara ayrıldıkları ve aynı tür işlerle uğraşan esnafların branşlarına uygun çarşılarda toplandıkları da bilinmektedir (Can, 1992: 114). Ticaret ve zanaat erbabı arasında görülen bu ayırım, isimlere de yansımış ve çarşılar zamanla orada yapılan ticari faaliyetin adıyla anılmaya başlanmıştır. İslam şehri, iktisadi hayata çok önem verdiği için ticareti çeşitli hadisler ile övmüştür. Kuramsal çerçeveden ele alındığında, çarşı biçimlenmesi İslam temel değerleri ile kurgulanmış ve kuşatılmıştır. Toplumsal hayatın içinde işlevsel bir ihtiyaç gibi gözükken çarşı aslında İslam mekân kurgusunun kavramları ile nitelenmiş ve biçimlenmiştir.

4.7.4 Eğitim- Medrese

İslam; okumaya, yazmaya ve eğitime ilk vahiyden itibaren önem veren bir temel değerdir (Işık, 1989: 333-334). Hiz. Muhammed, peygamberliğinin başlangıcından itibaren Müslümanların eğitimine önem vermiştir. Bir grup ashabı, hayatlarını Medine’deki evinin yanında, Resûlullah’ı dinleyip ondan İslam’ın esaslarını öğrenerek geçirmişlerdir. Burası sonradan “Suffe” adını alarak bir eğitim merkezi haline gelmiştir (Baktır, 2009: 469). İlerleyen dönemde eğitimin yaygınlaşmaya başlamasıyla, Hiz. Peygamber döneminde Kur’an-ı Kerim öğretilen, okunan ve ezberletilen yer ve mekân olarak “Darü’l-kurra” kurumunun ortaya çıktığı bilinmektedir (Bozkurt, 1993: 543-545).

İslam medeniyetinin ilk yıllarında her faaliyetin camiden neşet etmesi gibi eğitim de camide başlamıştır. İslam medeniyetinin temel eğitim faaliyetleri, cami çatısı altında icra edilmiştir. İlerleyen dönemde devlet kurumlarında görülen makul ayrışma gibi bir ibadet kurumu olan cami de kendi işleviyle baş başa kalırken tarihi süreç içinde mescit, medrese, tekke ve zaviyeler bağımsız biçimlenmeler haline gelmişlerdir.

Eğitim kurumu, zamanla camiden ayrılarak “Medrese” adlı mekân ve biçimlenmeye dönüşmüştür. Medrese “okumak, anlamak, bir metni öğrenmek ve ezberlemek için tekrarlamak” anlamına gelen “ders, dirase” kökünden gelen mekân ismidir (Bozkurt, 2003: 323-327).

Medresenin tarihçesi ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabul, ilk medresenin Abbasiler döneminde kurulmuş olduğudur. Medrese, mekânsal kurgusunu İslam temel değerinden alır ve eğitim işlevi ile yapılanarak şehirde biçimlenmiştir. Bağdat’ta Halife Me’mun’un inşa ettiği “Beytü’l- Hikme” ilk medreselerden biridir (A.g.e, 2003: 323-327).

4.7.5 Barınma- Ev ve Mezarlık

İnsanın gündelik ihtiyaçlarına ait birçok eylemi, ev kavramı içinde gerçekleşmektedir. Hayatın adeta bir parçası olan ev; bir toplumun en önemli ihtiyacı ve coğrafi bir yerde anlam bulduğu mekândır. Kelimenin Türkçe dilindeki sözlük anlamı, “barınak, çadır” olarak geçerken, bazı lehçelerde “kadın” ve “aile” olarak geçmekte ve Arapçada ise dâr ve mesken kelimeleri “ev” manasında kullanılmaktadır (Bozkurt, 1995: 502).

Ayrıca İslam Temel Değerler Manzumesi, evi bir Müslüman bireyin ihtiyacı olarak kurguladığını ve bu ihtiyacın Allah tarafından ihsan edildiğini Kur-an’ı Kerim’in Nahl Suresi 80 ve 81. ayette (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020) şöyle ifade etmektedir:

Allah, evlerinizi sizin için bir huzur ve sükûn yeri yaptı ve sizin için davar derilerinden gerek göç gününüzde gerekse konaklama gününüzde, kolayca taşıyacağımız evler; yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar (faydalanacağınız) bir ev eşyası ve bir ticaret malı meydana getirdi. Allah, yarattıklarından sizin için gölgeler yaptı. Dağlarda da sizin için barınaklar yarattı. Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak

zırhlar yarattı. İşte böylece Allah, Müslüman olmanız için üzerinize nimetini tamamlıyor.

İslam değerleri için cami gibi hayatın merkezlerinden birisi olarak kabul edilen ev; Beyt kavramı ile eş anlamlı olarak kalp manası ile değer bulur. Mekke’de bulunan Kâbe, “Beytullah” yani “Allah’ın evi” olarak ifade edilir (Gündüz,1992:86). Aynı mekân anlayışına bağlı olarak; ev bir Müslüman birey için korunması gereken mekândır. Kâbe ve cami biçimlenmeleri şehrin merkezdeki kamusal mekân iken, ev ise bireyin ve ailenin merkezindeki korunması gereken özel mekândır.

Şehir mekânı içinde evler, mahalleye sokaklarla bağlanmış bir düzen içindedir. Oryantalistlerin ve bazı diğer araştırmacıların şehir tanımlarında, yüksek duvarlarını ve dar sokakların şehri tanımlamadığı ifade edilir. Fakat temel değerden gelen mekânsal kurgudaki harem kavramı, İslam şehirlerindeki evleri yüksek duvarlarla koruyarak bahçe ve avluyu da özel alan içinde nitelemiştir. Tarihi gelişimi içinde Müslüman mahallesinin yüksek duvarlarla çevrili evleri, sokağa penceresiz yüksek duvarla bakan, içinde bir avlusu olan korunaklı bir yapıya dönüşmüştür. Gündelik yaşam, evlerin içinde veya duvarlarla çevrili bahçede ya da avluda gerçekleşmekteydi. Evlerin biçimlenmesi de Temel Değerler Manzumesi’nin ahlak nizamına bağlı olarak bir kurgu içinde biçimlenmiştir. Komşu hakkı, kul hakkı gibi değerler ve diğer fikhî kurallar evlerin biçimlenmesinin kurgulayıcısıdır.

Tarihi gelişimi içinde evin mekânsal kurgusunun, İslam temel değerinin şehirdeki mekânsal kurgunun mikro hali olarak tasarlandığı ifade edilebilir. Evde şehir gibi kuşatan ve kuşatılan ilişkisi içindedir. Ev mekânı içinde değerler manzumesinin kuşatıcısı, temsilcisi, halifesi ya da sahibi ailenin babası ya da yaşlı büyüğüdür. Süreç içinde evler de İslam şehir yapılanmasında caminin etrafında dizilen mahalleler gibi bir avlu, sofa veya hayat olarak tabir edilen merkezin etrafında dizilen odalardan oluşmaktadır.

Şehirdeki mezar kavramı barınmanın bir başka biçimlenmesidir. İslam medeniyetinde ölüm sonrası hayat, Müslüman bireyin her zaman gözünün önünde olması, hatırlaması gereken bir olgudur. Bu dünya hayatını, fani yani geçici olarak tanımlayan İslam temel değeri, bireyini bu dünyadan çok ahiret olarak tanımladığı ölüm sonrası hayata hazırlamak istemektedir. Buna bağlı olarak İslam şehrinde cenaze defin merasimine ve ahireti hatırlatan mezarlıklara özel bir önem verilmiştir. Mezarlık ismi Arapça

“ziyaret mekânı” anlamındaki “mezar” kelimesinden gelmektedir (Bozkurt, 2004: 519-522; Demirci, 2001: 33-35). Temel değer in mekânsal kurgusunda mezarlıklar; ziyaret edilmesi, ibret alınması, üzerinde düşünülmesi ve unutulmaması gereken bir yerdir.

Şehir kabristanının haricinde “hazireler” bulunmaktadır. Hazireler, mahalle mescitlerinde ve camilerin bahçelerinde küçük mezarlık şeklindedir ve İslam temel değerinin bireyine ölüm ve ötesini sürekli hatırlatması, hayatından çıkarmaması gerektiğine dair anlayışın biçimlenmeye yansıtılmasıdır. Kültürel başlangıç olarak, Hz. İsmail’in annesini Kâbe’nin yanına gömmesiyle başladığı düşünülmektedir (Bozkurt, 2004: 519-522). Hazire kültürünün tarihi gelişiminin Osmanlı kültüründe de önemli bir yeri olmuştur. Hazireler, caminin bânisi veya tekkenin şeyhi gibi mahalledeki önemli kişilerin defnedildiği yer olarak toplumsal hafızada yer etmiştir.

Antik Yunan medeniyeti gibi yaşlıların ve ölümün toplumdan saklanması aksine İslam’da ölümü hatırlatan simgeler, gündelik hayatın içinde yer almaktadır. İslam medeniyeti Temel değerler Manzumesi’nde mezarlık, hazire, türbe gibi biçimlenmeler mekânsal kurguda yer edinmekte ve mahallenin sınırında veya şehrin çıkışında toplu mezarlıklar olarak bulunmaktadır.

4.7.6 İslam Şehrindeki Mekânsal İlişkiler ve Şehir Planı Yaklaşımı

İslam şehirlerindeki ana biçimlenmeler incelendiğinde mekânsal ilişkiler, İslam Temel Değerler Manzumesi’ne bağlı ilkeler ve kurallar içinde hareket etmekte ve biçimlerdeki kavramların kurgusu mekâna ve kuşatıcısına doğru bir istikamet göstermektedir. Aynı bakış açısıyla, şehir ile temel değer arasındaki ilişki mekân üzerinden bütünleşmektedir. Böylece İslam şehri; cami merkezli sosyal bir hayatın ticaret ile beslendiği kamusal bir merkezde oluşmaktadır. Bir sonraki aşamada ise sosyal ilişkilerin özel ve kamu arasında geçirgen olmaya başladığı mahalleler bulunmaktadır. Merkeze eklemlenen mahallelerin, yarı-kamu ve yarı-özel statüsü merkez alanı sokaklar üzerinden evlere bağlamaktadır. Yüksek duvarlar arkasında kale misali korunan ve adeta şehir mekânından kopan evler ise yeni özel mekânları oluşturmaktadır. Şehirde yaşayan bireyin, özel mekânı olan evlerde yeni bir mekânsal kurgu ve ilişkiler başlamaktadır.

Şehirdeki kamu, yarı özel ve özel alanların ayırımına ait mekânsal ilişkiler İslam temel değerine bağlı ahlak nizamı ile güvence altına alınmaktadır. Mekânsal ilişkiler sadece İslam dinine ait kurallar ile değil, mahallelinin kendi Temel Değerler Manzumesi'ne bağlı değerler ile yürütülmektedir. Şehirdeki temel değerlerin fıkıh ve İcmâ'-ı Ümmet uygulamaları, öteki temel değerler ile olan sosyal ilişkilerin de barış içinde yürütülmesini ve çağlar boyunca canlı kalmasını sağlamaktadır. Böylece Temel Değerler Manzumesi'nin sistem tanımına uygun olarak şehir kendi mekânsal ilişkileri içinde öteki ile bütünleşerek yaşamına devam etmektedir.

Bütün bu mekânsal ilişkilerin gerçekleştiği İslam şehirlerinde, belediye gibi bir yönetim anlayışı apaçık görünmediği için birçok şehir teorisinde İslam şehrini planlı bir şehir olarak tanımlanmamaktadır. Ayrıca şehir hayatındaki sosyal ilişkileri organize eden ve yönetimi gösteren idari binalar, konseyler, tiyatrolar, tapınaklar vb. birçok biçimlenmelerde görünmemektedir. Şehrin organik biçimlenmesi de plansız şehir anlayışını ilk bakışta desteklemektedir. Ortaya çıkan tabloda İslam şehrindeki mekânsal ilişkiler, Batı şehirlerinin değerlendirilme ve kurallarına göre çok sade gözükmemektedir. Aslında durum tam olarak böyle olmayıp, İslam temel değerinin mekânsal ilişkilerindeki tevhid kurgusu şehirde de sadelik ve boşluk olarak gerçekleşmektedir. İslam'da mekân anlayışına değinen Bammat (2020:105), bu konuyu cami üzerinden şöyle açıklamaktadır;

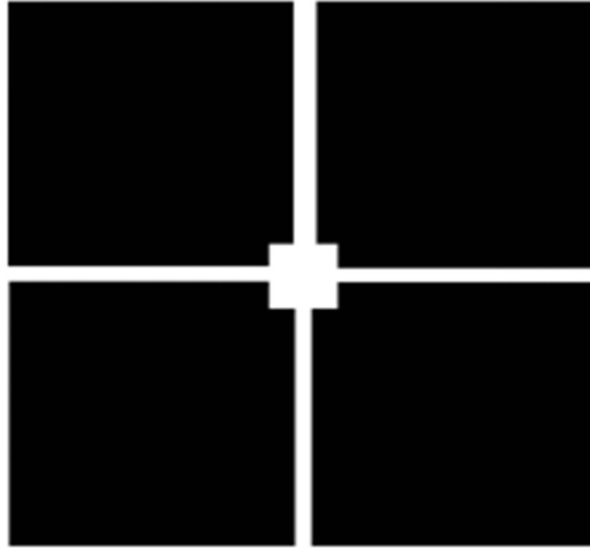
Öyleyse, bu kayıtsız mekânda ne sunak ne ikonlar ne de herhangi bir tasvir mevcut değildir; çünkü Allah her türlü tahayyülün ötesindedir, niteliği bakımından bir aşkınlık kültürüdür. Demek ki cami, kilisenin anlaşıldığı manada, hiç de kutsallaştırılmamıştır.

Caminin biçimlenmesinde gerçekleşen aşkınlık kültürü şehrin genel biçimlenmesine de yansımaktadır. Çünkü temel değerlerin mekânsal kurgusunda her tanrıyı memnun edecek, birbirleriyle yarıştıracak ya da ayrı ayrı mükemmelleştirecek bir anlatım bulunmamaktadır. Böylece şehir hayatının biçimlenmesinde de; merkez alan haricinde kutsallaştırılması gereken bir anlayış olmadığı için topluma ait yapılar sade ve ihtiyaç kadar yapılarak yüceltilmemiş bir formdadır. Aynı sadelik cami, pazar yeri ve ev biçimlenmelerinde tezahür eder. Şehrin planlamasında, insan ve toplumun iktifa edeceği kadar pratik ve kolay bir biçimlenme görülmektedir.

Aşkınlık kültürü yaklaşımı, İslam şehrinin mekânsal ilişkilerini batı şehirlerinden ayırarak, şehrin biçimlenmesine de sadelik ya da yalınlık olarak yansıtmaktadır. Bu sadelik içinde en başta şehirdeki günlük hayat; meydanda bir cami, çeşme ve çarşının etrafında cereyan etmektedir. Toplumdaki görünmez değerlerin varlığı bilinçli eylemler ile birleştiğinde medeniyet seviyesine ulaşan aşkın bir kültüre dönüşebilmektedir (Özakpınar, 2018:42).

İslam şehrinin plan anlayışı üzerinde araştırmalar yapan Allawi (1988:58-59), şehirdeki planlamayı Mekke, Kûfe ve Bağdat şehirleri üzerinden ele almaktadır;

İslam şehrinin cami merkezli açık plan şehir modelinin mekânsal ilişkileri zaman içinde iki fazda (evrede) gerçekleşmiştir. Şehirdeki planlamanın birinci evresi Kare Sistemli plan yaklaşımıdır. Bu sistemin merkezî birimi olarak bir kare plan ve etrafını çevreleyen dört kare birim vardır. Zamanla bu beş birimin düzenlenmesinden bir dizi dini, askeri ve şehir oluşumu türetilmiştir. Erken dönem İslamî kampların ve şehirlerin modellendiği beşlik sistemi bunlardan sadece bir tanesidir ve çevredeki meydanların dış taraflarının buluşana kadar uzatılmasıyla oluşturulmuştur.

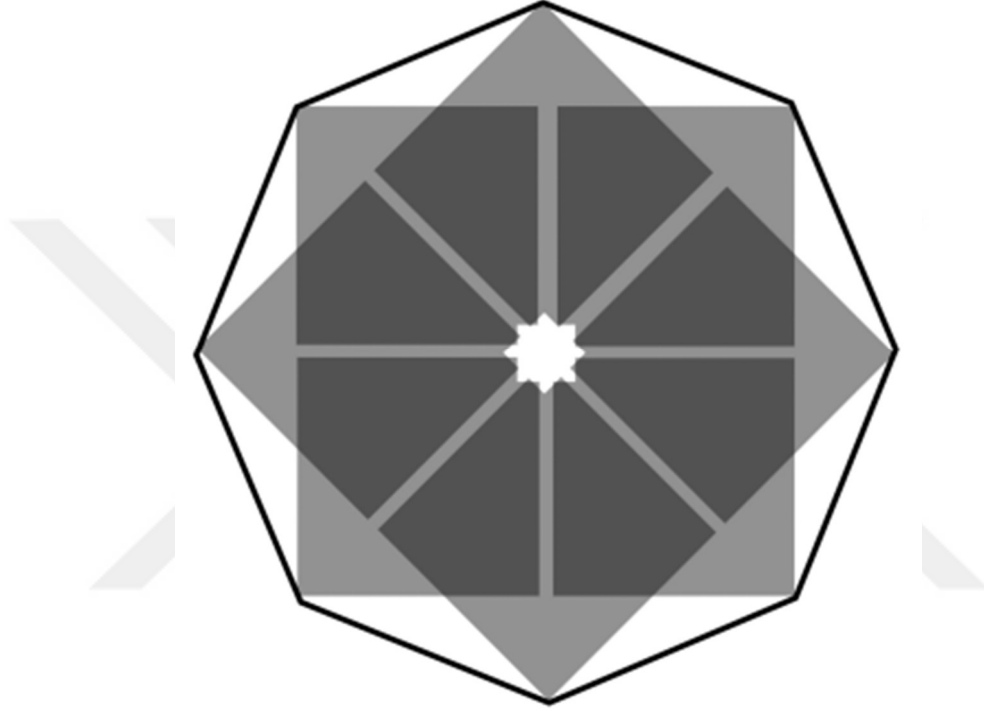
Şekil 4.2: Beşlik Kare Sisteme Ait Plan Şemasının Oluşumu

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

İfade edilen plan, bir iç ve bir dış kare olmak üzere iki birimi temsil etmektedir. İki karenin köşeleri köşegenlerle birleştirilir, böylece dört eşit çokgenle çevrili merkezi

bir kare olan beş birim oluşturur (A.g.e.: 58). Bu yaklaşım Mekke şehrinin mekân anlayışını, okçunun ok atma eylemi sayesinde pratik ve sade olarak gerçekleştirmekteydi. Böylece Müslümanlar tevhidî mekân kurgusunu gündelik hayatta da çok kolay tatbik edilebilmekteydi.

Kare sistemli planda şehirdeki ihtiyaçlar doğrultusunda gerektiğinde daha büyük mekânsal ilişkilere de kolaylıkla dönüşebilmektedir.

Şekil 4.3: Onluk Kare Sisteme Ait Plan Şemasının Oluşumu

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Bunun içinde merkezi kare iki katına çıktığında Aşar sistemini (Onluk) elde ederiz. Bu, sekiz veya daha fazla birimle çevrili merkezi birimi olarak iki bitişik kareye sahiptir. Merkezi çekirdek, erken dönem İslami kamplarında ve Kûfe 'de olduğu gibi, çevredeki birimlerin yaydığı sekizgen yıldız şeklindeki iki kesişen kareden de oluşmaktadır (A.g.e.: 58).

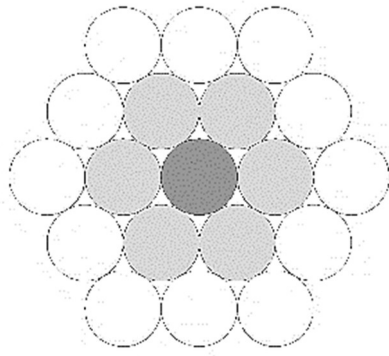
Beşlik sistemden 2 katı daha fazla yerleşime imkân veren Aşer (Onluk) sistemi, Hz. Peygamber'in yaşamı boyunca benimsendiği bilinmektedir. Planlama yöntemi, Kûfe'nin nasıl planlandığına ilişkin daha sonraki referanslardan da anlaşılmaktadır. İlk

olarak, seçilen merkezden dört yöne, kible yönünden başlayarak dört yöne ok atılmakta, daha sonra merkez; meydan, cami ve komuta karargahına tahsis edilmekteydi. Ordu, dikkatlice düşünülmüş bir kabile dağılımına göre dört tarafa yerleştirilmiştir. Mekke'nin sekizgen şeması bu sade prosedürle düzenli olarak oluşturulmuş; aynı prosedür, çok daha büyük bir ölçekte, 637 yılında Kûfe'nin ilk evresinde takip edilmiştir (A.g.e.: 59).

Allawi'ye göre (A.g.e.: 59); kare sistemli plandan sonra gelen ikinci evre ise altıgen plan anlayışıdır. Bu sistem eski Arap kültürüne ait mimaride de “asba (yedili) sistemi” olarak literatüre geçmiştir. İkinci Halife Ömer bin Hattab zamanında kullanıldığı bilinen bu plan şeması, kare sistemden farklı olarak altıgen planı esas almaktadır.

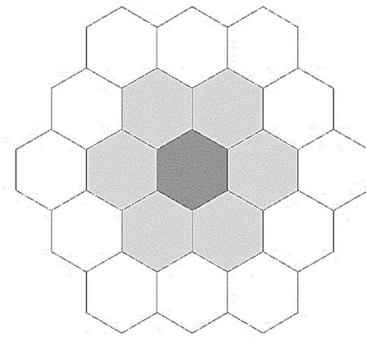
Tarihi süreç içinde yedili sistemin benimsenmesi, İslam medeniyetinin Medine sonrası gelişme döneminde başka medeniyetlerle etkileşime girmesinin sonuçlarından biridir. Allawi'nin de (A.g.e.: 59) belirttiği gibi;

Mezopotamya tarihinden gelen altıgen plan, Sümerler zamanına kadar uzanan çok eski bir kökene sahiptir. Altıgen lan Klestesiphon örneğinde olduğu gibi Sasaniler tarafından da kullanılmıştır. Ancak Taberi'ye (1897) göre; Kadisiye savaşı öncesinde Şaraf'taki askeri kamp ve Kûfe şehri bu şekilde organize edilmiştir. Hatta İslam şehrinin bu yapılanması Irak'ın fethinden önce gerçekleştirilmiştir ve Sasaniler'den etkilenmeden İslam şehrine yansıtılmıştır.

**Resim 4.1: Yedili Plan Sisteminin
Dairelerden Oluşumu**

Kaynak: Allawi, 1988:60

**Resim 4.2: Yedili Plan Sisteminin
Altıgenlerden Oluşumu**

Kaynak: Allawi, 1988: 61

İslam medeniyetinin Temel Değerler Manzumesi mekânın kuşatıcısını, Mekke ile Kâbe ilişkisindeki gibi merkezde cami simgesi ile şehirde görünür kılmıştır. Şematik anlatımlara göre; mekânsal kurgu, akla uygun olarak bir geometrik düzen ve oryantasyon eşliğinde, iki boyutlu bir düzleme dönüşmektedir. Şehir, mekânsal kurgunun ilk örneği Mekke gibi tek bir merkez etrafında birleştirilerek biçimlenmektedir. Kamusal alanı, harem kavramı ile kurgulayarak özel alandan korumuş ve temel değerini merkezde bir güç ya da cazibe olarak konumlandırmıştır.

Böylece İslam şehri, mekânın kuşatan ilişkisine göre şehrin merkezindeki ilk değişimi ve hareketi sağlamaktadır. Bu değişimin sonucunda, mekânın kuşatıcısı ve niteleyicisi olan temel değer şehrin merkezinde görünür kılınmaktadır. Aynı zamanda mekânın kurguladığı merkez etrafında da bütün biçimleri etrafında konumlandırmakta, oryante ederek kendisine eklemekte ve oluşturduğu şehir bütünü de kibleye yönelterek temel değeri tevhid kurgusu ile nitelemektedir. Merkezi mekân kurgusuna bağlı konumlandırma, eklemelendirme ve yönelim İslam şehrinin mekânsal ilişkilerini ortaya çıkarmaktadır.

Ortaya koyulan kare sistem veya altıgen sistem, aslında toplumun çevresel, iktisadi ve teknik şartlarına göre ihtiyaca binaen kullanılmıştır. İlk dönemde pratik ya da ilkel gibi gözükken okçunun ok atarak mekânı kuşatması eylemi ile gerçekleşen biçimlenme, ilerleyen dönemlerde farklı teknikler ya da pratikler ile başka biçimlenmelere dönüşebilmektedir. Esas olarak temel değer değişmez bir sabite olarak mekânı kuşatmış ve mekânsal ilişkileri tevhid kurgusu ile başlatmıştır. Hareketin devamında ortaya çıkan mekânsal biçimlenmelerin çeşitliliği ise kültür ürünüdür ve temsile bağlı değişkendir. Mekânsal biçimlenme, toplumların medeniyet tasavvurları ile mekânın sınırlarını tahayyül etmesi ve imkân dahilindeki temsili şartları nasıl kullanacağı ile doğrudan ilişkilidir. Eylemin ana kabulünün ideal tanıma ve biçime yaklaşması için eldeki bilgi, birikim ile uygulamayı sağlayan temel değer bilinci ve tasavvurlarıdır. Tarihi süreç içinde, İslam temel değeri ile kuşatılan şehirlerin biçimlenmesinde Kûfe şehrindeki okçunun eylemi yapılmıyor olabilir, fakat farklı teknikler kullanılarak İslam şehirleri tevhid anlayışına bağlı mekânsal kurgu ile üretilmektedir. Çünkü, manzumeye göre her biçimlenmenin temsili özelliği; toplumların çevresel, iktisadi ve teknik şartlarına göre gelişebilmektedir ya da değişebilmektedir.

Yukarıda açıklanan mekânsal ilişkiler tekrar göstermektedir ki, İslam mimarisinde; tarihçilerin ifade ettiği gibi İslam'ın kültürel bir boşlukta doğduğunu savunan görüş doğru değildir (Allawi, 1988: 58). Tarihçilerin kültürel boşluk olarak gördükleri aslında aşkınlık kültürüdür (Bammat, 2020: 106). İslam şehri, Lynch'in kent tanımına benzer şekilde gerçekleşerek şehirdeki biçimlerin işlevler, düşünceler ve değerler ile tek bir fenomeni var etmektedir (Kostof, 1991:40). İslam şehri, tevhid kurgusunu şehirde var etmektedir ve Müslüman topluma yaşanır kılmaktadır. Dolayısıyla İslam şehrinin bir mekân anlayışının olduğu da manzumeye göre ortaya çıkmaktadır.

4.8 İslam Temel Değerler Manzumesi ve MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehri

Bağdat şehrinin kuruluşu, MS 8. yüzyılda, İslam medeniyetinin fetihlerinin belirli bir noktaya gelmesiyle durduğu ve toplumun yerleşik hayata geçtiği bir dönemdedir. Öncelikle Bağdat, bir toplumun eylemleriyle bir zaman diliminde ve bir yerde üretilmiş şehir biçimlenmesidir. Şehir kavramı ile tanımlanan biçimi değerlendirebilmek için mekânsal ilişkiler manzumeye göre araştırılmıştır.

Bağdat'ın yeni kurulmuş bir şehir olması, değerler manzumesinin niteleyicisi ve mekânın kuşatıcısı temel değerini anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Şehrin tek bir otorite tarafından kısa zamanda kurulması da toplumun medeniyet tasavvurunun ve temel değerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca Bağdat şehrinin, dillere destan oluşunun arkasındaki mekânsal ilişkilerinin temel değerini mekân kurgusu ile değerlendirilmesi Temel Değerler Manzumesi'nin kuramsal çerçevesini ifade etmeyi kolaylaştırmaktadır.

4.8.1 MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrinin Tarihi Arka planı

Bağdat şehri, ikinci Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) tarafından İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an'dan esinlenilerek, "Medinetü's-selam" (barış şehri) adıyla kurulmuştur (Yiğit, 2011: 51). Kuruluş tarihi çeşitli rivayetlere göre farklılaşmakla birlikte İbnü'l-Fakîh, Kitâbü'l-Büldân'daki kayıtlarına göre 762 yılında inşaata başlanmıştır (Dündar, 2021: 19). Şehir, 1258 yılındaki Moğol istilasına kadar da İslam medeniyetinin siyasi ve kültürel başkenti olarak kalmıştır. Mansûr'un Bağdat'ı bir hilafet ve medeniyet merkezi olarak tasavvur ettiği, tarihi kaynaklarda ele

alınmaktadır. Bu sebeple, İslam medeniyet tasavvuru üzerinde çalışırken ele alınan konular arasında Abbasi şehirciliğinin ve özellikle de Bağdat'ın yer alması keyfi bir tercih değil bir zorunluluktur.

Bağdat isminin, antik kökeni hakkında çeşitli tezler ileri sürülmüştür. Farsçaya bağlanan ve “Tanrı'nın armağanı” anlamına gelen (Bhaga “tanrı” + dād “armağan”) tezi, Perslerden 1000 yıl önce bölgeye hâkim olan Babil ve Hitit metinlerinde yer alan “Bagdadu, Bağdadi ve Bağdasa” gibi kelimelere bakılarak kolayca reddedilebilir (Yiğit, 2011: 52). Ayrıca kelimenin Sami (Arabî) dil ailesinden Aramice kökenli olduğu ve “koyun ağılı” anlamına geldiği bazı kaynaklarda ifade edilmektedir (Dündar, 2021: 27). Ancak bu adlandırmanın, böyle bir beldeye ne kadar uyduğu tartışmalıdır.

Halife Mansûr'un Bağdat'a, Kur'ân-ı Kerîm'de (el-En'âm 6/127; Yûnus 10/25) yer alan ve “cennet” anlamında kullanılan, “dârü's-selâm” kelimesinden ilham alarak “Medînetü's-selâm” adını verdiği bilinmektedir (ed-Dûrî, 1991: 425-433). Bu ismin resmî belgelerde, sikkeler ve ağırlık ölçü birimlerinde kullanıldığı da yine kaynaklardan anlaşılmaktadır (A.g.e.: 425-433). Kaynaklara bakıldığında, “Bağdad” ismi üzerinde geçmişte yapılan tartışmaların şehrin yeni ismi olan “Medinetü's-selam”ı yaygınlaştırmaya yönelik olduğu fark edilir. Bunun bir nedeni de Küfe'deki isyanlara bağlı olarak siyasi olmasıdır. Abbasiler, iktidar mücadelesindeki en büyük rakibi olan Hz. Ali taraftarlarının saf dışı bırakıldığını ve yeni otoritenin artık barışı sağladığını bilinmesini istemekteydi. Abbasilerin şehre Medinetü's-selam dediği fakat yeni otoriteyi kabul etmek istemeyen halkın ise Bağdat dediği tarihi kaynaklarda yazılmıştır (Dündar, 2021: 13; Zorlu, 2001: 110).

Tarihin değişik dönemlerinde Bağdat şehrini ifade etmek için Buğdân, Medînetü'l-Ebû Ca'fer, Medînetü'l-Mansûr, Medînetü'l-Hulefâ ve ez-Zevrâ (eğri, çukur yer) gibi adlar da kullanılmıştır (ed-Dûrî, 1991: 425-433). Dolayısıyla İslam'dan önceki Bağdat'ı herhangi bir ulusal kültüre bağlamaya çalışmak yerine bölgeyle ilişki halinde olan tüm kavimlerin, kadim Bağdat ismini tanıdığını ve kullandığının kabul edilmesi daha mantıklı bir yaklaşımdır (Akbar, 1989: 28).

Halkın ve ordunun bir arada yaşamasını isteyen Mansûr; Dicle ve Fırat arasındaki güzergahları, su yollarını ve verimli toprakları araştırarak coğrafi birçok rapor hazırlamış ve bölgenin jeopolitik konumunu, havasını ve suyun bolluğunu dikkate

olarak tarihi Bağdat'ın coğrafi yerini tespit etmiştir (Yiğit, 2011: 42-43; Dündar, 2021: 13-15).

Dicle nehrinin her iki yakasında, 33° 26' 18" kuzey enlemi ile 44° 23' 9" doğu boylamı üzerinde yer alan Bağdat, yüzyıllar boyunca İslam medeniyetinin kültür merkezi olma özelliğini korumuştur (Özaydın, 1991: 437-441). Halife Me'mun (813-833) zamanında kurulan, Beyt'ül Hikme'de (Hikmet Evi) Hellenistik çağdan önemli eserlerin tercümesi yapılmış; Aristoteles, Platon, Eukleides ve diğer Antik Çağ bilginlerinin eserleri tercüme edilmiştir. Hintçe ve Çince de dâhil olmak üzere çeşitli dillerden Arap diline önemli çeviriler yapılmıştır. Zaman içinde kendi bilim adamlarını yetiştiren Beyt'ül Hikme, dönemin yüksek öğretim ve bilim kurumları olarak değerlendirilmektedir. Bağdat kütüphanesi, ünlü İskenderiye kütüphanesiyle birlikte kendi çağının önemli bir medeniyet ölçütü olarak değerlendirilmektedir.

Kimi kaynaklarda, "Rasyonalist düşüncenin ortaya atıldığı yer" olarak ortaya koyduğu medeni birikimden övgüyle söz edilen Bağdat, ilim ve tercüme faaliyetleri sayesinde medeniyet seviyesine ulaştığı zikredilmektedir (Kan, 2010: 223).

Abbasi halifeliğinin geniş saray bahçeleriyle çevrili başkenti Bağdat, gerçekten de Basra Körfezi, İran ve Akdeniz Havzası arasındaki kervan ticaretinin merkezi olmuş ve 5. Abbasi Halifesi Harun Reşit (MS 786-809) döneminde medeni seviyesinin zirvesine ulaşmıştır (A.g.e., 2010: 260-353).

9. ve 10. yüzyıllarda Bağdat, tarihinin en parlak dönemini yaşadı. Bu yüzyıllarda Bağdat, bir milyona yaklaşan nüfusuyla dünyanın en kalabalık şehirlerinden biriydi. Şehir, sadece çevresindeki geniş bir alanda ortaya çıkan zirai birikimin pazarlandığı önemli bir pazar yeri olmakla kalmıyor, aynı zamanda dünyanın her yerinden Abbasi başkentine gelen çeşitli mallar pazarlarda satılıyor; başta ipek olmak üzere her çeşit kumaşlar, baharatlar ve diğer değerli emtia Dicle Nehri üzerindeki bu liman kentini emsalsiz bir ticaret merkezi haline getiriyordu.

Irak'ın güneyindeki ilk Abbasi başkentleri olan ve bugünkü şehir katmanıyla üstü örtülmüş bulunan eski Kûfe, Enbar ve Haşimiyye gibi Abbasiler dönemi Bağdat'ından günümüze pek bir şey kalmamıştır. Ancak, döneme dair metinlerindeki ayrıntılı tasvirler, uzmanların şehrin genel planını modern teknikler kullanarak ortaya çıkarmasına imkân vermiştir. Bu tasvirlerden, yaklaşık 2,7 kilometre çapındaki bu dairesel yerleşim biriminin, iki sıralı sağlam kerpiç surlarla ve Dicle Nehri'nden

beslenen geniş bir hendekle çevrili olduğu anlaşılmaktadır (Allawi, 1988: 62; Cresswell, 1969: 8).

İslam tarihinde başşehir yani payitaht siyasi hâkimiyeti temsil ettiği için iktidarı ele geçiren siyasi otoritenin idare merkezini değiştirmesi geleneğe uygundu. Şehir kurmak bir medeniyet tasavvurunu ve yeni otoritenin vizyonunu temsil ettiği için devletin yeni sahibi yeni bir şehirde kendi kimliğini öne çıkarabiliyordu. Bağdat'ı kuran Halife Mansûr'dan önce Hz. Muhammed'in Mekke'den hicret ettiği Medine'de, Hz. Ali Kûfe'de, Muaviye Şam'da kendi şehir yönetimlerini kurmuşlardı (Kan, 2010: 29). Yeni bir şehir kurmak yeni bir yönetim için güvenlik unsurunu da içeriyordu (Dündar, 2021: 12). Abbasiler de, Emevi hâkimiyetine son vererek halifeliği ele geçirdikten sonra Şam yerine yeni bir başkent arayışına giriştiler. Gözlerini doğuya çevirerek devleti bir süre eski Babil harabeleri yakınlarındaki Kûfe'den yöneten Abbasiler, çeşitli sebeplerle bunun da yanlış bir tercih olduğunu fark ederek yeni araştırmalara giriştiler. Nihayet Bağdat'ın iklimi, iktisadi imkânları ve askerî açıdan elverişli konumu nedeniyle bu yeni yeri tercih ettiler.

Abbasilerin medeniyet tasavvurunu ortaya koyan Mansûr'a göre; Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan bu alan, "dünyanın limanı" olmaya adaydı. Basra körfezi çevresindeki beldelerden gelip Dicle Nehri boyunca kuzeye doğru gidecek olan ticari gemiler Bağdat'ta demirleyeceklerdi. Hem Şam ve Rakka yönünden hem de Musul ve Kafkasya'dan gelecek emtiaların denize ulaşmak için Dicle Nehri'ni kullanması halinde Bağdat'tan geçmesi mukadderdir. İran ve Horasan yönünden güneybatıya giden kervanların da uğrak yeri olan Bağdat böylece askerlerin ve halkın erzak sıkıntısı çekmeyeceği bir payitaht merkezi olacaktı (Yüksel, 2010: 8).

Bağdat için seçilen bölge, öteden beri etrafında su kanalları bulunan, tarım yapılan ve bahçeleri olan bir arazidir. Bu bölge, aynı zamanda Sasanilerin eski başkenti Medâyin'in 30-40 km kuzeyinde yer almaktadır (Kan, 2010: 25).

Mansûr, başkenti için en uygun yeri belirlemek amacıyla uzmanları, astronomları, yetenekli araştırmacıları, inşaat sanatı ustalarını, fizikçileri, mühendisleri, toprak, hava ve iklim kalitesi uzmanlarını bir araya getirmiştir (Yiğit, 2011: 46). Bunların arasında El-Yakûbî'ninde zikrettiği, ilk İslam usturlabını (yıldızların yüksekliğini ölçmeye yarayan aletler) üreten el-Fazâri, halifenin kişisel astroloğu Mâşallâh ve bir Yahudi bilgini de bulunuyordu (Allawi, 1988: 63).

Böylelikle, yapım planları hicri “141 yılının Rebiülevvel ayında” yani 758 yılının temmuz ayında hazırlanmış olan şehrin inşası, bilimin himayesinde başlamıştır. Mansûr, emrinde yüz bin işçi toplanana kadar işe başlamadı. Kusursuz bir geometrik şekil olarak titizlikle tasarlanan dairesel şehir aslında Abbasilerin güçlerini gösterme isteğini yansıtıyordu. Gerçekten de dairesel oluşum, eski Yunan’dan bu yana mükemmelliğin ve kalıcı döngünün sembolüdür (Kuban, 1968: 56).

Yeni şehir, kervan yollarının kesiştiği ve her ay panayırların kurulduğu bir bölgede inşa edilmiştir. Ulaşımın ve hareketin olduğu bir yerde, askerlerin ve halkın erzak sıkıntısı çekmeyeceği düşünülmüştür. Sasanilerin başkenti Medain’e yakın olan Bağdat; Mezopotamya’ya, Basra Körfezi’ne ve Kuzey Suriye’ye ırmak yoluyla ulaşmanın kolay olması, ayrıca önemli kara güzergâhlarına (İran platosu, Güney Suriye ve Hicaz) kadar uzanması nedeniyle seçilmiştir (Allawi, 1988: 62). Bağdat’ın kurulması, çevredeki antik Ktesifon harabelerinin kaybolmasına da sebebiyet vermiştir (Öz, 2013: 116).

Bağdat’ın, 762 yılında Halife el- Mansûr tarafından yeni bir medeniyet tasavvuruyla kurulması, İslam devletini askeri genişlemeye bağlı haraç ve ganimete bağımlılıktan kurtarmıştır. Abbasilerin, İslam temel değerini içselleştirmesi ve temsili şartları bilinçli bir düzeyde ele alması ile ortaya çıkan yeni medeniyet tasavvuru; özel tarımsal çalışmalara, şehirdeki büyümeye ve endüstriyel üretime yönelik yatırımlara varıncaya kadar İslam medeniyetinin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Abbasilerin, ilk günlerinden itibaren ticari büyümeye ve dünya pazarının gelişmesine olan yoğun ilgisi, yepyeni bir şehir ortaya çıkarmıştır. Başkent in Abbasi halifeliğinin ilk merkezi olan Kûfe’den Bağdat’a taşınması, sadece güvenlik amaçlı bir yer değişikliğinden çok daha fazlasıdır. Allawi’ye (1988: 61) göre;

Yeni başkent, daha önceki evrimsel şehir biçimlerinin aksine, emperyal metropol fikrinin somutlaşması ve nihai zaferi olacaktı. Bağdat, bir dünya güç ve ticaret imparatorluğunun merkezi ve tüm kozmosun göbeği olarak tasarlandı.

Gerçekten de Bağdat, kendisinden önce kurulan İslam medeniyeti şehirlerine göre; Abbasilerin sahip olduğu iktisadi güç ve teknik imkânlar sayesinde mekânsal biçimlenmelerin gelişmiş olduğu bir şehirdir. Şehrin kısa bir sürede büyük bir organizasyon dâhilinde kurulması, İslam medeniyetinin kısa dönemde gelmiş olduğu

bilgi ve birikime de işaret etmektedir. Dönemin temsili şartlarının ideal şehri üretebilmek için zorlanması Abbasilerin medeniyet tasavvurunu yansıtmaktadır. Tarihi süreç içinde, Bağdat'ın yaşadığı siyasi istikrarsızlıklara rağmen İslam medeniyetinin merkezi olarak kültürel kıymetini sürdürdüğü bilinmektedir.

Bağdat şehri, yüzyıllar boyunca büyük hasar görmüş ve günümüze sadece şehrin teorik planları ulaşmıştır. Arkeolojik kazı yapmak neredeyse imkânsızdır çünkü sit alanları bugünün konutlarının altındadır. Ancak bu fiziki yoksunluk bize Bağdat'ın, İslam dünyasının ekonomik, entelektüel, bilimsel ve siyasi gelişimine yaptığı emsalsiz katkıyı unutturmamıştır.

4.8.2 MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrini Dairesel Biçimlenmesi

İslam medeniyeti, sadece bir asırda fetihleri bitirerek yerleşik düzene geçtiğinde, Bağdat gibi bir şehri kurarak zamana bağlı olan bütün sosyolojik değerlendirmeleri alt üst etmiş ve şehir hakkında birçok efsane, rivayet ve yorumlara da sebebiyet vermiştir (Al- 'Azzawi, 2011: 75-123). Çünkü Abbasilerin karşılaştığı toplumlardan elde ettikleri deneyim ve sahip oldukları anlayış, şehri kültür eseri olarak ortaya koymuş ve öteki toplumlardan ve medeniyetlerden farkını Bağdat gibi bir şehir ile vurgulamıştır.

Resim 4.3: Darabgird Şehrini Havadan Görünüşü

Kaynak: Tripadvisor

Yaygın görüŖe göre; Bağdat'ın dairesel biçimlenmesi kadım ızgara planlı Ŗehir modelinin farklı bir denemesidir. Bununla birlikte, sanat tarihçisi Cresswell (1969:18) gibi, İnan Ŗehirlerinin bir benzeri olduğuna veya El-Yakubi (2019) gibi Abbasilerin dâhiyane bir Ŗehir kurgusu olduğuna dair farklı kanaatler de bulunmaktadır (Yiğit, 2011: 39-54). Ŗehrin manzumeye göre mekânsal iliŖkileri değerlendirilmeden önce, kaynaklarda dairesel biçimlenme için ele alınan yaklaŖımlar incelenmiŖtir.

Dairesel biçimlenmeye ait yorumları bulunan Creswell'e (1969: 18) göre; dnyada İslam'dan önce tespit edilen baŖka dairesel planlı Ŗehir olduğu ve Asurlular zamanında da aynı biçimlenmede kampların varlığı da bilinmektedir.

Bununla birlikte tarihi kaynaklarda Mansûr'un iktisadi tutumluluğu bilinmekteydi ve Cresswell (1969: 21), Ŗehrin biçimlenmesinin kare yerine dairesel yapılması, kareye nazaran %11,38 oranında zamandan ve harcamalardan tasarruf sağladığı için tercih edilmiŖ olabilir.

Ayrıca Abbasiler dönemi, Antik Yunan'a ait çevirilerin yapıldığı ve bilginin aktarıldığı bir dönemdir. Dairesel form, felsefede ve geometride mükemmelliği de temsil etmektedir. Platon'un (2001), ilgili bir eserinde Atlantis adlı kurgusal medeniyetinden² söz ederken mimari bakımdan ideal Ŗehri tanımladığı bilinmektedir. Bu Ŗehir; aynı Bağdat gibi dairesel bir planda olup çevresinden merkezine ulaŖan birbirini dik açi ile kesen dört su kanalına da sahiptir (Platon, 2001: 19,22-26). Bu ideal Ŗehir tanımı, Bağdat'ın Ŗehir tanımına da biçimlenme olarak benzemektedir. Antik Yunan'da bulunan ideal Ŗehir tanımının Bağdat'ın dairesel Ŗehrine bir deneyim ve bilgi olarak katkıda bulunup bulunmadığı yapılan araŖtırmalarda tespit edilememiŖtir, ancak Mansûr'un birçok bilim adamıyla çalıŖtıđı göz önünde bulundurulursa, mükemmeli her yönden arayan böyle bir yönetici için bu durum göz ardı edilmemiŖtir.

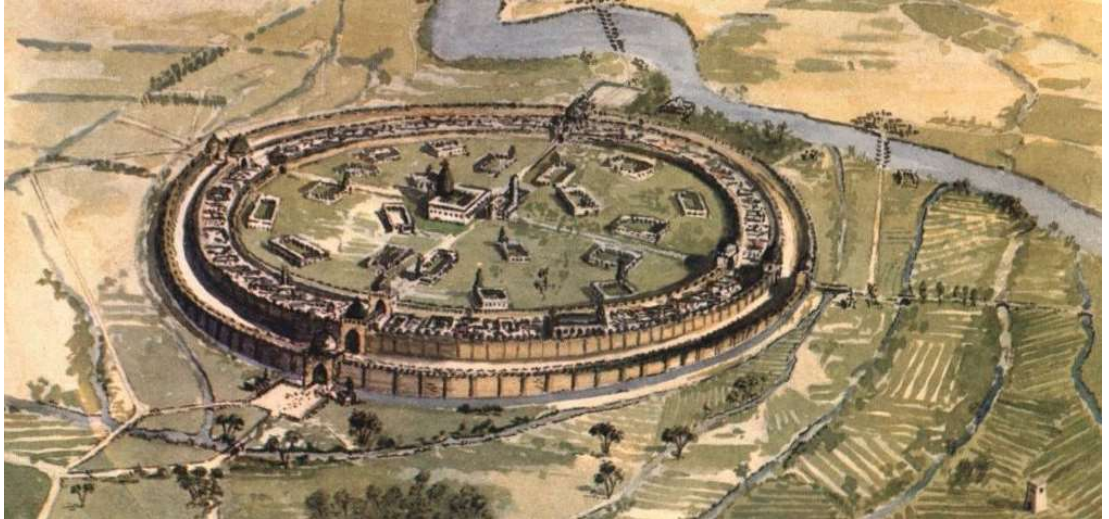
Mansûr, Ŗehrin tasarımı ve yürütülmesi iŖini mühendislerden, astrologlardan ve gökbilimcilerden oluŖan bir heyete vermiŖtir (Dündar, 2021: 17). Bu durum, bu

²Bu medeniyetin Minos kültürünün Girit'in kuzeyinde bulunan Thira adasındaki Ŗehri olduğu yönünde fikirler vardır. Platon'un Kritias adlı eserinde anlatılan Atlantis medeniyeti Batı dnyasındaki araŖtırmacıların hayal gücünü diri tutmuŖtur bkz; Özhan Öztürk, *Dünya Mitolojisi*, Nika Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2016, s. 208-213. Platon'un ilgili eseri için ayrıca bkz; Platon, *Kritias: Atlantis Efsanesi*, (çev. Erol Güneş, Lütfi Ay), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 2001.

dönemde İslam medeniyet tasavvurundaki bilimsel hassasiyeti tanımak bakımından önemlidir. Mansûr gerek inşaat gerekse tasarım ve proje esnasında hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, ayrıca Batlamyus'un "Almagest"inin (matematiksel oluşum) tercümelemleri, Hint astronomi kitaplarını ve Farsça kılavuzlarını da temin etmiştir (Allawi, 1988: 62).

Kaynaklarda, çevresi 1200 zirâ (yaklaşık 10 km) olan şehrin halifenin gücünü yansıtan bir güneş enerjisi vizyonu içerdiğine dair ifadelere de rastlanmaktadır. Şehrin planı astronomi ile ele alındığı için, halifenin altın kapılı sarayıyla güneş arasında bir bağlantı kurmak da mümkündür (Al-'Azzawi, 2011: 83). Nitekim Herodot'tan beri eski çağ kaynaklarında gezegenler ve yıldızlar çeşitli metallere sembolize ediliyor; gümüş ay, altın ise güneş anlamına geliyordu (A.g.e.: 67; Creswell, 1969 :7).

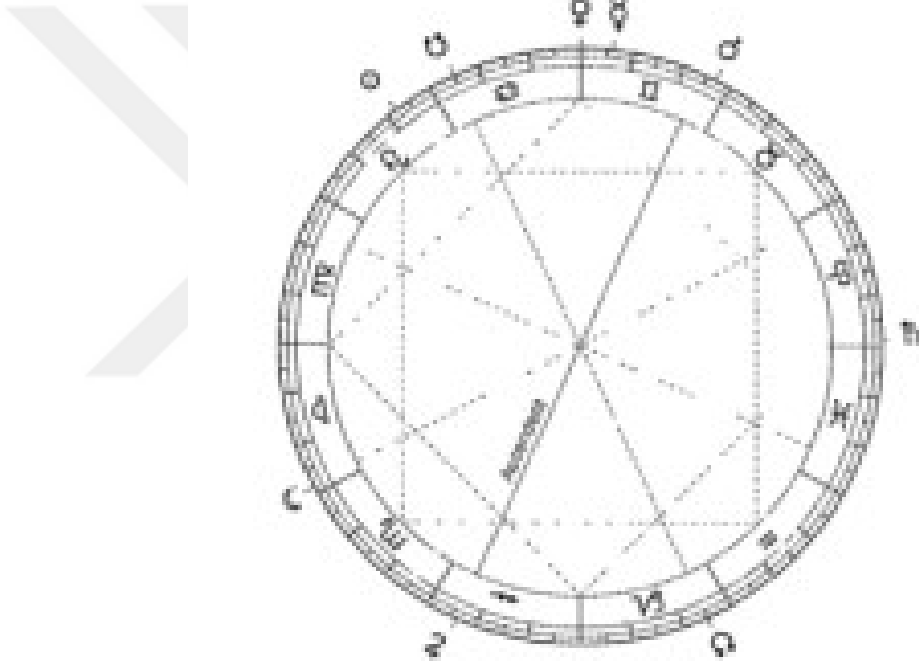
Başka bir yaklaşıma göre; Mansûr, dairesel biçimlenmeyi mevcut isyanlar, toplumsal karışıklıklar ve ihtilaflara karşı toplumsal birliği tesis etmek için tercih etmiştir (Al-'Azzawi, 2011: 79). Mansûr'un siyasi olarak toplumun her kesimine eşit mesafede olmak istediğini, hiçbir kabileyi ön planda tutmadığını ve barış şehrinin ismini de dairesel plan ile irtibatlandırarak kare plan yerine dairesel planı tercih ettiğini savunanlar da bulunmaktadır (Dündar, 2021: 29; Yiğit, 2011: 48). Şehrin isminin de Medinetü's-selam olması bu yaklaşımı desteklemektedir.

Resim 4.4: Bağdat Şehri İllustrasyonu

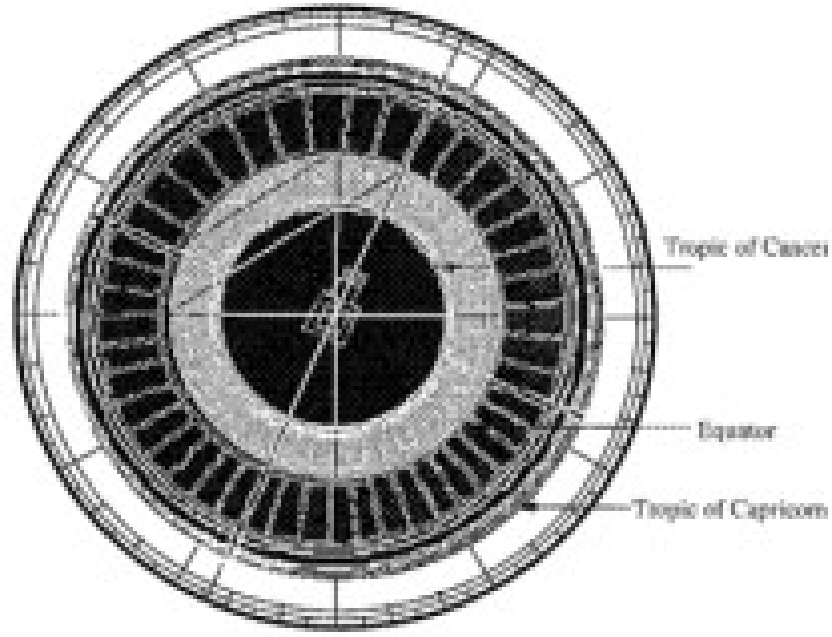
Kaynak: Sandars, E. 1915

Kûfe şehrinin kuruluşunda da bulunan Fizari adındaki Müneccim, Bağdat şehrini planlamakla da görevlidir ve dönemin kozmoloji bilgisi olan Zij'in astronomik tablolarını altıgen şemayla ilişkilendirmiştir (Allawi,1988: 59). Bağdat'ta, matematik ve astrolojiye bağlı olarak şehrin büyük bir kozmik usturlap olarak tasavvur edildiğini, sadece gezegenlerin konumunu kaydetmek için değil, aynı zamanda büyük olaylara tarih verebilme ve tarihsel bir ölçüt oluşturabilme özelliklerini de haiz olduğundan bahsetmektedir (A.g.e.: 62). Şehrin planını usturlap ile süperpoze eden Allawi (1988:66), dairesel şehir Bağdat'ın; “*Ekvator dikkâte alınarak, Yengeç Dönencesi ve Oğlak Dönencesinin stereografik izdüşümü yöntemiyle*” tasarlandığını açığa çıkarmıştır.

Resim 4.5: Usturlap

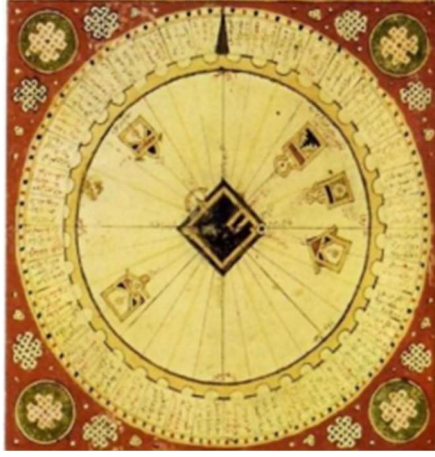
Kaynak: Allawi, 1988: 62

Resim 4.6: Bağdat Şehir Planı ve Usturlabın Süper Pozesi

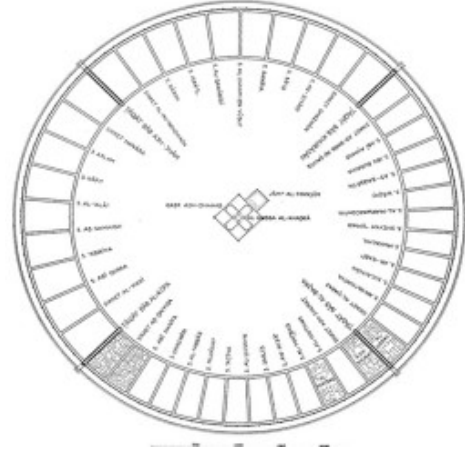
Kaynak: Allawi, 1988: 66

Günümüzde de İslam'ın beş şartından biri olan Hac ibadetinin yapıldığı Mekke şehri, İslam dünyası için dünyanın merkezi olarak kabul edildiği halde Arap tarihçi ve coğrafyacı El-Yakubi Ülkeler Kitabı'nda (2019), Irak'ın “dünyanın göbeği” olduğunu ve bunun merkezinin Bağdat olduğunu yazmaktadır (Antrim,2011: 62; Yiğit, 2011: 52; Samadı ve Yüksel, 2008: 246). Antik Yunan'da dünyanın merkezini işaretleyen *omphalos* taşı bulunmaktadır (Gates, 2021:323). Bağdat'ın dünyanın göbeği olma yada merkezi olma anlayışı çevirilerden de gelmiş olabilir. Buna benzer bir toplumsal çıktıyı günümüzde Fransa'da bir müzede bulunan 16. yüzyıla ait, “Evrenin merkezi olarak Kâbe” (Charfi, XVI. Yüzyıl) minyatürü ile Bağdat planının dünyanın merkezi olması iddiasının çok benzer olması sadece rivayetlere bağlanamamalıdır. Bağdat merkezli olan bu üslup, siyasi sebeplerle ve hanedan tarihçiliğinde görülen geleneksel övgücü yaklaşımla da izah edilebilir. Halifelik mücadelelerinde hanedanlar veya mezhepler arasında yaşanan rekabetin bir yansıması olarak da görülebilir, ancak bunlar Bağdat'ın mekânsal biçimlenmesini ve ilişkilerini açıklamaya yetmemektedir

**Resim 4.7: MS 16. Yüzyıl Kible
Diyagramı**

Kaynak: “The Kaaba as the center of the universe” 16.yy. Muhammed Charfi'nin Atlası, Paris
Bibliothèque Nationale, Ms., Arabe, nr. 2278

Resim 4.8: Bağdat Şehri Planı

Kaynak: Cresswell: 1969:10

Bağdat şehrinin dairesel biçimlenmesi üzerine birçok efsane, hikâye ya da diğer kültürlere referanslar bulunmaktadır. Bağdat gibi efsane bir şehirdeki anlatımların tek bir kabule ait yaklaşımlar ile sınırlanmadığı ve şehir hakkında daha birçok rivayetin olduğu araştırmalardan anlaşılabilir (Yiğit, 2011: 42-46). Fakat araştırmalardan da anlaşılacağı üzere Bağdat'ın; dairesel biçimlenmesinin dünyada ilk defa yapıldığına dair iddialar gerçeği yansıtmamaktadır (Dündar, 2021: 12). Bütün bu yaklaşımlar manzumeye göre; biçimlenmenin simgesel ve işlevsel özelliği ile ilgili değildir dolayısıyla biçimlenmeye fiziki etki eden çevresel, iktisadi ve teknik şartlara bağlı toplumun temsili özelliği ile ilişkilidir. Çünkü manzume açısından biçimlenmedeki simgesel, işlevsel ve temsili özelliklerin birleşimi toplumların biçimlenme üzerindeki medeniyet tasavvurlarını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Bağdat şehrinin dairesel biçimlenmesi de Abbasi toplumuna özgü bir şehir ve medeniyet tasavvurunu ortaya koyduğu açıktır.

Mansûr'un bütün bu çabalarını ortaya koyan dairesel şehir biçimini, ulaşmak istediği deneyiminin mükemmelliği ile ilişkili olarak düşünmek mümkündür (Yiğit, 2011: 47).

Bağdat'ın, Halife Mansûr tarafından mükemmeli arayarak kurulması ile İslam şehir tasavvuru gelişmiştir. Önceden garnizon ya da askeri kale olarak kurulan İslam şehirleri artık özel ilgi alanlarıyla ve endüstriyel üretimleriyle gelişen örnek şehir olduğu kabul edilmektedir (Allawi, 1987: 61-62). Mekânsal biçimlemelerdeki bu yeni bakış açısının; çeviri hareketlerini, bilimsel araştırmaları, teknolojik yenilikleri ve sanatın gelişmesini sağladığı bir gerçektir (A.g.e.: 62). Çünkü şehir artık sadece askeri amaçlı geçici eylemlere değil, birçok yerleşik işleve sahip eyleme imkân veren mekâna dönüşmüştür.

Manzumeye göre; toplumların karşılaştıkları kültürlerden elde ettikleri deneyimler özgün üretimlerin önünü açmaktadır. Kültürel deneyimlerden anlamlı olanları ve çelişki içermeyenleri alabilmek mekânsal ilişkiler ile başlamaktadır. Bu yaklaşımlar, toplumun kültürel zenginliğini ve medeniyet tasavvurunu göstermekle beraber toplumun değerler manzumesi ile mekânsal ilişkilerinin bilinç düzeyine de bağlıdır. Çünkü kültürel gelişimler doğrusal süreçler içinde değil, başka kültürlerden aktarılan biçimlenmeleri ilk başlangıçta ortaya çıkaran bağlamlarından ayırarak ve yeni kavramlar ile uyarlanarak elde edilmektedir (Allawi, 1987:58).

Değerler bölümünde belirtildiği üzere; değer bir kavramdır, bazı kavramları içine alırken, bazı kavramları da kabule bağlı olarak kapsam dışı tutabilmektedir (Ökten, 2019: 41). Bu yaklaşım sayesinde mekânın kuşatıcısı, kurgusu ve yapılanması değerler manzumesine bağlı anlamlı ve çelişkisiz kalabilmekte, biçim ise temsile bağlı olarak gelişebilmektedir. Manzume açısından dairesel biçimlenmeye ait açıklamalar, övgüler, hayranlıklar, teknik bilgiler, benzerlikler ve rivayetler yerine, biçimlenmenin nitelediği kavramlar, simgeler ve yönlendiriciler kuşatıcı temel değere ulaşabilmek açısından önem kazanmaktadır. Dolayısıyla şehri kuşatan temel değer ve mekânsal kurgu anlaşılabilirse tüm bu açıklamalar kültürel bir gelişim olarak anlam kazanacaktır.

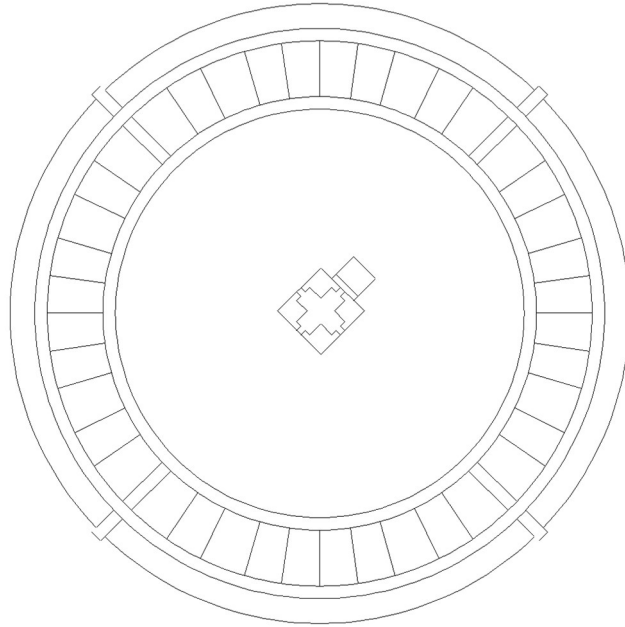
4.8.3 MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrinin Temel Değerler Manzumesi ile Mekânsal Kurgusu

Bağdat şehrinin tarihi arka planından anlaşılacağı gibi Abbasiler mekânı kuşatmanın ve şehir üretmenin anlamını biliyorlardı. Şehri üreten otoritenin mükemmel bir şehir kurabilmek için medeniyet seviyesinde bilince sahip oldukları da, tarihi kaynaklara

bağlı olarak açıkça söylenebilmektedir. Araştırmalara göre; Bağdat şehri hiç şüphe yok ki kendinden önceki İslam şehirleri olan Küfe, Fustat, Medine ve Mekke şehirlerinden farklı olarak dairesel bir biçimlenmededir.

Manzumeye göre; şehrin dairesel formu üzerine yapılan bütün tespitlerin ortak paydası Bağdat şehrinin bir otoritenin iradi eylemi ile bir amaç için üretilmiş olmasıdır. Şehrin üretimi için gerçekleştirilen ilk eylem tarihi kaynaklardan aktarılmaktadır. Dönemin otoritesi Halife Mansûr, çeşitli araştırmalar ve raporlar sonucunda şehrin coğrafi konumunu ve merkez yerini belirleyerek eylemine başlamıştır. Şehrin üretilmesi için yapılan ilk eylemi İbn-ul Fakih (*Dündar,2021:16*) aktarmaktadır;

Ebû Ca'fer el-Mansûr, şehri kuracağı yeri kararlaştırdıktan sonra, merkez olarak tayin ettiği noktaya bir kazık çaktırmış, bu kazığa bağlanan ip şehrin kurulacağı alanı ihata edecek kadar uzattırdıktan sonra, merkezin etrafında tam bir daire çizilmiştir. Kusursuz bir daire elde etmek için kullanılan bu yöntemle meydana getirilen daire çizgileri dökülen küllerle tespit edilmiştir. Bu ilk daire çizildikten sonra kazığa bağlanan ip 40 zirâ miktarı kısaltılarak ikinci bir daire daha çizilmiş, iki çizgi arasında kalan kısım hendek yapılmıştır.

Resim 4.9: Bağdat Şehir Planı

Kaynak: Cresswell, 1969:10; Yeniden Çizen: Mustafa Tutar

Otorite sahibi halife; şehir için coğrafi bir yeri merkez belirlemiş, belirlenen noktaya bir kazık çaktırmış ve kazığa bağladığı ip ile de dairesel şekil elde etmiştir. Zeminde elde edilen iki boyutlu şekil ile, şehrin kamusal alan sınırına karar vermiştir. Eylemin işlevsel boyutu için uygulanan teknik, Küfe'deki okçunun yerleştirilmesinden farklı olmakla birlikte eyleme başlangıç için yapılan hareket ile elde edilen kamusal alanın kuşatılması Küfe şehri ile benzetilmektedir. Eylem sonucunda şehrin merkezinin cami simgesine ayrılması, mekânın kuşatma eylemi ile nitelek kazanması için elde edilen ilk değişimdir (Dündar,2021:16). İp ile de elde edilen dairesel şekil ile de şehrin korunması gereken harem bölgesinin kuşatılması ise ikinci değişimdir. Ortadaki korunaklı alanın merkezinde cami ile birlikte halifenin sarayı yer almıştır (A.g.e.: 96). Saray ve cami etrafında bulunan ve duvarlar ile korunan alana “rahbe” denilmiştir (Al-'Azzawi, 2011: 87). El-Hamevi'nin sözlüğünde rahbe kelimesi; bir vadinin su toplanan düz yeri anlamına gelmektedir (2021, Kütük: 3). Edilen bilgilerden; rahbe olarak tanımlanan yerde, aynı Kâbe yerleşimindeki gibi, özel alana ait bir yerleşim bulunmadığı ve bu alanda cami ve saray haricinde başka bir eser olmadığı aktarılmaktadır (Dündar, 2021 :38-42; Kan, 2010: 61; Yiğit, 2011: 49).

Şehrin merkezinde, cami ve saray biçimlenmelerinin şehrin göz bebeği olarak mekânın merkezine konumlandırılması, bu iki biçimin detaylarını ve simgelerini mekânsal ilişkiler bağlamında önemli hale getirmektedir. Ayrıca caminin merkezde korunaklı bir avlu içinde konumlandırılması kurgu açısından değerlendirilmelidir.

Allawi (1988:58) ortaya koyduğu açık şehir modelin de; şehrin merkez alanını inceleyerek harem kavramına ulaşmaktadır. İslam temel değerinin mekânsal kurgusuna bağlı bir kavram olan harem; “korunması gereken yer” anlamındadır (A.g.e., 1988: 58) ve mekânı kuşatanın temsil edildiği ya da simgeleştirildiği kutsal yerdir. Bağdat şehrinde korunması gereken kutsal yer ise halifenin sarayı ve camidir. Hilafetin başkenti olan Bağdat şehrinde bu iki simge yan yana bulunmaktadır. Cami ve saray kavramlarının mekânsal kurgusu kuşatıcı İslam temel değerini nitelemektedir. Bağdat şehrinin merkezinde mekânın kuşatıcısını temsil eden halife, devletin ve inancın tek ve bir temsilcisi olarak tevhidî anlayışının devamıdır.

Mekânsal kurgudaki kavramların, simgesel boyutunu analiz edebilmek için İslam medeniyetindeki halife kavramının incelenmesi de kurguyu güçlendirecektir. Halife,

sözlük anlamıyla birinin yerine geçen, vekalet eden, onu temsil eden kimse demektir (Ayverdi, 2011: 462). İslam'da devlet başkanı için kullanılan ve gücü temsil eden bir ifadedir. Aynı zamanda dini önder olan devlet başkanlığının bir görevi de imamettir. Dört Halife devrinden itibaren devlet başkanına, Peygamberin vekili olarak toplumu yönettiği için “Halife”, dini önder ve lider olması sebebiyle de “İmam” veya “Emirü'l-Müminin” denildiği anlaşılmaktadır (Avcı, 1998: 539-546). Bu durum, dönemin yönetim biçimiyle inancın gereği olan doğa, doğüstü âlem ve hayatın birlikteliğinden kaynaklanmıştır.

Bir başka açıdan bakıldığında; cami mekânının Hz. Muhammed döneminde ibadethane, yönetim yeri ve okul olarak birçok farklı eyleme zemin teşkil ettiği, hatta aynı zamanda peygamberin evi olarak da kullanılan bir mekânsal kurguya sahip olduğu bilinmektedir. Tarihi süreç içinde cami mekânının kullanım çeşitliliğine ve devlet işlerinin yoğunlaşmasına bağlı olarak işlevlere ait ayrışmalara gidilmiştir. Camiden neşet eden yeni biçimlenmeler temsili şartlara bağlı olarak şehirlerde gelişmiştir. Bağdat'ta da görünür olan saray ve cami ayrışması, mekânsal biçimlenme olarak ayrı inşa edilmiş fakat kurgu ve yapılanmada birleşik kalmıştır. Tarihi süreç içinde, cami ve yönetimin tamamen ayrıldığı örneklerde diğer İslam toplumların medeniyet tasavvurlarında görülmektedir.

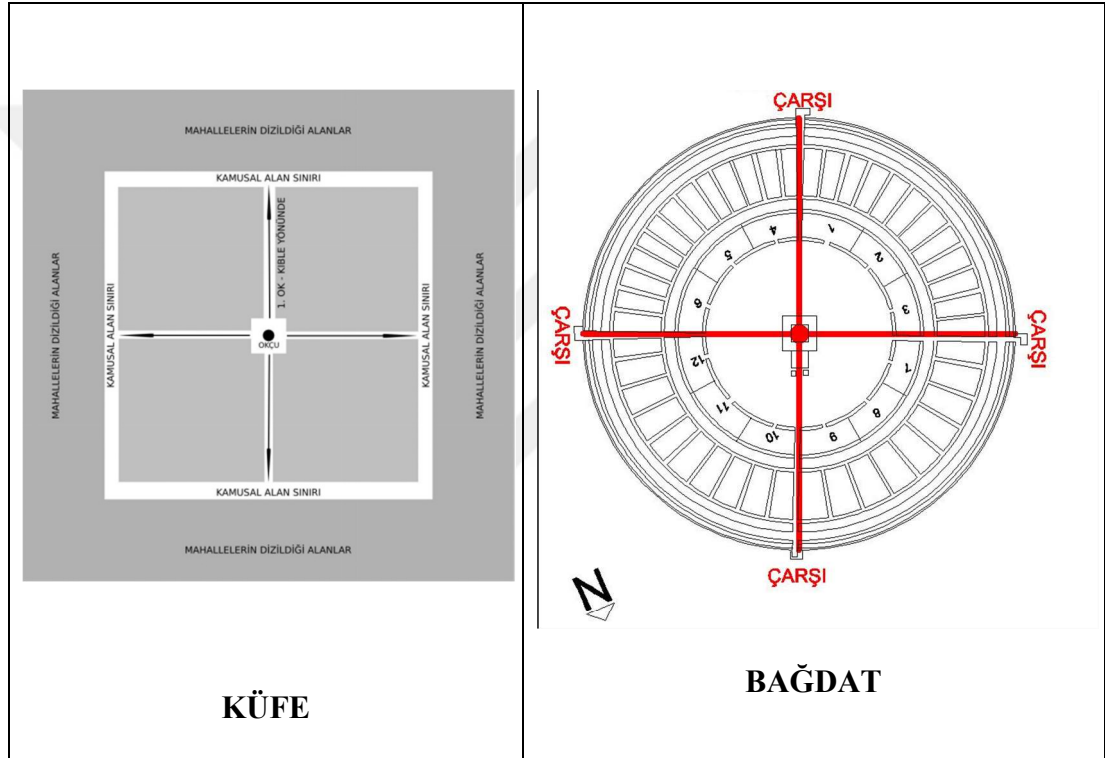
Şehrin mekânsal kurgusunun devamında bulunan ve İslam şehrinin temel özelliği olan çarşı da şehrin 4 kapısına yerleştirilmiştir. Böylece şehrin kamusal alan kurgusu içinde, İslam şehrinin 3 temel özelliği olan cami, çarşı ve yönetim bulunmaktadır.

Şehrin dairesel biçimlenmesi plan düzleminde incelendiğinde, değişimin başlangıç noktası ile ona bağlı 4 yol aksı ve Küfe'nin kuruluşundaki okçunun attığı 4 ok ile benzeşmektedir. Şekil 4.4'de görülen karşılaştırmalı grafikler üzerinden plan düzlemindeki benzerlik gözlemlenebilir. Kuruluşundaki eylemlerin sonucunda iki şehirde plan düzleminde bir merkez noktası ve sınırları tanımlayan 4 ayrı noktası bulunmaktadır.

Küfe şehirde yapılan eylemde merkezden 4 ok atılarak şehrin sınırı oluşturulmuştu ve ilk ok kible yönüne atılmıştı böylece eylemin simgesel boyutu kible yönü ile nitelenmişti. Bu yönelim, Bağdat şehirde ilk bakışta gözlemlenememektedir çünkü dairesel şekil şehre çıplak gözle net bir kible aksı verememektedir. Fakat dönemin

astronomi ve matematik bilgisinin çok gelişmiş olduğunu aktaran Allawi (1988); 762 yılında Halife Mansûr devrinde Bağdat'ta, Kâbe merkezli plan şeması ile dönemin astronomi ve geometri bilgisini birleştirerek şehrin sınırlarının ve yöneliminin hesaplandığını açıklamıştır. Şehrin dairesel biçimlenmesi astronomi bilgisi ile değerlendiren Allawi'ye (1988:67) göre;

Dairesel şehirde güneşin yörüngesinin eksantrikliği yükselen yönüne denk gelecek şekilde gösterilmiştir ve aynı zamanda Bağdat şehrinin kiblesidir ve şehrin planındaki bu yönelme Kâbe'nin konumlanması ile aynıdır.

Şekil 4.4: Kûfe ve Bağdat Şehirlerinin Mekânsal Kurgu Analizi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Anlaşılan şudur ki, Abbasiler şehrin sınırlarını ve kibleye olan yönelimini Kûfe'den farklı olarak yeni bir teknik kullanarak belirlemişlerdir ancak Müslümanların mekânı kuşatırken olan kibleye yönelim amacı değişmemiştir. Mansûr, şehrin sınırları merkeze bir kazık çakarak ip ile çizme tekniğini geliştirilmiş ve Kible istikametini astronomi ve matematik bilgisi ile hesaplatarak elde etmiştir. Nitekim, teknik şartların

gelişimi ile ok atmak yerine daha gelişmiş bir teknik olan astronomi ve matematik bilgisinden istifade edilmiştir.

Eylemin sonucunda, matematiksel olarak şehrin Kâbe'ye yönelimi Hacer-ul Esved aksı üzerinden daha da muhkem bir bilgi ile perçinlenmiştir. Şehrin kibleye ok atarak yönelmek yerine astronomi, matematik bilgisi kullanılarak aynı Kûfe şehri gibi bilinçli olarak mekânı kuşatmış ve nitelemiştir. Böylece merkez biçiminin de akla uygun düzeyde Kâbe'ye yönelimde bulunarak mekânı nitelediği, şehre tevhid anlayışına bağlı bir istikamet verdiği ve kuşatıcıyı anlamlandırdığı manzumeye göre ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Mansûr, şehrin inşaatına başlarken yaptığı eylemde ilk tuğlayı kendi elleriyle koymuş, besmele ve hamdele çekmiş ve “Şehri Allah'ın bereketiyle bina ediniz” emrini vermiştir (Yiğit, 2011: 48). Mansur Kur-anı Kerim'in Araf Suresinin 128. ayetini okumuştur (Dündar, 2021:18).

Manzumeye göre; Halife Mansûr'un şehir mekânının kuşatılmasındaki ilk iradi eylemine gerekli kuvveyi İslam temel değeri sağlamıştır. Mekânı kuşatan İslam temel değeri eyleme; niteliğini aktararak simgesel boyutunu sağlamış ve kuşatma işleviyle eylemi yapılandırmıştır. Bütün bu iradi eylemlerin sonucunda, mekân İslam temel değeri adına nitelenerek kuşatılmış ve üretilmiştir. Mansûr'un yaptığı eylemiyle elde edilen değişimin simgesel boyutunu sağlayan cami, halife, harem ve kible kavramlarıdır.

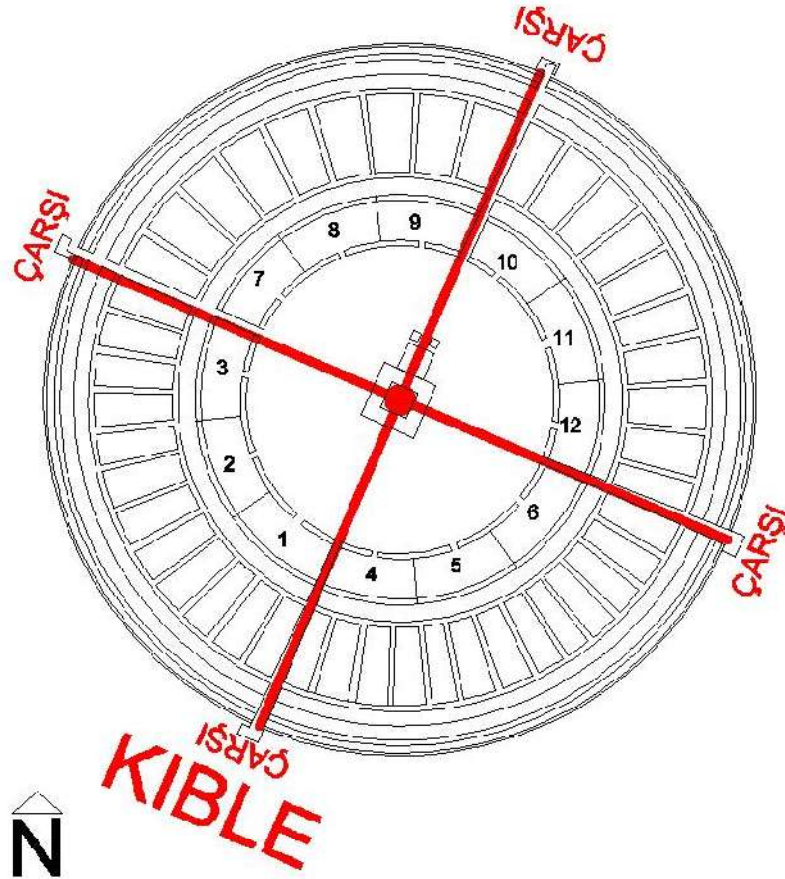
Resim 4.10: Dairesel Şehir Bağdat İllüstrasyonu

Kaynak: Jean Soutif / Science Photo Library

Bağdat şehrinin mekânsal kurgusunu ve kuşatıcısını açığa çıkartabilecek bir başka nokta ise şehrin silüetidir. Çevresel etkenlere bakıldığında, şehir verimli bir ovaya kurulmuştur ve topoğrafyası düzdür. Şehirdeki simgesel boyuta, coğrafi şartlar nedeniyle yamaç ya da yükseltilerden faydalanarak bir yüceltme sağlanamamaktadır.

Yapılan tasvirlerle göre, şehrin merkez noktasına doğru iç içe surlar ve şehre giriş için de 4 kapı bulunmaktadır. Her kapının üzerinde kubbeler vardır. Şehrin merkez noktasında ise kapılarda bulunan kubbelerden, şehri çevreleyen surlardan daha yüce, her yerden görülebilen ve şehrin silüetine hâkim yeşil renkli bir kubbe biçimlenmiştir.

Yeşil kubbenin tarif edildiği biçimlenme incelendiğinde, şehrin silüetindeki en yüksek nokta yeşil bir kubbedir (Kan, 2010: 54). Şehrin tam merkezinde olan yeşil kubbe, halifenin sarayı ve yanındaki camisidir. Yeşil kubbe şehrin silüetine hâkim olarak temel değer varlığını topluma görünür ve bilinir kılmaktadır.

Şekil 4.5: Dairesel Şehir Bağdat'ın Mekânsal Kurgu Analizi

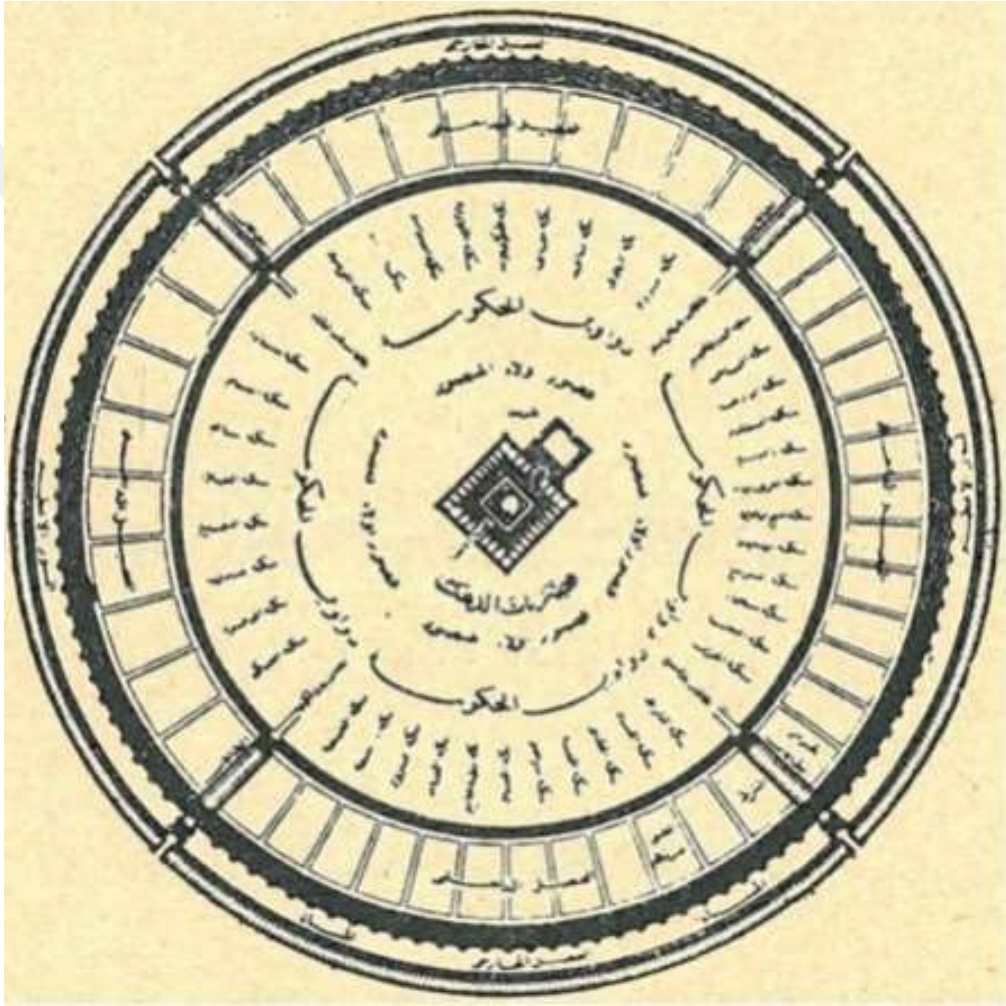
Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Plan düzleminden, şehir merkezindeki halifeye sarayı ile birlikte cami, çarşı ve yönetime ait kamusal alan tahsisi olduğu, biçimlenmenin merkezden dışa doğru 4 adet yol aksı ile genişlediği gözlemlenmektedir. Caminin mekânsal ilişkileri ve biçimlenmesi aynı zamanda şehrin kapılarına da güçlü bir aks oluşturmakta ve sarayın kibleye yönelimi de şehri niteleyen temel değeri mimari unsur olarak güçlendirmektedir. Böylece merkezdeki saray ve cami aynı zamanda şehrin biçimlenmesini de niteleyiciye yönlendirmekte ve şehri de kendisine oryante ederek bir düzene koymanın bilinci ile yapılmıştır. Şehir, kible kavramının bağlı mekânsal kurgu ile kuşatıcısına doğru yönlendirmektedir. İslam şehrinin genel özelliği olan çarşı; dairesel merkezin devamında kamusal alanın içinde kalmak suretiyle şehre giren 4 kapıda da bulunmaktadır (Al-'Azzawi, 2011: 91). İlerleyen dönemde güvenlik nedeniyle bu ticari alanlar şehir dışına yani harem alanının dışına taşınmıştır (Öz, 2013:116).

Mekânsal kurgu açısından şehrin kuşatıcısının görünürlüğünün şehrin temsili özelliklerden arınarak soyutlanmaya başladığı, üç boyutun iki boyuta indirildiği düzlemler ya da çeşitli sanatsal anlatımlarda da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda şehrin kuş bakışı perspektifi Mekke şehri ile karşılaştırıldığında, şehrin Mekke'nin mekânsal biçimlenmesine çok benzediği Resim 4.11 ve 4.12'teki soyut illüstrasyonlarda gözlemlenebilmektedir.

Ayrıca iki şehrin de değerlendirmesinde merkez noktasından dışa doğru radyal bir açılım gözlemlenmektedir. Bu yaklaşım İslam şehirlerinin çoğunda bulunmaktaydı ve cami merkezinden etrafa ışınsal bir ana yol bulunmaktaydı (Küçükbaşçı, 2010: 441-446). Merkez etrafındaki biçimler radyal olarak genişlerken aynı zamanda merkeze doğru yönelen ve eklemlenen biçimlerin merkez ile olan oryantasyonu plan düzleminde okunabilmektedir. Bağdat şehrinin kurgusu, İslam'ın doğduğu Mekke şehrindeki Kâbe merkezli tevhidi mekânsal kurguya bağlı olarak tanımlanabilir. Tevhidi kurgunun şehirdeki varlığının hissedilebilir olduğudur ve şehrin Kâbe'ye doğru eklemek üzere kurgulandığı plan düzlemindeki yönelimden anlaşılmaktadır.

Resim 4.13: Bağdat Planı

Kaynak: Dr. Umar Farrukh's Tareekh Al-Islam Al-Musawwar (Illustrated history of Islam), Lübnan, 1964

Dairesel biçimlenmesiyle kare planlı diğer İslam şehirlerden ayrılmış gibi gözükken Bağdat şehrinde de temel değere ait kurgu değişmemiştir. Nitekim İslam şehirlerinin mekânsal kurgusu Bağdat'ta da devam etmiştir. Şehrin, cami ve hilafet merkezli simge ve temel değer etrafında Mekke gibi radyal biçimlendiği farklı kaynaklardan da teyit edilmektedir (Allawi, 1988: 59)

Bağdat'ın dairesel biçimlenmesi, fiziksel olarak bölgedeki başka şehirlere benzeyebilir ya da ızgara planlı şehirlerin başka bir denemesi olarak ilk bakışta yorumlanabilir. Hatta Abbasiler şehrin üretiminde dairesel formu çevredeki diğer kültürel üretimlerden görerek şehre katkı sağlaması için şehrin biçimlenmesine aktarmışta olabilirler. Ancak şehir mekânını kuşatan kavramlar ve gözlemlenebilir nitelik değerlendirildiğinde; Bağdat şehri Kûfe ile aynı amaç ile kurulmuştur. Şehrin kuruluş yöntemi ve mekânsal kurgusu İslam dünyasının neşet ettiği Kâbe merkezli mekânsal ilişkilerin başlangıcına, kavramlarına ve kurgusuna uymaktadır. Yukarıda değinilen açıklamalara binaen Bağdat şehri, İslam Temel Değerler Manzumesi'nin tevhid anlayışına bağlı mekânsal kurgu ile nitelik bulmaktadır. Mekânı kuşatan İslam temel değeri, şehre simgesel boyutunu ve niteliğini halifenin iradi eylemiyle aktarmış, mekânı kuşatmış ve şehir mekânını kurgulamıştır.

4.8.4 MS 8. Yüzyıl Bağdat Şehrinin Temel Değerler Manzumesi'ne göre Mekânsal Yapılanması ve Biçimlenmesi

Bağdat'ın tarihi arka planına bakıldığında; Abbasilerin çevresel, ekonomik ve teknik şartları en iyi biçimde kullanarak eser niteliğinde mükemmel bir biçimlenme istedikleri şehrin kuruluş sürecinden de anlaşılmaktadır.

Şehrin merkezindeki görkemli saray ve cami birlikteliği, şehrin kendi başına anlam ifade eden bir simgesidir. Kasru'z-Zeheb; Halife El-Mansûr'un sarayıdır. Şehrin ortasında, sur yüksekliğinin iki katına denk gelen 80 zira (yaklaşık 37 m.) yüksekliğindeki saray, Bağdat şehrinin en güçlü simgesiydi (Kan, 2010: 54). Her yerden rahatlıkla görülen sarayın yeşil kubbesinin üzerinde elinde mızrak bulunan ve rüzgârla yön değiştiren bir süvari heykeli bulunuyordu (Dündar, 2021: 44). Bağdat, halifeliğin başkenti olduğu için, orada zenginliği ve gücü simgeleyen birçok anıtın

varlığı bilinmektedir. Örneğin; Halife Mansûr'un inşa ettirdiği dev halifelik sarayı ve anıtsal caminin ihtişamı dillere destandır.

Bağdat'ı görkemli kılan bu farklılığın Mekke döneminden sonra yaşanan 200 yıllık teknik ve kültürel değişimin bir sonucu olduğunu tespit etmek zor değildir. Bu ilişkiler bakımından Abbasiler, Mekke'de Kâbe'yi merkeze alarak ortaya konulan mekânsal kurguyu, daha görkemli binalar ve surlarla güçlendirerek devam ettirmiştir. İdeal biçimi elde etmek arzusunu ortaya çıkartan medeniyet tasavvurunun etkisi de ihmal edilemez. Abbasiler, İslam temel değerine ait mekânsal kurguyu, şehre ait işlevsel ihtiyacını ve eldeki imkanlar ile İslam temel değerini nasıl bir mekânda temsil edebileceklerini medeniyet tasavvurları ile ortaya koymuşlardır.

İslam şehirlerinin merkezinde yer alan ve mekânsal kurgunun belirleyici ögesi olan, Cuma Camii biçimlenmesi Bağdat şehrinde Câmîü'l-Mansûr olarak isimlendirilmiştir. Kasru'z-Zeheb sarayının bitişiğindeki Mansûr Câmii, Rusâfe Câmii inşa edilinceye kadar, Cuma namazının kılındığı yegâne ibadethane olmuştur (Kan, 2010: 55).

Abbasi başkentinin merkezinde halifenin sarayı ile cuma caminin birlikte yer alması, halifenin hem idari hem de dinî lider olmasıyla ilgiliydi (Mekki, 2005: 20). Mansûr Câmii'nin, bitişiğindeki saraya göre daha mütevazı bir formda yapıldığı anlaşılmaktadır. Sarayın yapımında ateşte pişirilmiş tuğla kullanılmışken, Mansûr Câmii için surlarında yapı malzemesi olan kerpiç tercih edildi (Kan, 2010: 69). Dolayısıyla sonraki halifeler zamanında güçlendirilmesine rağmen Mansûr Camisi'nden de günümüze yekpare mihrabından başka bir hatıra kalmamıştır (A.g.e.: 56). Sarayın, camiden daha büyük olması ve daha kalıcı malzemedan yapılmış olması İslam temel değerine bağlı ahlak nizamının anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesine bağlı olarak detaylı incelenme konusudur.

Merkezdeki caminin yanında bulunan Kasru'z-Zeheb yapısı; Halife El-Mansûr'un devletti yönettiği sarayıdır. Mekânsal yapılanma olarak işlevsel boyutu ise; yönetmek ve idare etmektedir. Bağdat şehrinin merkezindeki Kasru'z-Zeheb sarayının mekânsal ilişkilerine bakıldığında; simgesel boyutunu İslam temel değerine bağlı olarak hilafet kavramından alarak devlet yönetiminin işlevsel tarafı ile yapılanmıştır. Saray, üçüncü boyuta ait temsili özelliğinde ise kerpiç malzemesi ile biçimlenmiş böylece mekânsal ilişkisini tamamlamıştır.

Sarayda, görünür simge olarak kubbe biçimi ve yeşil rengi şehrin ufuk çizgisine hâkimdir. Halifenin sarayı ve cami birlikteliği şehir mekânının temel değer ilişkisini İslam inancı ile niteleyerek şehirde görünür kılmıştır. Ne var ki, bu ihtişam ve simgesel devamlılık çabası da yöresel malzemenin azizliğine uğramış; Kasru'z-Zeheb sarayının görkemli kubbesi 180 yıl kadar sonra şiddetli yağıştan kaynaklanan hava şartları nedeniyle tahribata uğramış ve yıkılmıştır (A.g.e.: 55).

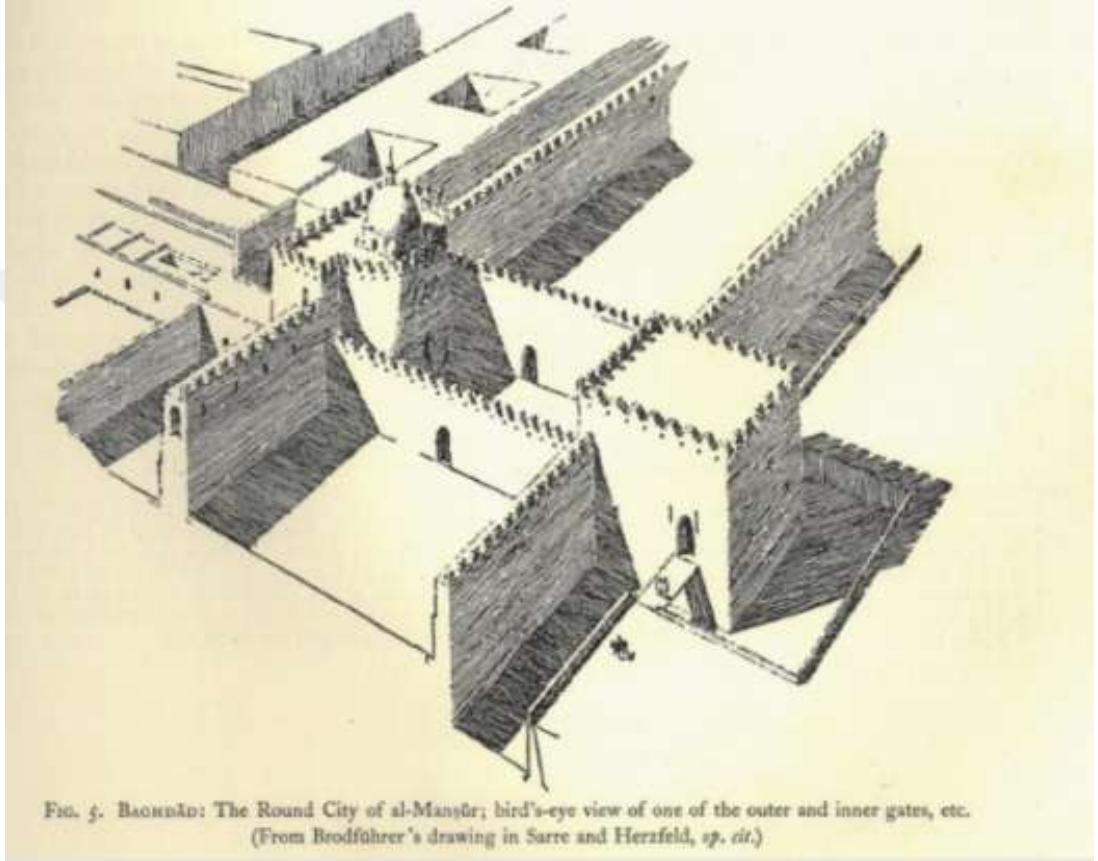
Cami ve sarayın bulunduğu meydanın etrafında ise; halifenin aile fertleriyle, hizmetkârların evleri bulunuyordu. Daha geride ileri gelen devlet adamları için yapılmış köşkler vardı. Hareme dâhil olan bu kamusal alanda ayrıca Beytü'l-Mâl, Hizânetü's-Silâh, Divânu'r-Resâil, Divânü'l-Harac, Divânü'l-Hâtim, Divânü'l-Cünd, Divânü'l-Havâic, Divânu'l-Ahşâm ve Divânu'n-Nafakât gibi devlet daireleri bulunuyordu (A.g.e.: 61).

Bağdat şehrinin mekânsal ilişkilerinde birer biçimlenme olan yukardaki öğeler; ibadet, yönetim ve idare gibi işlevleri bulunmaktadır. Bu biçimlenmeler; temel değerden gelen cami, halife, harem, çarşı gibi kavramlar ile yapılanmaktadır ve kerpiç ya da pişirilmiş tuğla malzemeleri ile şehirde form almıştır. Böylece Bağdat şehri; İslam temel değerinin kuşattığı mekânı bu biçimlenmeler ile temsil etmiştir.

Şehrin biçimlenmesinde bulunan öğeleri; meydandan başlayan dört ana cadde şehrin kapılarına ulaştırıyordu ve diğer caddeler ve yollar bu ana caddelerle bağlantılıydı (Al-'Azzawi, 2011: 87). İlave olarak, ana caddelerin iki tarafına, yüksek ve görkemli binalar yapılmıştı. Aynı tip ve tarzdaki bu binaların her biri göz alıcı sanat eserleri olarak inşa edilmişti (Kan, 2010:62). Bağdat'ı imparatorluğun uzak noktalarına bağlayan yollara açılan bu kapılara Horasan Kapısı, Basra Kapısı, Kûfe Kapısı ve Şam Kapısı isimleri verilmişti (Allawi, 1988: 62). Hilafet merkezine giden ana caddenin, özellikle bir hayli geniş ve ferah olduğu bilinmektedir (Samadı ve Yüksel, 2008: 248). Bağdat'ın kapılarının ve devletin her yerine doğru uzanan yollarının da halifeliğin simgesel gücünü arttırmaktadır. Dolayısıyla mekânsal biçimlenme, toplum ve birey için eğitici uyarıcılara dönüşmektedir. Şehirdeki biçimlenmeler şehre gelenlerde; bir güç merkezi algısını inşa etmekte, otoriteyi İslam temel değeriyle birlikte görünür kılmakta ve kuşatıcının varlığını daha kolay görünür kılmaktadır.

Dairesel şehrin, çevresinde de biri içte, diğeri dışta olmak üzere iki sıra sur bulunuyordu. Bu iki sağlam sura ilaveten güvenliği arttırmak üzere şehrin etrafına bir

de hendek kazılmıştı (Kan, 2010: 57). Bu yaklaşım aslında şehrin tasarımında güvenliğinin de ön planda tutulduğunu göstermektedir. Ayrıca merkezindeki halifelik sarayının bulunduğu bölgeyi, şehrin geri kalanına göre daha korunaklı kılmak için de büyük bir özen gösterilmiştir. Surları kuşatan hendekten dolayı Bağdat'a giriş karşılıklı olarak birbirine bakan dört ana yolun bağlandığı dört kapıdan yapılıyordu.

Resim 4.14: Bağdat Şehrinin Kapıları

Kaynak: Cresswell,1969 :15

Bağdat şehri kurulurken ticarete önem veren bir şehir olarak tasavvur edilmişti. Bu manada, temsili şarta bağlı iktisadi özelliği destekleyen çarşıların ve pazarların Bağdat şehrinin biçimlenmesinde önemli bir yeri bulunmaktaydı. Ticari faaliyetlerin büyük bir kısmı, yeni kurulan Basra, Kûfe ve Fustat'ta olduğu gibi merkez caminin etrafında toplanmıştı (Uzunpostalcı, 2003: 441-446). İslam şehrinin merkezinde belirlenen kamusal alan içinde kurgulanan çarşı, merkezdeki cami ile birlikte mekânsal ilişkilerin önemli bir parçasıdır. İslam şehrinin temel kurgusuna Bağdat şehrinde de sadık

kalındığı anlaşılmaktadır. Fakat Halife, kapılarda konumlanan ticari alanları yönetimin isteği gibi çeşitli sebeplerden dolayı kapılarda bulunan çarşıların nakledilmesini emretmiştir (Al-'Azzawi, 2011:88-89).

Ayrıca dairesel şehrin dışındaki geniş alanlarda tasarlanan ve her bir zanaat ve ticaret erbabının yerleştirildiği müstakil pazar yerleri, çarşıları bulunmaktaydı (ed-Dûrî, 1991: 425-433). Büyüklerine “suk” küçük olanlarına ise “süveyka” denilen bu çarşılar, şehrin etrafında bulunmaktaydı (Kan, 2010: 72). Bu çarşılarda Horasan, Semerkant, Merv, Belh, Buhara ve Hârizm'den gelen tüccarların kendilerine ait mahalleleri ve her grubun sorumlu bir reisi vardı (ed-Dûrî, 1991: 425-433).

Bağdat'ın kuruluşu gibi büyümesi de Halife el-Mansûr'un medeniyet tasavvurunda bulunuyordu ve şehir en baştan bir bütünde tasavvur edildi. Yakubî'nin verdiği bilgiye göre Mansûr surların dışında kalan yerleşim yerlerini dörde bölmüş ve her birine sorumlu mühendisler tayin etmişti, zaten en başından beri Bağdat'ta iskân belirli kurallara göre yapılmış böylece insanların şehirde etnik kökenlerine ve kabilelerine göre mahallelere yerleşimi ikta esası ile sağlanmıştı (Kan, 2010: 69). Mahalle sorumluları, yerleşimcilerin ihtiyaçlarına göre kullanım alanları tahsis etmekle kalmadılar, her bölgede dükkânların ve çarşıların yerlerini de belirlediler. Ayrıca bu dört bölgede ihtiyaca cevap verecek sayıda mescit ve hamam da inşa edildi (A.g.e.: 42). Böylece İslam şehirlerinde olduğu gibi, Bağdat surlarının içinde de büyük Cuma Camii dışında mahalle halkının kolayca ulaşabileceği çok sayıda mescit mekânsal ilişkilerin devam etmesini ve mahallelerde temel değer niteliğinin görünürlüğünü devam ettirilmişti.

İslam temel değerini niteleyen bir mekân olan mescitler, camiler gibi sadece ibadet değil eğitim işlevi gibi birçok işlev ile yapılanan biçimlenmelerdi. Gün boyu ve gece de açık olan mescitler, bu halleriyle fakirlerin konakladıkları yerler oluyor, mahkeme hizmetleri burada bakılıyor, hocalar sohbet ederek toplumu eğitiyor bazen de hikayeler ile eğleniyorlardı. Böylece mescitlerin avluları, aynı zamanda sosyal faaliyetler yapılan ve ortak mahalle kültürünün geliştiği alanlardı (Kan, 2010: 70-71).

Mescitlerin ve camilerin birden çok işlevle, örneğin avlularındaki sohbetler, ticaret, halk istişareleri ile içindeki eğitimler, vaaz, düğün, nikâh, sünnet gibi toplumsal eylemlerle mekânsal yapılanmasının tamamlanmış olması, Antik Yunan şehrinin

tiyatro, agora, konsey, gymnasium gibi birçok mekân ihtiyacına ait toplumsal ihtiyacı üstlendiğini göstermektedir.

Abbasiler dönemi boyunca cazibesi günden güne artan Bağdat'ta ev sahibi olmaya büyük önem verilmiştir. Halk arasında, “Ev, satın aldığın ilk şey, sattığın son şey olsun” tabiri kullanılmaktaydı (A.g.e.: 75). Belirli bir plan dâhilinde yapılan ve bazen oda sayıları elliye bulan bu evler inşa edilmişti. Evlere, sokak kapısından sonra üstü kapalı bir bölümden geçilerek etrafı odalarla çevrili dikdörtgen avludan girilmektedir (A.g.e.: 76). Evlerin, odalarla çevrili avlulu yapısı mekânın tevhid anlayışına bağlı biçimlendiğini ifade etmektedir. Kuramsal çerçevede ifade edildiği gibi; temel değerler mekânsal kurgusu niceliğe göre değil niteliklemeyle ilgili olarak değişim göstermektedir ve ideal bir şehirde; toplumun en küçük mekânı ile en büyük şehir mekânı birbirleriyle benzeşmelidir. Şehirdeki bu tanımlar, mekânsal kurgunun devamlılığına işaret etmektedir.

İslam hayatının mekânsal ilişkileri ibadetin, namazın ve camiye kabulün ilk şartı olarak temizlik anlayışını kurgulamış ve toplumda bir biçimlenme olarak hamamı bir ihtiyaç haline getirmiştir. İslam şehrindeki hamam kültürünün Antik Roma hamam geleneğinden etkilenmiş olabileceği kabul edilmektedir (Kan, 2010: 79; Can, 1992: 142). Hâlbuki, Roma hamamlarının arkasında bulunan kavramlar, hamamları temizlikten ziyade eğlence ve sefahat ihtiyacı için biçimlendirmişti. Bu sebeple Bağdat gibi tüm kavramların simgesel bütünlükte şehre yansıtıldığı mekânsal ilişkiler içinde elbette hamamlara da önemli bir yer ayrılmıştı. Bütün İslam şehirlerinde olduğu gibi Bağdat'ta da saraylarda, varlıklı kişilerin evlerinde bulunan hamamlar ve halkın kullanımına açık hamamlar olmak üzere iki tür hamamın varlığından bahsedilmektedir (Kan, 2010: 78). Bütün bu özellikleriyle ve mekânsal ilişkileriyle Bağdat şehri İslam medeniyet tasavvuru açısından önemli bir şehir halini almıştır.

4.9 Bölüm Sonucu: Bağdat Şehrinin Temel Değerler Manzumesi Tasavvuru

Halife Mansûr'un medeniyet tasavvurunun yansıması olarak kurulan şehir, halifenin gücünü simgeleştiren bir geometrik plana göre biçimlense de İslam temel değerine bağlı bir mekân anlayışı ile kuşatılmıştır. Mekânsal ilişkiler, dönemin ideal tasavvuru arama özelliği sonucu elde ettiği dairesel biçimin, şehri üreten eyleminin yapılanmasını nitelleyen tasarruf sahipliğini ve kuşatıcısını değiştirmemektedir. Çünkü

Bağdat şehrindeki biçimlenmeyi oluşturan eylemin işlevsel boyutu ve biçimlenmesi, diğer İslam şehirlerinden farklı gibi gözüксе de simgesel boyutunun kurgusu Kûfe ve Mekke ile benzeşmektedir. Böylece tarihi kaynaklarda ve rivayetlerde şehrin sınırlarının dairesel olarak biçimlenmesi çok farklı olarak tanımlansa da otoritenin ilk eyleminin simgesel boyutu mekânı kuşatan temel değeri açığa çıkmaktadır. Şehrin dairesel planı ve etrafındaki biçimlerin merkeze olan oryantasyonu aslında dönemin astronomi, astroloji ve matematik bilgisi ile birleştirilerek mekânsal ilişkilerin İslam temel değerine bağlı nitelik ile ele alındığı gözlemlenmektedir. Bağdat şehrinin biçimlenmesi, dönemin kültürel bilgisinden istifade edilerek ve İslam şehrinin kültürel gelişimiyle birlikte, yeni matematiksel teknikler ile birleşerek elde edildiği manzumeye göre ortaya konulmaktadır.

Bağdat'ın dairesel biçimlenmesiyle ilgili görüş ve kanaatlerin tamamı, şehrin üretiminde farklı kültürlerin etkisi olduğunu vurgulamak açısından katkı sağlayabilir; fakat Halife Mansûr'un sahip olduğu Abbasi Devlet Başkanlığı ve İslam Halifeliği sayesinde sahip olduğu iktisadi gücü ve otoritesi O'nu hem maddi hem manevi güç (kuvve) sahibi yapmaktadır. Halife Mansûr, Bağdat üzerinde eylem teorisinin ana konusu olan değişme (devinim, change, hareket) kavramını gerçekleştirebilmiştir. Farkını da eylemi ile ortaya koyarak anlamlandırabilmiştir. Halife, eylemi sayesinde şehrin merkezine sarayını temel değerden gelen tevhid kavramı ile ilişkilendirerek hem kendi otoritesini hem de temel değerini şehirde anlamlandırarak simgeleştirmiştir.

Şehrin simgesel binası olan saray, Medine dönemindeki Hz. Peygamberin mütevazı yönetim yapıları ile karşılaştırıldığında, manzumenin anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesi açısından araştırılması gereken anlamsız ve çelişkili kabul edilebilecek noktalar gözlemlenmektedir. Ayrıca, şehirde halifenin gücünün ve ihtişamın ön planda tutulması, gücün yükseltilmesi ve kozmoloji ile olan aşırı güç telakkisini Allawi (1987: 62) aktarmaktadır. İdeal tasavvura ulaşabilmek için elde edilen biçimlenmenin değerler manzumesinin anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik kuralına ait yaklaşımları diğer disiplinler ile yapılacak kapsamlı incelemelerle ve değerlendirmelerle ortaya çıkarılabilir. Bağdat şehrinin mekânsal biçimlenmesinin başka bir İslam şehirde devam etmemesi yada deneyimlenmemesi de manzumenin beşinci aşaması olan mekânsal değerlendirmeye göre diğer şehirler ile birlikte incelenmesi gereken başka bir konudur. Zira bir biçimlenmenin devam etmemesi ahlak nizamının anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilişkisi açısından önem arz etmektedir.

Yapılan araştırmadaki eylem ve mekân tanımına bağlı olarak; Bağdat şehrinin mekânsal ilişkilerinin arkasındaki “temel değer” doğrudan doğruya şehri kuşatan ve mekânı sınırlayan İşlam temel değeridir. Biçimlenme dönemin çevresel, iktisadi ve teknik şartlarına bağlı olarak toplum tarafından temsil edilmesini; Abbasilerin akla uygun ve bilinçli olarak kullandıkları, çevresindeki diğer kùltürlere ait deneyimleri İşlam medeniyeti potasında eriterek değerlerine göre şehri üretmeyi denemişlerdir. Tarihi kaynaklardan edinilen bilgiler Abbasilerin mekânsal biçimlenmenin temsili özelliğine etki eden çevresel, teknik ve iktisadi şartları maksimum düzeyde kullanmak istediklerini göstermektedir. şehrin kuruluşunda Temel Değerler Manzumesi’nden aldığı amaçsal kuvve ile toplumun bütün gücüyle İşlam medeniyet tasavvurunun ideal şehir biçimini arama gayreti önemlidir. Abbasilerin İşlam temel değerine bağlı mekânsal kurgu ile olan içsel hazırlığının medeniyet kurabilecek bir seviyede olduğu tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Abbasilerin Bağdat şehrini kurmak için ortaya çıkardığı toplumsal sinerji Özakpınar’ın (2018:42) medeniyet kurmak için gerekli olan bilinçli eylem yaklaşımını da desteklemektedir.

Bütün bu bilgiler ışığında Bağdat’ı tarihi kaynaklarda aktarıldığı gibi dünyanın göz bebeği ideal bir İşlam şehri olarak tanımlamak yada başka kùltürlerden etkilenmesiyle sahip olduğu bazı ögeler nedeniyle de İşlam şehri değildir tanımlaması sağlıklı olmayacaktır. Yapılan araştırma açasından; Abbasiler, Bağdat’ı üretmek için yaptıkları eylemler ile İşlam temel değeri adına değişimi gerçekteştirmişler, mekânı İşlam temel değeri adına kuşatmışlar, şehirdeki biçimlenmelere İşlam temel değerinden gelen niteliği aktarmışlardır ve medeniyet tasavvurlarını ortaya koyarak bir İşlam şehri biçimlenmesi arayışında bulunmuşlardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ANTİK YUNAN TEMEL DEĞERLER MANZUMESİ VE ŞEHİR

Antik Yunan medeniyeti, kendi Temel Değerler Manzumesi'nin şehir hayatının her unsurunda yaşanmasını topluma benimsetmeyi ve bu yolla onları hem uygarlaştırıp hem de sosyal bakımdan kontrol etmeyi amaç edinmiştir. Ayrıca şehirleri, geniş coğrafyalarda kültürel ve siyasi yayılma araçları olarak da görmüştür. Bu bağlamda kolonizasyon hareketini, ticaret ve Helenleştirme politikaları doğrultusunda halkları yönetmek ve kontrol etmek için de kullanmışlardır. Nitekim yayılmacı politikaları gereği; yüzlerce şehir kurarak elde edilen mekânsal deneyimler, şehirlerin kültürel gelişimine de katkı sağlamıştır. Günümüz modern şehirlerinin biçimlenmesi ile Antik Yunan şehirlerinin biçimlenmesi arasında birçok ortak nokta bulunmaktadır. Bu manada; şehirleri kurmak ve yönetmek konusunda birçok birikimi olan Antik Yunan medeniyetinin, manzumeye göre değerlendirilmesi, toplum ve şehir hayatını mekânsal ilişkilerini anlamlandırabilmek adına önem arz etmektedir.

5.1 Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi: Genel Çerçeve

İlk medeniyetler; Nil, Dicle-Fırat, İndus ve Huangho (Sarı Irmak) nehirleri etrafındaki tarım havzalarında doğmuştur. Coğrafi açıdan böyle bir avantajdan yoksun olan Antik Yunan medeniyeti, tarımdan ziyade deniz ticareti üzerinden gelişme göstermiştir. Çünkü girintili çıkıntılı kıyılardan, dağınık ada gruplarından ve engebeli dağlık arazilerden müteşekkil Yunan coğrafyası, diğer medeniyet merkezlerine kıyasla tarıma elverişli değildir. Bu elverişsizliğin getirdiği beslenme sorunu dolayısıyla Yunanlar, başta Anadolu olmak üzere her zaman bereketli topraklara ilgi duymuş, Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında ticaret kolonileri kurmuşlardır (Mansel, 1999: 155-156).

Antik Yunan medeniyeti, Doğu Akdeniz Havzası'nın bir parçası olan Ege Bölgesinde ortaya çıkmıştır. Ege'de ilk medeniyet merkezi, deniz ticareti sayesinde var olan ve Mısır medeniyetinden bu kanal ile beslenen Girit adasındaki Minos kültürüdür. Geçmiş kültüre ait kimi öğelerin, Atlantis ve boğa kafalı insan (Minotaur) gibi Yunan efsanelerine esin kaynağı olduğu bilinmektedir. Çünkü Minos toplumu, temel değerine bağlı olarak boğayı kutsal kabul etmektedir. Bölgede sık sık görülen volkanik ve

tektonik faaliyetlerden sorumlu Tanrı'yı memnun etmek ve gazabından korunmak için boğa kurban edilmekteydi. Girit'teki Knossos Sarayı kalıntılarında boğanın üzerinden atlayan sporcu betimlemeleri bulunmaktadır. Ayrıca Minosluların boğa kültürü anlaşıldığı kadarıyla, Yunan muhayyilesindeki Minotaur'ün kaynağını teşkil etmektedir (Faure, 2000: 331).

Minos kültürü, MÖ 2. bin yılının ortalarında yavaş yavaş etkinliğini yitirerek, yerini Mykenlere bırakmıştır. Mykenler, aynı binyılın sonlarına değin bölgede hâkim olurken gerek megaron ismi verilen dikdörtgen planlı yapılarla gerekse de Homeros destanlarına konu olacak olan Truva savaşları ile Yunan mitolojisini ve mimarisini etkilemişlerdir. Tartışmalar bir tarafa bırakılarak, bilim camiasındaki geleneksel kabul esas alınır; Antik Yunan medeniyetinin doğuşu, MÖ 13. ve 12. yüzyıllar arasında kuzeyden bölgeye geldiği düşünülen göçebe Dorlar ile başlatılır. Dorlar, Yunanların atası kabul edilmektedir. Dorların gelişinden ilk yazılı Yunan metinleri olan Homeros destanlarının ortaya çıktığı MÖ 7. yüzyıla kadar süren devreye karanlık çağ denilmektedir. Bu devri aydınlatacak paleografik veriler bulunmadığı gibi arkeoloji de bu tartışmaları sonlandıramamaktadır. Aslına bakılırsa, karanlık çağdan sonra esas Yunan medeniyeti tarih sahnesine çıkmış olur (İplikçioğlu, 2007: 11-20).

Antik Yunan medeniyeti, tarihi gelişiminde Arkaik Dönem, Klasik Dönem ve Helenistik Dönem olmak üzere üç safhaya ayrılmıştır. Her ne kadar Yunan medeniyetinin kurulu olduğu Doğu Akdeniz Havzası MÖ 1. yüzyılda Romalılar tarafından işgal edilerek, Yunanlar siyasi varlıklarını kaybetmiş olsalar da Yunan temel değerinin kuşatması ile üretilen edebiyat, mimari, sanat ve bilim İslam fetihlerine değin hâkim kültür olmayı sürdürmüştür. Bu süreç içinde, Antik Yunan toplumunun mitolojisi ve felsefeye bağlı gelişen Temel Değerler Manzumesi tamamlanmıştır.

5.1.1 Temel Değer Manzumesi Olarak: Antik Yunan Mitolojisi ve Felsefesi

Her medeniyetin görünür olabilmesi için kültürel üretimlere ihtiyacı vardır. Kültürel üretimler için gerekli olan eylemlere, ilk gücü temel değer vermekte ve nitelikli değişim başlamaktadır. Bu bağlamda, her medeniyetin; doğa, doğaüstü âlem, insan ve toplum hayatını belirleyen bir temel değeri vardır. Antik Yunan medeniyetinin Temel Değerler Manzumesi'ni, genellikle mitoloji olarak da tanımlanan eski Yunan dini ile

felsefesinin birlikteliği oluşturmaktadır. Bu iki kaynağa bağlı Temel Değerler Manzumesi, Yunan dünyasının günlük hayatını biçimlendirdiği gibi, şehirleri de etkilemiştir. Böylece Yunan şehrini oluşturan yapılar hem işlevleri hem de görünüşleri bakımından Yunan mitolojisinin ve felsefesinin niteliğiyle biçimlendirilmiştir. Bu bölümde Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ni oluşturan kaynaklar ve bu kaynakların gündelik hayattaki yerleri açıklanmıştır.

Bilindiği üzere antik çağlarda din olgusu günümüze kıyasla toplum yaşamında çok daha önemli bir yer tutmaktaydı. Bilimsel bilgiden mahrum eski insanlar, neredeyse tüm doğa olaylarını inançlarına uygun hikâyelerle açıklamakta ve bu hikâyelere güçlü bir şekilde inanmaktaydılar (Eliade, 2005: 116-130). Bu bağlamda İbrahimî dinlere kıyasla, peygamberi ve vahyedilmiş bir kitabı bulunmamasına rağmen, Yunanların da doğa, doğaüstü âlem, insan ve toplum hayatını anlayabilmek için geliştirdikleri inançları bulunmaktaydı. Günümüzde Yunan mitolojisi olarak adlandırılan bu efsaneler ve inançlar, Antik Çağ Yunan dünyasında halkın inancını temsil etmekteydi. Bu inancın en önemli yazılı bilgi kaynağı ise Homeros'un (MÖ 8. yüzyıl) İlyada ve Odysseia destanlarıydı (Estin ve Laporte, 2002: 2).

Yunan mitolojisi, insanların karşısında aciz kaldıkları doğa güçlerinin ve bilgelik, aşk gibi insanlara mahsus soyut kavramların antropomorfik (insan biçimli) tanrılar şeklinde tahayyül edilmesi inancına dayanmaktaydı (Friedell, 2011: 75-77). Çok tanrılı bu tür inançlar, Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla birlikte pejoratif bir yaklaşımla paganizm (pagan kırsal, köylü anlamında) olarak tanımlanmıştır. Benzer şekilde İslamî kültürde de bu tip inançlar tanımlanırken putperest (puta tapan anlamında) tabiri yeğlenmektedir. Hristiyanlığın ve İslamiyet'in bu bağlamdaki yaklaşımına, tanrıların insan suretinde üç boyutlu olarak tasvir edilmesi neden olmuştur (Güç, 2007: 365-369; Parma, 2012: 44). Çünkü Yunanlar, tanrı ve tanrıçalarına adanmış tapınakların iç kısmında, onların kutsal ve dokunulmaz kabul edilen heykellerini bulundurlardılar. Bu heykeller önünde ihtimamla tazim de bulunsalar da bunların taptıkları tanrının sadece bir timsali olduğunu da bilirlerdi (Estin ve Laporte, 2002: 66).

Temel Değerler Manzumesi'ne göre ele alındığında; Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin temel değeri (ana kabulü) mitoloji olup, temel değere ait kavramlar dünyasıda kavramların antropomorfik tanrılar şeklinde tahayyül edilmesi ile kavramsal kurguyu oluşturmaktadır. Böylece, Antik Yunan düşüncesinin temel

değerini insan tasvirli tanrılar üzerinden anlamlandırmış ve tanrılarının birbirleriyle olan ilişkisi manzumenin kavramsal kurgusunu ortaya çıkarmıştır.

En yalın haliyle ele alındığında, Yunan tanrı ve tanrıçaları kurguda şeklen insanlara benzer biçimde hayal edilmekte olup, insanlardan en önemli farkları ise ölümsüz ve insanüstü güçlere sahip kabul edilmeleridir. Bunun dışında; onlar da tıpkı insanlar gibi kızarlar, sevinirler, diğer tanrılarla veya insanlarla cinsel ilişkiye girerler, kıskançlık ve intikam hislerine kapılırlar, savaşır, hatta kahramanlık peşinde serüvenlere atılabilirlerdi. Bu nedenle doğa güçlerini yöneten varlıklar olmalarının yanı sıra, insanların işlerine de karışabildikleri için tanrılardan çekinilir ve korkulurdu. Tanrılarının hoşnutluğunu elde edebilmek ve karşılaşılan zorluklarda yardımlarına mazhar olabilmek için onlara saygı gösterilir ve adaklar adanarak, kurbanlar sunulurdu (Buxton, 2016: 68-101). Tanrıları hoşnut kılmak için ayrıca belirli aralıklarla tekrarlanan müzik, tiyatro yarışmaları ve Dionysia, Demetria gibi şehir festivalleri tertip edilmekteydi (Estin ve Laporte, 2002: 60-61). Ancak tanrıları memnun etme amacının yanı sıra; Yunan ortak kültürünü besleyen Isthmia, Nemea, Pythia ve Olympia gibi Pan-Helenik (tüm Yunan dünyasını kapsayan) spor müsabakaları da yapılmaktaydı (Young, 2004: 12-22).

Yunanlar, korkunun yanı sıra insanüstü oluşları sebebiyle tanrılara hem hayranlık duyarlar hem de onlara öykünürlerdi. Bu nedenle kahramanlığın en üstün meziyet kabul edildiği Yunan toplumunda, bireyler her ne kadar imkânsız olduğunu bilseler de tanrılar gibi olmak ve tanrılara benzemek, onlar gibi iyi olmak isterlerdi. Bu yaklaşım Yunan inançlarındaki Heros (tanrısal kahraman) kültüründe kendini göstermektedir. Bu inancın en tipik örnekleri Bellerophon, Herakles ve Perseus gibi kahramanların tanrılara öykünerek insanüstü maceralara atılmalarında görülebilir. Bu kahramanlar gibi olabilmek için Yunanlar çaba harcamak gerektiğine inanmışlardır. Yunan kavrayışına göre; birey kendi çabasıyla yücelebilir, tanrılara yaklaşabilirdi ve bunun için yeteneklerini mükemmelleştirmeliydi (Nappi, 2018: 618-635).

Temel Değerler Manzumesi'ne göre; kuşatıcı temel değer, insan ve topluma; doğa, doğaüstü âlem ve hayatı anlamlı nedensellik içinde kurgulayarak çelişkisiz bir bütünde açıklaması ideal yaklaşımdır. Antik Yunan temel değerinin kurgusunda bu açıklamaları mitoloji tanımlamaktadır. Mitolojiye göre; yeryüzünün tanrısallaştırılmış hali olan Gaia ve gökyüzünün tanrısallaştırılmış hali olan Uranos; her şeyin başlangıcı

idi. Tanrıça Gaia ile tanrı Uranos'un birlikteliğinden ise zamanı temsil eden tanrı Kronos doğmuştu. Kronos'un oğlunun, Zeus tarafından mağlup edilmesinin ardından Olympos tanrılarının saltanatının başladığına inanılmaktaydı. Bu saltanatın çekirdeği, dünyayı ve gökleri idare eden baş tanrı Zeus, ölümü ve öte dünyayı idare eden kardeşi Hades ile Yunanların hayatında önemli bir yer tutan denizleri ve depremleri idare eden bir diğer kardeş olan Poseidon'dan oluşmaktaydı. Bunların yanı sıra aşk tanrıçası Aphrodite, savaş tanrısı Ares, metal işlemeciliği ve ateş tanrısı Hephaistos, şarap tanrısı Dionysos, bilgelik tanrıçası Athena, güneş tanrısı Apollon ve Zeus'un haberciliğini yapan tanrı Hermes ve benzeri başka tanrılar da bulunmaktaydı (Grimal, 2012: 69-78, 97-99, 203-205, 219-220, 274-277, 392-394, 570, 802-806). Böylece tanrılar simgesel ve işlevsel boyutlar ile toplumun gündelik hayatının içindeki eylemlere dahil olmaktaydı.

Antik Yunan temel değeri (inancı) politeist yapısından dolayı kesin sınırlara ve kurallara sahip olmadığı için diğer dinlerin katkısına açıktı. Örneğin; Aphrodite ve Kybele kültünü, Yakın Doğu etkisiyle bünyesine dâhil etmiştir (Çapar, 1978: 191-210; Burkert, 2017: 143-148). Bununla birlikte tanrı ve tanrıçalar, her yörede o yöreye özgü yeni nitelikler ve sıfatlar (epitheton) edinebilmekteydi (Levi, 1987: 82). Monoteist (tek tanrılı) dinlerden farklı olarak, peygamberlik (nübüvvet) kurumu yerine tanrılarla iletişim için kâhinlik fonksiyonu bulunmaktadır. Kâhinler, kimi zaman rüyalar, kimi zamanda kurban edilen hayvanların iç organlarını yorumlayarak tanrılardan haber ve bilgi almaktaydılar. Kahinler aynı zamanda şehrin kuruluşunda ve yer seçiminde de görevliydi (Akarca, 1978:21; Bozkurt, 2002:41; Gates, 2021: 324). Buna mukabil, Mousai (Musalar veya Müzler) denen ilham perilerinin bireylere ilahi kattan ilham verebildiğine de inanılmaktaydı. Bu yolla inanç bireysel hale gelebilmekte ve insanlar, insanüstü kabul edilen işler başardığında bunun ilahi ilhamla başarılabildiği düşünmekteydi (Estin ve Laporte, 2002: 60-61; Howatson, 2015: 628).

Antik Yunan mitolojisinin şehirlerin kuruluşunda çeşitli işlevleri de bulunmaktaydı. Her şeyden önce bir şehir kurulacağı zaman inşaat öncesinde tanrılara kurban vb. sunularda bulunulan dinî ayinler icra edilirdi (Hipokrat, 2018: iii-vi). Mitolojinin ayrıca meşrulaştırıcı veya zihinlerdeki soruları cevaplayıcı bir işlevi daha bulunmaktaydı. Örneğin, Tanrıça Athena'ya adandığı için adını da ondan alan Atina şehrinin kurucusu kabul edilen Theseus'un efsanevî hikâyesi, mitolojinin şehir kimliği ve hemşerilik şuuru yaratmak için kullanıldığını göstermektedir (Grimal, 2012: 766-

774; Plutarkhos, 2015). Bir başka örnekte ise şehirlerin yerinin değiştirilerek yeniden kurulmasında halk onayını almak için mitolojinin yine devreye girdiği görülür. Bu bağlamda, Nikomedeia (İzmit) şehrinin eski yerinden (Kocaeli/Başiskele) taşınarak MÖ 262 yılında kurulmasının halk onayını almak için Tanrı Poseidon'un isteği olduğu kâhinler tarafından vaz edilmiştir (Bosch, 1937: 18-20).

Antik Yunan toplumu evrenin kökenini, çevresinde olup bitenlerin nedenini ve hayatın bir anlamı olup olmadığını, diğer eski toplumlar gibi inandıkları masal ve efsanelerle açıklamakla birlikte merakın ve aklın bu açıklamaları yetersiz bulduğu yerde felsefeyi icat etmiştir (Magee, 2007: 12-13; Howatson, 2015: 320). Böylece toplumun doğa, doğaüstü âlem ve hayat kurgusunu tamamlayabilmişlerdir.

Bunun bir çıktısı olarak, Yunancada "bilgelik sevgisi" (philosophia) anlamına gelen felsefe; kendi döneminde ahlak, doğa bilimleri, mantık, matematik, geometri ve politikayı da içine alan bir düşünme biçimi ve bilgi kaynağı olmuştur. Yunan felsefesi, Romalılar tarafından devralınmış, Antik Çağ son bulduğunda İslam felsefesinin temel kaynağı vazifesini görmüş ve İslam kanalı ile Avrupa'ya taşınarak Batı medeniyetinin doğmasını sağlamıştır (Arslan, 2006: xxiii-xxiv).

Batı Anadolu kıyılarında, Arkaik dönemde ortaya çıkan ilk Yunan felsefesi akli ve doğanın gözlenmesini merkeze alan görüşler ortaya koyduğu için bilimsel bir yaklaşıma sahiptir. Presokratik dönem adıyla da bilinen ilk felsefi dönemde, filozofların daha çok evrenin kökeni sorunuyla uğraştıkları ve doğa olaylarını mitoloji yerine akli argümanlarla açıklamaya çalıştıkları görülür. Bu dönemde Milet Okulu, Efes Okulu, Pisagorculuk ve Atomculuk gibi felsefi akımlar ortaya çıkmıştır (Weber, 1998: 10-41).

Bu akımlar; daha çok materyalist bir dünya görüşü etrafında doğayı açıklamaya yönelmişken, Pisagorculuk doğaüstücü anlayışa sahiptir. Özellikle halkın temel değeri olan Yunan mitolojisine alternatif olarak ortaya çıkmış yeni bir din olarak nitelenebilir. Çünkü herhangi bir mekâna her zaman sağ ayak ile adım atmak veya dini mekânlara ayakkabı ile girmek gibi tabulara, reenkarnasyona (ruh göçü) ve her şeyin özünün sayılara dayandığı gibi inançlara sahip bir dünya görüşü bulunmaktadır (Russell, 1994: 133-141).

Antik Yunan felsefesinde, Presokratik dönemi kapatan ise Sokrates (MÖ 469-399) olmuştur. Sokrates, geliştirdiği görüşlerle ahlak felsefesinin kurucusu kabul

edilmektedir. Onun akılcı ahlakçılığına göre her insan doğuştan iyidir ve kişi gerçeğin bilgisine ulaşmasa da doğru sorular sorarak kendisini keşfedebilir. Ancak onun ahlak felsefesi kendi döneminde tepkiyle karşılanmıştır. Nihayetinde geleneksel Yunan temel değerini (inancını) eleştirdiği ve insanları bu manada zehirlediği suçlamasıyla yargılanıp ölüme mahkûm edilmiştir (Kaya, 2009: 352-354). Aslına bakılırsa Sokrates'in yaşadığı Klasik Dönem'in siyasal açıdan istikrarsızlık yaratan olayları, Yunan dünyasını parçalamış ve Yunan mitolojisi, halkın günlük kaygılarına cevap veremez hale gelmiştir. Mesela Yunan mitolojisinin öte dünya inancının insanlar için tatmin edici olmayan yapısı, bu dünyada iyi olmasına rağmen acılı bir hayat yaşamış veya rahat bir hayat yaşasa da kötülük etmiş insanların, Hades'te (Yunan öte dünyası) mükâfat alamayacak veya ceza görmeyecek oluşları sorun teşkil etmiştir. Bu ortamda ortaya çıkan felsefi akımlarla doğa olaylarını açıklama amacından ziyade ahlak alanında görüşler geliştirmeye çalışmışlardır. Özellikle, gerçek erdem ne olduğu, haz ve acı sorunları veya iyi bir yurttaşın nasıl olması gerektiği gibi sorulara mitolojik inançlarla değil de felsefe ile cevap verilmeye çalışılmıştır (Ağaoğulları, 2002: 136; Von Aster, 2005: 166-179; Eliade, 2012: 314-318).

Sokrates sonrası dönem Yunan felsefesini kısaca ele almak için Platon, Aristoteles ve Epikuros'un (MÖ 341-271) felsefesinden söz etmek yeterli olacaktır. Bu felsefi dünya kurguları, mitolojiye kıyasla akılcılığa (rasyonalite) dayalı oluşları ve adeta sistemli dinler gibi medeniyet inşasında temel değerleri oluşturarak kaldıraç işlevi görmeleri bakımından önemlidirler.

Bu bağlamda ilk akla gelen filozof, Sokrates'in öğrencisi Platon'dur. Onun tarihsel olarak en öne çıkan görüşü idealar teorisidir. Bu teoriye göre; insanın duyuları ve gözlemleri sürekli değiştiği için güvenilir olup gerçek bilgi sadece akıl yoluyla kavranabilir. Akıl yoluyla kavranabilecek bilgi ise nesnelerin özelliklerini belirleyen idealardır. İdealar değişmeyen mutlak gerçeklerdir. Bir misal vermek gerekirse güzellik kavramı kişiden kişiye değişse de güzellik ideası değişmezdir. Platon, ruh konusuna da benzer biçimde yaklaşmıştır. Ruhunu bedenden ayrı bir varlık olarak tahayyül etmiş, insan bedeni zamanla değişse de ruhun asla değişmediğini düşünmüştür. Canlılık ve benlik olarak gördüğü ruhun, ölümsüz yani ezeli ve ebedi olduğu ve aklın kaynağını ruhtan aldığı görüşündedir. Bununla birlikte Yunan mitolojisinin öte dünya sorununa akılcı bir şekilde eğilerek; iyi insanların öldükten

sonra Elysium adını verdiği bir cennete gideceklerinden söz etmiştir (Zeller, 2008: 200-212).

Aynı zamanda politika felsefesinin kurucusu kabul edilen Platon, Yunan siyasi istikrarsızlığına sebep olarak gördüğü demokrasiye karşı da tavır almıştır. Bu alanda Devlet ve Yasalar adlı eserlerini yazdığı bilinmektedir (Platon, 2007; Platon, 2010). Özellikle Devlet eserinde, tahayyül ettiği ideal şehir devletini anlatır. Eserinde; yönetenler, askerler ve üretenler olarak üç sınıfta tanımlanan toplum, bireyselliğin zararlarından kaçınabilmek için aile ve evlilik kurumunun bulunmadığı ve yalnızca ortak mülkiyete dayalı iktisadi bir eşitlik içindedir. Bu ideal düzenin sağlanması için yurttaşların iyi bir beden ve ruh eğitiminden geçirilmesi gerekir. Eğitim sayesinde toplumu düzenleme işlevi gören yasalara gerek de kalmayacaktır. Fakat Platon daha sonra yazdığı Yasalar eserinde, bu totaliter kurgusundan büyük oranda vazgeçmiş ve eğitim kadar yasalara da önem vermiştir (Göze, 2017: 31-42).

Platon'dan sonra Yunan felsefesinde görüşleri ile genişçe yer tutan bir diğer filozof, Platon'un öğrencisi Aristoteles'dir. O, hem Hristiyan ilahiyatını hem de İslam felsefesini derinden etkilemiştir. Hatta Müslüman filozoflar onu, "el-muallimü'l-evvel" (ilk öğretmen) sıfatıyla tanımlamışlar ve onun felsefe metodunu takip edenlere Meşşâiyyûn denilmiştir (Kaya, 1991: 375-378). Aristoteles'e göre; evrendeki her şey ateş, hava, su ve toprak elementlerinden oluşmakta olup, hareket ile değişmektedir. Fakat evrenin kendisi ezeli ve ebedi olduğu gibi ilk hareketi başlatan kuvvet de tanrıdır. Evrendeki canlı veya cansız tüm nesnelerin hareketi ise teleolojiktir (Kenny, 2004: 87-88). Platon'dan farklı olarak ruh ve beden ayrımı yerine ruhun maddi beden bir unsuru olduğunu söyler. Ayrıca ahlak felsefesinde, insanın mutlu olabilmesi için ölçülülük ilkesini ortaya koyar (Von Aster, 2005: 269-274).

Aristoteles'den sonra Yunan polislerinin siyasi bağımsızlıklarını yitirdikleri ve bu sebeple yurttaşların daha çok kendi hayatlarına ilişkin kaygılara yöneldikleri bir devirde Epikuros'un felsefesi ortaya çıkmıştır (Ağaoğulları, 2002: 387-391).

Bu gelişimlere bağlı olarak Yunan medeniyetinde Temel Değerler Manzumesi'ni oluşturan felsefe, mitolojiye kıyasla inançtan ziyade akıl ile kurulmuştur. Aynı zamanda mitolojinin cevap veremediği insan kaygı ve beklentilerine adeta sistemli dinlerde olduğu gibi yaklaşabilmiştir. Özellikle de akli yücelttiği için Yunan felsefesinin barındırdığı değerlerin; şehirlerin kuruluşunda, mekânın biçimlenmesine

ve mekân içinde gerçekleşen eylemlerin niteliğinin belirlenmesinde etkisi olduğu kuşkusuzdur. Antik Yunan felsefesi, Mitolojiden gelen temel değerle ahlak nizamını sağlamakta ve Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ni tamamlamaktadır.

Yunan medeniyetinin Temel Değerler Manzumesi'ni teşkil eden mitoloji ve felsefe, en çok gündelik hayatta kendini göstermiştir. Bu bağlamda; Yunan Medeniyetinin gündelik hayatı, şehir (polis) olma özellikleri ile kırsal alanı ve kolonileri de kapsayan, şehirlerdeki yaşam üzerinden incelenmiştir. Fakat öncelikle belirtmek gerekir ki; “şehir” derken aynı değerler manzumesinde kuşatılan insanların bir arada olduğu, kamusal alanın paylaşılmasıyla akrabalık dışındaki münasebetlerin şekillendiği ve eylem alanlarındaki faaliyetlerin belirli zaman aralığında gerçekleştiği mekân kastedilmektedir.

Yunanların insan yeteneklerine duydukları inanç, beraberinde kaçınılmaz olarak özgürlüğün yüceltilmesini getirmiştir. Özgürlük, sadece birey için değil aynı zamanda şehirler için de geçerlidir. Bu sayede şehirler, bağımsız siyasal yapılar olarak var olabilmişler, hatta bir polis kolonisi olarak kurulan şehirler bile zamanla bağımsızlık kazanmışlardır. Çünkü Yunan dünyasında polis, siyasal örgütlenmenin en ideal biçimi sayılmıştır. Bu yüzden polislerin hiçbir zaman tek bir devlet çatısı altında birleşemedikleri, daha doğrusu birleşmek istemedikleri görülür (Özakpınar, 2018: 84). Nitekim Atina'nın en güçlü olduğu devirde, Attika-Delos Birliği ile diğer polisleri siyasal bir çatı altında birleştirme çabasının da bu nedenle sonuçsuz kaldığı bilinmektedir.

Yunan şehirlerinde kategorik olarak, aynı değerler manzumesinde buluşan ve kamusal alanı paylaşan özgür irade sahibi insanlara “yurttaş”, bu iradeden yoksun olanlara “köle”, şehir hayatına belirli bir süre ticaret ya da başka nedenlerle iştirak edenlere de yabancı (metik) denmekteydi. Her ne kadar olağanüstü bazı durumlarda yurttaş kategorisi, şehrin savunulmasında eli silah tutan diğer insanları kapsamış olsa da yurttaşın şehrin yönetimine katılma hakkı olanlara özgü bir kavram olduğu unutulmamalıdır (Rodgers, 2015: 486-487; ayrıca bkz; Finley, 2007: 63-98). Yunan toplumundaki bu tabakalı geleneksel yapının felsefi bakımdan da kanıksandığını Aristoteles'in (Politika, 1975: 32); bir şehir farklı tür insanlardan oluşur, benzer insanlar bir şehir meydana getiremezler ifadesinden de anlaşılabilir.

Yunan gündelik hayatına sahne olan şehirlerde (polis), iktisadi faaliyetler köleler ve yabancılar tarafından yürütüldüğü için yurttaşlar hayatlarını kazanma mecburiyetinde değillerdi. Bu sayede felsefe, siyaset ve sporla rahatlıkla meşgul olabilmekteydiler. Yurttaşlar, nadiren evlerinde vakit geçirir, daha çok gündelik hayatlarını ev dışında açık havada sürdürürlerdi. Yaşam, onlar için agora ve çevresinde yapılan alışverişler, dostlarla birlikte yenilen yemekler ve edilen sohbetler ile dinî ibadetler etrafında dönmekteydi (Sennet, 2001: 44). Agoradaki meşgalelerinden vakit buldukça belirli zamanlarda tiyatrodaki sergilenen komedyalar ve tragedya oyunları veya stadyumda icra edilen spor oyunlarını seyrederek geçirdiler. Bu kültürel faaliyetlerin dışında şehir meclislerindeki oturumlara iştirak etmek suretiyle oy kullanırlar veya yasaların yorumlanıp uygulanmasına katkı sağlardı (Özakpınar, 2018: 85-86).

Yurttaşlık, erkeklere özgü bir hak olup kadınlar yurttaş sayılmazdı. Aslına bakılırsa Antik Yunan medeniyetinde Sparta örneği dışında kadınlar şehir hayatının kamusal alanlarında bulunmazlardı (Gates, 2015: 310). Daha çok evlerindeki günlük işlerle meşgul oldukları kapalı bir hayat yaşarlardı. Evden dışarı çıkmaları kocalarının veya babalarının iznine tabi olup bu durum yalnızca gerekli görülen hallerde gerçekleşirdi. Fakat komşuları olan diğer kadınlara ziyarette bulunabilirlerdi. Bunun dışında daha çok ev işlerini yürütür ve çocuklarına bakarlardı. Yoksul kadınlar için durum daha farklıydı. Çünkü onlar, hayatlarını kazanmak zorunda olduklarından çalışmak gayesi ile evlerinden dışarı çıkma konusunda daha rahattırlardı.

İster yoksul isterse zengin olsun Yunan toplumundaki kadınlar için geçerli bir diğer husus da herhangi bir mülke yasal olarak sahip olma haklarının bulunmamasıydı. Yasal olarak iktisadi özgürlüğü bulunmayan Yunan kadını, hayatını sürdürmek için tabiiyeti altında olduğu babasına, kocasına veya oğluna güvenmek zorundaydı. Kısacası, bedenî kuvvetin ve cesaretin en yüce fazilet sayıldığı Yunan medeniyetinde; aile kurmak ve neslin devamını sağlamak dışında kadının bir önemi ve değeri olmadığı gibi, kamusal yaşamda da kadının yeri yoktu (Howatson, 2015: 458-459; Akalın, 2003: 17-47).

Yunan şehrinde yalnızca kadınların değil kölelerin ve yabancıların da şehir (polis) yönetiminde hiçbir söz hakları yoktu. Yabancılar, Yunan olmayanlardan (barbar) veya diğer polislerin yurttaşlarından olduğu için şehirdeki yasal konumları farklıydı. Kölelik ise Yunan medeniyetinde toplumsal düzenin geleneksel bir vazgeçilmeziydi.

Çünkü ev işlerinden, inşaat, tarım ve sınai faaliyetlere varıncaya değin hemen her işi köleler yapmaktaydı. Ancak bu sayede yurttaşlar kamu hayatına ve politikaya vakit ayırabiliyorlardı (Sennet, 2001: 59; Özakpınar, 2018: 85). Sahiplerinin nazarında bir eşyadan farksız olan kölelerin, özgürlüklerini satın almak için para biriktirme hakları dışında hemen hemen hiçbir hakkı yoktu (Friedell, 2011: 186-187).

Özetle Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nde kabulü, Yunan mitolojisi ve felsefesinin birlikteliği; kurguya ait kavramlar dünyasını ise mitolojik tasvirler ve anlatımlar oluşturmaktadır. Bu kapsamda mitolojik tanrıların günlük hayata ait işlevler ile irtibatlandırılmasıyla sağlanmaktaydı. Örneğin; Yunan Mitolojisi'ndeki Nymphe'nin (su perisi) simgesel bakımdan topluma suyu takdis etme kurgusunu, işlevsel bakımdan ise günlük hayattaki su ihtiyacını gidermeyi sağlayarak eylemi yapılandırmaktadır. Biçimlenmeyi ise üç boyutlu olarak, mitolojinin simgesel ve günlük hayata ait işlevsel yanı ile toplumun temsili şartlarının birlikteliği oluşturmaktadır. Mekânın kuşatıcısı ise; ana kabul olan mitolojik tanrıların doğrudan mekâna isim vermesi, orada heykeller ve resimlerle tasvir edilmeleri ve onurlarına kurban kesilip, çeşitli sunularda bulunulmasıdır. Böylece bir yer temel değer adına kuşatılmakta, eylemlere ilk güç verilmekte ve bu yolla biçimlenmeler de nitelenmektedir. Manzumenin son aşaması olan değerlendirmeyi de akıl ve felsefe ile elde ettikleri ahlak nizamıyla yapmaktadırlar.

5.2 Antik Yunan Medeniyeti ve Şehir

Antik Yunan medeniyetinde karanlık çağlardan itibaren insanların yerleşik bir yaşam sürdükleri bilinmektedir. Ancak bu yerleşimlerin belirli niteliklerine sahip şehirler haline gelişinin MÖ 8. yüzyılda başlamış olduğu görünmektedir. Bu tarihten itibaren, aynı zamanda siyasal olarak polis hüviyeti geliştirecek olan şehirler, gelişerek MÖ 5. yüzyılda bugün klasik form olarak isimlendirilen mimari şeklini almıştır (Mumford, 2019: 153). Söz konusu form; ızgara plan (Hippodamos) olarak da bilinen, enine ve boyuna birbirleri ile kesişen caddelere sahip tipik Yunan şehri olup, bu şehrin ilk hali Arkaik Dönem'de ortaya çıkmış, Klasik Dönem'de gelişim göstererek ve nihayet Helenistik Dönem'de asli hüviyetine kavuşmuştur (A.g.e.: 230).

Yunanlar, artan nüfuslarını besleyecek tarım arazilerine sahip olmadıkları için bu ihtiyacı karşılayabilecek uzak ülkeleri kolonize etmeye başlamışlardır. Doğal olarak,

bu yolla elde edilen kolonilerde de klasik forma evrilecek olan şehirler üretilmiştir (Can, 2003: 76; Mansel, 1999: 3-4). Nitekim MÖ 6. yüzyılda Yunan dünyasının çekirdeğini oluşturan Yunan ana karasında, Ege adalarında ve Anadolu'nun batı sahillerinde aşağı yukarı 500 yerleşim bulunmaktaydı. Büyük kısmı polisler ve kolonilerinden ibaret olan bu yerleşimlerin her birinde ortalama üç ile dört bin kişilik bir nüfus barınmaktaydı. Ancak MÖ 5. yüzyıla gelindiğinde; yaklaşık yüz bin kişilik nüfusu ve kültürel etkinliği sayesinde Atina'nın diğer polisleri gölgede bıraktığı görülmektedir.

Antik Yunan medeniyetine ait şehirler, günümüz toplumlarının kurduğu şehirlere de örnek teşkil etmektedir. Hayat anlayışlarını şehir ile bütünleştirmiş bir medeniyetin mekânsal ilişkileri ve kurgusunu anlayabilmek günümüz şehir tasavvuru açısından da önemlidir.

5.2.1 Antik Yunan Medeniyetinde Şehir Tasavvuru

Temelde bir şehir medeniyeti olan Antik Yunan'da, günümüzden farklı olarak “devlet” ve “kent” kavramları birbirinin yerine geçecek derecede iç içe geçmiş olan bütünleşik unsurlardı. Yunancada kapsadığı politik anlam bir yana bırakılacak olursa; polis haricinde belde veya şehir anlamına gelen “asti” ile köy manasına gelen “kome” kelimeleri de bulunmaktaydı. Asti kelimesi, mekândan daha çok şehirlerin yapılarını, maddi tarafını ifade etmek için kullanılıyordu. Politik karakteri bulunmayan küçük yerleşim yerleri olan köylerin de, kimi durumlarda etrafı surla çevrilebiliyordu. Ancak bu durum onları şehir yapmaya yetmezdi. Çünkü şehir yani polis; ekseriya sahip olduğu coğrafi sınırlar içerisindeki köy vb. yerleşimleri de kapsayan politik bir birlikti. Polislerin siyasi karakteri, Helenistik Dönem'de ortadan kalktığı zamana değin Yunan dünyasındaki şehirlerin gelişimini şekillendirmiştir (Akarca, 1987: 19; Aliagaoglu ve Uğur, 2021: 23).

Yunanların tasavvurlarında, şehir kurarken coğrafi koşulları göz önüne alarak, genellikle yerleşim sakinlerinin temel ihtiyaçlarını karşılamak bakımından kendi kendine yeten yerleri seçerlerdi. Bu nedenle, şehirlerin yakın çevresinde tarıma müsait araziler ile pınar, yer altı suyu gibi kaynakların bulunması önemliydi. Dikkate aldıkları bir diğer husus da kurulacak şehrin saldırılara karşı kendini kolaylıkla müdafaa edebilmesiydi. Bunun için şehirleşmede dağ veya tepe gibi engebeli topoğrafyalar

tercih edilmiştir. Bu bağlamda, doğal savunulabilirliğe ek olarak şehrin etrafı surlarla çevrilirdi (Aristoteles, 1975). Lakin surlar, Roma şehirlerindeki gibi geometrik bir şemadan ziyade arazi ile uyumlu düzensiz hatlar takip ederek kenti çevrelerdi (Aliağaoğlu ve Uğur, 2021).

Wscherley (1991:12-16) Yunan şehrini tanımlarken; polis kelimenin en iyi anlamıyla bir Yunan eseri idi, Polis, her yurttaşın kendi üyeliğinden en büyük faydayı elde edebileceği şekilde yaşamın organize edildiği kompakt bir topluluktur ve bu topluluk tamamen yutulacak kadar büyük de değildi, ancak zengin ve dolu bir siyasi hayat ile ekonomik, sosyal ve entelektüel hayatın tadını çıkarması için yeterince büyük olduğundan bahsetmektedir.

Antik Yunan medeniyetinin, köy hayatı yerine şehir hayatını tercih etmesi tesadüflerle değil ancak Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkileri ile açıklanabilirdi. Medeniyet tasavvurlarında Yunan şehri (polisi), aslında bir şehir devletiydi. Polislerin toplum düzenini sağlayan ayrıntılı kurallara sahip olması ve şehirde yaşayan her bir yurttaşın çalışmaktan önce devlet hayatında katılımcı olması bekleniyordu. Polis yönetimlerinin getirdiği kurallar ve düzen, yurttaşları kuşatarak bir düzen içinde yaşamalarını sağlıyordu. Gençler, sadece asker olarak yetiştirilmiyor; onlara, polis hayatının devamı, kent kavramının öğrenilmesi ve konseylerdeki sorumluluğunu üstlenilmesi de öğretiliyordu. Bu gençler; savunma zamanında, gerektiğinde polis için tanrılar gibi savaşarak ölümünü destanlaştırıyordu. Antik Yunan medeniyetinde, Yunan polisinin varlığı toplum için özgürlüğü ve bağımsızlığı temsil ediyordu. Aristo'ya göre (1975: 7); bir Yunanlı en iyi eylemlerini devleti için yapmayı amaç edinmeliydi. Polislerde, erkek vatandaşların eşit siyasi haklar sahip olarak şehir yönetimine katılması ve mülk sahipliği sağlaması ideal tasavvurdu. Bu yüzden savaşlarda, bir şehri kaybetmek hayatı kaybetmek anlamıyla eş değer sayılıyordu. Deprem, yangın, yağmalama, savaş gibi etkenler nedeniyle şehir düzenleri bozulduğunda, tekrar yeni bir şehir kurmak toplum hayatının ilk önceliğiydi. Yurttaşlar şehir olmadan hayatın devam edemeyeceğinin bilincindeydiler ve bütün şartlar altında şehirlerini korumaya hayatlarını korumak gibi öncelik veriyorlardı. Çünkü Antik Yunan medeniyeti için, "*Ne öğrenilecekse şehirde öğrenilir*" (Mumford, 2019: 206) prensibiyle toplumda şehir haricinde bir hayat anlayışı tasavvur edilmiyordu, dolayısıyla şehirleri de kutsal bir mekân olarak anlanıyordu. Toplumun mekân anlayışında hayat-devlet-şehir bir bütün altında özgürlüğü temsil

ederek anlam buluyordu. Antik Yunanlı bir yurttaş adeta tanrılarıyla birlikte şehirleri mekân tutarak hayatı değerleriyle birlikte iç içe tasavvur ediyordu.

Antik Yunan dünyasında, MÖ 8. yüzyıldan itibaren başlayan polis tasavvurunda Fenikelilerin etkisi büyüktü. İlk zamanlar daha organik ve dağınık kurulan şehir devletleri Yunanların kolonizasyon hareketlerinde gittikleri yeni yerlerde de yeni bir şehir kurmak için kompakt ve pratik bir şehir tasavvuruna dönüştü. Bir Yunanlının tasavvurunda şehir, yemek gibi hayatlarının temel ihtiyaçlarından birisiydi. Dolayısıyla, Yunanların medeniyet tasavvurları Akdeniz ve Karadeniz havzasında 1000'den fazla şehir mekânı kurgusunu ve biçimlendirme deneyimini gerçekleştirdi. Atina; polislerin en önemlisi, Sparta ise en büyüğüdü. Antik Yunan medeniyet tasavvurunun şehircilik konusunda elde ettiği gelişim, günümüz şehir hayatına da yön vermekte ve günümüz şehircilik anlayışında ideal şehir olarak tanımlanmaktadır.

5.2.2 Antik Yunan Şehrinin Gelişimi

Antik Yunan şehirleri denildiğinde ilk akla gelen Atina şehridir. Antik Yunan medeniyetinin Klasik Dönem'deki kültürel ve siyasi kalbi olan Atina, geçmişi Neolitik Çağ'a uzanan bir şehirdir. Şehir, adını Yunan mitolojisindeki bilgelik tanrıçası Athena'dan almakta olup, coğrafi olarak Yunanistan yarımadasındaki Attika ovasının güneyinde yer almaktadır (Huges, 2015: 126).

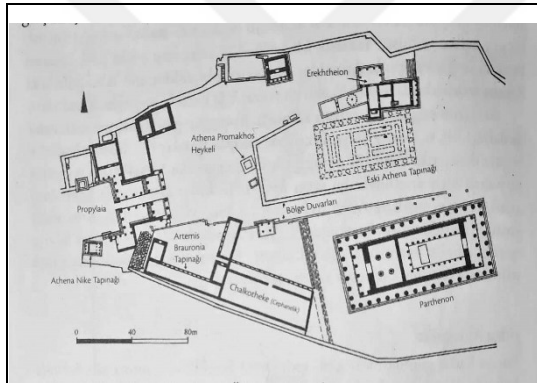
Atina'daki ilk Yunan yerleşimi, MÖ 9. yüzyılda kurulmuş olup, bu sahada daha sonra şehrin akropolünü oluşturacak olan kayalık en tepededir. Şehir, ızgara plan çerçevesinde kurulmuş olmayıp, zaman içinde doğal gelişim gösteren bir yerleşimdir. Yunan şehirciliğinin başlangıcını oluşturan bu yerleşim; kamusal, kutsal ve özel yapı alanları ile tümüyle üzerine kurulmuş olduğu topoğrafya ve çevresel şartlarla birlikte biçimlendirilmiştir. Kendine özgü bu şehirleşme modelinin; agora, tiyatro ve gymnasium gibi ana unsurları ile bu yapılarda uygulanan mimari çizgiler, daha sonra kurulan Yunan şehirlerine de örnek oluşturmuştur (Rodgers, 2015: 307-309).

Özelinde Atina ve genel manada Yunan şehri, toplumun çeşitli gündelik ihtiyaçlarını karşılayacak ortak mimari biçimlenmelerden müteşekkildi. Öncelikle mekânsal ilişkilerde şehirler, tapınaklar için kutsal bir bölgeydi ve şehrin önemli yerlerinde konumlanırdı çünkü Antik Yunan şehirleri gerçekte tanrılara aitti ya da şehri kuran bir tanrıya adanmıştı. Böylece şehirler, tanrıların kutsal alanı olmakta ve tanrılar da

şehirleri korumaktaydı (Wycherley,1991: 7, 79). Yunanlar, en iyi mimari biçimlenmelerini tapınaklara yapıyorlardı (Gates, 2021:297).

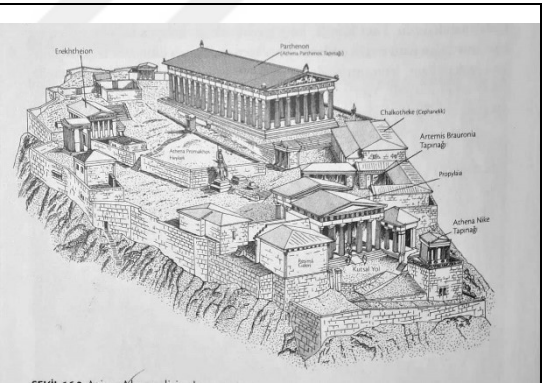
Mekân kurgusunda bu öğelerin ilki ve en önemlisi simgesel özelliği olan akropoldü (A.g.e.: 6). Bilindiği üzere bu sözcük; Yunancada uç, yukarı manasına gelen “akro” ile şehir anlamındaki “polis” sözcüğünün kısaltılmış biçimi olan “pol” ifadesinin terkiinden oluşmuştur. Zaten akropol, ismiyle müsemma olacak şekilde şehrin en yüksek yerinde olan yukarı kent, bir kale konumunda bulunurdu (Can, 2015: 47; Gates, 2021: 311). Muhkem oluşu nedeniyle kuşatma gibi hallerde şehir sakinleri buraya sığınır, barış zamanında da kıymetli eşyalar ve paralar yine burada muhafaza edilirdi.

Atina Akropolü’nde, politeist inanca bağlı olarak Parthenon ile değerler manzumesinin diğer simgeleri de biçimler üzerinden topluma görünür olmaktadır.

Resim 5.1: Atina Akropolü Planı

Kaynak: Gates, 2015:342 Şekil 16.2

Resim 5.2: Atina Akropolü Rekonstrüksiyonu

Kaynak: Gates, 2015:342 Şekil 16.3

Akropolde bulunan biçimlenmeler ve simgeler; 1) Athena Nike Tapınağı, 2) Anıtsal Kapı: Propylaia, 3) Athena Promakhos Heykeli, 4) Erekhtheion Tapınağı, 5) Artemis Brauronia Tapınağı ve 6) Parthenon Tapınağıdır (Gates, 2021: 342). Akropoldeki yerleşim gözlemlendiğinde hiyerarşide en yüksekte konumlanan Parthenon Tapınağı’dır. Tapınak, şehrin koruyucu ana tanrıçası Athena’ya adanmıştır ve Atina Akropolü’nde en öne çıkan simgesel yapısıdır.

Antik Yunan'da, Temel Değerler Manzumesi'nin mekânı kuşatıcı simgesi olarak şehirden 91,5 metre yükseklikteki tepeye ilk kez MÖ 530 yılında inşa edilen bu yapı, MÖ 480 yılındaki Pers işgali sırasında yıkıldığı için tekrar ve daha büyük olacak şekilde yapılmıştır (Can, 2003:123). Tapınakların görkemli görünüşleri bilinçli olarak Antik Yunan toplumunun gündelik hayatında temel değeri yüceleştirilerek simgeleştirilmiştir ve şehrin silüetini kuşatan tapınak, şehrin her yerinden muhteşem bir görüntü vermektedir (A.g.e: 123). “*Akropolis, savunma ve güvenlikten ya da sığınmadan ziyade, kent koruyucu tanrısına adanmış bir kült merkezine dönüşmüş, böylece toplum tarafından akropolise, kutsal bir işlev ve anlam kazandırılmıştır*” (Can, 2010: 112). Akropol, şehrin çekirdeği ve bütün varoluşunun özüydü (Mumford, 2019: 195). Böylece Akropol, toplumun temel değerini temsil etmiş ve şehrin kuşatıcısına ait nitelikli bir simgesiydi.

Akropol'ün yamacında ise Yunanca “toplanma yeri” manasına gelen agora bulunmaktaydı (Bozkurt, 2002: 42). Agoranın esas işlevi olan çarşı/pazar faaliyetlerinin yanı sıra yüklendiği eğitim ve gösteri gibi toplumsal işler ile yerleşimdeki insan etkileşiminin kalbi konumundaydı. Bu öğelerin yanı sıra tapınaklar gibi dinî; bouleuterion gibi idarî, tiyatro, gymnasium ve stadium gibi kültürel yapılar da Yunan şehirlerinde bulunmaktaydı. Bu vazgeçilmez yapılara ek olarak şayet şehrin denize kıyısı varsa askerî ve ticari limanları da bulunurdu. Ticari limanlar ekseriya agoraya yakın bir noktada konumlanırdı (Aliagaoglu ve Uğur, 2021: 23).

Antik Yunan şehirleri gelişimini 3 ana öge üzerinden devam ettirmiştir. Bu öğeler, temel değerlerin kuşatıcılığını simgeleştiren Akropol, hayatın devam ettiği Agora ve ticaretin devamını sağlayan limandır. Araştırma kapsamında örneklem olan Priene şehri yukarıda bahsedilen unsurlara sahiptir ve ileriki bölümlerde incelenecektir.

5.2.3 Modernite ve Antik Yunan Şehri

Avrupa merkezli günümüz modern düşünce sistemini oluşturan anlayışın temelleri felsefeci Aquinoslu Thomas (1225-1274) tarafından atılmış ve 15. yüzyılda gelişmeye başlayan özgür düşünce ve akla dayalı gözlem ile giderek önem kazanmıştır. Bu sürecin tarihsel arka planında; haçlı seferleri ve coğrafi keşifler sonucunda Roma Katolik Kilisesi'nin Avrupa düşün dünyası üzerindeki otoritesinin giderek zayıflaması yatmaktadır. Otoritesi zayıflayan kiliseye karşı başlayan Reformasyon hareketine,

Antik Yunan medeniyetine olan ilgi eşliğinde ve ondan beslenerek ortaya çıkan Rönesans süreci de dâhil olmuştur. Özellikle 16. yüzyılda akla dayalı düşünce anlayışı, her şeyi gözleme ve açığa çıkarma arzusuna dönüşmüştür. Bunun sonucundaysa; Oryantalistlerin İslam'ı anlama çabalarına benzer şekilde, Batı medeniyetinin kendi değerleri açısından Antik Yunan'ı araştırma ve anlamlandırma arayışına girdiği görülür. Bir bakıma 16. yüzyıl anlayışının doğa, doğaüstü âlem, insan ve toplum hayatı için bir anlam arama çabası olarak; Antik Yunan medeniyetini araştırmaya, hatta ondan kalan tarihi eserleri biriktirmeye ve toplamaya veya onun ürünlerini taklit etmeye başladığı görülmektedir.

Avrupalıların, Modernite'yi tesis etme sürecinde başlayan ayrışmalar sürecinde 18. Yy da filoloji teolojiden ayrılmıştır. Bu gelişme, Antik Yunan medeniyetini mitolojiden kopartarak, akılcılık ve gözlem boyutunu da ayrı tanımlanmıştır. Burkert (2017:9) tarihi süreci şöyle ifade etmiştir; *“İki yüzyıl içinde gittikçe artan akademik uzmanlaşma, ideolojik koruma anlayışıyla birleşerek, tastamam bir izolasyon içinde, katıksız bir Klasik Yunan imgesi ortaya çıkarmıştır.”*

Klasik Yunan, Avrupa'nın muhtelif yerlerinde görülen Aydınlanma hareketlerine dönüşmüştür. Her toplumun farklı içselleştirdiği ve tasavvur ettiği bu süreç en nihayetinde 19. yüzyıl başında politik bir hal almıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'ni parçalama ve onun bünyesindeki coğrafyaları sövmeye girişen Avrupalılar bu süreci meşrulaştırmak için, Antik Yunan medeniyetinin tarihi topraklarının Türklerce istila edildiğini gerekçe göstermişlerdir. Osmanlı bünyesindeki Rumlara, Yunanlılık bilinci aşılacak ve onları Türklerden kurtarmak için edebiyat, sanat ve tarih alanında yoğun bir çaba da sarf edilmiştir. Böylece Antik Yunan hayranlığı olarak da ifade edebilecek Helenofillik hareketi, politik yönüyle 1829 yılında bağımsız Yunanistan'ın kurulması ve 19. yüzyıl boyunca Avrupalı devletler eliyle Osmanlı toprakları üzerinde genişletilmesiyle de sonuçlandı. Aynı anlayış I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Yunanistan tarafından işgalini bile haklı ve meşru görmüştür.

Araştırma açısından Helenofillik bilimde, edebiyatta ve sanatta varsayımsal bir “Yunan Mucizesi” kavramını da doğurarak Doğu ve Batıyı kutuplaştırmak için kullanılmıştır (Burkert, 2017:9). Antik Yunan'ın kendi etnik kimliğine sahip olduğu ve Doğu'dan bağımsız geliştiği savunulmuştur (Mansel, 1999:7). Bu anlayışa göre; bilim ve medeniyet Yunan icadı olup, Batı medeniyetinin dünyanın kalanına karşı üstünlüğü

bu anlayışa dayanmaktaydı. Helenofillik, Avrupa düşün dünyasında ve bilim camiasında o derece güçlenmiştir ki; 20. yüzyılın başında Ege havzasında yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılan Antik Yunan öncesi kültürler dahi muhayyel bir Yunan medeniyetine mal edilmiştir.

Antik Yunan medeniyetine hayranlık boyutuna varan Avrupa merkezli bu anlayış günümüzde hala güçlü bir şekilde varlığını korumaktadır. Özellikle tarihsel yaklaşımda Avrupa tarihçiliğinin büyük kısmı, Antik Yunan kültürünün tüm unsurları ile, Yunanların kendileri tarafından oluşturulduğunu deliller ile ispatlamaya çalışmaktadır. Mumford (2019: 193), Helenofilliğin Yunan şehirlerini mermerimsi bir saflıkta ele aldığını ve şehrin kutsal alanlardan ayırarak rasyonelite ile değerlendirdiğinden bahsetmektedir. Bu yaklaşım, “Yunan mucizesi” ve “Yunanın özgünlüğü” fikirlerine karşı her türlü bilimsel eleştiriye peşinen karşı koymaktadırlar. Ancak bu yaklaşıma ilk bilimsel karşı çıkış, “*Black Athena*” (1987) adlı eserin müellifi Martin Bernal tarafından getirilmiştir. Bernal (1987), Antik Yunan “efsanesinin” 18. ve 19. yüzyıllarda politik nedenlerle Avrupalılarca imal edildiğini, aslında Yunan medeniyetinin özgün olmayıp, Antik Mısır ve Fenike kaynaklı olduğunu savunmuştur. Benzer şekilde “*Philosophy before the Greeks*” (2015) adlı eserin müellifi Marc Van de Mieroop’da felsefenin Yunan icadı olmayıp, Mezopotamya’da Babilliler tarafından geliştirildiğini bilimsel kanıtlarla ele almıştır. Tıpkı Bernal ve Mieroop gibi “*The Orientalizing Revolution*” (1992) adlı eserin müellifi Walter Burkert’de; Avrupa dillerinin bilimsel terminolojisinin dayanağı olan Antik Yunanca’nın, sanıldığı gibi aksine arı bir lisan olmayıp, çok büyük ölçüde Yakın Doğu’daki Samî dillerinden beslenmiş olduğunu göstermiştir. Burkert aynı eserde, Yunan mitolojisi ve edebiyatının da Sami kültürlerinden ödünçlendiğini çeşitli örneklerle ortaya koymuştur. Söz edilen bu farklı yaklaşımlar netice itibariyle Yunan kültürünün aslında kendisinden önceki kültürler ile sıkı bir ilişki içinde olduğunu kanıtlamıştır.

Oryantalistlerin, İslam medeniyeti ve şehrini kendi ihtiyaçları doğrultusunda ele aldığı düşünüldüğünde; Modernite, İslam şehrine öznel ve faydacı bir yaklaşımla baktığı gibi, Antik Yunan medeniyetine de kendine fayda sağlayacak şekilde bakmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Modernite; Antik Yunan medeniyetini de kendi ihtiyacına göre biçimlendirerek, mitolojiden kopartılmış akılcı yaklaşımı bir temel değer bağlamında değerlendirmektedir. Ancak bu konu, ayrıca araştırılabilir ve Temel Değerler Manzumesi ile değerlendirilebilir.

5.3 Antik Yunan Şehrinde Temel Değerin Mekânı Kuşatması

Antik Yunan şehirlerinin mekân anlayışında, şehirde bir yerin kuşatılarak mekânsal ilişkilerinin başlatılması için tanrıya adanması, doğal ya da yapay bir işaretleme eylemiyle gerçekleştiriliyordu. Kuşatılan yerin kutsallık sınırı taş, duvar ya da çitler ile sağlanarak kuşatıcıya ait mekân yani kutsal alan tanımlanıyordu (Wycherley, 1991:80-81). Ayrıca mekânı kuşatan ve sahiplenen tanrılar şehri nitelikli hale getirebilmek için de biçimlenmelerin üzerinde ve içinde değerlere ait tasvirler, bezemeler, süslemeler, heykeller, sunaklar ile simgeleşmekteydi. Antik Yunan şehirlerinin mekân anlayışının tanımlayan Wycherley' e göre (A.g.e.:79);

Bütün kent, gerçekten bütün ülke, tanrılara ya da belirli bir tanrıya aitti. Bir anlamda Atina kenti Athena'ya, Argos Hera'ya vb sunulmuştu. Tanrılarla kentler arasındaki ilişki çeşitli biçimlerde açıklanabilir. Tanrı kenti korurdu; kent tanrıya aitti. Bir anlamda tanrının kutsal alanıydı ve tanrıya adanmıştı. Agorası gibi akropolü de kutsaldı.

Bu yaklaşıma bağlı olarak şehir, adeta bir heykeltıraşın elinden çıkar gibi insanlar ile tanrıların birlikteliğinden oluşuyordu (Mumford, 2019: 201). Şehirdeki biçimlenmeler ve mekânsal kurgu; yerleşim sakinlerinin tanrılarıyla birlikte ve onları hoşnut edecek şekilde hayat sürmesini mümkün kılacak şekilde gerçekleşirdi. Böylece Temel Değerler Manzumesi mekâna nitelik üzerinden biçim verirken, mekân vasıtasıyla da kuşatıcı temel değere ait kavramlar şehirde topluma tasvirler, simgeler, hikâyeler ve biçimler üzerinden görünür kılınmıyordu. Şehir hayatı insanları biçimlendiren bir okul gibi her türlü faaliyeti kapsıyordu (A.g.e.: 204-205). Antik Yunan şehirlerinin değerleriyle birlikte hayatı bir bütünde kurguladığı ve biçimlendirdiği ilk bakışta gözlemlenmekteydi.

Söz konusu ilişkinin, şehirde en bariz şekilde görüldüğü mekân kuşkusuz akropoldü. Bir önceki başlıkta etimolojisine de değinilen akropol; aslında Yunan şehirlerinin tarihsel çekirdeğini oluşturmakta olup, yüksek mevki ile şehrin tanrılara en yakın noktasıdır.

Resim 5.3: Atina Akropolünün Silueti

Kaynak: 1860-65. Albumen Silver Print (J. Paul Getty Museum, Los Angeles 84.XM.366.2)

Manzumeye göre şehirlerde kuşatıcı temel değer varlığına ait gözlem, ufuk noktasına bakılarak tanıma bağlı şekilde elde edilebilmektedir. Atina şehri gözlemlendiğinde Akropol; en yüksekte şehrin hâkimi ve görsel kuşatıcı olarak anlam bulmaktadır. Ufuk noktasında Akropol haricinde başka bir biçimlenme olmadığı için de şehrin hâkimi, tasarruf sahibi ve kuşatıcısı Akropol biçimlenmesinin niteliğidir. Mitolojiye göre tapınaklar tanrıların eviydi (Gates, 2021: 290). Akropol de çok tanrılı inançtaki bütün tanrıların evi ve şehrin koruyucusuydu. Akropol'ün gündelik hayatın içinde koruma ve korunma işlevi bulunmaktaydı. Akropoller, buldukları şehrin tanrı ve tanrıçalarının tapınaklarına ev sahipliği yaptıkları gibi, değerli eşyaların ve kutsal emanetlerin saklandığı yerlerdi.

Atinalı bir yurttaş için en önemli değerlerinden birisi, polis yani şehrin varlığının devamıydı. Polis düzeninin varlığının ve tanrıların korunması gündelik hayatın içindeki kahramanlıklara konu olmuştur. Toplumun savunma ve korunma eylemine eşlik eden kavram ise doğrudan şehrin kurucu tanrıçası Athena'nın himayesi altındaydı (Can, 2015: 152-153). Toplumun gündelik yaşamındaki eylemler Akropol'ün etekleri altında adeta bir koruma altında yapılır ve Akropol şehirdeki eylemlere güç verdiği için kurgusal olarak simgeleşirdi. Eylem teorisine göre; Athena, Zeus adına mekânı

kuşatır, Antik Yunan Temel Değeri adına da şehrin biçiminde tasarruf sahipliği yapardı.

Mekânsal ilişkiler noktasında Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ni kabul eden birey, şehrin hâkim noktasında Akropoldeki tanrıların varlığını hissederek aslında iç dünyasında simgesel olarak güveni tesis etmekteydi. Toplum, savaş gibi zor durumlarda Akropole ve tanrılarına sığınarak, şehirlerini birlikte korumak için amaçsal ilk gücü de alırdı. Bir Atinalıda gündelik hayatında ve en zor zamanında, şehrin en yüksek noktasındaki Athena'dan güç alarak şehri temel değeri için gerektiğinde korumaktaydı. Aslında toplumun temel değerleri, simgesel boyutu ile toplumun eylemlerine nedensel gücü, iradeyi ve bilinci sağlamaktaydı. Kavramsal kurgu, şehir ve toplum açısından akropolün korunması adeta Yunan şehrinin dirlik ve düzenini temsil etmekte olup, Temel Değerler Manzumesi'nin akropol kavramı, tanrı veya tanrıça adına mekânı kuşatmasını temsil etmekteydi. Böylece Akropol'ün niteliği ile başlayan ilk kuvve, Athena ve diğer tanrıların eylemlere ait paylaşımı toplumun çeşitli eylemlerine ilk kuvveyi (güç) veren, temel değer adına nedenselliği de başlatan yani mekânı kuşatandır.

Tanrılar tarafından temel değer adına kuşatılan yer polis kavramı ile niteleniyordu. Böylece temel değerden gelen kuvve ile bir düzen kurularak yeryüzü Antik Yunan toplum için anlamlı, düzenli ve değerli bir mekâna dönüşüyordu. Artık polis Akropol'ün ya da kurucu tanrının eteklerinde teraslanarak aşağıya doğru uzanıyor ve kuşatılan mekânda bulunan şehir tanrı veya tanrıçasının gözetimi, düzeni, korunması ve kuşatması altında mekânsal kurguyla Temel Değerler Manzumesi'ne göre başlıyordu.

5.4 Antik Yunan Şehrinde Mekânsal Kurgu

Akropolün eteklerinde başlayan mekânsal kurguda tanrılar; doğa, doğüstü âlem ve hayatın tamamının içinde rol oynuyorlardı. Şehirdeki her mekânın kurgusunda mutlaka bir tanrının niteliği, tasarruf sahipliği ve temel değer ile anlamlı bir kavramsal kurgusu bulunuyordu. Mekânda ilk kuvve olarak Athena'nın koruyuculuğu (Gates, 2021:385, 388) olduğu gibi aynı anlayış diğer ihtiyaçları için üretilen mekânlarda da geçerliydi. Kavramsal yapılanmada ilişkilendirildiği üzere bir temel değer mekân tanımı niteliği üzerinedir ve toplumun bütün mekânsal ilişkilerinde aynı biçimlenmenin tekrarını oluşturmaktadır.

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin mekân anlayışı, akropolden başlayarak şehri de aynı şekilde biçimlendiriyordu. Örneğin; Demeter'in tarımdaki bolluğu, Hermes'in kurnazlığı, Nymphelerin su takdisi, Dionysos'un şenlikleri, Herakles'in gücü gibi mekânsal kurgular mitolojiden gelen kavramlar ile bütünleşerek şehirdeki biçimlenmelerde gerçekleşmekteydi. Halk, gündelik hayatındaki işlevleri tanrılar ile yaparlar, gerektiğinde tapınaklarda bulunan sunaklarda kurbanlar keserek ve sunaklara yemekler bırakarak tanrılara teşekkür eder ya da onların kızgınlıklarını almak isterlerdi. Böylece bir yer, tanrılara ait simgesel anlatımlarla temel değer üzerinden nitelik kazanarak, şehir denilen anlamlı bir mekâna dönüşüyordu. İnsanın şehirdeki işlevsel ihtiyaçlarına temel değerden gelen kurgu ile istikamet verilerek tanrıların nitelediği iradi eylemler yapıyordu. Tanrıların tarım, su, rüzgâr gibi işlevsel faydaları sayesinde şehrin gündelik hayatında toplumla birlikte yaşıyorlardı. Mekândaki ilişkiler, biçimlenmelerde kolaylıkla akılcı bir düzene giriyor ve şehir hayatında bir manzume halinde devam ediyordu. Toplumun, Temel Değerler Manzumesi'nin ortaya koyduğu mekânsal kurguyu Antik Yunan şehrinin bütününde anlamlandırabilmesi ve hissedebilmesi mümkün oluyordu.

Yukarıda aktarılan bilgiler ışığında; Yunan şehrinin, insanların taptığı tanrılarla iç içe yaşayabilmeleri, tanrıların insanlara gündelik hayatında yardım etmeleri ve onlara adanmış faaliyetleri yerine getirebilmeleri için kurgulanmıştır. Yunan şehirciliği, bu sayede insanları kan bağı ve akrabalık ilişkilerini aşacak şekilde temel değerleriyle bir arada yaşatabilen, bir yerin mekân üzerinden paylaşımını sağlayan, polis düzenini kuran ve toplumu temel değerleriyle yaşatan bir anlayış haline gelebilmiştir.

5.5 Antik Yunan Şehrinde Mekânsal Yapılanma

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nde bulunan tanrıların, mekânsal kurguda doğrudan gündelik hayat içinde bereket, deprem, eğlence, korunma vb. kavramlar ile kurgulanması kuşatılan mekânın eylem zemininde bir işlev ile yapılanmasını kolaylaştırmaktadır. Çünkü mekânsal ilişkilere nedensellik ilişkisi veren kurgu, Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nde en açık şekilde ortaya konulmaktadır.

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi, aynı ilişkiler şeması üzerinden her tanrının sahip olduğu şehri kurma, tarım, bereket, şarap, eğlence, kurnazlık vb. kavramlar ile işlevsellik birlikteliği; eylemin işlev/simge boyutları ile mekâna ait zemini apaçık

hazırlıyordu. Mekânın kuşatıcısı şehirdeki her eylemi yapana kendisini doğrudan bildiriyor, kurgu üzerinden temel değere istikamet vererek yönlendiriyordu. Toplum bilerek ya da bilmeyerek eylemi niteleyen simgeyi görüyor, onunla yaşıyor, kabul ediyor ya da itaat ediyordu. Bireyin duyu ve düşünce dünyasında kolaylıkla tasavvur edilen kavramsal değer, işlev ile yapılandıktan sonra üretimlerde biçimlenmesi başlıyordu. Aynı zamanda bu mekânlardaki insanın eylemlerini niteleyen ve belirleyen temel değer, bir manzume (sistem) dâhilinde kendini de topluma bilindir kılıyordu.

En yalın haliyle, Antik Yunan biçimlerinde, Temel Değerler Manzumesi'nin şehirdeki mekânsal ilişkisi, mekânda bulunan bir hizmetin tanrıya adanarak başlaması ve tanrının o hizmeti topluma lütfetmesi şeklindedir. Şehir mekânında, yeri mekâna çeviren değerler manzumesi, mekânsal yapılanmada şehirdeki gündelik hayatın içinde eylemler ile görünür olabilmektedir. İnsanların gündelik yaşantısında ihtiyaç duyduğu işlevler, amaçsal ilk gücü (kuvveyi) ortaya çıkarmakta ve insanları irade sahibi yaparak eylemin simgesel boyutunu katmaktadır.

Böylece ortaya konulan, kuramsal çerçeveye göre ele alındığında; Aristoteles (Kutluer, 2003: 550-552) eylem-mekân arasındaki ilişkiyi; *“Her unsura has tabii hareket yine ona has tabii bir mekâna doğrudur”* diyerek eylemi gerçekleştireni doğrudan kendi mekânını yönlendireceğine dair nedenselliği aynı bağlamda gerçekleştirmektedir. Çünkü mekân, hatt-ı zatında çeşitli insan faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için gerekli eylemleri kolaylaştıran, sevdiren, öğreten, besleyerek imkân veren ve gerçekleşmesini mümkün kılan bir zemindir. Antik Yunan medeniyetinin Temel Değerler Manzumesi; şehirdeki biçimlenmeleri tanrılarına adanmış, içindeki eylemlerin simgesel boyutunu da temel değerden gelen kavramlar ile yapılandırmıştır.

Antik Yunan temel değeri olan mitolojinin, şehirdeki kurgu ve işlev ile yapılanmasının görünür olduğu ana mekânlar elbette ilk bakışta tapınaklardadır. Her tapınağı kuşatan tanrıçanın mitolojideki kurguda anlamlı bir görevi ve gündelik hayata yansıyan bir işlevi vardı. Bazen de yurttaşları en çok korktukları şeylerden korumak, güven vermek de tanrıların görevleri arasındaydı. Örnek olarak Poseidon depremlerden sorumluydu. Yurttaşlar, deprem gerçekleştiğinde Poseidon'u kızdırdıklarını düşünerek, depremlerden korunmak için onu memnun etmeleri gerektiğine inandıklarından sunaklarda kurban kesmekteydiler.

Aslında, şehrin mekânsal ilişkilerinde tapınaklar haricindeki diğer mekânlarda da mekân anlayışı tapınaklardan farklı değildi. Agora, tiyatro, stadium, gymnasium gibi biçimlenmelerde de manzumenin tanrılarla olan kavramsal kurgusu ve işlevi aynı ilişkiler içinde yapılanmaktaydı. Çünkü şaraptan aşka, metal işletmeciliğinden depreme kadar gündelik hayata dair her işleve ait bir tanrılar vardı. Mekânsal ilişkiler içinde, bu yapılarda da işlevler ve tanrıların simgesi aynı anlamlı ve çelişkisiz bir bütün içinde hayatın parçasıydı.

Aynı bakış açısıyla değerlendirildiğinde; gündelik faaliyetler olarak görülen agoradaki ticaret, tiyatrodaki oyunlar, gymnasiumdaki spor müsabakaları ve vücut geliştirme eğitimleri (beden eğitimi) aslında; Yunan kültüründe niteliğini temel değerinden alan ve tasarruf sahipliği tanrılara adanmış faaliyetlerdi. Bu faaliyetlerin amacı; tanrılar ile hayatı bütünde yaşamak, tanrılar hoşnut tutmak ve onları yücelterek yurttaşların bir tanrı gibi ölümsüz olabilme arzusuuydu. Çünkü toplumun ideal insan tanımlarında, tanrılara öykünmek ve tanrı gibi ölümsüz olmak da aynı mekânsal kurgunun ve hayat anlayışının bir parçasıydı.

Hâlbuki bahsi geçen bu yapılar, günümüzde insanların eğlenmek, hoşça vakit geçirmek ve spor müsabakalarını izlemek için kullandıkları, Antik Yunan zamanındaki simgesel anlamını taşımayan mimari biçimler olarak şehirlerde bulunmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki; Yunan dünyasında Temel Değerler Manzumesi'nin bir parçası olan inancın günlük hayattaki işlevi ve mekândaki görünürlüğü, günümüzün seküler toplumlarından çok orta çağ toplumlarına benzerdi. Hayatı değerleriyle birlikte yaşayan Yunan toplumunda, idari işlerin, tanrılara sunular yapılan kutsal alan ve yapılarda veya bunlara bitişik yerlerde bütünsellik içinde yürütülmesi gayet doğaldı.

Antik Yunan dünyasının Temel Değerler Manzumesi, şehirlerdeki mekânsal kurguya ait kavramları mitolojide tanımlı bir işlev ile yapılandırarak, mimari öğelerin değerlere göre biçimlenmesini de kolaylaştırmıştır. Böylelikle mitolojiye bağlı temel değerlerin ürettiği bir mekânda kuşatılan insanların, Temel Değerler Manzumesi'ndeki kavramların ihtiyaç duyduğu mimari biçimlenmeleri kolaylıkla toplumun zihin dünyasında algılatmış, bu biçimlenmelerin sınırlarını belirleyerek biçimlendirmiş ve ürettirmiştir. Yunanlar, eylemleriyle tanrılara öykünerek onlara layık ve onlar gibi görkemli ve mükemmel biçimlenmeler elde etme tasavvuru içinde olmuşlardı. Bu nedenle, şehirlerin geometrik kusursuzluğa olabildiğince yakın olmasını ve mimarlık

anlayışında erdemi simgeleyen “arete” kavramına uygun olmasını istemişlerdir (Al-Sabbagh ve Gorgees, 2019: 2).

Özetle şehir, bir tanrıya yada tanrısal kahramana adanarak, temel değerın mekânsal kurgusu içinde kuşatıldıktan sonra coğrafi bir yer mekâna dönüşmektedir. Tanrı, şehirdeki tasarruf sahipliğini Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi adına deklare etmektedir ve manzumedeki diğer tanrılar da kuşatılan mekânda kavramlar ile yer tutarak şehirdeki gündelik hayatın içinde bilinir olmaktadır. Böylece, eylemin kuramsal çerçeveden gelen simgesel ve işlevsel iki boyutunun mekânda toplum tarafından temsil edilmesi ile üretilen şehir mekânı bir manzume içinde gerçekleşmektedir.

5.6 Antik Yunan Şehirde Mekânsal İlişkiler ve Izgara Plan Yaklaşımı

Antik Yunan medeniyetinin ilk safhasında, şehir mekânının üretimi tarihsel süreç içinde, mekânsal kurguya bağlı olarak fakat düzenli bir geometriye bağlı olmadan biçimlenirken, daha sonraları düzenli bir geometrik plan dâhilinde biçimlenmiştir. Şehir, süreç içinde mükemmelle ulaşma idealiyle biçimlenerek sistematik bir eylem zeminine kavuşmuştu. Arete kavramıyla, her alanda iyi olmayı ve mükemmelliği tanrılaşdırarak öykünen Antik Yunan medeniyeti, şehirdeki gereksinimlerini kolayca karşılayabilmenin arayışını, geometriden faydalanarak, ızgara planda bulmuştur (Wysherley, 1991:14).

Yunancada toprak ölçüsü anlamına gelen geometri (geometria), kendini en mükemmel şekilde ızgara planda gösterirken, yapı malzemesinde de özellikle mermer başta olmak üzere keskin, kusursuz ve kalıcı çizgilerin yakalanabilmesi için çeşitli taşların tercih edildiği bilinmektedir (Kostof, 2012: 103).

Izgara plan, birbirini dik açı ile kesen caddeler sayesinde yukarıdan bakıldığında ızgaraya veya dama tahtasına benzeyen, mükemmel gözüken basit bir geometrik biçimlenmedir. Wycherley’e göre (1991:13-31); bu kadar basit bir planın yüksek zekâyâ dayalı yaratıcılık gerektirmediği aşikâr olmakla birlikte, Yunan kültürünü ve mimari gerekliliklerini keskin çizgili bu şablonun içine oturtabilmek gerçek bir başarıydı.

Bu biçimlenmenin işlevsel boyutu; şehirdeki mimari biçimleri, işlevlerine göre bloklar halinde sokaklarla ve caddelerle birbirinden ayırarak, şehrin ortasına konumlanan kamu binalarının etrafında eşit büyüklükteki adalara yerleşen konut alanlarının planlı bir şekilde büyüebilmesini sağlamaktı. Bu sayede, tabiri caizse şehrin iskeletini oluşturan ızgara şeklindeki sokaklar ve caddeler, yerleşimi bölümlere ayırarak her biri farklı işlevlere sahip alanların birbirine etki etmeden rahatça gelişmesine imkân vermiştir (Tanaç, 2000: 45). Böylece şehirler kolay ve adil olarak bölünüyor aynı zamanda kolaylıkla taklid edilebiliyordu (Mumford, 2019: 230, 239).

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin kavramsal kurgusunda bulunan ve "düzen kurmak" anlamına gelen "polis"in eylemi şehrin planına da aksediyordu. Şehirleşmeyi düzene bağlayacak bir teorinin Yunan kavrayışında taşıdığı önemi Platon'un "Yasalar" adlı eserindeki ideal polistede görebilmek mümkündür. Platon, burada ideal polis için asla 5040 yurttaşı geçmemesi gerektiğini söylemektedir. Çünkü bahsettiği sayı 1'den 12'ye varıncaya değin yalnızca 11 sayısı hariç her sayıya tam bölünebilen ve bu sayede şehirdeki idarî faaliyetlerin icrası için en uygun sayıdır. Bu sayede kurulacak ideal polisteki arazi paylaşımı da kura yöntemiyle yapılabilecektir (Platon, 2007: V, VI, IX, XI, var. 737, 740, 745-746, 771, 877, 919, 929, 39 (dn. 10), 200, 203-204, 210-211, 239, 374, 429, 442).

Yunan medeniyetinde ilk şehir plancısı kabul edilen ve kendi devrinde, "şehirleri bölen adam" olarak da anılan Hippodamos'a ait planın Yunan öncesi şekli uygulama kökenleri kadar Antik Yunan medeniyeti içerisindeki tarihsel kökenleri de tartışmalıdır. Çünkü işlevsel olarak şehir sathını bölümlere ayıracak şekilde ızgara yapılı yerleşim örneklerinin ilk nüveleri Arkaik Dönem'de de görülmektedir (Wycherly, 1991:13-17). Anlaşılan o ki; Hippodamos'a mal edilen ızgara planı, Yunan tarihinin erken safhalarında oluşmaya başlayıp, Helenistik Dönem'in sonuna değin gelişimini sürdürmüş, bir şehircilik biçimlenmesidir (Tanaç, 2000: 45).

Aristoteles'in övgüyle söz ettiği Hippodamos'a atfedilen "Izgara Plan", aslına bakıldığında bir biçimlenme olarak sadece Yunan'a özgü bir tasavvur değildir. Çünkü Yunanlar, tarihsel birikim ve kolektif çaba ile geliştirilen kimi buluş ve yöntemleri tek bir kişinin yaratıcılığına mal etme geleneğine sahipti. Bu bağlamda, planın biçim yönünden Yunan medeniyetinden önceki medeniyetlerde de uygulandığı tarihsel bir gerçektir. Örneğin; Mısır medeniyetinde Kahun (MÖ 14. yüzyıl), Mezopotamya

medeniyetinde Babil (MÖ 10. yüzyıl), İndus Vadisi medeniyetinde ise Harrappa ve Mohenjo-Daro (MÖ 16. yüzyıl) ızgara planının uygulandığı diğer şehirlerdir (Kostof, 2012: 103,105).

Ancak Hippodamos'un ızgara planının kendinden önceki uygulamalardan ayrılan özgün bir yanı vardı. Hippodamos'un (MÖ 5. yüzyıl) mekânın yapılanmasını kavramsallaştırdığı görülmektedir (Gallion ve Eisner, 1963: 15-26). Izgara plan; Hippadamos tarafından, temel değere ait kurguda tanımlanmış kavramlar ile kuralları bir düzen içinde pratik ticari hayatın içine bir biçimlenme olarak dâhil edildi (Mumford, 2019: 208). Çünkü Hippodamos, şehirlerin yalnızca bir biçimlenme olarak değil aynı zamanda işlevsel ve toplumsal tabakalara göre de tanzim edilmesi gerektiğini savunmuştur (Mumford, 2019: 209; Gates, 2021: 368). Şehri planlarken; asker, çiftçi ve esnaflar için birbirinden ayrı mekânlar tasavvur etmiş ve bu fikrini (Çabuk ve Demir, 2012: 137) Pers Savaşları'nda harap olduğu için yeniden inşa edilen Pire kentinde hayata geçirmiştir (Howatson, 2013: 399).

Manzume açısından ızgara plan biçimlenmesinin, ticari ve pratik hayata bağlı öne çıkan işlevsel tarafından ziyade, mekânsal ilişkilerdeki kurgusunun hangi temel değere bağlı olduğu daha önemlidir.

Kutsal, kamusal ve özel alanlara bölünerek tanzim edilen şehir, her toplumsal tabaka için ayrı bir işlev görebilmekteydi (Kriesis, 1965: 65; Kostof, 2012: 105; Wycherley, 1991: 13-31). Bu yönü ile değerlendirildiğinde; Hippodamos'un kendinden önce var olan ızgara şeklindeki şehir planlamacılığını esas alarak ideal bir toplum için, kamusal örgütlenmeleri düzenleyecek siyasi bağlamı da bulunan bir şehirleşme teorisi geliştirdiği söylenebilir (Tanaç, 2000: 45).

Izgara planın manzumeye göre değerlendirilebilmesi için, biçimlenmenin 3 boyutu olan işlevsel, temsili ve simgesel boyutları ayrıştırılmalıdır. Izgara plan biçimlenmesinin, bir şehircilik modeli olarak ortaya çıkmasını zorunlu kılan işlevsel ihtiyaç, aslında ticarete dayalı olarak pratik ve hızlı üretilmesinin talebiydi (Mumford, 2011: 228; Wycherley, 1991: 26). Bu bağlamda ızgara plan, ticari sebeplerden doğan işlevsel bir ihtiyaç gibi gözükse de eylemi ve biçimi niteleyen bir kurgu ve kuşatımı olmalıdır.

Aslında manzumeye göre değerlendirildiğinde, ızgara plan sistemi şehirdeki değerler manzumesinin hiyerarşik ilişkisinin hızlı ve akılcı yapılanmasını gerçekleştirmiştir.

Hippodamos, çok tanrılı bir kabulün mekânsal ilişkilerinin zorluğunu, kimi zaman kendi adı ile kimi zaman da “ızgara plan” olarak ifade edilen teknikle aşarak, akılcı ve kolaylıkla biçimlenmeye aktarmayı başarmıştır. Wycherley (1991): göre de; ızgara plan ile Arkaik Çağ şehirleri arasındaki düzenli-düzensiz ayrımı biçimseldir ve sadece görüntüye etki etmektedir.

Manzume açısından Hippodamus’un şehir planlamasındaki tasarımı, dönemin medeniyet tasavvurunu gösteren bir biçimlenmedir ve bu tasarım biçimlenmenin temsili özelliğine girmektedir. Şehirde mekânsal kurgunun işlevler ile yapılanması kolaylaştıkça toplum değerlerini daha rahat yaşayabilmektedir. Manzumeye göre Antik Yunan şehirlerinin ızgara planı, topluma temel değerini yaşamını kolaylaştırdığı için etik olarak tanımlanmaktadır.

Yunan şehirlerinin ızgara plan ile üretimi, çok tanrılı inancın kendi aralarındaki hiyerarşik ilişkisini mekânda anlamlı ilişkilendirilerek biçimlere kolaylıkla indirgenmiştir. ızgara plan sayesinde, mekânsal ilişkilerin simge-işlev-temsil birlikteliğine ait 3 boyutlu biçimlendirme daha kolay ve hızlı üretilmiştir.

Aristoteles, önceki dönemlerin geometrik düzensiz uygulamalarından dolayı Atina’nın sokaklarına atıfta bulunarak, çağdaşı olan Hippodamos’un ızgara planının Yunan şehirciliği için yararlı ve işlevsel olduğunu ifade etmişti. Ancak Hippodamos yöntemi ile inşa edilecek şehirlerde, savaş durumunda düşmanın şehri ele geçirmesini zorlaştırmak için teorik düzenlilikten bazı sokaklarda taviz verilmesi gerektiğini de belirtmiştir. Kısacası, ızgara plan Antik Yunan Değerler Manzumesi’ni akılcı, pratik ve gündelik hayatı kolay yaşanabilir olarak topluma sunmuştur.

ızgara plan sayesinde Yunan şehirlerinin mekânsal kurgusunu niteleyen simgesel boyutu kolayca biçime aktarılabilirdiği gibi, arazinin ortak ve özel kullanıma yönelik paylaşılması da anlamlı bir hal almıştır. Spiro Kostof’un (2012: 104-105), planın tarihsel zorunluluklardan doğmuş olmasıyla birlikte, Yunan şehirciliği tarafından neden bu kadar güçlü şekilde benimsenmiş olduğuna dair getirdiği yorum önemlidir. Ona göre (2012); kolonilerdeki şehirler, ana vatanlarındaki gibi "organik" yerleşimler değillerdir. Yani askerî ve siyasi ihtiyaçları karşılamak için çeşitli küçük yerleşimlerin zorla bir şehir bünyesine dâhil edildiği, synoikismos veya benzeri geleneksel usullerin kullanılması söz konusu olmadığı gibi, ana vatandakine benzer korunması gereken arazi mülkiyetine ilişkin haklarda bulunmaz. Çünkü şehirleşecek saha hem kültürel

hem de ritüel anlamda tümüyle boştur. Bu boşluğu, yanlarında getirdikleri tanrı kültleri ve bağımsızlıklarının teminatı olan polis organizasyonu ile ızgara planı gibi pratik ve işlevsel bir model sayesinde hızlıca doldurabilmişlerdir (A.g.e.: 104-105). Bu bakımdan, Yunanlı mimar ve sanatçıların mesleki becerilerini rahatça icra edebildikleri ızgara planı, estetik açıdan bir şaheser elde etmekten ziyade kolonilerin pratik ihtiyaçlarını giderme amacı taşımaktaydı (Wycherley, 1991: 13-31).

Görüldüğü üzere; kökenleri Arkaik Dönem'e kadar inen ızgara planı, ilk safhada kolonileşmenin getirdiği yeni şehirler kurma gibi pratik ihtiyaçları karşılamak için ortaya çıksa da mevcut şehirleri temel değere göre düzenleme ve biçimlendirme amacı de yüklenerek Yunan şehirciliğinin ayırt edici bir formu (biçimlenmesi) haline gelmiştir. Bununla birlikte, Klasik Dönem'de ortaya çıkan demokrasi rejiminin eşitlikçi düşünceleri de şehri eşit alanlara bölen ızgara planının teorik çerçevesine eklenmiştir. Böylece ızgara planının mevcut uygulamaları, Antik Yunan toplumunda yer bulan eşitlikçi ve özgürlükçü anlayışla harmanlanarak, bireye ve topluma şehirleşmede mekânsal bir özgürlük sunma amacına dönüşmüştür (Tanaç, 2000: 45; Owens, 1991: 51).

Biçimlenmenin İonia dönemine ait temsili ihtiyacı ise; Yunan kolonizasyon faaliyetleridir. Bilindiği üzere hem Yunan ana karasının tarımsal yetersizliği hem de ticaret sayesinde giderek artan sanayi üretimi, Yunan polislerini ham madde, toprak ve yeni pazarlar aramaya itmiştir. Böylece Akdeniz ve Karadeniz kıyılarında koloni şehirleri kurulmaya başlanmıştır (Mansel, 1999: 158). Kurulan her yeni koloni Yunanlı şehirleşmenin fiili güçlükleri ile uğraşmak mecburiyetinde bırakmıştır. Fiili güçlükler, aday şehir için seçilen topoğrafya ile konutlaşma ve değerleriyle uygun düşecek dinî yapılaşma için arazinin azami seviyede verimli kullanımının sağlanmasında yatmaktaydı (Owens, 1991: 34). Bu nedenle kolonicilerin yeni kuracakları her şehirde toprak bölüşümünü ve halkın ihtiyaçlarını en hızlı ve kolay biçimde nasıl karşılayabileceklerine verdikleri pratik yanıt; ızgara planı olmuştur. Bu sayede, ileride doğabilecek karışıklıklar önlenmiş ve şehrin kamusal ve kutsal alanları ile diğer ortak kullanım alanları kolayca belirlendikten sonra, özel alanlar ve konutlar için toprak dağıtımının kura yoluyla yapılabilmesi sağlanmıştır (Wycherley, 1991: 13-31).

Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkilerine göre; Hippadomas'a ait ızgara plan, toplumun temel değeri içselleştirilerek, hayatın akışı içinde eyleme dönüşmüş bir üretimdir. Manzumeye göre olan sınıflandırmada, ızgara plan mekânsal biçimlenme kapsamındadır ve bu durum İonia toplumunun kültür ürünüdür. Izgara plan, işlevsel olarak pratik bir şehir kurulumunu sağlamış, temsili olarak İonialıların kolonizasyon hareketlerini çevresel, iktisadi ve teknik yöntemler ile kolaylaştırmış ve Antik Yunan temel değerlerine de hâle getirmeksizin (anlamalı kalarak) mekânsal ilişkileri biçimlendirmeyi gerçekleştirmiştir. Antik Yunan toplumu değerler manzumesi içinde değerlendirildiğinde başarılı olmuş estetik ve etik bir medeniyet tasavvuru örneğidir.

5.7 Antik Yunan Şhrinde Mekânsal Biçimlenme

Öncelikle Antik Yunan medeniyetinde, biçimlenme tam bir görsel şenlik ve sanat eseri olarak ortaya çıkmaktadır. Biçimlerinin yüzeyinde ve konturlarındaki tasvirler, sokaklardaki heykeller, çeşmeler, figürler, yazılar mekânsal ilişkilerin ve temel değerlerin niteliğine ait sınırsız bilgi vermektedir. Simgesel boyutu destekleyen unsurlar biçimin her sathında bulunabilir. Bammatt'ın (2020: 102) mekânı anlatırken tanımladığı; *“Batı mimarisinde cephe, zaten bir gösteri niteliğindedir. Bir amblem gibi, arkasında ikamet eden kişiyi tanımlayan bir bilgi niteliğindedir”* görüşü, Antik Yunan'a ait tasvir ve heykeller ile dolu olan yapıların temel değeri ile olan simgesel boyutun aktarımını kuvvetlendirmektedir.

Bu bölümde; Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin şehirlerdeki biçimlenmelerin mekânsal ilişkilerine nasıl etki ettiğini simgesel, işlevsel, temsili boyutları üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Mekânsal biçimlenmeler Antik Yunan şhrinde çok çeşitli olmakla birlikte, ilerleyen bölümlerde mekânsal ilişkiler ibadethane, yönetim, ticaret ve barınmaya ait biçimlenmeler bağlamında şehrin temel değer ile ilişkisi değerlendirilmiştir.

5.7.1 İbadethane- Tapınaklar ve Kutsal Alanlar

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin özünü oluşturan mitoloji, politeist bir dinin gerektirdiği çok sayıda tapınağa ve kutsal alanlara sahipti. Antik Yunan şhrinde sanat toplumun en üstün güzelliklerini ortaya koyabilmek ve en büyük özlemlerini

ifade edebilmek için kullanılmıştır ve bu anlayışın biçimlendiği tek yapı ise tapınaklar olmuştur (Wycherley, 1991:7). Çeşitli dinî bayram, festival, kurban vb. adaklar adama gibi faaliyetlerinden oluşan ibadetler, başta akropol olmak üzere, şehrin muhtelif yerlerinde kurulmuş tapınaklarda ve diğer kutsal mekânlarda icra edilirdi. Her ibadetin kendi tanrısına ait mekânları ve biçimlenmeleri bulunmaktaydı. Tapınaklar adeta tanrının bir eviydi ve içine ziyaretçilerin girmesine izin verilmiyordu ve ziyaretler tapınağın bulunduğu kutsal alanlarda yapılıyordu (A.g.e.: 95).

Akropol, esasında Arkaik Dönem Yunan şehrinin bizatihi kendisidir. Krallık rejiminin hüküm sürdüğü bu devirde saraya, tapınaklara ve askerî yapılara ev sahipliği yapan akropol, Klasik Dönem’de ortaya çıkacak olan polis ile eştir. Akropol, zamanla eski şehir konumuna gerileyerek; çevresinde yapılacak yeni şehirden daha yüksek bir noktada kaldığı için muhkem bir sığınak ve değerli eşya saklama yerine dönüşmüştür. Helenistik Dönem’de ise şehir hayatında geri plana itilerek mimari bakımdan, kullanımdan çıkmış boş bir alan haline gelmiştir.

Klasik ve Helenistik dönemlerde akropol, Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi’nin geçmişine gönderme yapan atalara ait simgesel boyutu ile kurgulanmıştır. İşlevsel olarak da şehri gözetleme, kollama, savunma işlevleri ile mekânsal ilişkiler içinde yapılanmıştır. Bu bağlamda akropolün kabul-kurgu-yapılanma-biçimlenme manzumesinde dönemin temsili şartlarına bağlı olarak 3. boyutta biçimlendiği ifade edilebilir.

Akropol, aslında şehrin koruyucu tanrı veya tanrıçasına ait tapınağıdır (Gates, 2021: 311). Akropole yüklenmiş olan bir diğer eylem ise düzenli gerçekleşmeyen fakat şehrin kuşatılması gibi nadiren görülebilecek kötü durumlarda ortaya çıkar (A.g.e., 341). Akopol, eski dönem şehri olduğu için hem surlarla çevrilidir hem de yüksek bir mevkide konumlandırılmıştır. Bu nedenle, bu gibi hallerde şehir sakinlerinin sığındığı ve güvendiği bağımsızlığı simgeleyen bir mekândır (Can, 2003: 77-78; Wycherley, 1991: 9,34-35)

Antik Yunan şehirlerinde, akropol haricinde birçok tapınak ve kutsal alan bulunmaktaydı ve buna bağlı olarak Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi’nin şehirlerdeki en somut değer- biçim ilişkileri ve simgeleri hiç kuşkusuz bu tapınaklardı.

İlk örnekleri Arkaik Dönem’de görülen tapınaklar, akropolden ibaret şehirlerin mimari bakımdan en etkileyici ve gösterişli yapılarıydı. Çünkü bu yapılar, tanrılara adanmış

oldukları için, her türlü başarı ve sanatsal becerinin ilk önce ifade edilebileceği yegâne mekânlardı. Bu nedenle zaman içinde tapınakları, daha dayanıklı ve gösterişli inşa edilebilmek amacıyla değerli malzemeler kullanılmıştır (Wycherley, 1991: 7). Temel Değerler Manzumesi'nin biçimlenmedeki temsili özelliklerinin toplumsal, çevresel, iktisadi ve teknik şartların değişmesi ile birlikte tapınakların biçimlerinin de ideal olan mükemmelliğe doğru ilerleyişi gözlemlenebilmektedir.

Tapınaklar mimari biçim olarak genellikle dikdörtgen plan üzerine inşa edilen yapılarıdır. Kimi zaman dairesel veya kare plan üzerine inşa edilmiş nadir örnekleri de vardı. Bu yapıların dış kenarları Dor, İon veya Korint tarzı sütunlarla çevrili iken, iç kısımda adandığı tanrı veya tanrıçanın kült heykelini içeren bir oda ve tüm yapıyı örten ahşap iskeletli, kiremitle kaplanmış bir çatı bulunurdu. Önceleri sütunlar ahşaptan, duvarlar kerpiçten inşa edilirken yalnızca kült heykeli gibi değerli nesnelerin imalinde taş kullanılmaktaydı. Çünkü; taşın hem elde edilmesi hem işlenmesi hem de taşınması zor ve masraflı bir işti. Zamanla sıradan yapılardan farklı olarak yapılan tapınakların inşasında ahşap ve kerpiçin yerini tümüyle taş aldı (Roth ve Akça, 2000: 277).

Yunan şehrinin hemen her yerinde yer alan tapınaklar daha çok akropol ve agora çevresinde yoğunlaşmışlardı (Wycherley, 1991: 8). Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ne ait mekânsal kurguda tanrı ve tanrıçaların evi kabul edilen bu yapılar ile şehrin koruma altına alındığına da inanılırdı. Şehri koruma işlevine sahip tanrılar, böylece mekânsal kurgu-yapılanma ilişkisini tamamlıyorlardı. Hatta sahip olduğu tapınaklar vasıtasıyla şehrin tanrı ve tanrıçalara ait kutsal mekânlar haline geldiği düşünülürdü. Tanrı ve tanrıçalara ait kutsal alanlar tapınaklarla da sınırlı değildi. Temel Değerler Manzumesi, biçimlenme üzerindeki simgelerle şehrin hemen her noktasında kendini gösterebilirdi. Örneğin; Atina'daki sokaklarda dikit biçimli tanrı Hermes heykelleri dikildikleri alanları da kutsamaktaydı (Wycherley, 1991:79). Benzer şekilde Yunan şehirlerinde yer alan evlerin hem içindeki ocaklar hem de avlularındaki sunaklar tanrılara adanmış kutsal ve simgesel noktalardı (A.g.e.: 80). Özel mülkler dışında kamu yapılarında yer alan tanrı ve tanrıça heykelleri, kabartmaları ve diğer simgeleri değerler manzumesine ait kabul ile mimarinin iç içe geçmişliğini göstermektedir (A.g.e.: 93).

Ayrıca mekânsal biçimlenmeleri zaman içinde gelişerek gösterişli hale gelmiş kutsal alanlar da bulunurdu ve tapınaklardan farklı olan kutsal alanlar sınırları işaret taşlarıyla

belirlenmiş tanrı ve tanrıçalara adanmış alanlardı (A.g.e.: 81). Bu alanlar şehrin boş bir arazisinde veya şehrin tümüyle dışında yer alabilirlerdi. Kimi zaman bir pınar kimi zaman bir orman veya jeomorfolojik bir oluşum kuşatılarak ve sınırlanarak kutsal alan kabul edilebilirdi. Kuşatılan yerin içine ilgili tanrı veya tanrıçanın kült heykeli, sunağı vb. şeyler yerleştirilirdi. Örneğin; sağlık tanrısı Asklepios'a adanmış bir kaplıca, çeşitli hizmet yapılarıyla donatılarak bir kutsal mekân haline getirilirdi (Can, 2003: 83). Böylece; tanrılar kutsallık üzerinden mekânı temel değer adına kuşatır, gündelik hayatın içinde tanımlanan eylemler ile toplumun ihtiyaçlarını giderirler ve gündelik hayatın içindeki mekânlarında anlam bulurlardı.

5.7.2 Yönetim – Konseyler ve Akropol

Yunan medeniyetinin geçirdiği kültürel süreç, Temel Değerler Manzumesi'nde mekân kurgusuna ait kavramların biçimlenme sürecini belirlemiştir. Henüz felsefenin tam tekâmül etmediği Arkaik Dönem'de; Yunan'ın geleneksel dini olan mitoloji Temel Değerler Manzumesi'nin tamamını oluşturmaktaydı. Yani akılcılık ve onun doğurduğu kişi hürriyeti yokken yönetim geleneksel krallıkların monarşi rejiminden ibaretti. Bu nedenle daha sonra gelişecek ızgara planlı şehirlerin akropolünü oluşturacak Arkaik Dönem şehirlerinde, kralların maiyetleriyle yaşam sürdüğü saraylar yönetimin temsil edildiği mekânlardı.

Ancak felsefenin getirdiği akılcı görüşler ile tam şeklini Klasik Dönem'de alan Yunan değerler manzumesindeki kişi ve şehir özgürlüğü yönetim anlayışını tümüyle değiştirmiştir. Artık Yunan'ın en bilindik siyasi yapısı, bir tür şehir devleti olan polistir. Polis, Yunan değerler manzumesinde kutsal, vazgeçilmez ve tanrıların bahsettiği bir hediye olarak görülmüştür. Bu hediye aleyhine yapılacak her türlü girişim değerler manzumesine karşı işlenmiş bir suç kabul edilmiştir. Bireysel hürriyete sahip yurttaşlar, bu hürriyeti borçlu oldukları Polis'i yönetme hakkına da sahip olmuştur (Tanaç, 2000: 23).

Polis'in idaresindeki bu yenilik, Temel Değerler Manzumesi'ne dâhil olan akılcılığın getirisi olmakla birlikte mekânsal biçimlenmelerin temsili özelliğinin değişimine neden olmuştur. Artık tipik Yunan polisinde sarayın yerini Bouleuterion (halk konseyi) ve Gerousia (aristokratik yönü ağır basan yaşlılar meclisi) gibi halk meclisleri almıştır (Mansel, 1999: 115-116).

Yunan medeniyetinde, şehrin yönetimini üstlenen 500 kişinin oluşturduğu meclise Boule adı verilir (Can, 2015: 187). Arkaik Dönem monarşilerinde kral için danışma işlevi gören bu meclis, Polis'in teşekkülü ile şehirlerin sadece gündelik işlerini değil, aynı zamanda siyasi kararlarını da almaya başlamıştır. Yurttaşların oluşturduğu bu halk konseyinin toplantılarını yaptığı mekâna ise Bouleuterion denilirdi (Howatson, 2013: 154-155).

Bouleuterion, kimi şehirde dairesel kimi şehirde de dikdörtgen veyahut kare biçimli inşa edilen taş bir yapıdır. Esasında meclis üyelerinin toplanıp faaliyet yürüttüğü bir salondan ibaret olan bu yapıların, oturma alanı tiyatrolara benzer olup nal biçimli bir mimariye sahipti. Konuşma platformunun önünde aşağıdan yukarıya dizili olan sıralarda oturan meclis üyeleri, konuşmacıları dinlerler ve gerekli hallerde oylama yaparlardı (Tomlinson ve Akbulut, 2003: 76-78).

Konseyin başında ve mekânın ortasında toplantıya başlamadan önce temel değer adına mekânın kuşatıcısı olan tanrıçaya şükranların sunulduğu sunak bulunmaktaydı. Genelde alçak duvarlı olan sunaklar, tapınakların ana bir ögesi ve tapınaklarda ibadetin gerçekleştiği yerdi (Gates, 2021: 290-291). Böylece sunak, simgesel boyut olarak mekânda tasarruf sahibini ve kuşatıcıyı niteleyendi (Can, 2015: 58). Kuşatıcıyı temsil eden sunak, temel değer-biçim ilişkisini sağlayan unsur olarak konseyde durmaktaydı. Sunak, konseyde yapılan eylemin işlevsel boyutuna simgesel boyutu ekleyen tanrıçanın, mekândaki varlığının bir simgesi idi.

Tarihsel süreç içinde, akropol biçimi yerine gelen halk konseyi biçimlenmesi, yönetme eylemine ait işlevin kraldan halka aktarımını sağlamıştır (Gates, 2021: 311). Yönetimin biçiminde bir değişiklik gerçekleşse de mekânsal ilişkilerde biçimlerin arkasındaki mekânın yapılandırması ve kurgusunu incelendiğinde, yönetimin Temel Değerler Manzumesi ile olan ilişkisi gözlemlenmektedir. Konseyde bulunan sunaklar, tasvirler, simgeler mekânın kurgusunu ve kuşatıcısının varlığını değiştirmeden şehrin kral tarafından yapılan yönetim işlevini demokrasi adı altında halka ait yönetim işlevi ile değiştirmiştir. Nitekim, eylemlerin irade sahipliği ve tasarrufu devam etmiş ve Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi ile kurgulanmış olarak gözlemlenmektedir.

5.7.3 Ticaret – Agora ve Liman

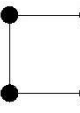
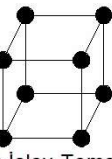
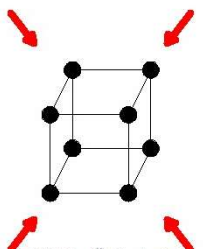
Antik Yunan medeniyetinde MÖ 8. yüzyıldan itibaren tarih sahnesine çıkmaya başlayan şehirlerin (polisler) her biri, Ege havzasının jeomorfolojisinin siyasi birlik kurmayı zorlaştıran coğrafi yapısından ötürü, her biri birer şehir devleti olarak gelişim göstermişlerdir. Bu durum her ne kadar deniz aşırı ticareti teşvik etmiş olsa da polisler buldukları yörenin iktisadi imkânlarıyla sınırlı kalmıştır. Çünkü Yunan anakarası, geniş ölçekli tarım için az sayıda ovaya sahiptir (Mansel, 1999: 123-127,183-186). Fazla nüfusa sahip Atina gibi büyük şehirler ise iktisadi faaliyetleri sınırlayan bu tip coğrafi açmazları; ihtiyaç duydukları ürünleri ya deniz aşırı ülkelerden ithal ederek ya da doğrudan nüfusunun bir kısmını kolonizasyon için o bölgelere göndererek aşma yoluna gitmişlerdir (Wycherley, 1991: 10).

Hiç şüphe yok ki ticaret kavramı; bir şehir, mekân olarak üretildikten sonra şehri geliştiren ve büyüten en önemli unsurdur. Ticari alanlar Yunan şehirlerinde de dinî, ticari, siyasi faaliyetlerin yürütüldüğü ve bu yönü ile toplumsal ilişkilerin en yoğun şekilde yaşandığı kutsal bir mekânsal biçimlenmedir. Agora kelimesi Yunan şehirde insanların toplanma yeridir ve şehrin azar yerini belirtir (Can, 2015: 31; Gates, 2021: 359). İlk ortaya çıktığında akropolün dışındaki açık arazilerde hitabet için kutsal bir platform ve oturma yerlerinden ibaret olan bu mekânda, dinî festivaller düzenlenir ve tiyatro oyunları sahnelenirdi. Doğal olarak insanların bu tür faaliyetler için toplandığı bir yer ticarete de uygun olduğundan şehir pazarı agorada kurulmaya başlanmıştır. Böylece Antik Yunan medeniyetinin erken devirlerinde, şehirlerin kalbi akropoller iken, süreç içinde agora önem kazanarak yerleşimin merkezi halini almıştır (Can, 2003: 79; Gates, 2021: 311; Wycherley, 1991: 45).

Izgara plan içinde biçimlenen agoralar, mimari bakımdan basitçe kare veya dikdörtgen biçimli bir arazinin dış çizgisinin duvar, iç çizgisinin ise sütunlarla çevrilmesinden oluşurdu. Duvar ve sütunların üzerine çatı eklenerek elde edilen stoa, agorayı kullanan insanlara yürütecekleri her türlü faaliyet için barınak olurdu. Mimari stilleriyle agoraya görkem katan stoanın, sütunları arasına çekilen duvarlar ile çok sayıda oda da elde edilmiştir (Can, 2015: 31; Wycherley, 1991: 98-108). Dükkân olarak kullanılan bu odalar, agoranın çarşısı iken, iç kısımda kalan avlu pazar olarak kullanılmıştır (Krischen, 1967: fig. 150). Ancak agoralar; her zaman kesin çizgilere sahip olmayıp, Atina agorası gibi örneklerde de görülebileceği üzere zaman içinde birbirine eklenen

ve genişleyen dağınık yapılardan oluşmuş planlara da sahip olabiliyordu (Rodgers, 2015: 310).

Tablo 5.1: Agora Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	Antik Yunan Değerler Man. Değişmez Nitelik: Tanrı Zeus
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Hermes İçeriği : Ticaret, Kurnazlık, Pazar Tanrısı
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: Ticaret, Haber Getirme, Kumar
3. BOYUT	BİÇİMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Agora Hermes Heykeli Hermes'e adanan Sunak
ZAMAN BOYUTU	- DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Klasik Yunan şehrinin merkezinde veya kıyı yerleşimlerinde, liman yakınında konumlanan agoranın çevresinde çeşitli kamu yapıları ve tapınaklar bulunurdu (Can, 2015: 31). Bu tapınaklara eklenmiş kutsal alanlarda vardı. Nitekim agora içerisinde bulunan bu kutsal alanlarda şehrin kurucusu vb. kahramanların mezarları ve sunakları yer alırdı (A.g.e.: 31). Agora ve çevresindeki ibadethaneler arasında en dikkat çeken

ticaret, pazar ve kurnazlık tanrısı Hermes'e adanmış tapınaktır (Wycherley, 1991: 61-62; Can, 2003: 81). Agora ve çevresindeki dinî yoğunlaşma ve sunak; Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nde bu mekânın bir *temenos* yani kutsal alana çevirmektedir (Gates, 2021:290).

Yunan şehirlerinde agora, dinî ve ticari faaliyetlerin yanı sıra demokrasi rejiminin ortaya çıkmasıyla birlikte siyasi toplantıların da yapıldığı bir yer haline de gelmiştir. Bu özelliğinden başka, agora çeşitli türden eğlencelere, yarışmalara ve felsefi faaliyetlere ev sahipliği yapmaktaydı (Wycherley, 1991:45; Can, 2003: 79, 81; Can, 2015: 31).

5.7.4 Eğitim – Gymnasium ve Tiyatro

Antik Yunan medeniyeti, şehirdeki toplumun eğitime önem vererek yurttaş yetiştirmeye özen gösteriyordu. Antik Yunan medeniyetindeki şehirlerde, eğitim hakkından yoksun olan köleler ve polisins mensubu sayılmayan yabancılar bir tarafa bırakılacak olursa eğitim esas itibariyle yurttaşlara verilirdi. Çünkü Yunan düşüncesinde, yurttaş dışındaki toplumsal katmanların, yalnızca kendilerine biçilen hayatı yaşayacak ve verilen görevleri ifa edebilecek seviyede basit bir eğitim almaları yeterli görülürdü (Davidson, 2008; Burnet, 2008). Yapılan biçimlenmeler; mekânda insan ve topluma yön gösterse de eğitim değerler manzumesinin bilinirliğine ait içsel ve dışsal hazırlık aşamasıdır. Ayrıca şehirdeki Temel Değerler Manzumesi'nin bilinirliği aynı zamanda eğitim ile gerçekleşmektedir.

Bu bağlamda yurttaşların çocukları; 7 yaşına kadar evlerinde anneleri, bakıcıları veya aileye mensup diğer kadınlar tarafından yetiştirilir, bu temel eğitim sonrasında da okula gönderilirdi (Jenkins, 1988: 7-13). Yurttaş çocuklarına verilecek temel değerler eğitimi önemliydi, çünkü Yunan anlayışında ileride polisins yönetimine katılacak, siyasal görevler üstlenecek bu çocukların iyi bir yurttaş olarak yetişmeleri için değerler eğitimi almaları elzemdi. Bu nedenle, evdeki temel değerler eğitimi sonrası grammatistes adı verilen okullarda okuma-yazmanın haricinde aritmetik vb. dersler gündelik hayatın ikamesi için verilmekteydi.

Grammatistesini bitiren orta sınıf mensubu Yunanlar hemen iş hayatına başlarken, üst sınıfa mensup zengin ailelerin erkek çocukları eğitim almaya devam ederdi. Bu kapsamda 18 yaşına varıncaya kadar önce müzik ve şiir, akabinde de gymnasiumda

atletizm ve vücut geliştirme ile değerler eğitimi alırlardı. Nihayetinde bu ikinci aşama eğitim tamamladıktan sonra; kişinin, aklen ve bedenen yurttaş olmaya layık olduğunu kanıtladığı kabul edilirdi. Artık bağlı olduğu polise sadakat yemini ederek yurttaşlığa ilk adımını atabilirdi. Ancak yurttaşlık haklarından yararlanabilmesi ve şehirdeki görevlerini ifa edebilmesi için 2 yıl süren zorlu ve disiplinli bir askerlik hizmetinde bulunması gerekirdi. Çünkü her yurttaşın mensup olduğu polisi koruyabilmesi cesaret ve bedenî güç gerektiren yüksek bir fazilet sayılmaktaydı. Bu hizmeti de tamamlaması halinde 20 yaşında yurttaş olarak polisteki meclis ve jürilerde görev alarak şehir hayatına tam manasıyla iştirak ederdi (Aytaç, 2018: 26-29).

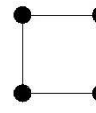
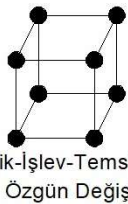
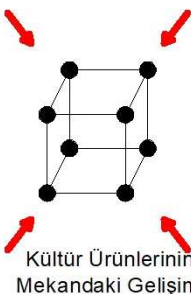
Kadınların çocuklukları sırasında aldıkları değerler eğitimi, yurttaşlara kıyasla daha basit olup, ideal bir eş ve ev hanımı olmalarını sağlamak için verilirdi. Eğitimlerini annelerinden veya evlerindeki diğer kadınlardan alırlardı. Küçük yaşlarda başlayıp evde süren eğitimden sonra, çocuk doğurabilecekleri 15 yaşına geldiklerinde ise kendilerine uygun bir koca ile evlendirilirdi (Estin ve Laporte, 2002: 58-59; Akalın, 2003: 26-29).

Antik Yunan temel değerler eğitiminin en önemli mekânlarından biri olan gymnasium, Yunancada çıplak anlamına gelen “gymnos” sözcüğünden türetilmiştir (Can, 2015: 363; Gates, 2021: 336). Nitekim adından da anlaşılacağı üzere bu mekânda gençler, çıplak bir vaziyette hem askerlik için hem de Yunan Temel Değerler Manzumesi’nin öngördüğü ideal erkek vücuduna sahip olabilmek için beden eğitimine tabi tutulurlardı (Can, 2015: 363). Gymnasium; banyo, egzersiz ve soyunma odaları, güreş sahası ve içilip söyleneşerek sosyalleşmenin gerçekleştirildiği mekânlardan oluşan karmaşık bir yapıydı (Saltuk, 1997: 71; Sennet, 2001: 36, 38). Gymnasiumlar Antik Yunan’ın toplumsallaşması için okullardı (Gates, 2021: 336). Aynı zamanda gymnasiumlar kutsal alanlar ve felsefe okulları ile ilişkilidir, bilinen en ünlü gymnasium Atina’nadaki Akademia’dır ve burada Athena’ya tapılırken aynı zamanda Zeus’un, Hermes’in ve Herakles’in de birer sunağı vardı (Wycherley, 1991:80, 129-131). Atina’daki bir başka gymnasium olan Kynosarges’te Herakles’e tapınılırdı ve toplumun içinde spor ve düşünce bu mekânlarda gelişmişti (A.g.e: 130).

Herakles, ömrü boyunca Hera’nın düşmanlarıyla mücadele ettiği için, mitolojinin en meşhur kahramanıdır. Herakles’in temsil ettiği kahramanlıklardan dolayı sanat eserlerine konu olmuş ve pek çok Yunan şehri onun adını almıştır (Can, 2015: 389).

Kendisi işlevsel olarak örnek bir güreşçi, okçu ve at binicisiydi. Herakles, bütün bu özelliklerinden dolayı toplumda fiziki ve moral gücün simgesi oluşturmuştur (Sözen vd., 2002: 97).

Tablo 5.2: Gymnasium Biçimlenmesinin Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	Antik Yunan Değerler Man. Değişmez Nitelik: Tanrı Zeus
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Herakles İçeriği : Gücün ve Kahramanların Tanrısı
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: Gymnasiumun Sahibi Güreşçi, Okçu, vb.
3. BOYUT	BIÇIMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Gymnasium Herakles Heykeli Herakles Sunağı
ZAMAN BOYUTU	- DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Gymnasiumlar, toplumun iç ve dış dünyasını biçimlendirdiği için bir Yunan şehirde mutlaka olması gereken bir unsurdur (Can, 2015: 363). Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkilerine bağlı olarak gymnasium incelediğinde; Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nden gelen Tanrı Zeus'un oğlu Herakles'in mekânıdır, genel manada gymnasium adını bir tanrı ya da bir herostan almaktadır aynı zamanda Hermes'te gymnasiumun tanrıları arasındadır (Gates, 2021: 394; Wycherley,

1991: 127). Antik Yunan şehirlerinde Herakles gymnasiumun tanrısı olarak kabul edilmekte ve mekânsal ilişkileri başlatmaktadır (Wycherley, 1991:131).

Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkileri açısından Herakles; ilk kuvveyi temel değerden alarak, nitelikli değişim ile amaçsal hareketi başlatmaktadır. Bu bakımdan Herakles, simgesel boyutu Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nden anlamlı bir mekânsal ilişki başlatmaktadır. Herakles'in manzumedeki kavramsal kurgusu, gymnasiumda eğitim gören Yunanlı bir genç için örnek bir kahramandı. Mekânsal ilişkiler açısından; gymnasium eğitiminde temel değerden gelen simgesel boyutu Herakles tamamlıyordu ve Yunanlı gencin iyi olabilmek için tanrı Herakles'e öykünmesi kolaylıkla sağlanıyordu.

Mekânsal ilişkilerin işlevsel boyutunda ise Herakles'in gücü, ideal sporcunun ya da askerinin gerekli ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Toplumun gündelik hayatında, Herakles'in bilinen 12 farklı işi vardı (Can, 2015:389). Böylece eylemin işlevsel olan ikinci boyutu gerçekleşmektedir. Nitekim manzumenin mekânsal ilişkileri bağlamında, toplumun gündelik hayatında Herakles iyi bir eğitim almış kahraman olarak biçimlenmekteydi. Herakles'in gymnasiumu mekân tutması, Yunan yurttaşların polis düzeni için kendisindeki özellikleri göstermekle birlikte onların iyi bir eğitim almasına da istikamet vermekteydi.

Yunan eğitim sisteminde ilk eğitim safhasından sonra ergenlik çağına gelen erkek çocuklar, Herakles gibi eğitim almaları için gymnasiuma kabul edilirdi. Çocukların bu yaşlarda vücutlarındaki doğal kas dokusu gelişimi bu mekânda tabi tutuldukları eğitim ile kolayca biçimlendirilirdi. Bu aynı zamanda askerlik eğitimlerinin de başlangıcını oluştururdu. Askerî eğitim sayesinde ileride her biri birer yurttaş olacak çocukların, polisin savunulması gerekli olduğunda askerlik yapabilecek fiziksel yeterliliğe sahip olmaları sağlanırdı. Buna benzer bedenî eğitimlerin yanı sıra düzgün bir hitabete sahip olabilmeleri için ses eğitimi de verilirdi. Ayrıca ses eğitimleri münazara yürütebilme becerisiyle pekiştirilirdi. Çünkü ileride politika yapacak oldukları için bu tür yetiler kazanmaları gerekli görülürdü (Sennet, 2001: 38, 42).

Gymnasiumda, çocukların Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ni, duygu ve düşünce dünyasında içselleştirmelerini sağlayacak değerler eğitimide verilirdi. Bu eğitimin özünde, bireyin ideal bir yurttaş olabilmesi için bedeniyle iç dünyasının uyumlu olması gerektiği fikrini aşılacak vardı. Çünkü ideal bir beden ne kadar gurur

duyulası ise bunun akside bir o kadar utanç vericiydi. Bu nedenle vücudunu ve zihin dünyasını geliştirmiş bir çocuk, ailesi için büyük bir gurur vesilesi olurdu. Çocuklar aynı zamanda polislin hizmetine de adanmış oldukları için, ideal bedenleri sadece aileleri için değil toplum için de gurur kaynağıydı. Erkekler için çıplaklık sorun değildi, kadınlar ise ortak alanlarda çıplak değildi ve atletler olimpiyatlara çıplak katılıyordu (Gates, 2021: 319). Doğal olarak erkek bedenine böyle yaklaşan bir toplumda çıplaklık; her vesilede gururla gösterilmesi, sergilenmesi gereken asla utanılmayan bir olguydu (Mumford, 2019: 201). Nitekim farklı fikirleri demokrasinin özü olarak gören ve düşünce hürriyetini isteyen Yunan polisleri, aynı şekilde bireyin gurur vesilesi olan bedeninde tıpkı düşünceleri gibi çekinmeden teşhir etmesini isterdi (Sennet, 2001: 26, 38, 42).

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nde çıplaklık, bedenî teşhiri; felsefe ve siyaset ise düşüncelerin teşhiri sayıldığı gibi, yurttaşın şehirdeki hemen her mekâna istediği gibi girip çıkması ve bu mekânların, tiyatro, agora vb. üstü açık yapılar olması demokrasinin öngördüğü özgürlük ve şeffaflığın bir gereği sayılmaktaydı (Sennet, 2001: 27). Bu sayede Temel Değerler Manzumesi'nin teşvik ettiği bedenî ve mental teşhircilik, kendine mekânsal kurguda da yer bularak, şehrin mimarisinde Yunan dünyasını bir açık hava medeniyeti haline getirecek şehircilik anlayışıyla kuşatıyordu. Bu anlayış Yunanlara çocuk yaşta gymnasiumda gösteriliyor, öğretiliyor ve deneyimlemesi sağlanıyordu. Böylece toplum tarafından gurur vesilesi kabul edilen çıplaklığa ilişkin eylemler, değerler manzumesinin simgesi haline gelip, gymnasium ve stadion gibi mekânlarda icra edilerek gündelik hayatın bir parçası haline geliyor, aynı zamanda toplumun değerlerine dönüşüyordu.

Antik Yunan medeniyetinde, spor ve spor faaliyetleride aslında değerler manzumesinin önemli bir parçasıydı. Tanrılara adanmış Pan-Helenik oyunlardaki koşu yarışlarının yapıldığı mekânlara Stadion denirdi (Can, 2015: 886, 907). Söz konusu oyunlarda çıplak atletlerin katıldığı koşu yarışmaları yapıldı.

Erken devirlerde yaklaşık 180 m uzunluğundaki toprak parkurun etrafında yarışları izleyen seyirciler bulunurken, Klasik Dönem'de toprak pistin çevresindeki seyirci kısmı taş mimari ile daha gösterişli ve kalıcı hale getirilmişti (Harris, 1966: 65-66; Miller, 2004: 31, 35). Yunan şehirde ızgara plan gereğince gymnasium ile stadion

dinsel (temel değer) spor faaliyetlerine ayrılmış alan içerisinde yer alırdı (Howatson, 2013: 355-356, 883).

Stadion, gymnasium ve sportif amaçlı faaliyetlerin işlevsel ilişkisi şehir hayatında yer alsa da aslında, bireye içsel ve dışsal hazırlığı, tanrı gibi mükemmel bir biçime ulaşmasını arzulatan, öğreten ve eylemleri ile nitelikli kimlik sahibi olmasını sağlayan değerler manzumesiyle ilişkili mekân olarak kullanılmaktadır. Antik Yunan Temel Değerler Manzumesinden gelen Herakles kurgusu ile başlayan mekânsal ilişkiler Stadion biçimlenmesini de ortaya çıkarmıştır. Stadia kökeninden gelen kelime, Herakles'in belirlediği ve bir solukta attığı 600 Olimpik adım ya da Yunan ayağına denk gelmektedir (Gates, 2021: 335; Sözen vd., 2002: 97). Stadion'un yaklaşık 180 metre olan koşu parkuru aslında Herakles'in 600 adımı şenliklerde oyunlaştırılarak simgeleşmiş, toplumda koşu işlevi ile eylemi yapılandırmış ve temel değerden gelen bir anlam ve nitelik bulmuştur.

Tiyatro biçimlenmesi, spor ile beraber şenlikleri ve eğlenceyi de seven Yunanların şehirlerinden günümüze kadar ulaşan mekânıdır. Günümüzde işlevini sürdüren Yunancada, "görme yeri" anlamına gelen tiyatro (theatron) sözcüğü, elçi anlamına gelen "theros" ile ilişkili olup, herhangi bir mekân ve zamanda gerçekleşen olayları canlandırarak izleyiciye aktarma faaliyetinin icra edildiği mekânlar için kullanılmaktaydı. Görsel ve işitsel canlandırmaya dayanan tiyatro sayesinde insanlar, tecrübe etmedikleri yaşanmışlıklara simgesel yolla iştirak edebilmişlerdir (Carlson, 1986: 36; Pavis, 1998: 345-346; Sennet, 2001: 49).

Yunan dünyasındaki erken devir tiyatroları, izleyiciler için topoğrafyanın özelliklerinden yararlanılarak yamaçlara teraslama yöntemi ile yaslanan ahşap oturma alanı ile atlet, dansçı ve şairlerin gösterilerini icra ettiği, "orquestra" isimli dairesel sahneden ibaret mekânlardı. Oturma alanına teraslama ile verilen basamaklı yükseltiler sayesinde izleyicilerin dikkati sürekli olarak orkestrada kalabiliyordu. Zamanla tiyatrolarda, ahşap yapı elemanları yerine taş kullanılarak daha gösterişli ve kalıcı bir mekân elde edilmiştir. Bunun yanı sıra, orkestranın gerisine "skene" isimli hem dekoratif hem de akustik işlev gören bir duvarda eklenmiştir. Böylece sahnedeki sesler dağılmaksızın en uzak noktadaki izleyiciye kadar ulaşabildiği gibi, izleyicilerin sesleri de mekâna yayılarak gösterinin sesini gölgelemiyordu (Brnić ve Ferne, 2019: 78-79).

Atletizm sporları gibi tiyatro eğlenceleri de Dionysos'a adanan dini kutlamaları içermektedir (Gates, 2015: 353). Yunan tiyatrosunun, MÖ 6. yüzyıldaki dinî festivaller sırasında sahnelenen gösteriler ile başladığı kabul edilmektedir. Bu bağlamda, şarap tanrısı Dionysos'un onuruna düzenlenen bağ bozumu festivali sırasında koro halinde söylenen ve tanrıyı takdis eden şarkı örnek verilebilir. Zamanla tiyatrolarda tanrı ve tanrıçaları anmak için oyunlar sahnelenmeye başlamıştır (Howatson, 2013: 252-256, 945).

Yunan tiyatrosunun mekânsal ilişkilerinin başlamasında, tanrı Dionysos'u anmak için her yıl bağ bozumunda düzenlenen şenliklerde söylenen şarkı yattıyordu. Bu şarkıya Yunancada, "keçi şarkısı" anlamına gelen tragedya (tragoidia) ismi verilmişti. Şarkının bu şekilde adlandırılmasının nedeni icracılarının Dionysos'un yanında dolanan ve vahşi doğayı temsil eden satyr isimli yarı insan yarı keçi varlıklara benzer kostüm giymelerinden ileri gelmekteydi. Zamanla ilk tiyatro türü haline gelen tragedya, Yunan dünyasına Atinalılar tarafından kazandırılmıştır (Liddell ve Scott, 1940; Sowerby, 2012).

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi bağlamında, eğitimin de bir parçası olan tragedyayı (Martin, 2012) Aristoteles vazgeçilmez iki öğeye ayırarak değerlendirmiştir. Bu öğeleri, tragedya kahramanlarının zaafı olan "hamartia" ve arınma anlamına gelen "katharsis" olarak tanımlamıştır (Aristoteles, 1995). Zaaflar önemlidir, zira tragedya karakterleri Homeros'un Yunan mitolojisinin temelini oluşturacak metinlerindeki tanrısal kahramanlardan farklı olarak bu tür insani özelliklere sahiplerdir. En öne çıkan zaaf, arete (erdem) yoksunluğu olup, tragedyalarda bunun üstesinden gelebilmek için sophrosune (sağduyu/ölçülülük) ve harmonia (ahenk/uyum) gerektiği vurgulanırdı. Sophrosune, Yunan Temel Değerler Manzumesi'nde o kadar önemliydi ki müşahhas hale getirilerek bir peri olduğuna inanılmıştır (Erhat, 1993). Ancak Aristoteles'in belirttiği gibi tragedya tümüyle dinî özellikler de sergilemezdi (Aristoteles, 1995).

5.7.5 Barınma – Konut ve Mezarlık

Şehirlerde yaşayan bireyler için barınma ihtiyacı, insanlığın en eski devirlerinden itibaren temel bir ihtiyaç olmuş ve bu amaçla önceleri mağaralar kullanılmış, daha

sonra ağaçlardan derme çatma barınaklar ve en nihayetinde ahşap, kerpiç, pişmiş tuğla ve taş gibi yapı elemanlarından konutlar yapılmıştır.

Yunan şehirlerinde de kutsal ve kamusal yapıların yanı sıra barınma alanları olan evler bulunmaktaydı. Evler, kamusal alanın etrafındaki boş arazilere konumlandırılmışlardı. Bununla birlikte evler, gerek topoğrafyadan azami ölçüde yararlanabilmek için gerekse de çok katlı inşa tekniğinin sınırlı oluşu nedeniyle alandan tasarruf edebilmek amacıyla geniş arazileri işgal edecek şekilde değil, birbirine bitişik yapı adaları oluşturacak biçimde inşa edilmişti. Bu zorunluluğun bir diğer nedeni, şehri savunacak surların gelişi güzel veya keyfi şekilde değil aksine topoğrafyanın sağladığı savunma imkânları gözetilerek inşa edilmesinden kaynaklanırdı. Çünkü konut alanlarının genişlemesi, yapımı maliyetli olan surların dikkatle seçilen yerlerinin değiştirilmesini gerektirecekti.

Izgara plan dâhilinde, birbirinden sokaklar ile ayrılmış yapı blokları halinde inşa edilen evler, dikdörtgen bir plan üzerine yerleşen iki odalı, yüksek pencereleri iç avluya bakan aile mahremiyetini gözeten biçimlenmelerdi. Kamusal alan biçimlenmelerine kıyasla daha yalın ve süslemesiz, işlevselliğin ön plana çıkarıldığı bu mekânlar, Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin simgeleri olan kutsal ocak ve sunak bulunurdu. Böylece mekânın kuşatıcısı temel değer, bireyin hayatındaki ev dâhil bütün biçimlenmeleri aynı mekân anlayışı ile nitelediği gözlemlenebilmektedir.

Antik Yunan şehirde, bireylerin şehir merkezine kolaylıkla ulaşması ve vaktini ev yerine şehirde geçirmesi şehir hayatına ait temel değerlerin bir kurgusuydu. Çünkü Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ne ait değerler ve ahlak nizamı birlikteliği, bireylerin her şeyi toplumla birlikte yaşayarak öğreneceğini savunmaktaydı ve bireyin şehir hayatının içinde olmasını arzulatıyordu. Mekânsal kurguya göre; barınma ve evler sadece insanın uyuması ve kısıtlı zaman geçirmesi için biçimlenen mekânlardı.

Mezarlık ve nekropoller, şehirde ölümlerin barındığı yer olarak şehir biçimlenmesinin bir parçasıdır. İnsanlık tarihi boyunca her medeniyetin Temel Değerler Manzumesi'nin en belirgin şekilde görüldüğü olgu, ölüme karşı tutumudur. Çünkü Temel Değerler Manzumesi'ne göre; esas kabulün mutlaka topluma doğa, doğaüstü âlem, hayat ve sonrası için açıklama getirme şartı bulunmaktadır. Ölüm, hayat sonrasına geçiş olduğu için ölüm insan zihninin ontolojik merak ve sorularının merkezinde yer almıştır. Ölüye nasıl davranıldığı, ne şekilde defnedildiği vb. âdetler ile ölümden sonra hayat olup

olmadığına ilişkin inançlar, o toplumun Temel Değerler Manzumesi hakkında en fazla bilgi veren şeylerdir.

Yunanların ölüme yani hayat sonrasına bakışı, Mısır'daki gibi belirgin ve beklentiler taşıyan bir öte dünya anlayışı içermezdi. Sonsuza kadar tıpkı dünya hayatındaki gibi bir yaşam sürme düşüncesine sahip olmayan Yunan inancı, buna mukabil davranış ve eylemlerde erdemi (arete) arardı. Bu nedenle bu dünyadaki yaşam daha önemli olup, insanlar ruhları veya bedenleri ile değil tanrılara öykünerek başardıkları dünyevî işlerle adlarının ölümsüz olmasını önemserlerdi (Can, 2003: 103; Roth, 2000: 265). Yunan inancına göre; insan öldükten sonra beden çürür, hayalet veya gölge gibi bir sureti geriye kalırdı. Bu suret ise Hades denilen yeraltındaki ölümler ülkesine giderdi. Ölümler ülkesi, iyi ve kötü eylemlerin ödüllendirileceği veya cezalandırılacağı bir cennet ve cehennem içermezdi. Bundan dolayı insan yaşamının tüm ilgisi bu dünyaya yoğunlaşmıştı (Eliade, 2017: 314-317; Özakpınar, 2018: 82).

Yunan şehirlerinde, ölüm olgusunun mekâna yansımaları hiç kuşkusuz mezarlıklardı. Yunanlar, mezarlıklarına “ölü şehri” anlamına gelen nekropol adını verirlerdi. Bir şehirde birden fazla nekropol olabileceği gibi, genellikle bu mekânlar yerleşime girişi sağlayan caddelerin iki yanına konumlandırılırdı. Çeşitli mezar tipleri vardı. Bunlar; kaba taş blokların oyularak şekillendirildiği khamosorion denilen lahit tipi mezarlar, tonozlu gömünün üzerine yığma toprak doldurularak elde edilen tümülüs tipi mezarlar, taş mimari anıtsal tipte mezarlar ve stel denilen mezar taşından ibaret mezarlardı (Mert ve Kuru, 2019: 9).

5.8 Bölüm Sonucu: Antik Yunan Şehirleri Temel Değerler Manzumesi-Mekân İlişkisi

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkileri en yalın haliyle; mekânı kurgulayan değerler manzumesine ait bir tanrı ya da tanrıçanın bir işlev ile boyutlanarak mekânı yapılandırdığı, mitolojik tanrının tasvir ve bezemeleriyle mekânın nitelenerek üç boyutlu biçimlendiği ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, şehrin bütününden sokaktaki çeşmeye kadar aynı mekânsal ilişkiler ve organizasyon ile tamamlanmaktadır. Böylece Antik Yunan'ın ideal şehirleri, değerler manzumesinin anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesini gerçekleştirmiş ve şehri temel değerleriyle anlamlı bir bütüne çevirmiştir.

Günümüzde Akılcılık (Rasyonelite) gibi gözükken Antik Yunan şehrinin arkasında, aslında bir Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkilerinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Antik Yunan'a ait şehirde yaşayanlar, bilerek ya da bilmeyerek Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'yle gündelik hayatın içindeki biçimler ve eylemler sayesinde tanışmaktadır. Değerler, zaman içinde şehirde yaşayanları biçimlendirerek temel değeri asıl ideal amacına ulaştırmaktadır.

Sonuç olarak; Antik Yunan medeniyetinin ideal şehir tasavvuru, bir temel değer kuşattığı mekânı sınırları içinde kurgulanmıştır. Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ne göre; şehirdeki eylemler temel değerden gelen nitelik ile kurgulanmış ve toplumun biçimlenmeleri Antik Yunan temel değerinden niteliğini almıştır. Bütün bu sürecin sonunda; Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi kendisine ait ideal bir şehir kurgulamıştır.

5.9 Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi MÖ 4.Yüzyıl Priene Şehri

Bu bölümde, Antik Yunan medeniyetinin Priene şehrinin mekânsal ilişkileri manzumeye göre değerlendirilmiştir. İlişkilere geçilmeden önce şehrin mekân öncesi çevresel, iktisadi ve teknik şartları ve tarihi arka planı incelenmiştir.

5.9.1 MÖ 4.Yüzyıl Priene Şehrinin Tarihi Arka planı

Priene şehri, Türkiye'deki Antik Çağ Yunan Helenistik dönemine ait yerleşimlerinden iyi bir örneğidir (Gates, 2021: 366). Anadolu Yarımadası'nın güneybatısında Aydın ili hudutları içinde yer alır. Şehir, ilk olarak MÖ 10. yy. da körfezin kıyısında kurulmuştur daha sonra Ege Denizi kıyısına 16 km, Menderes Irmağı'na ise 10 km mesafede bulunan Samsun (Mykale) Dağı'nın güney eteğine taşınmıştır (Acaroğlu, 1970: 449-451; Bozkurt, 2002: 2).

İçerisinde yaşamın sürdüğü devirlerde şehrin, bir liman yerleşimi olsa da zamanla Menderes Irmağı'nın taşıdığı alüvyonların birikmesi nedeniyle denizle irtibatı kesilmiştir (Grant, 1986: 523-524). Bu nedenle şehir, terk edilmiş ve sakinleri Miletos'a (günümüzde Balat yerleşimi yakınında) göç etmişlerdir (Pausanias, 1933: 178-179).

Resim 5.4: MÖ 5. yy. ile Ege Haritası

Kaynak: Mansel, 1999:267, Resim 153

Priene, Hippodamos'un Izgara Plan modelinin ortaya çıktığı İonia bölgesinde kurulmuş ve günümüze incelenebilecek düzeyde ulaşmış olduğu için araştırma açısından iyi bir örnektir. İonia bölgesinde, aralarında Priene'in de olduğu 12 polis bulunmakta olup, bunlar sırasıyla; Ephesos, Erythrai, Khios, Klazomenai, Kolophon, Lebedos, Miletos, Myous, Phokaia, Samos ve Teos'tur (Herodotos, 2019: 79-80). Her biri kurulduğu mıntıkanın dinî, ticari ve siyasi odak noktası olarak öne çıkan bu şehirlerden Priene, bir polisin taşınması gereken niteliklerin hepsine haiz olduğu kadar, ızgara planlı bir yerleşimin tüm özelliklerine de sahiptir (Acaroğlu, 1970: 451; Gates, 2021: 368).

Izgara planlı Yunan şehirciliğinin öncüsü kabul edilen Priene, bu model esas alınarak MÖ 4. yüzyılda Büyük İskender devrinde inşa edilmiştir (Mansel, 1999 :534). Şehir gelişimini Kappadokia hükümdarı I. Ariarathes'in (MÖ 332-322) kardeşi Orophernes tarafından yürütülen imar faaliyetleri ile Helenistik Dönem içinde tamamlamış ancak MÖ 2. yüzyılda da terk edilmiştir (Al-Sabbagh, Hadeel ve Gorgees, 1999: 3). Izgara

plan dâhilinde yaklaşık 300 yıllık bir ömrü bulunan şehrin MÖ 4. yüzyıldaki hali Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkilerine göre değerlendirilmiştir.

5.9.2 MÖ 4. Yüzyıl Priene Şehrinin Temel Değerler Manzumesi ile Mekânsal Kurgusu

Aristoteles ve Platon, kurguladıkları ideal şehirler için en uygun biçimlenmeden söz ederlerken ayrıntılı bir tariftten ziyade daha genel tanımlamalar yapmayı yeğlemişlerdir (Aristoteles, 2020: 10-11; Platon, 2007: 778-779). Şehirlere ait düşünceler, genellemeci olsa da yaklaşımları felsefi akılcılığa dayanmaktadır. Böylece Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin özünü oluşturan mitolojinin, şehirleşmedeki kuşatması ile değerler manzumesine eklenen felsefi akılcılık mekânsal ilişkileri başlatmıştır. İonialılar, bu mekânsal ilişkileri eyleme dökebilmek için ızgara plan modelini tasavvur etmiş ve yeni bir senteze imkân sağlayabilmiştir.

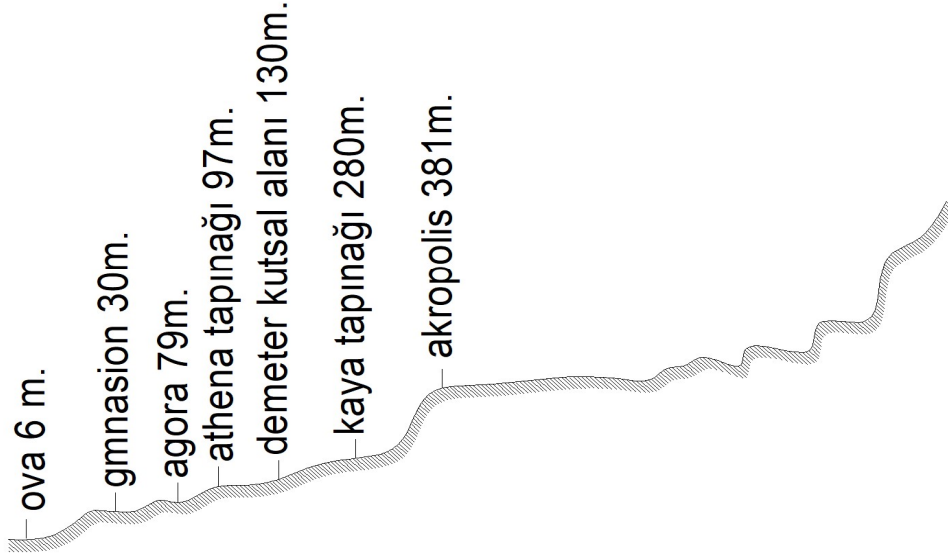
Antik Yunan şehrinin gelişiminde açıklanan akropol simgesi, Priene şehrinde dağın güney eteğinde en yüksek yere yerleşerek, 381 metrelik rakımı ile araziye hâkim durumdadır. Yerleştirildiği konum sayesinde şehrin kuzeyinde kalan akropol, surlara gerek duymaksızın şehirde doğal bir kuşatandır.

Priene'nin mekânsal kurgusunda bulunan Athena Polias tapınağı, şehrin merkezindeki en önemli tapınak ve en yüksek yere sahiptir (Bozkurt, 2002: 52; Wycherley, 1991: 24). Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin kavramsal kurgusunda insanlara bilgeliği ve şehirleşmeyi öğreten Athena, aynı zamanda şehirleri kuran, koruyan ana tanrıçaydı. Tanrıçayı niteleyen ikinci isim "polias", Yunanca'da "şehirler kuran" anlamına gelmekteydi. Böylece şehir sakinleri, Athena kültü ile şehirleşme gibi medeni açıdan bilgi ve birikim gerektiren bir toplumsal beceriyi kutsamakta ve Temel Değerler Manzumesi'ni buna benzer inanışlar ile mekânsal kurguya yansıtılabilmekteydi. Şehrin merkezinde inşa edilen Athena Polias Tapınağı, Atina şehrindeki gibi şehri temel değer adına korumakta, topluma şehirli olmak ve gerektiğinde şehri korumak için potansiyel gücü sağlayarak Priene şehir hayatında bulunmaktadır.

Temel Değerler Manzumesi açısından Priene şehrinin kurulması ve mekânın kuşatılması için, ilk kuvveyi temel değerden alarak topluma veren ana tanrıça Athena Polias'tır. Şehir kurabilmek için mekânsal ilişkilerin başlamasını sağlayan kuvve,

Antik Yunan Temel Değerine bağlı Athena tanrıçası tarafından açığa çıkartılmaktadır. Buna bağlı olarak Priene şehrine en hâkim tepede Athena Polias tapınağı bulunmaktadır (Gates, 2021: 371). Ayrıca Yunanların değerler manzumesinde, Athena haricinde birden çok tanrı bulunması, şehirdeki mekânsal kurgunun anlamlı ve çelişkisiz olmasını önemli hale getirmektedir. Bu nedenle mitolojik tanrılar arasındaki hiyerarşik kurgu, şehrin silüetine de etki etmektedir.

Şehir, akropolden sonra dört ana teras üzerine daha bina edilmeye devam edilmiştir. Yukarıdan aşağıya sıralandığında, şehirdeki ilk terasın 130 metre rakımındaki Demeter kutsal alanı olduğu görülür. İkinci teras ise 97 metre rakıma sahip ve konum olarak şehre daha hâkim bir noktada yer alan Athena Tapınağı'nın bulunduğu sahadır. 79 metre rakımlı üçüncü terasta hem konumsal olarak hem de içerisinde cereyan eden ticari faaliyetler nedeniyle şehrin merkezini oluşturan agora yer alır. 30 metre rakımlı son terasta ise şehrin sportif faaliyetlerine sahne olan gymnasium ve stadion bulunmaktadır (Yılmaz, 2006: 48).

Şekil 5.1: Priene Şehrinin Kesiti ve Biçimlenmelerinin Yerleşimi

Kaynak: Wiegand ve Schrader, 1904:35 Derleyen: M. Tutar

Teraslama uygulamasının politeist değerler manzumesinde, gerekli olan hiyerarşik kurgunun ideal biçimlenmesini sağladığı kesitten de anlaşılmaktadır. İonialılar,

çevresel faktördeki dezavantaj gözükken dik yamacı sahip oldukları deneyim ve geliştirdikleri teknik ile avantaja çevirebilmiş ve değerlerini şehirde kurgulamıştır.

Antik Yunan toplumu mekânsal kurgunun hiyerarşik ilişkilerini arazinin eğimini kullanarak aşmışlardır. Mekânsal kurgu şehirde teraslama yoluyla yerleştirilmiştir. Izgara planının eğimli bir sahanın gerektirdiği teraslama yöntemiyle uygulanmış olması, mimari bakımdan şehirdeki yapıların anıtsallığını öne çıkararak görkemli bir panorama elde edilmesini ve şehri kuşatan değerler manzumesinin hiyerarşik görünürlüğünü sağlamıştır. Mekânın kuşatıcı temel değeri, şehirdeki hâkimiyetini ve tasarrufunu bu yöntemle topluma bilindir ve görünür kılabilmiştir. Böylece temel değer, toplum ile anlamlı bir ilişki kurabilmiştir.

Resim 5.5: Priene Şehrinin İllüstrasyonu

Kaynak: Lepore, 2017: 27, Derleyen M. Tutar

MÖ 350 yılında kurulan Priene'nin, mekânsal kurgusu Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin kapsadığı mitolojik din ve felsefi akılcılığa uygun görünmektedir.

Çünkü Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal kuşatıcılığı Priene'de; akropol, Athena Polias, Demeter ve Zeus Olympus tapınakları ile varlığını açığa çıkartırken, şehrin planlaması da akla dayalı ızgara biçim gereğince kurguyu biçimlenmeye dönüştürmüştür.

Priene'nin üzerine kurulduğu coğrafyanın verimli bir arazi oluşu, toprağın ve iklimin kutsanmasını mitolojik inançlar nedeniyle gerekli kılmıştır. Bu bağlamda Yunan Temel Değerler Manzumesi'ne göre; şehir kurgulanırken yağmur, fırtına vb. hava olaylarının tanrısı olan Zeus ile tarım ve bereket tanrıçası Demeter'e adanmış tapınaklar mekânsal ilişkilerde yer edinmiştir. Nitekim Zeus Olympus Tapınağı'nın inşaatı Zeus'a adanmış, festival zamanına denk getirilerek bitirilmiştir. Demeter'e adanmış tapınak ise hemen agoranın yanına konumlandırılmıştır. Bu sayede toprağı ekip biçmenin sırrını insanlara verdiği inanan bereket tanrıçası, şehirdeki ticari ve beşerî faaliyetlerin yürütüldüğü merkezde temsil edilebilmiştir.

Priene şehrindeki sunaklar, çeşmeler, heykeller, tasvirler, tanrılara ait simgesel anlatımlar da şehir hayatını adeta tanrıların mitolojik ailesiyle toplumu iç içe yaşatmaktaydı. Bir aile hayatından farksız olan Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin tanrıları sanki şehrin soyut olan mekân tarafına yerleşmiş ve toplumda şehrin yer tarafına yerleşerek adeta şehirde birlikte yaşamışlardı. Yunanların şehir hayatı; tanrılarıyla birlikte eğlenmek, savaşmak ve hayatın sonunda tanrı gibi olabilmek için temel değere bağlı kurgulanmıştır.

5.9.3 MÖ 4. Yüzyıl Priene'nin Temel Değerler Manzumesine Göre Mekânsal İlişkileri

Priene şehri, hemen hemen aynı boyutlardaki geometrik biçimli yapı adaları ile birbirinden ayrılmış çok sayıda parçadan oluşan, ızgara planlı bir şehir olarak biçimlenmiştir. Şehir, aynı zamanda Klasik Dönem'e özgü bir planlama mantığıyla akropol, agora ve gymnasium ilişkisine dayanan biçimlenmelere sahiptir. Bu yönleriyle Priene, ızgara planlı şehirlere ait en iyi muhafaza edilmiş örneklerden biridir.

Küçük boyutlardaki bir Yunan şehrinin, inşa edilebilmesi için ihtiyaç duyulan temel koşulları tespit eden bir heyetin olduğu kaynaklardan aktarılmaktadır. Bu amaçla teşkil edilen heyetin görevi, topoğrafyayı da dikkate alarak şehrin sınırları ve surların

nerelerden geçirileceğini belirlemek, ardından agora vb. kamusal yapıların kurulacağı en uygun sahayı saptayarak, kalan binaların yerini ızgara planının gerektirdiği sokak ve caddelerin dağılımına göre planlamaktı. Yunan şehirlerinin biçimlenmesinde temsili özellikler olan çevresel, iktisadi ve teknik özellikler ön planda rol oynasa da şehirlerin kurulduğu yer kurucu tarafından seçilir, şehirlerin kurulduğu yer için kahinlerden yardım istenir ve temel atılırken tanrılar için kurban kesilirdi (Akarca, 1987:21; Bozkurt, 2002: 41). Priene şehri kurulurken de böyle bir heyet görev yapmış, heyet görevini icra etmeden önce dinî bir tören düzenlenmiştir (Wycherley, 2011: 22-23,26).

Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin, akılcılık yaklaşımı şehirlerin biçimlenmesine ait birçok genellemeyi toplumlarına yazılı ve sözlü aktarmıştır. Ayrıca bu akılcılığın arkasına; kendi mitolojiye bağlı temel değerleri ile mekânı nitelemeyi de bir irade ile biçime dâhil etmiştir. Yunan şehirlerine ait nüfusu hesaplamaları, planlama çalışmaları ve yerleşime ait bilgileri deneyim ve gözlemler ile yazılı kültürde yer bulmaktadır. Kültürün üretiminde Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin eylemlerini mükemmel yapma arzusunun şehirlerinin biçimlenmesine yansıdığı anlaşılmaktadır. Antik Yunan'ın ortaya koyduğu şehirler İonialıların medeniyet tasavvurunun da ideal biçimi elde etmeyi arzuladığını göstermektedir. Şehirdeki biçimlerin simgesel-işlevsel-temsili özellikleri değerlendirilerek mekânsal ilişkileri üzerinden mekânı kuşatan temel değeri ile anlamlı bir bütünde görünür kılınabilir.

Öncelikle şehrin bulunduğu yerdeki Menderes Ovası'na egemen kayalık Samsun Dağı savunulabilirliği besleyen bir coğrafi unsurdur. Bu dağın sağladığı bir diğer avantaj da şehrin sürekli su gereksinimini temin eden bir pınara sahip oluşudur. Ayrıca bu dağ, sağladığı yükseklik sayesinde insanların civardaki bataklıklarda çokça bulunan sivrisineklerden korunmasını da mümkün kılmıştır.

Bu coğrafi avantajlar nedeniyle Priene'in kuruluşundaki yer tercihi diğer tipik Yunan şehirlerinde olduğu gibi dağ yamacıdır. Nitekim şehrin üzerine kurulduğu yamaç, güneye baktığından ötürü Aristoteles ve Hippokrates'in insan sağlığı için öngördükleri ikincil derecedeki güneşten faydalanma ilkesini sağlamıştır. Yine bu sayede dağ eteğine arkasını dayayan şehir kuzeyden esen yelden etkilenmediği gibi, yerleşim sakinleri de kış mevsiminde güneşten daha fazla istifade edebilmiştir (Al-Sabbagh ve Gorgees, 2019: 1). Şehir için seçilen bu konum, gündelik hayata iklim üzerinden etki edebilecek zorlukların bertaraf edilerek, şehrin toplumsal faaliyetler için daha

yaşanabilir bir mekân haline gelmesini temin edebilmiştir (Acaroğlu,1970: 473; Bozkurt, 2002: 47).

Temel Değerler Manzumesi açısından biçimin temsili özelliği, eldeki imkânlar dâhilinde toplum tarafından azami dikkat edilerek, çevresel faktörlerin de bilinçli olarak biçimlenmede ele alındığı değerlendirilmektedir. Antik Yunan toplumunun medeniyet tasavvurunu ve şehri kurarken gerçekleştirdikleri eylemlerdeki iradeyi açığa çıkarmaktadır.

Şehrin mekânsal ilişkileri diğer Yunan şehirlerinde olduğu gibi kamusal alan, kutsal alan ve şahıslara ait özel alan olmak üzere üçe ayrılmıştır (Gates, 2021 :368). Akropolü merkez alan kutsal alanın eteğinde agora ve diğer kamusal alan yapıları bulunurken, bu alanları kuşatan özel alan, şehrin uçlarına doğru genişleyecek biçimde tasarlanmıştır. Bu sayede şehirlere (polislere) özgü yurttaşların eşitliği ilkesi mekânsal yapılanmayla sağlanmıştır. Şehirdeki herkesin merkezdeki kamusal alana rahatlıkla ulaşabilmesi işlevsel hale getirilerek sağlanmıştır. Kamusal alanın çekirdeğinde agora ve onu sınırlayan şehir konseyi bulunmaktadır. Bu sayede merkezdeki bu iki yapı bloku, ticari ve siyasi faaliyetleri bir araya getirerek şehir hayatının canlı olması sağlanmıştır.

Priene şehrindeki özel alan ise; yurttaşların evlerinden oluşmakta olup, arkeolojik çalışmalardan elde edilen veriler dikkate alındığında takriben 400 hanenin bulunduğu söylenebilir. Bu sayı üzerinden hesaplanacak olursa şehir nüfusunun hemen hemen 4000 ya da 6000 kişiden ibaret olduğu düşünülebilir. (Al-Sabbagh ve Gorgees, 2019: 2-3). Yapılan hesaplamalara göre; Priene şehri, Platon'un koyduğu yasalara uymaktadır. Bu ilişkide şehrin nüfusu, toplumun değerlerine bağlı ahlak nizamının kuralları çerçevesinde kontrol edilmektedir. Temel Değerler Manzumesi'nin 5. aşaması olan değerlendirme için gerekli ahlak nizamı ve değerler manzumesi birlikteliğinin Antik Yunan şehrindeki üretilere bilinçli olarak yön vermektedir.

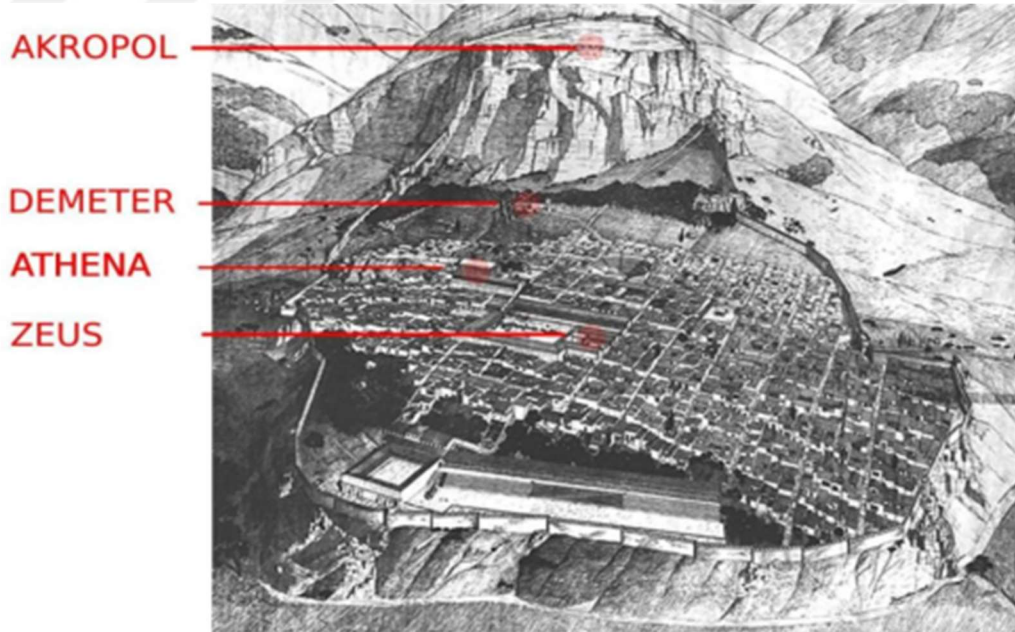
Şehrin ızgara planlı biçimlenmesinde ise yerleşimin bütünü batı-doğu aksında birbirinden ayıran yedi cadde bulunmaktadır ve caddeleri birbirine bağlayarak iskeleti tamamlayan, her biri 3,5 metre genişliğinde on beş sokak vardır (Bozkurt, 2002:47). Şehrin planlamasındaki bir diğer husus ise güney-kuzey aksının eğimli topoğrafyası nedeniyle bu yöne yerleşen sokakların, ulaşımı kolaylaştırmak için merdivenli inşa edilmiş olmasıdır. Izgara plan gereğince tasarlanan bu yapısal iskelet, yolların kavşak

noktalarının birbirlerine eşit uzaklıklar ile dağılımını sağlayarak, şehri benzer büyüklükte seksen kısma ayırmıştır.

Şehrin mekânsal biçimlenmesinin sınırlarını ise her Antik Çağ şehrinde olduğu gibi surlar ve savunma sistemi çizmiştir. Günümüz şehirlerinde önemini yitirmiş olan surlardan, bir bakıma mekânın kuşatılan ve kuşatan ilişkisinin dış dünyaya görünür kılınması olarak bahsedilebilir. Bu sınırlar içinde kalan bireyler, biçim olarak Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'nin kuşatması ve koruması altındadır.

Şehri çevreleyen taş işçiliği ile biçimlenmiş surlar, 2 metre kalınlığındaki duvarlar ve bunlara belirli aralıklarla bağlanan gözetleme ve güvenlik işlevli kulelerden oluşmuştur. Surların oluşturduğu koruma duvarında şehre açılan üç ana kapı bulunmaktadır. Bunlardan batı istikametindeki kapı, şehrin asıl ana giriş noktasıdır. Diğer iki kapı ise doğu tarafındaki ikincil giriş noktalarıdır.

Priene, mekânsal biçimlenme aşaması üzerinden değerlendirildiğinde; şehirde biçimlenme olarak öne çıkan altı yapı stoku vardı. Bunlar; akropol, agora, Athena Polias tapınağı, gymnasium, tiyatro ve konutlardı. Bu yapılar genelde her Yunan şehrinde bulunmaktaydı. Bununla birlikte şehrin mekânsal biçimlenmesi, iktisadi ve teknik şartlara bağlı olarak, yaklaşık 300 yıllık bir süreyi kapsamıştır.

Resim 5.6: Priene Şehrinin Siluet Analizi

Kaynak: Lepore, 2017: 27, Derleyen M. Tutar

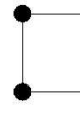
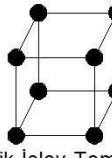
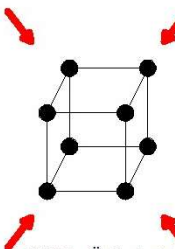
Şehirdeki ibadethanelerin tapınak kavramsallaştırması üzerinden biçimlenme ele alındığında; çok tanrılı Antik Yunan mitolojisinin tapınakları Priene şehrinde en önemli unsur olmuştur. Şehirdeki tanrı ve tanrıçalara adanmış başlıca biçimlenmeler; Akropol, Athena Tapınağı, Demeter kutsal alanı ve Zeus Olympus Tapınağı'dır. Bunlar arasında Zeus Olympos Tapınağı, şehrin kuruluşundan 200 sene kadar sonra inşa edilmiş olmasına rağmen diğer mekânlar şehrin ilk evresinden beri mevcut olmuşlardır.

Priene'nin akropolü, şehrin kuzeyindeki en hâkim mevkide bulunmakta olup, gözetleme kuleleri ile desteklenmiş duvarların içinde yer almaktaydı. Oldukça dik bir yükseltinin tepesinde yer alan akropol, bu özelliği sayesinde işlevsel yapılanma boyutu olarak şehrin son savunma noktasını oluşturmaktaydı. Akropolün bulunduğu tepe ile şehrin kalan kısmı arasındaki ulaşım bağlantısı, 12 metre uzunluğa ve 5 metre genişliğe sahip bir merdivenle kurulmuştu.

Tapınak 97 metre rakımlı bir noktada bulunmakta olup, konumu dolayısıyla hem şehrin tamamını hem de Menderes Ovası'nı görebilmekteydi. Boyutları itibariyle şehrin ana sembolü olan yapı, Temel Değerler Manzumesi'nin mekâna yansıyan, onu niteleyen ve kuşatan ana ögesidir.

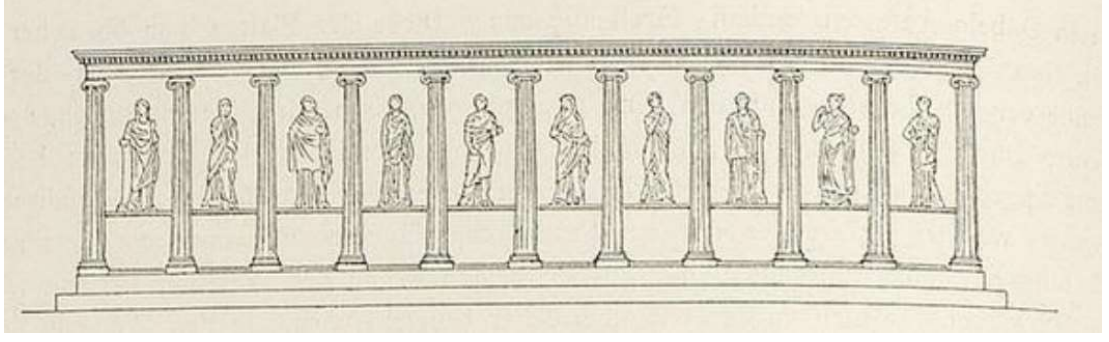
Athena Polias tapınağının mekânsal ilişkilerinde işlevsel boyutu; şehri kuran, koruyan ve şehirli olmayı öğretendir. Tapınağın simgesel boyutu ise, Tanrı Zeus adına şehri kuşatan ve niteleyendir. Biçimlenme olarak kısa kenarları 6, uzun kenarları ise 11 İon tarzı sütunla inşa edilmiş olan tapınak, agoranın kuzey batısında bulunan teras üzerine kurulmuştur (Bozkurt, 2002:53). Mermer taşından olan malzeme ölçülebilir, somut biçimlenmeyi kuşatmaktadır (A.g.e, 2002:53). Biçimlenmeyi temel değere bağlı olarak soyut ve anlamlı mekân boyutuna taşımaktadır. Tablo 5.3' te mekânsal ilişkilerin noktasal ifadeden üç boyutlu tapınak biçimlenmesine ait niteliğin aktarımı manzume halinde açıklanmaktadır.

Tablo 5.3: Athena Polias Tapınağının Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	Antik Yunan Değerler Man. Değişmez Nitelik: Tanrı Zeus
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Athena İçeriği : Zeus adına Şehirleri Kuran ve Koruyan Tanrıça
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: Şehirleri Kurmak Korumak, Savunmak
3. BOYUT	BİÇİMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Athena Polias Tapınağı Athena Heykeli Athena Sunağı
ZAMAN BOYUTU	- DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Tapınağın mimarı ise Halikarnassos'taki Mausoleum'u da inşa eden meşhur Pytheos'tur. Tapınağın iç odasında, tanrıçanın kült heykeli temel değere ait simge olarak yer almaktaydı. Yapının dışındaki alan ise adakların sunulduğu ve törenlerin yapıldığı bir sunaktan ibaretti. Sunaklar, toplumun mekândaki eylemlerine yön vererek, burada Athena'ya kurban kesiliyordu. Söz konusu sunağın üzerindeki rölyeflere, mitolojik bir öykü olan tanrılar ile titanlar (devler) arasındaki mücadeleyi konu edinen bir friz kuşağı işlenmiştir (Ferla, Graf ve Sideris, 2005: 64, 85, 245; Jenkins, 2006: 244).

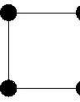
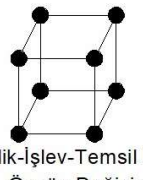
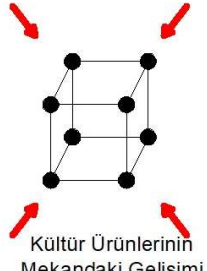
Resim 5.7: Priene Athena Polias Tapınağı Sunağı

Kaynak: Koenings, 1999: 120

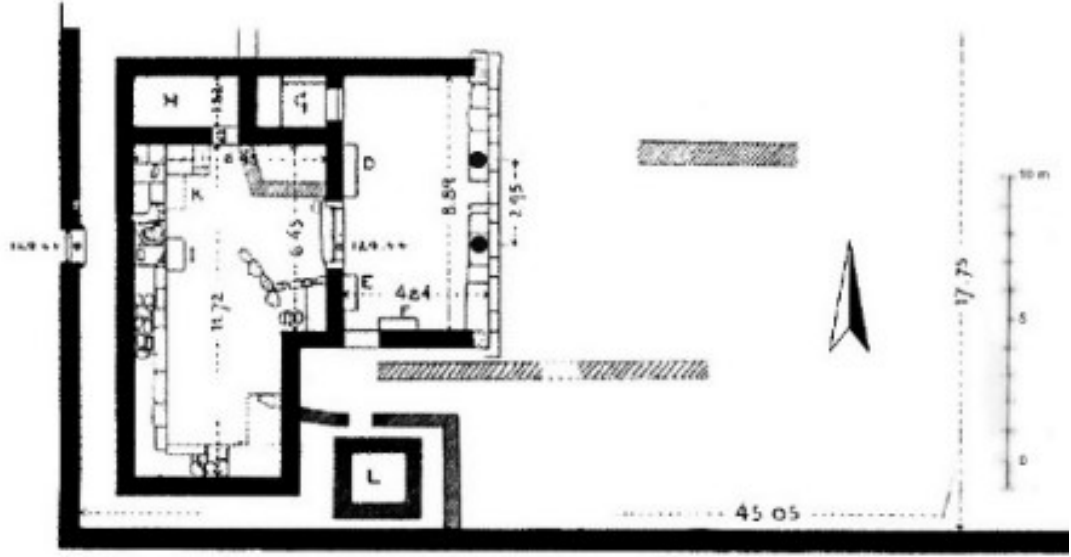
Priene'nin diğeri bir tapınak biçimlenmesi ise; bereket ve Demeter tapınağıdır. Demeter tarımda bolluk tanrıçasıdır (Gates, 2021: 393). Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ndeki mekânsal kurgu; toprak, bereket ve doğurganlık kavramlarına sahip olan tanrıça olarak kurgulanmıştır. Demeter'in kurgudan gelen mitolojik simgesi, ikinci boyutuna ait işlevsel yapılanmasını bereket ve toprak kavramı ile ilişkilendirerek tamamlamıştır. Buğdayı, ekinleri simgeleyen Demeter Homeros'un destanlarında güzel örgülü saçları ile geçmekte, aynı zamanda simgesel niteliğininde Hesiodos'a göre; Kronos'la Rheia'nın kızı, ikinci tanrı kuşağından almaktadır (Erhat, 1996: DEMİ II 1<).

Tapınak, biçim olarak kireç taşından imal edilmiş, akropole uzanan dik yamaçların altındaki terasa batı-doğu ekseninde konumlandırılmış olup, yaklaşık 46 metre uzunluğa ve 18 metre genişliğe sahiptir.

Tablo 5.4: Demeter Tapınağının Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

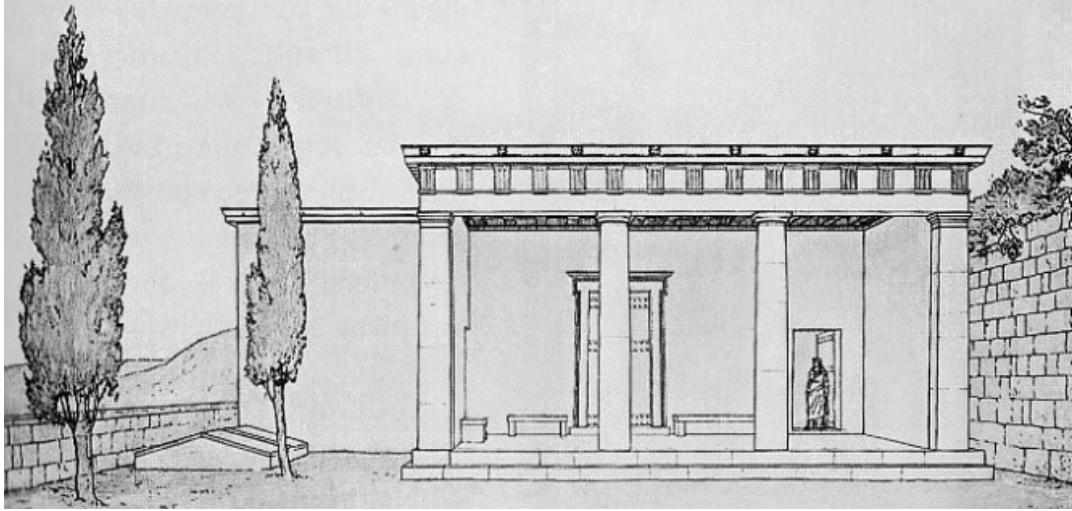
BOYUTSUZ	KABUL	 <p>Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)</p>	Antik Yunan Değerler Man. Değişmez Nitelik: Tanrı Zeus
1. BOYUT	KURGU	 <p>Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık</p>	Kavram : Demeter İçeriği : Zeus adına Bereket ve Doğurganlık Tanrıçası
2. BOYUT	YAPILANMA	 <p>Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık</p>	İşlevi: Tarım Doğurganlık
3. BOYUT	BİÇİMLENME	 <p>Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim</p>	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Demeter Tapınağı Demeter Heykeli Demeter Sunağı
ZAMAN BOYUTU	- DEĞERLENDİRME	 <p>Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi</p>	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Resim 5.8: Priene Demeter Tapınağının Planı

Kaynak: Rumscheid 2000, fig. 135

Resim 5.9: Priene Demeter Tapınağının Restitüsyonu

Kaynak: Rumscheid, 2000: fig. 137

Tapınağın girişinde bulunan Demeter ve kızı Persephone'nin heykelleri, mekânsal kurguyu görünür kılmakta ve temel değeri nitelemektedir. Bu rahibelerden Timonasa'yı betimleyen heykel, bronzdan; Nikesso'yu tasvir eden ise mermerden imal edilmişti. Tapınağın girişindeki bu heykel grubunun güneyindeyse rahibelerin kullandığı konut alanı yer almaktaydı.

Resim 5.10: Demeter Başlığı Ön ve Yan Görünüşü

Kaynak: Wiegand ve Schrader, 1904: 156

Tapınağın sunağında, mekânın kuşatıcısı Demeter'e kurban edilen hayvanların kanları kesim sonrası akarak, yapının girişi ile buraya erişimi sağlayan kutsal yol arasındaki oyuğa gelirdi. Bu bölgede yapılan arkeolojik çalışmalar sırasında tanrıçanın elinde mısır demeti simgesi ile betimlendiği figürü bulunmuş olup, aynı betimlemeyi şehrin sikkelerinde de görmek mümkündür. Tapındaki kurban eylemi ve sunak biçimi doğrudan Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ne ait kabulün kurgu ile simgesel ilişkisi ve mekânın kuşatıcısı ile somut ve soyut irtibatın sağlanmasıdır.

Mekânsal ilişkiler manzumeye göre değerlendirildiğinde; eser niteliğinde bulunabilen tezyinatın, mimari yapıların, heykellerin, süslemelerin arkasında bir temel değere bağlı kavramsal kurgusu ve mekânın kuşatıcısı bulunmaktadır. Biçimlenmedeki bütün unsurlar, mekânın kuşatıcısına anlamlı bir bütünde yönelterek ve istikamet göstererek ulaştırmaktadır. Buna bağlı olarak Demeter tapınağında tanrıça Demeter, mekânsal ilişkilerde yapının tasarruf sahibi ve Antik Yunan temel değerinin kavramsal kurgusuna ait bir parçasıdır.

Şehirde bulunan bir başka tapınak biçimlenmesi ise Zeus Olympios (Asklepios) tapınağıdır. Priene'nin kuruluşundan takriben 200 yıl sonra agoranın doğu stoasına bitişik inşa edilen Zeus'a adanmış tapınak da şehrin silüetinde dikkat çeken dinî mekânlardan bir diğerydi (Tanaç, 2000: 139). Bu tapınağın inşa edilmesiyle birlikte şehrin agorasının nala benzeyen şekli son halini almıştır.

Priene'nin biçimlenmesinde, ibadethanelerden sonra şehrin yönetimi önem arz etmektedir. Yönetim işleri, yurttaşlardan teşekkül eden senato ve boule (şehir konseyi) adlı iki meclis tarafından yürütülmekteydi. Aslında boule; senatonun bir alt kurulu olup, burada şehrin işlerine dair her konu görüşülmekteydi. Bu meclisin üyeleri, yurttaşlar tarafından seçilir ve seçilen bu üyeler, toplantılarını bouleuterion adı verilen binada yapardı. Olağanüstü durumların gerektirdiği geniş katımlı oturumlar ise bouleuteriona sığmayacağı için tiyatrodaki yapılmaktaydı (Tanaç, 2000: 121). Yapının bitişiğinde şehrin hürriyetini sembolize eden kutsal ateşin yanmakta olduğu prytaneion adlı mekân bulunmaktaydı. Bu mekânda misafirler ağırlandı ve aynı zamanda diğer şehirler kurulurken bu kutsal ateşten ateş alınırdı. Ocak tanrıçası Hestia ile ilgili olan sönmeyen kutsal ateş mekânın kuşatıcısı ile kurguya ait simgesel ilişkiyi gerçekleştirmektedir. Hürriyet kavramı ile gündelik hayata ait eylem ile yapılan mekân, temsili şartlara göre dikdörtgen olarak biçimlenmiştir. Binanın tam ortasında tanrılara kurban vb. adaklar sunmak için yerleştirilmiş bir sunak (altar) taşı bulunmaktadır. Sunak aynı zamanda şehrin yönetildiği yerde Temel Değerler Manzumesi'nin en yüksek düzeyde temsil edilmesini sağlamaktadır (Al-Sabbagh, Hadeel ve Manar Gorgees, 1999: 157).

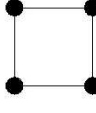
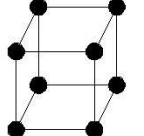
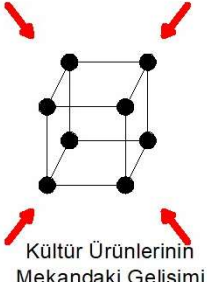

Resim 5.11: Priene Bouleuterion'u Mekânsal Kurgusu ve Sunak İlişkisi

Kaynak: Wiegand ve Schrader, 1904: 223

Priene'nin bouleuterionu agoranın kuzeyindeki stoaya bitişik şekilde yani şehrin en merkezi noktasına MÖ 3. yüzyılda inşa edilmiştir. İnşaat için bu konumun seçilmesinin nedeni; vaktinin büyük kısmını agorada geçiren şehir sakinlerinin meclise kolayca katılım sağlayabilmelerini ve çeşitli konular danışabilmelerini kolaylaştırmıştır.

Tablo 5.5: Bouleuterionun Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	Antik Yunan Değerler Man. Değişmez Nitelik: Tanrı Zeus
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Hestia İçeriği :Ev ve Aile Kutsal Ateş ve Ocak Tanrıçası
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: Yönetim Meclis
3. BOYUT	BİÇİMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Bouleuterion Ev
ZAMAN BOYUTU	- DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

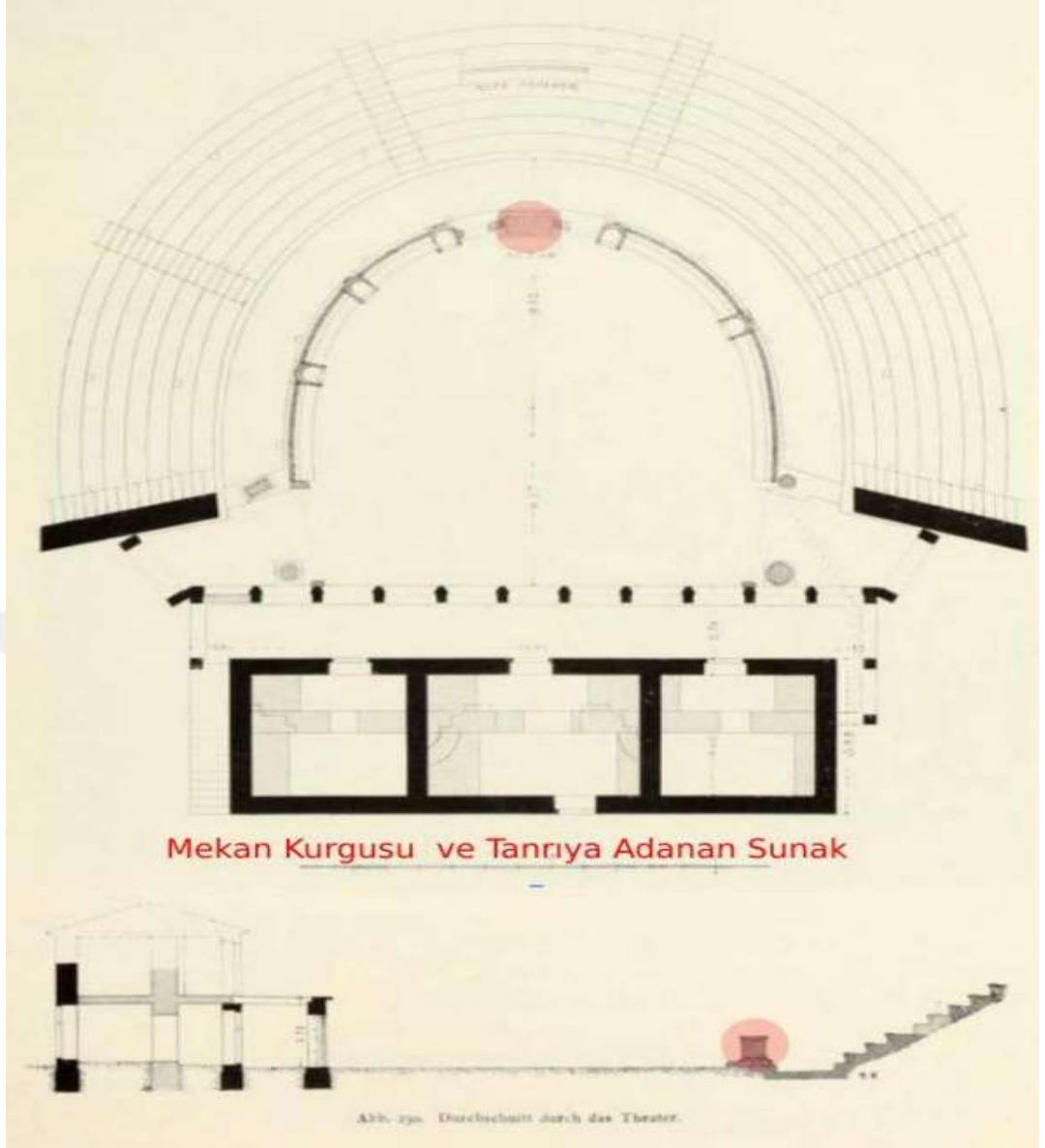
Yapının içinde 640 kişinin oturabilmesi için tiyatro mimarisine benzer şekilde tasarlanmış basamaklı oturma alanı yer alır (Gates, 2021:368). Yapı bu yönü ile Atina ve Miletos'daki emsallerine benzemektedir. Mekânsal biçimlenmenin temsili özelliği

açısından, bouleuterionun sahip olduğu 14,5 metrelik geniş tavan açıklığı dönemin ahşap tekniğinin gelişimini göstermektedir (Acaroğlu, 1970: 467; Bozkurt, 2002:35).

Priene'nin günümüze kadar ulaşmış biçimlenmesi olan tiyatrosu yarım daire biçiminde ve 5000 kişiliktir (Bozkurt, 2002: 30). MÖ 3. yüzyılda inşa edilmiş olup, tıpkı diğer Yunan şehirlerindeki gibi tepe yamacında doğal bir oyuğun içine çevresel şartlara göre biçimlenerek oturtulmuştur. İnce işçiliğe sahip değerli mermer oturma alanı; şehrin seçkinleri için tahsis edilmiş olup tiyatronun sahneye bakan ön sıralarına konumlandırılmıştır. Tiyatro yapısı, mekânsal biçimlenmenin temsili özelliğine etkisini en iyi ifade eden mekânlardan birisidir. Tiyatro biçiminde, sahne ve seyirci ilişkisinde sahnenin seyirciden daha aşağıda konumlandırılması için çevresel etkenleri kullanarak yamaca yerleşmektedir, çünkü dönemin teknik ve iktisadi şartları günümüz tiyatroları ya da Roma döneminde bulunan kolezyumu inşa edememektedir. İonialılarda, mekânsal biçimlenme için çevresel şartları teknik bir avantaja çevirmeyi başarmışlardır.

Yapının gelişim evreleri içerisinde MÖ 2. yüzyılda sahne binasının önündeki alana bir ikinci sahne binası ve bir sunak inşa edilmiştir. Söz konusu sunak, tiyatrodaki gösteriler başlamadan evvel Dionysos'a kurban kesilerek tören yapılması için kullanılır ve gösteriler ancak kurban sonrasında başlayabilirdi.

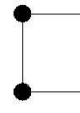
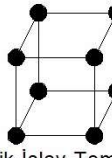
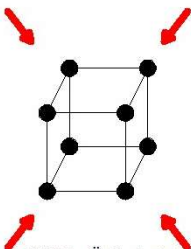
Bu seremoni, mekânı kuşatan Temel Değerler Manzumesi'nin bir simgesi olduğu gibi, bu yolla mekândaki insan eylemleri de tanrıların onayını alıyordu. Mekânsal kurgudaki simgesel ilişki sayesinde manzumenin özünü oluşturan tanrı ve tanrıçalar insanların gündelik hayatlarını biçimlendiriyordu.

Resim 5.12: Priene Tiyatrosu Mekânsal Kurgusu ve Sunak İlişkisi

Kaynak: Wiegand ve Schrader, 1904: 237; Derleyen M. Tutar

Tablo 5.6: Tiyatronun Manzumeye Göre Mekânsal İlişkileri

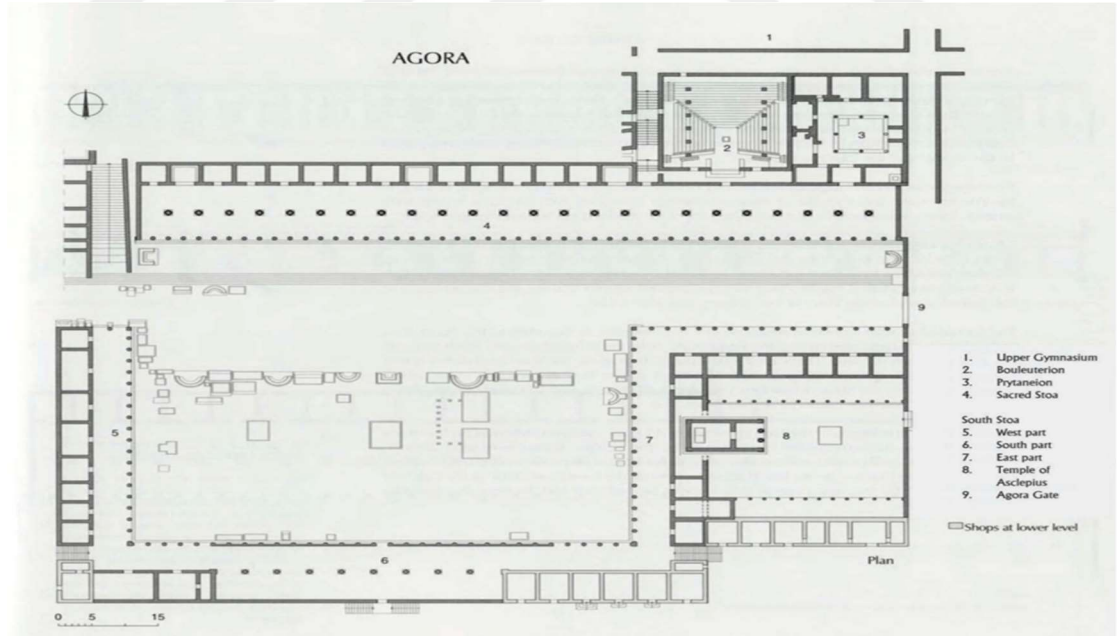
BOYUTSUZ	KABUL	 Temel Değer Kabulü Nitelik (Simge)	Antik Yunan Değerler Man. Değişmez Nitelik: Tanrı Zeus
1. BOYUT	KURGU	 Niteliğin Kavramsal İlişkisi İçsel Hazırlık	Kavram : Dionysos İçeriği : Şarap Tanrısı
2. BOYUT	YAPILANMA	 Nitelik-İşlev İlişkisi Dışsal Hazırlık	İşlevi: Eğlence - Şarkı - Şarap Değerler Eğitimi
3. BOYUT	BİÇİMLENME	 Nitelik-İşlev-Temsil İlişkisi Özgün Değişim	Temsili (Çevresel, İktisadi ve Teknik) Özelliklere göre Biçimlenme : Tiyatro Dionysos Heykeli Dionysos' a adanan Sunak
ZAMAN BOYUTU	DEĞERLENDİRME	 Kültür Ürünlerinin Mekandaki Gelişimi	Toplumun Temel Değerine bağlı Ahlak Nizamı'na göre Kültürün Gelişimi

Kaynak: Derleme / Mustafa Tutar

Gymnasium ve Stadion Priene'de de diğer Yunan şehirlerinde olduğu gibi sportif ve eğitim faaliyetler için kullanılan iki mekândı. Şehrin merkezinde yer alan gymnasiumun yetersiz gelmesi üzerine MÖ 2. yüzyılda şehrin en aşağısındaki 30 metre rakımlı teras üzerine ikinci bir gymnasium daha inşa edilmiştir. Stadion ise MÖ 4. yüzyılda şehrin kuruluşu sırasında ilgili spor faaliyetleri için ayrılmış boş bir arazi iken ikinci gymnasiumun inşası sırasında elden geçirilerek taş mimari bir yapıya dönüştürülmüştür. Bu düzenleme sırasında en alt terasta oluşturulan bu spor kompleksine Dor stilinde stoada eklenmiştir.

Akropol'ün yaklaşık 75 metre aşağısında, şehrin güneyinde ve limana yakın bir noktada agora yer alır. Bu mekânsal ilişkiler sayesinde en yüksek noktadan şehri gözeten akropol ile gelenek, aşağısındaki agora ve çevresinde konumlanan diğer yapılar ile de yaratıcılık bir araya getirilmiştir (Al-Sabbagh ve Gorgees, 1999: 3).

MÖ 4. yüzyılda ilk inşa edildiğinde etrafı açık boş bir araziden ibaret iken, MÖ 3. yüzyılda güney kenarı boş kalacak şekilde etrafı Dor stilindeki kutsal stoalarla çevrelenmiş ve şehre kimlik katan nal biçimini almıştır ve Batı istikametinde kalan stoanın hemen arkasında dükkânlardan oluşan çarşı bulunmaktaydı (Bozkurt, 2002: 49). Bunun yanı sıra agorada ticaret tanrısı Hermes'e adanmış bir de sunak bulunmaktaydı (A.g.e, 2002:50). Böylece Temel Değerler Manzumesi'nin bu mekânda da simgesel ilişkisi ile kuşatıcılığının somutlaştığı bu sunak ile bir kez daha görülebilmektedir. Hermes'in tüccarlık, yolculuk, kumarbazlık vb gündelik hayata ait kavramları ile simgesel boyutunu alarak yapılanmıştır. Agora, mekânsal yapılanmasındaki işlevsel boyutunda ise şehirliler dışarıdan gelenlerle ticaret yapıyor, haber alıyor, iletişimde bulunuyor ve kumar oynayarak gerçekleşiyordu. İonialıların muhteşem tasvir, heykel bilgisi ve mermer kullanımı ile ideale en yakın estetik biçimlenmesi agorada da gerçekleşmektedir.

Resim 5.13: Priene Agorasının Planı

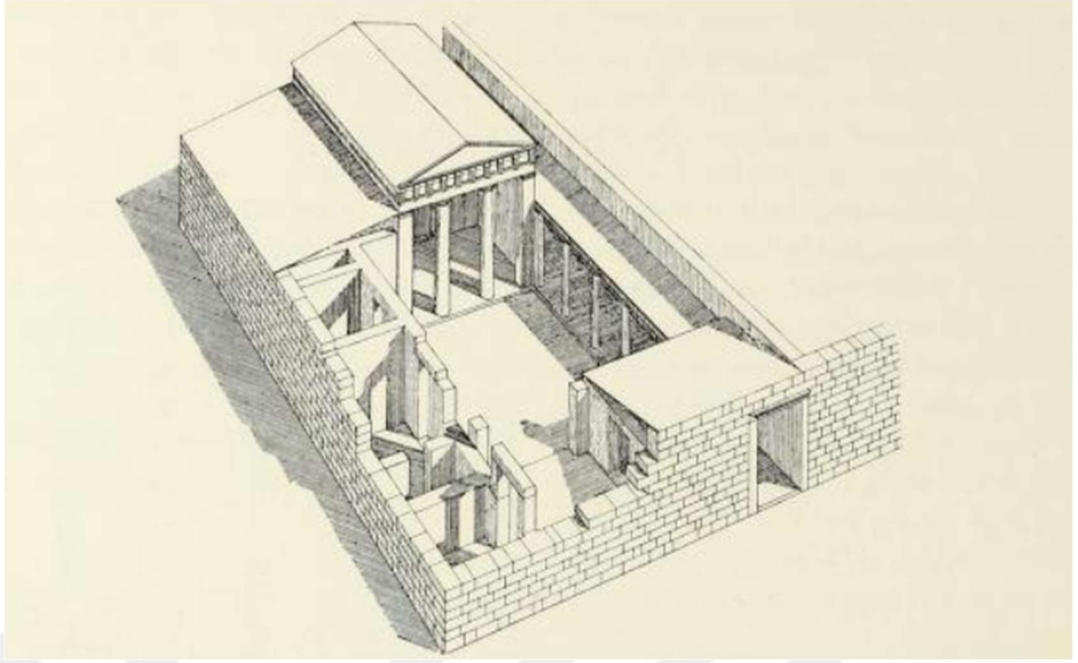
Kaynak: Christopher Lyle Johnstone, Richard Graff: Situating Deliberative Rhetoric in Ancient Greece: The Bouleutêrion as a Venue for Oratorical Performance

Priene merkezinde (Resim 5.13); Agora, Kutsal Stoa, Zeus Olimpos Tapınağı, Güney stoa, Doğu Stoa, Batı Stoa, Et ve balık pazarı, Prytaneion ve Bouleteriondan oluşmaktaydı ve agoranın biçimlenmesi MÖ 2. yy'a kadar devam etmişti (Akgural,1995: 360; Bozkurt, 2002:49-51).

Priene'nin de içinde bulunduğu İonia bölgesindeki kıyı şehirlerinin ortak özelliği kuşkusuz limandır. Yunanca "naulokhos" adı verilen bu mekândan bir kıyı şehri olan Priene'de de bulunmaktaydı. Liman ile agora hem birbirlerine yakın bir konumda bulunmakta, hem de çok yakın bir ilişki içindeydiler. Çünkü limanda karaya çıkan herkesin yolu agoradan geçiyordu. Ancak MÖ 2. yüzyılda Menderes Irmağı'nın taşıdığı alüvyonlar limanın bulunduğu koyu doldurunca şehir de önemini yitirerek terk edilmiştir. Çünkü bir Yunan şehrinin akropol, agora ve limandan oluşan 3 ana damarından birisi kesilmişti.

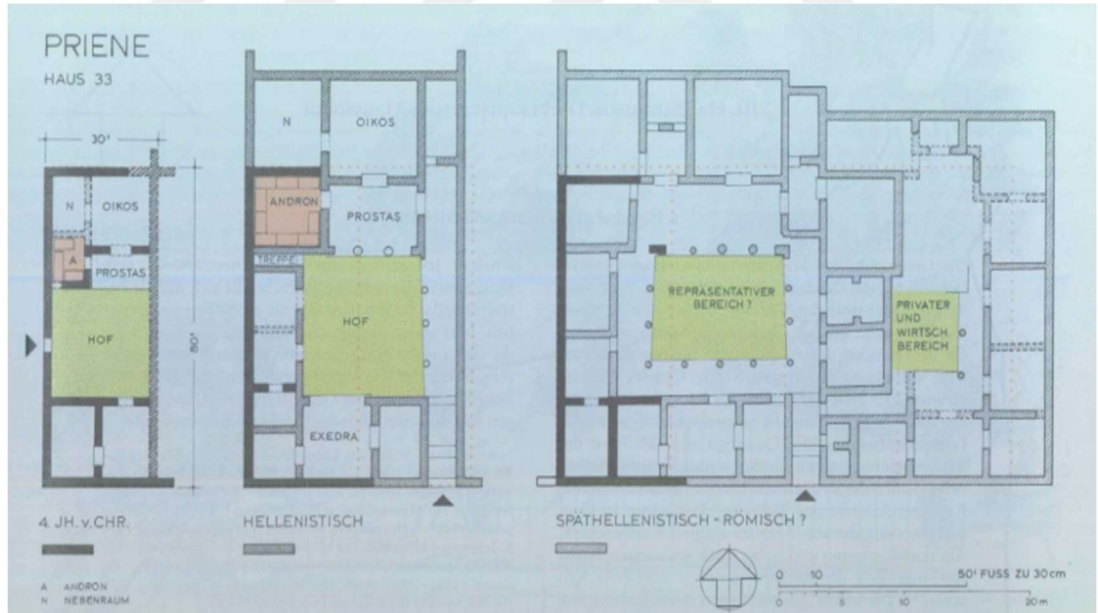
Priene'deki evler Yunan dünyasının genelinde görülen gösterişten uzak yalın konutlardı. Şehrin merkezindeki kamusal alanı çevreleyen konut alanı, ızgara plan içerisinde her biri dörder ev içeren 47 metre uzunluğa ve 36 metre genişliğe sahip yapı bloklarından oluşmaktaydı. 80 yapı blokundan oluşan şehrin 50 bloku konutlara ayrılmış özel alandı. Ancak konut içeren yapı bloklarındaki dörder ev kuralı yalnızca zengin yurttaşlar için geçerli olup, yoksul olan yerleşim sakinlerin yaşadığı bloklarda daha fazla sayıda ev bulunmaktaydı. Bu bağlamda arkeolojik çalışmalara dayanılarak şehrin yaklaşık 4000 kişiyi barındıran 400 ev içerdiği tahmin edilmektedir (Al-Sabbagh ve Gorgees, 2019: 2).

Söz konusu evler, tipik Yunan konutunun aile mahremiyetini gözetten özelliğinden dolayı, cadde ve sokaklara açılan pencereler içermezdi. Ancak evin ortasında, tüm oda kapılarının ve pencerelerinin buraya açıldığı bir avlu yer alırdı (Mansel, 1999:537). Avlu; içerdiği mutfak ve hamam ile aile mensuplarının ortak kullanım alanı idi. Evin en geniş mekânı ise konukların ağırlandığı odaydı. Bu odalar her zaman güneş ışığından yararlanmak için güneye bakardı. Evlere girişler ise sokak kenarlarındaki kaldırımdan konutun içine uzanan dar ve uzun koridorlarla sağlanırdı.

Resim 5.14: Priene Evine ait Perspektif

Kaynak: Wiegand ve Schrader, 1904: 286

Resim 5.15: Priene Konut Plan Tipleri

Kaynak: Hoepfner W., ve Schwandner E. L. (1986). Fig. 186.

Priene'nin mezarlık alanlarına ait biçimlenmelerin güneyi deniz, kuzeyi de engebeli dağlık arazi ile çevrili olduğu için, mezarlıklar yerleşimin batısındaki ve doğusundaki

nekropollerden ibaretti. Doğu Nekropolü, Őhrin ana giriş kapısından başlayarak yol boyunca 500 metrelik bir mesafeye kadar tüm araziye yayılmıŐtı. Batı Nekropolü ise, Őhrin bu mntıkadaki giriş kapısından başlayarak 200 metrelik mesafe boyunca yine tüm araziye yayılmış vaziyetteydi. Ancak kapsadığı alan, doğudaki nekropolün hemen hemen yarısı kadardı. Őhrin her iki nekropol sahasında da en fazla görölen mezar türü, khamosorion tipi lahit mezarlardı (Mert ve Kuru: 2019: 145-147).

Őhrin genel mekânsal ilişkisi olarak, Őhirdeki bütün biçimlenmelerde bir işlev ile birlikte olan tanrılara ait sunaklar, tasvirler, heykeller bulunmaktadır. Őhirdeki mekânsal yapılanmanın Őhir hayatında mekânsal kurgunun yaşanmasını kolaylaŐtırma ve gündelik hayatın içinde görünür kılma özelliği, Priene Şhrinde başarılı bir Şekilde uygulanmıŐtır. Temel Değerler Manzumesi'ne göre; Őhirdeki toplumun gündelik hayatında değerler ile olan yaŐantıyı kolaylaŐtırması "etik" olarak tanımlamaktadır.

5.9.4 Priene Őhrinin Mekânsal Değerlendirilmesi ve Bölüm Sonucu:

İonialıların, medeniyet tasavvurları ile Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ne göre Priene Őhrinin mekânsal ilişkileri incelendiğinde; temel değerin mitolojiyle birlikte mekânı kurguladığı, ikinci ögesini teşkil eden akılcılığın, ızgara plan ile işlevleri mekânda yapılandırdığı ve biçimlenmeyi oluşturan temsili (çevresel, teknik ve iktisadi) Şartların bilinçli kullanıldığı değerlendirilmektedir. Toplumunda değerler manzumesini içselleştirerek iradi eylemleri sayesinde Őhirlerin temel değerleriyle anlamlı ve çelişkisiz olarak bir kurguya göre inşa edilmesini sağlamıştır. İonia, toplumunun Priene Őhrini değerler manzumesine uygun olarak üretmiştir.

Yunan koloniciliğinin mekânsal ilişkilerinin akılcı bir yaklaşımı olan ızgara plan, Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ni yaymak için yapılmış pratik ve hızlı mekânsal biçimlendirmeyi Priene'de sağlamaktadır. Izgara plan aynı zamanda, kolonize ettikleri topluluğa kendi temel değerlerini kolaylıkla gösteren mekânsal ilişkilere ait bir yaklaşımdır. Kostof'un ortaya koyduğu bu yaklaşım, incelenen Priene için de geçerlidir. Akılcı ve kolay uygulanabilir olan bu plan, tanrıları hiyerarşik olarak Őhir mekânında biçimlendirmiş, kavramsal kurgudaki tanımları ve işlevleri ile gündelik hayatı kolaylaştırmış, toplumun her bireyinin Őhirdeki Temel Değerler Manzumesi'ne ait temel değere ulaŐımını eŐitlemiŐtir. İyonların ızgara plan yaklaşımı,

Antik Yunan toplumuna temel değerlerini tanrılarıyla birlikte yaşayabildiği etik ve estetik bir şehir armağan etmiştir.

Şehrin ana tanrıça Athena adına kurulması ve şehirde tanrı ve tanrıçalara ait tapınakların biçimlenmeleri mekânsal ilişkilere ait somut göstergeleridir (Bozkurt, 2002: 31). Tapınakların sadece varlıkları değil aynı zamanda şehirdeki konumları da temel değerlerin mekânsal kurgusunun ve şehir anlayışının Priene’de ne kadar etkili olduğunun en güzel kanıtıdır. Çünkü temel değere ait biçimlenmeler, konumlandırılırken en uzak noktadan dahi yerli veya yabancı herkesçe görülebilir olmaları amaçlanmıştır. Şehrin silüetinin de temel değer tarafından hâkim kılınıp şehri kuşattığı açıkça gözlemlenmektedir.

Tapınakların dışında da Antik Yunan temel değeri bütün kavramlarıyla birlikte, Priene’nin hemen her biçimlenmesinde görünür haldedir. Bu, özellikle her biçimlenmede her bir tanrının mekân ihtiyacından kaynaklanmıştır. Ayrıca şehrin her yerinde tanrı ve tanrısal kahramanların heykelleri ve süslemeleri görülebilmektedir. Heykel gibi simgeler yoluyla mekânda gerçekleşen eylemler, Temel Değerler Manzumesi’nin kuşatıcı etkisine girerek gündelik hayatın içine yerleşmiş ve onun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ayrıca hem özel şahsa ait hem de kamusal mekânlarda tanrı ve tanrıçalara adanmış sunaklar bulunmaktadır. Sunaklar, Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi’ne bağlı bireyleri taptıkları ilahlara adak olarak kurban kesmek için teşvik edici mimari öğedir. Böylece, insanların mekân içindeki eylemlerini dinselştiren veya dini bir onaya tabi kılan işlev görmüşlerdir. İonialıların şehri üretirken yaptıkları eylemleri, şehir mekânını tasarruf sahibine ait nitelik ile kurgulanmış, yapılandırılmış ve biçimlendirilmiştir.

Şehir sakinlerinin ortaya koydukları eylemler ve ihtiyaçları, Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi tarafından kuşatılan mekânda gerçekleşmiştir. Şehir hayatının içindeki gündelik eylemler temel değere istikamet göstererek tanrıları bilinir kılmıştır. İonialıların medeniyet bilinci de Priene şehrinin rastlantısal olarak üretilmediğini ya da başka bir şehrin bilinçsiz bir kopyası olmadığını göstermiştir. Priene şehri, İonialıların değerler manzumesi ile sağladığı bilinçli ilişkileri sayesinde eser niteliğinde gerçekleştirmiştir. Böylece Priene şehri, Antik Yunan medeniyetinin İonia medeniyet tasavvuru üretimi olan şehir olarak kültürel bir eser sınıfında tarihe geçmiştir.

ALTINCI BÖLÜM

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırmanın ana konusu olan şehirlerin değerlendirmesi neticesinde; İslam medeniyetinin Abbasi Döneminde (MS 8. yüzyıl) siyasi yapı fetihlerini tamamlamıştı. Artık iktisadi, askeri, simgesel güçlerini biçimsel olarak ortaya koyabilecekleri yeni bir şehir ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Çünkü Abbasiler, askeri fetihler esnasında karşılaştıkları imparatorluklara üstün olabilmek için mükemmel bir şehir arayışında bulunmuştu. Böylece Bağdat şehrini üretebilmek için yoğun araştırmalar ile toplumun medeniyet tasavvurunu ifade edebilecek dairesel şehri üretmişlerdir.

Abbasiler Bağdat şehrini; İslam temel değerine bağlı mekân anlayışı ile kurgulamış ve şehrin mekânsal ilişkileri dairesel plan ile tasavvur etmişlerdir. Abbasiler, bu sayede temel değerine ait tevhide niteliğin aktarımını kendi medeniyet tasavvurları ile temsil etmiş ve dillere destan bir şehir üretmişlerdir. Abbasilerin, şehri kurarken ortaya koydukları eylemlerinin İslam temel değer bilinci, medeniyet seviyesinde mekânsal ilişkileri ortaya koymuştur. Şehirdeki gündelik hayatın içinde bulunan işlevler ve biçimler; toplumun temel değerleri ile birlikte yaşamasını sağlamış ve bu temel değer şehir hayatında topluma görünür olmuştur. Dönemin en parlak şehri olan Bağdat, Abbasilerin temsili gücüyle birlikte yaşamış ve sonrasında yıkılmıştır.

Antik Yunan medeniyetinin İonialılar dönemi (MÖ 4. yy.) siyasi yapının kolonizasyon hareketi düzenli, sistemli ve hızlı kurulabilir şehir tipine ait işlevsel bir ihtiyaç doğurmuştur. İonialıların topraklarını genişletmek, yeni yerler ele geçirmek, kolonize ettiği yerlerde ızgara planı Temel Değerler Manzumesi 'ne göre şehrin soyut mekânını kurgulamış ve şehirde işlevsel, simgesel ve temsili özelliklere ait ideal fiziki bir biçimi elde etmiştir. İonialıların bu sayede Aristoteles'in bahsettiği "*Böyle konularda güçlük kuramdan çok, uygulamadadır*" (Wycherley, 1991: 26) değerlendirmesini ızgara plan ile akla uygun bir şekilde aşarak ideale en yakın üretimleri etik ve estetik olarak değerlerine uygun gerçekleştirmiştir. İonialıların bu sayede, politeist temel değerine ait niteliğin aktarımını sağlayacak ve pratik şehir üretmenin ihtiyacına ait zorluğu ortadan kaldıracak medeniyet tasavvurlarını ızgara plan ile ortaya koymuşlardır.

MÖ 4. yy. Priene şehrinin mekânsal ilişkileri İonialıların Antik Yunan Temel Değerler Manzumesi'ne ait iradeli bir üretimi olduğu manzumeye göre değerlendirilmiştir. Priene; gündelik hayatı, temel değere bağlı bütüncül bir bakış açısıyla toplumuna anlamlı kılabilmiş, kolaylaştırabilmiş ve toplumu biçimlenmeler üzerinden temel değere yönlendirebilmiş bir şehirdir. İonialılar, dönemin teknik, iktisadi ve çevresel şartlarını bilinçli olarak kullanmış ve değerlerine bağlı olan şehri toplumun anlamlı ve çelişkisiz değerlendirmeleriyle kültür eseri seviyesine ulaştırmıştır. Bu başarı sayesinde İonialılar Priene şehrinin yüzlerce kopyasını üreterek ve deneyimleyerek şehir kültürlerini de geliştirmişlerdir.

6.1 Şehirdeki Kuşatıcı Temel Değer

Şehirler, öncelikle mekânın kuşatıcı temel değeri üzerinden değerlendirilmiştir. İki şehirde; mekânın kuşatılması için gerekli ilk kuvveyi, toplumun kabulü olan temel değerden almaktadır. Şehri kuran iradenin kuşattığı mekân ile toplumun hayatını yönlendirdiği doğa, doğaüstü âlem ve hayat anlayışı arasında bir çelişki bulunmamaktadır. Şehrin düzeni içinde (incelendiği dönemde) çelişkiye sebep verecek başka bir temel değere ait niteleyici de gözlemlenmemiştir. Böylece iki şehirde, somut ve soyut kesişimi kendi içinde anlamlı bir bütünde gerçekleşmiştir.

İslam filozoflarından el-Kindi'nin (801-873) mekân tanımına göre; “*Mekân cismin sonudur. Kuşatanla kuşatılanın ufki olarak birleştikleri yüzeydir*” (Çubukçu, 1973: 15). Temel Değerler Manzume'sine ait kabulün anlamlı bir bütünde ve çelişkisiz kesişimi şehrin ufki noktasında gözlemlenmektedir. Bu yoruma binaen değerlendirilen şehirlerin ufuk noktasına bakıldığında;

MÖ 4. yy. Priene şehrinde, en yüksek noktada olan Akropol ve şehrin merkezindeki en hâkim tepesine de şehrin kurucu tanrıçası olan Athena nitelik bırakmıştır. Priene şehrinin ufuk noktasında, “temel değer” mutlak tasarruf sahibidir ve Antik Yunan temel değeri şehirde değişmez bir sabite olarak simgeleşmiştir.

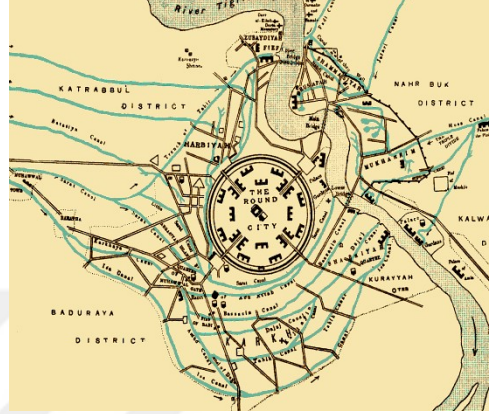
MS 8. yy. Bağdat şehri düz bir ovada kurulmuştur ve çevresel etki Priene'nin sahip olduğu Samsun dağı gibi şehre hâkim bir alan oluşturamamaktadır. Bu noktada şehirdeki simgesel görünürlük, gerçek-gerçeküstü kesişimi, yapılaşmadaki yükseklik farkıyla elde edilerek ufuk noktasında temel değer, tasarruf sahibi olmuştur. Şehrin

merkezindeki yeşil kubbe şehrin ufuk noktasını iradeli olarak ele geçirmekte ve değerler manzumesine ait temel değeri aynı Priene gibi simgeleştirmektedir. Aynı zamanda halifenin camisi ve sarayı şehrin tam merkezinde bitişik olarak biçimlenmiş, tevhid anlayışını şehre hâkim kılmış ve İslam temel değeri toplumu kuşatmıştır.

Resim 6.1: Priene Şehir Planı

Kaynak: Gates, 2015: 367, Şekil 17.5

Resim 6.2: Bağdat Şehir Planı

Kaynak: Wikipedia

Bağdat ve Pierene şehirlerinin, temel değer-biçim ilişkisi bir düzlem olan silueti ufuk çizgisi üzerinden değerlendirildiğinde; bu iki şehir farklı çevresel, iktisadi ve teknik şartlara sahip olsa da ufukta kuşatan ile kuşatılanın birleştikleri ufuk çizgisine Temel Değerler Manzumesi'nin simgesi hâkimdir ve noktasal sabite olarak topluma görünürdür. Şehri üreten temel değer, şehirdeki en yüksek noktada bırakmış olduğu simge ile niteliğini şehre aktarmış ve şehirde tasarruf sahibi olmuştur. Temel Değerler Manzume'si açısından, Priene ve Bağdat şehirlerinin temel değerden aktarılan niteliği gözlemlenebilirdi. Ayrıca iki şehrin, ufuk noktasında başka bir Temel Değerler Manzumesi'ne ait anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesine aykırı herhangi bir çelişki oluşturacak simge, yapı, mekân, biçimde bulunmamaktadır. İki şehirde kendi manzumelerine göre, anlamlı nedensellik ve çelişkisizlik ilkesini korumuşlardır. Manzumeye göre iki şehirde; mekânın kuşatılmasını sağlayan ilk amaçsal gücü toplumun kabul ettiği temel değerden almıştır.

Bağdat şehri, düz alanda kurulduğu için şehrin merkezine temel değerin tek ögesini konumlandırarak ve silüette de temel değere ait halifenin sarayını yükselterek şehri kuşatmıştır.

Şehrin mekânsal yapılanmasında İonialıların ızgara planı, Abbasilerin ise plan düzleminde altıgen sistemi kullandıklarını, Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal yapılanmasının tesadüfi ya da bölgesel kültüre dayalı olmadığını, değerlerine ait kabule bağlı olarak iradi eylem yaptıklarını değerlendirmeler neticesinde çıkmaktadır. İki şehirde, temel değere ait mekânsal ilişkileri akla uygun olarak şehre indirgemıştır.

Antik Yunan medeniyeti tasvire ve süslemeye önem veren bir manzumeye sahiptir. Biçimlerde; heykel, kabartma, süsleme ve tasvirler kullanılarak değerler manzumesinin şehrin her yerinde görünür kılınması sağlanmıştır. Tasvirlerle ve heykellere konu olan tanrıların kendine özel insan-hayvan karışımı bir biçimlenmesi ve toplumda bir işlevi bulunmaktadır. Antik Yunan değerler manzumesi, mitolojik kavramlarını insan-hayvan karışımı tasvir ederek ve gündelik hayata ait bir işlev ile yapılanarak şehirde biçimlenmiştir. Şehirde, her tanrı için bir eylem ve değerlerden gelen nitelik ile bir biçim oluşturulmuştur. Böylece tanrının, mekânda tasarruf sahibi olması için mekân tanrıya adanmış ve sunaklarla ilişkilendirilmiştir. Tanrıların, bireyin zihin dünyasında anlamlanması için şehirde görünür olmasını ve şehirde gündelik hayatı toplumla iç içe yaşaması sağlanmıştır.

İslam medeniyeti Temel Değerler Manzumesi'nde, temel değerin sahibi Allah inancının herhangi bir biçimi, şekli, tasviri yoktur. İslam temel değer anlayışı, Antik Yunan gibi tasvir etme değil, tahayyül etme üzerinedir. Bu yaklaşım gereği, İslam mekân anlayışındaki biçimlenme tasvirler yerine bir yönelim ve boşluk üzerine kurulmuştur (Bammat, 2020: 105).

İslam'ın tek tanrılı bir din olması ve tanrıların arasında bir yarış, hırs ya da savaş olacak bir değerler manzumesi olmadığı için, şehirdeki biçimlenme Antik Yunan medeniyetinde olduğu kadar çok çeşitli değildir. Şehir; cami, çarşı ve konut bağlamında sade ve pratik olarak biçimlenmiştir. Şehirdeki mekânsal ilişkilerde, "*Her toplumun, her üretim tarzının kendi mekânını ürettiği*" (Lefebvre, 2016: 61) prensibini tekrar doğrulayarak ortaya koymaktadır.

Bağdat ve Pierene şehirleri; Temel Değerler Manzumesi'nin mekânsal ilişkilerine uygun olarak biçimlenen mekânlardır. İki şehirde bulunan yönetim, konsey, çarşı,

meclis, tiyatro, cami, sohbet, çarşı, pazar, tapınak, kutsal alan, spor alanları, medrese, gymnasium gibi biçimlere karşılık gelecek mekânlar kurguya göre biçimlenmektedir. Fakat İslam medeniyeti şehrinde özel alan olan ev ve kamusal alan olan şehir merkezi arasında konumlanan, yarı özel-yarı kamusal alan mahalle kavramını iki şehir arasındaki en önemli mekânsal kurgu farkı olarak değerlendirilmektedir.

İslam şehrinde bulunan mahalle kavramı, şehirdeki öteki temel değerlerin varlığını kabul ederek onların kendi mekânı içinde anlam bulmasına imkân vermiştir. Bu bağlamda, mahalle kavramının anlamlı karşılığı Antik Yunan şehirlerinde bulunmamaktadır.

6.3 Sonuç

15. yüzyıl sonrası ortaya çıkan yaklaşımlar, doğa bilimlerinde başarıyla uygulanmış ve ilerleyen süreçte ortaya çıkan sorunları aynı yaklaşımlar ile çözebilmek için şehir kavramına tatbik edilebilir sanılmıştır. Fakat ayrışimler üzerine kurulu seküler yaklaşım içinde toplumu ve değerlerini de yaşatan şehir kavramının mekânsal ilişkilerini izah etmekte diğer bilim dallarında olduğu gibi yeterince tatminkâr bir sonuç elde edememiştir.

Yapılan araştırma, şehir kavramını bütün karmaşık tanımlardan ayrıştırarak bir toplumun eylemlerini somut bir biçimlenme ve değerleriyle kuşatılan soyut bir mekân üzerinden genelleyerek değerlendirmiştir. Böylece şehir mekânının fiziksel biçimi ile, toplumun eylemlerinin ve değerlerinin şehre etkisini birlikte ele almaya çalışan bütüncül ve genel bir bakış açısı ortaya çıkmıştır.

Şehirdeki somut biçimler üzerinden başlayan bu araştırma; biçimlendirmeleri, toplumun değerleriyle birlikte mekân bağlamında anlamaya çalışan bir modeldir. Böylece insanın eylemleriyle gerçekleşen şehirler, salt somut biçimlenmeler üzerine kurulu olarak değil, aynı zamanda soyut mekâna etki eden toplumsal değerler ile anlamlı bir bütünün nedensel bir parçası olarak tanımlanmıştır.

Temel Değerler Manzumesi olarak tanımlanan kuramsal çerçeve, şehirdeki soyut ve somutun birlikteliğini mekân ve eylem bağlamında nedensellik üzerinden kavramsallaştırmıştır. Manzume, mekânsal ilişkiler üzerinden şehir kavramının değerler ile olan birlikteliğini, akla uygun düzeyde modelleyerek görselleştirmiştir.

Böylece şehirdeki biçimlenmelerin sadece fiziki açıdan değil, toplumun değerleriyle birlikte değerlendirilebilmesi mekânsal ilişkiler üzerinden sağlanmıştır. Böylece topluma ait değerlerin, şehrin mekân anlayışına ve biçimlenmesine etkisi gözler önüne serilmiştir.

Araştırmada örneklem olarak seçilen iki şehrin değerlendirilmesinde aynı tanımlar üzerinden ortak özellikleri manzume ile ifade edilmiştir. Temel Değerler Manzumesi, şehir ile temel değer arasındaki ilişkiye dikkat çekerek şehrin fiziki dokusunu oluşturan somut biçim ile soyut mekân arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığını ortaya koyarak Bağdat ve Priene şehirlerini değerlendirmiştir. Mekân ile toplumsal değerler arasındaki ilişkiler şehirdeki biçimlenmeyi bir bütün dahilinde anlayabilmenin kavramsallaştırması gerçekleşince, şehirlerde “medenileşme” olarak tanımlanan değişimlerin, mekânın kuşatıcılığı ile toplumun değerleri ve yaşantısı arasında var olması gereken nitel birlikteliği açığa çıkarmıştır. İki şehrin değerlendirilmesinde; ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu üzere şehirlerin biçimlenmeleri nedensel ilişkilerin mekândaki bir tezahürüdür.

Araştırma kapsamında yapılan literatür çalışmaları, saha gözlemleri, şehir incelemeleri ve değerlendirmeler sonucunda şehirdeki biçimlerin ve işlevlerin arkasında; gündelik hayata ait işlevselliğin koşullarını aşan, şehirlere anlam veren bir niteliğin olduğu, simgeler ve kavramlar üzerinden anlaşılmıştır. Mekânı niteleyen temel değer, şehirdeki tasarrufu manzumeye göre açığa çıkartılmıştır.

Değerlendirilen şehirlerde; biçimlerin sahip olduğu kavramların kurgusu şehirdeki ticaret, eğitim, tiyatro, spor alanı gibi biçimlerde işlevselliğin biçimlendiği mekânda varlığını temel değer adına nitelemektedir. Bu nitelik ile kuşatılan şehir mekânı, ihtiyaçlara binaen yapılan eylemlerin sahnesi olsa da zaman içinde mekânsal ilişkilerdeki kavramlar üzerinden bireyi temel değere ait niteliğe yönlendirmektedir. Bu hususun en bariz tezahürü ise gündelik ihtiyaçların içinde kavramlar ile kurgulanan niteliklerin, şehirde iradeli olarak topluma gösterildiği, hissettirildiği ve yaşattırıldığıdır. Bu sayede toplum ve birey, bilerek ya da bilmeyerek bir temel değer tarafından kuşatılarak biçimlendirilmektedir.

Yapılan araştırma ile ortaya çıkan sonuçta; şehirdeki biçimlerin bireyi ve toplumu bir nitelik ile biçimlendirdiği ve biçimlendirenin ise kuşatıcı temel değer olduğu kabulüdür. Bu manada Ökten’in (2019:43); “*Her insanın bildiği, benimsediği ve*

inandığı veya bilmeksizin itaat ettiği bir değerler sistemi vardır ve bu düzenleme ideal bir tasavvurdur” yaklaşımını desteklemektedir.

Sonuç olarak; ele alınan iki şehrin Temel Değerler Manzumesi’ne bağlı olarak yapılan değerlendirmesi göstermiştir ki; Kindi’nin (Çubukçu, 1973: 15), “*Mekân cismin sonudur. Kuşatanla kuşatılanın ufki olarak birleştikleri yüzeydir*” tanımı ile Kutluer’in (2003: 550-552) Aristoteles’ten (2015: 137) aktardığı, “*Her unsura has tabii hareket yine ona has tabii bir mekâna doğrudur*” ilkesi gereği, her temel değer aslında kendine ait ideal bir mekân anlayışı ve kurgusu bulunmaktadır. Bu yaklaşıma bağlı olarak; şehirlerin de toplumun iradi bir eylemleri ile temel değer tarafından kuşatılarak nitelendiği ve eylemin sonucunda, temel değer şehirdeki tasarruf sahipliği mekânsal ilişkileri ile tanımlanmıştır.

Şehri tanımlamak ve anlamak bağlamında yukarıda kısaca özetlendiği üzere; Temel Değerler Manzumesi hayatın içindeki biçimlenmeleri anlamak için yapılmış bir model ile kalmayıp, aynı zamanda sekülerleşmenin eşlik ettiği modern yaşam biçimi tarafından ayrıştırılmış olan değerlerin, şehirlerin üretimindeki etkisi ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırma açısından temel değer; mekânı kuşatan, şehirleri üreten ve devamlılığını sağlayan ana bir unsur olarak görmektedir. Böylece şehrin mimari dokusuyla içinde yaşayan toplum arasında kuvvetli bir bağ olduğunu ve şehri tasarlamının sadece anlık ihtiyaçları karşılamakla yetinmeyip, şehirleri değerler ile ele alınmasını tanımlayan bir modeldir. Tanımlanan modelin, bilim dünyasında tartışılması kuramsal çerçevenin gelişmesine ve özellikle şehirlerin mekân ile olan ilişkilerinin değerler ile birlikte anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu bağlamda, her bilimsel çalışma gibi gelişmelere ve denemelere açık olan Temel Değerler Manzumesi’nin günümüzün daha da karmaşık şehirlerinde de değerlendirilmesi, gelişmesi ve eksiklerinin tamamlanması önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Abu- Lughod, J. L. (1987). The Islamic City--Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance. *International Journal of Middle East Studies*, 19, 2: 155–176.
- Acaroğlu, İ. A. (1970). The Evolution of Urbanization In Anatolia From The Beginning of Sedentarylife Until The End Of The Roman Empire. Cornell University
- Açıkgöz, Ö. (2007, Eylül). Şehir, Şehir Toplumu ve Şehir Sosyolojisi. *Istanbul Journal of Sociological Studies*, 0, 35: 57-83.
- Ağaoğulları, M. A. (2002). *Kent Devletinden İmparatorluğa (3. Baskı)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akalın, A. G. (2003, Mayıs). Eskiçağda Grek Kadının Toplumsal Yaşantısı. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22:17-47.
- Akarca, A. (1987). *Şehir ve Savunması: Yunan Arkeolojisinin Ana Çizgileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akbar, J. (1989). Khatta and the Territorial Structure of Early Muslim Towns. *Muqarnas*, 6: 22-32.
- Al-‘Azzawi, Ş. (2011). Symbolisms In the Planning of the Round City of al-Manşur in Baghdad, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinü’s-salam Uluslararası Sempozyumu) I. Cilt: 75-123*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları.
- Aliağaoğlu, A. ve Uğur, A. (2021). *Şehir Coğrafyası (Genişletilmiş 8. Baskı)*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Allawi, İ. (1988). *Some Evolutionary and Cosmological Aspects to Early Islamic Town Planning*. In Theories and Principles of Design in the Architecture of Islamic Societies. Margaret Bentley Sevcenko (ed). Cambridge: Aga Khan Program for Islamic Architecture.
- Alptekin, M. Y. (2014). Şehirden Kente Mekânsal Dönüşüm. *Doğu Batı*, 67: 35-62.

- Al-Sabbagh, H. ve Gorgees, M. (2019). *The Spatial Organization of Ancient Greece Cities, Case study: Priene City from Hellenistic period (Third Century BC)*. IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 603.
- Antrim, Z. (2011). Connectivity and Creativity: Representations of Baghdad's Centrality, 3rd/9th to 5th /11th Centuries. *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinü's-selam Uluslararası Sempozyumu) I. Cilt: 55-74*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Aristoteles. (2005). *Fizik. (3. Baskı)*. (S. Babür, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1975). *Politika*. (Tuncay, M. Çev.) İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristotle. (1991). *Metaphysics*. New Jersey: Princeton University Press.
- Aristotle. (2017). *Categories*. (E. M. Edghill). S. Carolina: Create Space Independent Publishing Platform.
- Aristotle ve Babür, S. (2015). *Nikomakhos'a etik (5. baskı)*. Ankara: BilgeSu.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi (Cilt I. Cilt.)*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Aslanoğlu, R. A. (2000) *Kent, Kimlik, Küreselleşme*. Bursa: Ezgi Kitapevi.
- Avcı, C. (1998). Hilafet. *TDV İslam Ansiklopedisi, 17: 539–546*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Aytaç, K. (2018). *Avrupa Eğitim Tarihi: Antikçağ'dan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar (7. baskı)*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2011). Kubbealtı Lugatı, *Asırlar boyu tarihi seyri içinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük* İstanbul: Kubbealtı.
- Baktır, M. (2009). Suffe. *TDV İslam Ansiklopedisi, 37: 469–470*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bammat, N. ve Çev: Kılıc, S. (2020). İslam'da Mekân Anlayışı. *Hendese Dergisi, 9: 84-93*. Orij.; Espace de 'L'islam', Culteres V. No 4, 1978. La place publique: Un espace pour la culture
- Barnes, H. F. ve Winston. (1941). *Action. Mind, New Series Dergisi, Vol. 50, No. 199*. Oxford University Press.

- Bosch, C. (1937). *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*. (O. N. Arıdağ, Çev.) İstanbul: Kültür Bakanlığı Antikitelev ve Müzeler Direktörlüğü Anıtları Koruma Kurulu Yayınları.
- Bozkurt, G. (1994). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bozkurt, G. (2002). *Antik Priene Kenti Konut Mimarisinde Açık ve Kapalı Mekân İlişkilerinin Özellikleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Yüksek Lisans Tezi
- Bozkurt, N. (1993). Darül Kurra. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 8: 543–545. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bozkurt, N. (1995). Ev. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 11: 502–507. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28: 323–327. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bozkurt, N. (2004). Mezarlık. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29: 519–522. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Braudel, F., Coarelli, F., Duby, G., Aymard, M., Arnaldez, R. ve Gaudemet, J. (Dü). (2015). *Akdeniz (Dördüncü baskı)*. İstanbul: Metis.
- Brnić, I., ve Ferne, N. (2019). *Sakrale Aspekte im Prisma der Profanbauten von Tadao Ando, Louis I. Kahn und Peter Zumthor*. Zurich: Park Books verlag.
- Burkert, W. (2017). *Yunan Kültüründe Yakın Doğu Etkileri*. (M. F. Yavuz, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Buxton, R. (2016). *Yunan Mitolojisi (1. Baskı)*. (A. F. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Can, A. (2003). *Antik Kent ile Bu Mekânı Üreten Toplumun Değerler Sistemi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Atina Örneği*. Kamu Yönetimi Anabilimdalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Marmara Üniversitesi, İstanbul. Doktora Tezi.
- Can, A. (2015). *Antik Çağ Sözlüğü*. İstanbul: Sentez Yayınları.

- Can, Y. (1995). *İslam Şehirlerinin H. I-II. (M. VII-IX.) y.y. Fiziki Yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Can, Y. (1992). H. I~IIIJM.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6: 109–138.
- Can, Y. (2005). Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Ortaya Çıkan Ordugâh Şehir Modeli. *İSTEM*, 3,6: 215–235.
- Cansever, T. (1997). *İslam'da şehir ve mimari*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Cansever, T. (2009). Turgut Cansever ile Röportaj. *Mimarlar Dergisi*, 2, 4.
- Carlson, M. (1986). Psychic Polyphony. *Journal of Dramatic Theory and Criticism*, Vol. 1, No:1 Fall:35-48.
- Cengiz, Y. (2010). *Kâdî Abdülcebâr'ın Eylem Teorisi*. Temel İslam Bilimleri (Kelam). Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, Ankara. Doktora Tezi.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Chisholm, H. (1911). Nymphaeum. *The Encyclopædia Britannica (11th edition b., XIX :930)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Creswell, K. (1969). *Early Muslim Architecture (Cilt 2)*. Oxford: Clarendon Press.
- Creswell, K. A. ve Allan, J. W. (1989). *A short account of early Muslim architecture (Rev. and enl. ed. / revised and supplemented by James W. Allan b.)*. Aldershot: Scolar.
- Çabuk, S. ve Demir, K. (2012, Eylül). Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânsallastirilabilmesi için Bir Yöntem Denemesi: Kayseri Örneği. *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, 3: 135–153.
- Çağatay, N. (1957). *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Çapar, Ö. (1978). Anadolu'da Kybele Tapınımı. *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 29, 1-4: 191-210.

- Çelik, C. (2014). İslam Şehrinden Şehir İslamına Tarihsel Tecrübeden Sosyolojik pratiğe Şehrin Medeniyet Kodları. *Milel ve Nihal: İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, IIX (3), 139.
- Çubukçu, İ. A. (1973). *İslam Düşünürleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Demirci, K. (2001). Kabir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24: 33–35. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021). *Kuran Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Duralı, T. (2019). *Teoman Duralı Felsefe Söyleşileri*. <https://open.spotify.com/show/1X7gIhknLskgbMqi1a5mcZ> adresinden alındı
- Duru, B. (Dü.). (2002). *20.yy. Kenti*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Dündar, A. (2021). Bir Mezopotamya Şehri Olarak Bağdat: Dairevi Şehrin Kuruluşu ve Mimari Özellikleri. *İslam Araştırmaları Dergisi* (46: 1-58). DOI: 10.26570/isad.815760.
- Düzbakar, Ö. (2003). Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 3: 97-108.
- Dykstra, C. ve Parks, S. (1986). *Faith Development and Religious Education Faith Development and Fowler*. Birmingham (Alabama): Religious Education Press.
- Eberhard, W. (2019). *Çin Tarihi (5. Baskı b.)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ed-Dûrî, A. (1991). Bağdat. *TDV İslam Ansiklopedisi* (4: 425-433). TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- El-Cürcânî, S. Ş. (1997). *Tarifât*. (Seyyid Şerîf el-Cürcânî, Dü.) İstanbul: Bahar.
- Eliade, M. (2012). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi, Cilt I: Taş Devrinden Eleusis Mysterialarına (3. Baskı)*. (A. Berktay, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Eliade, M. (2017). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi 1*. İstanbul: Alfa Yayınları.

- Erhat, E. (1996). *Mitoloji Sözlüğü (6. baskı)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Erkilet, A. (2015). *Toplumsal Yapı ve Değişme Kuramları*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Eskidemir, K. (2016). *Kent Morfolojisi ve Kültür: Anadolu Ve İtalya Kentleri Karşılaştırmalı Analizleri*. Kentsel Tasarım Anabilim Dalı. İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Estin, C. ve Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi (1. Baskı.)*. Ankara: Tübitak.
- Ettinghausen, R., Grabar, O. ve Jenkins, M. (2001). *Islamic art and architecture 650-1250 (2nd ed.)*. London: Yale University Press.
- Fârâbî. (1986). *Harfler Kitabı (Kitâbu'l- Hurûf)*. Beyrut Dârü'l-Meşrik.
- Farrukh, U. (1964). *Tareekh Al-Islam Al-Musawwar*, Lübnan.
- Faure, P. (2000). *Girit ve Mikenler: Mitolojiye ve Din Tarihine İlişkin Sorunlar. L. Yılmaz (Dü.) içinde, Mitolojiler Sözlüğü Yves Bonnefoy (ed.) (Ö. Aygün, Çev., 1 b., Cilt Cilt I (A-K))*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Ferla, K.: (2005). *Priene (Second edition)*. Priene, Washington D.C: Harvard University Press.
- Fichter, J. (2009). *Sosyoloji Nedir? (9. Baskı)*. (Çev. Nilgün Çelebi). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Foss, C. (1996). *Survey of Medieval Castles of Anatolia. II, Nicomedia*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Friedell, E. (2011). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi (3. Baskı)*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Gallion, A. B. ve Eisner, S. (1963). *The Urban Pattern; City Planning and Design (2nd ed.)*. New Jersey: Van Nostrand.
- Gates, C. (2021). *Antik Kentler (4. Baskı)*. (Cezar, B. Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Georges, F. (2009). "Who are you doing? Declarative, Acting and Calculated Identity in web 2.0". Laval, France.
- Görgün, T. (2017). Klasik Türk Düşüncesinde Şehir Üzerine Birkaç Not. *Düşünce Dergisi*, 7:19-23. İstanbul: Koçav Yayınları.

- Görgün, T. (2020). *İslam-Batı İlişkileri Çerçevesinde Medeniyet Meselesi*. İstanbul: Endülüs Yayınları.
- Göze, A. (2017). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler (Gözden geçirilmiş 17. Baskı)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Grant, M. (1986). *A Guide to the Ancient World*. New York: Barnes & Noble Inc.
- Grimal, P. (2012). *Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma (1. Baskı)*. (S. Tamgüç, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Grunebaum, G. E. (1976). *Islam and medieval Hellenism: Social and Cultural Perspectives*. London: Variorum Reprints.
- Güç, A. (2022). Kible. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 364-365. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Güç, A. (2007). Putperestlik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34: 365-368. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Gül, M. (2004). İslam Sanatının İlk Şaheseri Kubbetü's-Sahra: Tarihi Arka Planı, Tasviri, Restorasyonları ve Kitabeleri. *Erdem İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 41: 79-98. doi: doi:10.32704/erdem.2004.41.079
- Gündoğdu, H. M. ve Özkök, M. (2017). Antik Kentlerde Fonksiyonel Yapılanma Özellikleri ile Mekânın Biçimlenme Özellikleri Arasındaki İlişki: Pompeii Kenti Örneği. *Art-Sanat Dergisi*, 8:51-72.
- Gündüz, F. (2020). Minare. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30: 98-101. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gündüz, İ. (1996). Beyt. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 6: 192. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Güner, M. O. (2019). *Ferdinand Tönnies'in Sosyolojisi ve Alman Sosyal Bilim Geleneğindeki Yeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güngör, Erol (2010). *Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları
- Güven, S. (1999). *Toplumbilim*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

- Güvenç, B. (1994). *İnsan ve Kültür*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Haklı, Ş. (2007). İslam Felsefesinde Mekân ve Boşluk Tasavvurunun Kozmolojiye Tatbiki. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2: 41-58.
- Haldun, İ. (1986). *Mukaddime (Cilt 1) (Z. K. Ugan, Çev.)*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hameed, S. (1991). *Evolution In The Design of Islamic Cities. Architecture*. Iowa State University, Iowa, USA. Yüksek Lisans Tezi.
- Hanîfe, E. (1368). *El-Fıkhü'l-ebşa*. M. Zâhid Kevserî, Kahire.
- Harris, H. A. (1966). *Greek Athletes and Athletics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Harvey, D. (1985). *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*. Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. ve Savran, S. (1997). *Postmodernliğin Durum: Kültürel Değişimin Kökenleri*. (S. Savran, Çev.) İstanbul: Metis.
- Harvey, D. ve Moralı, M. (2016). *Sosyal adalet ve Şehir (5. Baskı)*. İstanbul: Metis.
- Hasol, D. (2017). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü (15 Baskı)*. İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Hattstein, M. ve Delius, P. (Dü). (2007). *İslam Sanatı ve Mimarisi*. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Herodotos. (2019). *Tarih, Kitap: I (15. Baskı)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hillier, B. ve Hanson, J. (1984). *The Social Logic of Space (2009 Ed.)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hipokrat. (2018). *Hava, Su ve Toprak*. (L. H. Tanrıverdi, Çev.) Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Hoepfner W., ve Schwandner E. L. (1986). *HausundStadt im Klassischen Griechenland*. München: Deutscher Kunstverlag.
- Howatson, M. C. (2013). *Oxford Antikçağ Sözlüğü*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Howatson, M. C. (2015). *Oxford Antikçağ Sözlüğü* (2. Baskı). (F. Ersöz, Çev.) İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Hubert L. Dreyfus, V. Metin Demir. (2016-06-07). *İnternet Üzerine*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Huges, B. (2015). *Atina: Demokrasinin Doğduğu Yer*. J. J. Norwich (Dü.), Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler (N. Elhüseyni, Çev.), 1. Baskı: 126. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Huot, J.-L., Thalmann, J.-P., Valbelle, D. Ve Girgin, A. B. (2000). *Kentlerin Doğuşu (1.Baskı)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Işık, E. (1989). Alak Suresi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2: 333-334. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İplikçioğlu, B. (2007). *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Jenkins, I. (1988). *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi (1. Baskı)*. (H. Malay, Çev.) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Jenkins, I. (2006). *Greek Architecture and Its Sculpture*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Jones, E. ve Picard, A. R. (1973). *La ville et la cité*. France: Mercure de France.
- Kahraman, M. D. (2014). *İnsan İhtiyaçları ve Mekânsal Elverişlilik Kavramları Perspektifinde Yaşanılabilirlik Olgusu ve Mekânsal Kalite*. Planlama / Şehir Plancıları Odası, 2 (doi: 10.5505/planlama.2014.295): 74–84.
- Kahveci, K. (2017). Varlık-yokluk Arasında: Mekân Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Aralık, 59: 101-108.
- Kallek, C. (2007). Pazar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 34: 194-203. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kan, K. (2010). *Abbâsîlerin Birinci Asrında Bağdat*. Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı / İslam Tarihi Bilim Dalı. Uludağ Üniversitesi, Bursa. Doktora Tezi.

- Karaçavuş, A. (2015). *Temeddünden medeniyete (civilisation): Osmanlı'nın İnsan Toplum ve Devlet Anlayışının Değişimi Üzerine Bir Deneme*. OTAM, 0, 37: 87–180.
- Karakaş, M., (2001), Tarihsel Gelişim Sürecinde Kent Kısıtlı Tarihsellik Anlayışı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11. Sayı 1, 121-132.
- Karaman, H. (1996). Fıkıh. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 13: 1-14. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kasapoğlu, H. (2013). Okulda Değerler Eğitimi ve Hikayeler. *Milli Eğitim Dergisi*, 43(198).
- Kaya, M. (1991). Aristo. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3: 375-378. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya, M. (2009). Sokrat. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37: 352-354. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kaya, T. (2011). Chicago Okulu: Chicago'ya Özgü bir Perspektif. *Sosyoloji Dergisi*, 3, 22: 367–383.
- Kayaoğlu, İ. (1985). *İslam Kurumları Tarihi*. Ankara: Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Kenny, A. (2004). *A New History of Western Philosophy: Ancient Philosophy (Vol. 1)*. New York: Oxford University Press.
- Khalidi, T. (1984). *Some Classical Islamic Views of the City*. American Univ. Of Beirut.
- Kılıç, E. (2011). *Aristoteles ile Farabi'nin Mekân Anlayışlarının İncelenmesi*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Koç, Y. (1985). *Determinizm ve Mekân*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Koç, Y. (1994). Mekân ve Nesne. *Felsefe Arkivi:13-20*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Kostof, S. (2012). *The City Shaped (1st North America pbk. ed.; 8th print b.)*. Boston, London: Bulfinch Press, New York.

- Kotkin, J. (2006). *The City*. New York: Modern Library.
- Kotkin, J. (2017). *The Human City Urbanism for the Rest of Us*. Chicago: Agate Publishing.
- Kömürcüoğlu, M. (2019). *Türkiye’de Şehir ve Toplum Tarih, Teori ve Temel Meseleler*. İstanbul: Ketebe Yayınları.
- Kriesis, A. (1965). *Greek Town Building*. Athens: National Technical University.
- Kuban, D. (1968). Anadolu- Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler. *Vakıflar Dergisi*, 7: 53–73.
- Kuçuradi, İ. (1971). *İnsan ve Değerleri*. İstanbul: Yankı.
- Kuşdil, M. E. ve Kağıtçıbaşı Ç. (2000). Türk Öğretmenlerinin Değer Yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı, *Türk Psikoloji Dergisi*, Yıl 15 (45), 59- 76.
- Kutluer, İ. (2003). Mekân. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28: 550-552. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçükaşçı, M. S. (2010). Şehir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38: 441-446. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçükaşçı, M. S. ve Bozkurt, N. (2003). Mekke. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 28: 555-563. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Küçükaşçı, M. S. ve Yel, A. M. (2003). Mahalle. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 27: 323-326. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kütük, A. (2021). Orta Çağ’da Bir Kale Şehir: Rahbe ve Tarihi. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*. Sayı VII/2 – Aralık 2021, 1-28. DOI: 10.30517/cihannüma.1039917.
- Lansiquot, R. D. ve MacDonald, S. P. (2019). *Interdisciplinary Perspectives on Virtual Place-Based Learning*. Palgrave Pivot, Cham.
- Le Febvre. (2016). *Mekânın Üretimi (Dördüncü Baskı)*. (Ergüden I., Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lepore, M. (2017). The Right To The Sun In The Urban Design. *VITRUVIO-International Journal of Architectural Technology and Sustainability*. 2. 25. 10.4995/vitruvio-ijats.2017.7459.

- Levi, P. (1987). Eski Yunan. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, 3:82. İstanbul: İletişim.
- Liddell, H. G. ve Scott, R. (1996). *Greek-English Lexicon*. Oxford: Oxford University Press.
- Magee, B. (2007). *Felsefenin Öyküsü*. İstanbul: Dost Kitabevi.
- Mansel, A. M. (1999). *Ege ve Yunan Tarihi (7. Baskı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Marie Ennis-O'Connor. (2019). *How Much Time Do People Spend on Social Media in 2019?* [Infographic].
- Merrifield, A., Negri, A., Bayat, A., Harvey, D., Wacquant, L. J., Amorós, M. ve Torlak, S. (2014). *Mekân meselesi (1. Baskı)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Mert, İ. H. Ve Kuru B. (2019). *Priene Nekropollerini. Priene Nekropollerini*. Apollonia A.R. Araştırmaları / Apollonia A.R. Studiesband 2 / Nekropol ve Peyzaj: Uygulamalar, Yaklaşımlar ve Öneriler, M. Şahin- G. Özkılınç- A. Sinan Özbey, Editor, 145-164. Bursa: Nilüfer Belediyesi Yayınları.
- Micheau, F. (2015). *Baghdad, An Imperial Foundation (762–836CE)*. N. Yoffee içinde, *The Cambridge World History (Cilt 3, 397–415)*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, S. G. (2004). *Ancient Greek Athletics*. New Haven: Yale University Press.
- Mumford, L. (2019). *Tarih Boyunca Kent (Üçüncü Baskı)*. İstanbul: Ayrıntı.
- Nappi, M. (2018). *Yunan Kahramanları (2. Baskı)*. (L. T. Basmacı, Çev.) İstanbul: Alfa Yayınları.
- Narol, S. (2018). İnsan Kelimesinin Kur'an'daki Genel ve Özel Kullanımları Bağlamında Meallere Eleştirel Bir Yaklaşım. *Bilimname XXXV*, 2018/1: 477-504.
- Nişancı, E. (2017). Mekki ve Medeni Şehirler: İnsan ve Şehir Tasavvuru Üzerine. *Düşünce Dergisi*, 7: 34-38. İstanbul: Koçav Yayınları.
- Ok, Ü. (2005). Bir Aktivite Sistemi Olarak "İnanç": İnanç Gelişimine Sosyo-Kültürel Bir Yaklaşım. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4, 4: 111–135.

- Owens, E. J. (1991). *The City In The Greek and Roman World*. London: Routledge.
- Ökten, S. (2015). *İçimde AVM Var*. İstanbul: Tuti Kitap Yayınları.
- Ökten, S. (2017). Şehir, Toplumun Medeniyet Tasavvurunun Dış Dünyaya Yansımasıdır. *Düşünce Dergisi*, 7: 15-18. İstanbul: Koçav Yayınları.
- Ökten, S. (2019). *Aslında Bir Sanat Var*. İstanbul: Tuti Kitap.
- Ökten, S., ve Çavdar, A. (2013). *Örselenmiş Osmanlı'dan Medeniyet Umuduna*. İstanbul: Hayy Kitap.
- Özakupınar, Y. (2016). *İslam Medeniyeti ve Türk Kültürü (7. Basım)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özakupınar, Y. (2009). *İnsan Düşüncesinin Boyutları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özakupınar, Y. (2018). *Bir Medeniyet Teorisi (5. baskı.)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Özaydın, A. (1991). Bağdat. *TDV İslam Ansiklopedisi (4: 437-441)*. TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- Özcan, T. (2007). Pazar. *TDV İslam Ansiklopedisi, 34: 206-208*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özler, M. (2012). Tevhid. *TDV İslam Ansiklopedisi, 41: 18-20*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Parma, G., (2012). *Spirited: Taking Paganism Beyond the Circle (Second edition b.)*. Minnesota: Llewellyn Worldwide.
- Pausanias. (1933). *Description of Greece ([Reprinted] b., Cilt 272)*. Cambridge, Mass: Harvard Univ. Press.
- Pavis, P. (1998). *Dictionary of the Theatre: Terms, Concepts, and Analysis*. Toronto: University of Toronto Press.
- Platon. (2001). *Kritias: Atlantis Efsanesi*. (E. Güney ve L. Ay, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Platon. (2015). *Timaios*. (Akderin, F. Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Platon. (2007). *Yasalar (3. Baskı)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Poincare, H. (1986). *Bilim ve Metot*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.

- Poincare, H. (1986). *Son Düşünceler*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Pirenne, H. (1893). *L'origine Des Constitutions Urbaines Au Moyen Age*.
Revue Historique. Presses Universitaires de France 53(1), 52-83.
<http://www.jstor.org/stable/40939072>
- Reichenbach, H. ve Yıldırım, C. (1993). *Bilimsel Felsefenin Doğuşu (2.Baskı., Cilt 42)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Rodgers, N. (2015). *Antik Yunan (1. Baskı)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Roth, L. M. ve Akça, E. (2000). *Mimarlığın öyküsü (3.Baskı., Cilt 6)*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rumscheid, F. (2000). *Küçük Asya'nın Pompeisi- Priene Rehberi*, İstanbul: Ege Yayınları.
- Russell, B. (1994). *Batı Felsefesi Tarihi (Cilt Cilt 1: İlkçağ)*. (M. Sencer, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Rüşd, İ. (1994). *Risâletü's-Semâ'i't-tabî'î*. Cîrâr Cihâmî- Refik el-Acem, Beyrut.
- Said, Edward. (1978). *Orientalism*. New York: Pantheon Books.
- Samadı, S. B. ve Yüksel, A. T. (2008). *Abbâsî Hâkimiyeti Döneminde Bağdat'ın Sosyal ve Ekonomik Hayatından Görünümler*. İstem, 6,12: 241-249. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Sarıkavak, Kazım. (1997). "İhvan-ı Safa, İbn Sina ve Gazali'de Zaman Anlayışı". *Felsefe Dünyası Dergisi*, 25: 52-73.
- Schimmel, A. (2004). *Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Senemoğlu, O. (2016). Antik Yunan Siyasal Düşünüşünde İnsan Doğası ve Toplum Anlayışı: Platon ve Aristoteles. *İnsan&İnsan*, 3, 10, Güz 2016: 42-63.
- Sennet, R. (2001). *Ten ve Taş*. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Sina, A. (2016). Eski Yunan Yargı Sistemi: MÖ IV. Yüzyılda Atina'da Yargıçlar ve Mahkemeler. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*. Mart-Nisan 2016,123: 419-450.
- Sowerby, R. (2012). *Yunan Kültür Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

- Şahin, İ. (2010). Şehir. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38: 441-446. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanaç, M. (2000). *Batı Anadolu Antik Yerleşimlerinde Kentsel Mekân Kurgusu Araştırması*. Mimarlık Bölümü, Restorasyon Anabilim Dalı, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Taş, S. (2015). Antik Çağ Toplumlarının Özellikleri, Geleneksel Statüleri ve İktisadi Yapıyı Belirleyen Kurumları. *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2: 141-166.
- The Editors of Encyclopaedia Britannica. (2020), Priene. Britannica.
- Tomlinson, R. A., ve Akbulut, R. (2003). *Yunan Mimarlığı* (1.Baskı). İstanbul: Homer Kitabevi.
- Tuna, K. (2017). *Toplum Açıklama Girişimi Olarak Şehir Teorileri* (3. Baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Turgut Cansever ile Röportaj. (2009). *Mimaran Dergisi*, 2,4: 78:82.
- Tutar, M. (2020). Dijital Mekân ve Tele-Mevcudiyet. *Hendese Dergisi*, Mayıs 2020.
- Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. (2020). *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2002). Kevn. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 25: 343. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uygur, N. (1975). *Kuram-Eylem Bağlamı Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Uzunpostacı, M. (1993). Cemaat. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38: 288-289. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ünal, S. (2001). Kâbe. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24: 14-21. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Üstündağ, N. (2005). Osmanlı'da "Şehir" ve Şehri Geliştiren Unsurlardan Biri Olarak Ayarlar: Vidin ve Rusçuk Örneği (18.Yüzyıl). *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar: 149-167.
- Valişov, Z. (2008). *Bir İslam Şehri Bakü*. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya: Selçuk Üniversitesi.

- Von Aster, E. (2005). *İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi*. (S. V. Okur, Düz.) İstanbul: İm Yayıncılık.
- VRIC 2009: *Laval Virtual Avril*. (2009). Virtual Reality International Conference. Laval, France.
- Weber, A. (1998). *Felsefe Tarihi*, (5. Baskı). Çev. H. Vehbîeralp. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Weber, M. (2000). *Şehir ve Modern Kentin Doğuşu*. İstanbul: Bakış Yayınları.
- Weber, M. (2004). *Sosyolojinin Temel Kavramları ve Meslek olarak İlim (Cilt 1)*. İstanbul: Efkâr Yayınları.
- Wirth, L. (2002). *Bir Yaşama Biçimi olarak Kentlileşme*. Ayten Alkan, Bülent Duru (Der. ve Çev.), 20. Yüzyıl Kenti: 77-106. Ankara: İmge Yayınevi.
- Wycherley, R. E. (1945). *Priene and Modern Planning*. Greece and Rome, 14,40: 12–16. <https://www.jstor.org/stable/641957>
- Wycherley, R. E., Nirven, N. ve Başgelen, N. (1993). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? (4. Baskı., Cilt 3)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yakubi ve Ağarı M. (2019). *Ülkeler Kitabı = Kitâbü'l-Büldân*. İstanbul: Ayışığı Yayınları.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 1: 209- 223.
- Yener, S. (2018). Sosyal Bilimlerde Kuramın Rolü. *Social Sciences Research Journal*, 7, 3: 102–113.
- Yılmaz, C. (1995). *İslam Şehirlerinin Fizikî Yapısı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, N. (2006). *Izgara Tasarlı Kent Gelişimi ve Anadolu Örnekleri*. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Yiğit, İ. (2011). Bağdat'ın Kuruluşuyla İlgili Rivayetler Üzerine Bir Değerlendirme, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinü's-selam Uluslararası Sempozyumu) I. Cilt:39-54*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- Yoffee, N. (Dü.). (2015). *The Cambridge World History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Young, D. C. (2004). *A Brief History of the Olympic Games*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Yurdagür, M. (2001). Kādî Abdülcebbar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 24: 103–105. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yüksel, A. T. (2010). Kuruluş Devrinde Bağdat'ın Ticari Yapısı ve İlişkileri. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, 29, 7-20.
- Wiegand T. ve Schrader H. (1904). *Priene: Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen in den Jahren 1895-1898*. Berlin: Reimer.
- Wycherley R. E. (1991). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu? (2. Baskı)*. (Başgelen N Ve Nirven N., Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Zeller, E. (2008). *Grek Felsefesi Tarihi (2. Baskı)*. (A. Aydoğan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Zorlu, C. (2001). Abbâsî Devleti'ne Karşı İlk Silahlı Hareketler. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 1, 95-127.

İnternet Siteleri:

<http://www.arkeoloji.biz/2013/01/hellen-kent-plan-miletos-priene.html>

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce-t%C3%BCrk%C3%A7e/values>

<https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/values>

<https://www.dreamstime.com/abstract-kaaba-drawing-vector-hajj-umrah-holy-kaabah-graphic-simple-illustration-abstract-people-around-prayer-direction-image188358785>

www.ekodialog.com (2021, 12 16). *Kuram ve Model Nedir*. Ekodialog.com:

<https://www.ekodialog.com/Konular/kuram-ve-model-nedir.html>

<https://gulozer.com/yaz%C4%B1lar%C4%B1m/f/priene-antik-kenti>

<http://www.priene.net>

https://www.researchgate.net/figure/Demetrios-Constantin-Athenian-Acropolis-and-south-slope-from-the-southwest-ca-1860-65_fig3_259731162

<https://socks-studio.com/2015/10/06/the-round-city-of-baghdad/>

<https://open.spotify.com/show/1X7glhknLskgbMqi1a5mcZ>

<https://media-cdn.tripadvisor.com/media/photo-s/16/70/1e/fd/darabgerd-is-a-circular.jpg>

[https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Athena_Polias_\(Priene\)#cite_ref-32](https://en.wikipedia.org/wiki/Temple_of_Athena_Polias_(Priene)#cite_ref-32)

<https://unherd.com/2020/07/happy-birthday-baghdad-wonder-of-the-world/>

https://en.wikipedia.org/wiki/Round_city_of_Baghdad

ÖZGEÇMİŞ

MUSTAFA TUTAR

A. Eğitimi

- Doktora** : İZÜ, Şehircilik ve Kentsel Dönüşüm, 2022, İstanbul
Yüksek Lisans : UMC, Design with Digital Media, 2004, Columbia, MO, ABD
Lisans : İTÜ, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık, 1999, İstanbul

B. Deneyimi

1999 yılından günümüze kadar olan süreçte, mimari görselleştirme alanında faaliyet gösterdi, 2002-2004 yılları arasında Missouri Üniversitesi Kolombiya yerleşkesinde yüksek lisans döneminde asistanlık yaptı ve sonrasında 2 yıl Chicago’da çalıştı. 2006 yılından itibaren Saydam Tasarım firmasının sahibi olarak çalışmaktadır. Yurtiçi ve yurtdışı olmak üzere başlıca deneyimlediği alanlar; Görsel kompozisyon, mimari sunum teknikleri üzerine çalıştı. Ayrıca bahse konu alanlarda birçok uluslararası fuar, seminer ve kongreye iştirak etmiştir. 2019 yılında Şehir Üniversitesi’nde mimarlık öğrencilerine sunum teknikleri dersi vermiştir. İngilizce bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

C. İlgili Alanları

Mimari görselleştirme konusunda uzmanlığıyla birlikte doktora araştırmaları için “Şehir ve Medeniyet ilişkisi” üzerine yoğunlaştı ve bu alanda çalışmalarını sürdürmektedir.